

K 4579
2

იბიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი
სახალხო განათლების ისტორიის ხეყვია

სნავდა-ელზრის ისვოკია საქკატვადოში

მასალეების კრებული

I

ვალკოვიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ბაჟოცევა

ტფილისი

1937

საქართველოს სსრ კვლევის საბჭოს მიერ
J. ბაქრაძის სახელობის სსრ-ის მეცნიერებათა აკადემიის
ფიზიკური მეცნიერებების ინსტიტუტის მიერ
კვლევის ნაშრომების გამოცემა

№ 5
თბილისი, 1978 წელი
16 ს. 16 ს. 16 ს. 16 ს. 16 ს.

37(041)

ს 987

ვეფხისტყაოსნის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი
ხანაძის განათლების ინსტიტუტის ხელნაწილი

სწავლა-აღზრდის ინსტიტუტი საქართველოში

მასალების კრებული

—

სწავლა
2

საქართველო

ვეფხისტყაოსნის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის გამომცემი

თბილისი

1937

სარედაქციო კოლეგია { დ. ბვანავა
 მ. ლომინაძე
 ლ. ცინცინაძე

ტერეფი ა- თანდინდაშვილი
 კორექტორი ნ. ბერიძე
 გამომგებნი ა. პისკუნოვი
 გადაეცა წარმოებას 25/XII 1936
 ხელმოწერილია დისაბეჭდათ 28/IV 1937

წიგნის ზომა 7×11
 საბ. ქ-დ. 72×105
 სასტ. ნიშ. ფურც. 48.000
 მიკვლეტი № 10524
 შეკვეთის № 4458

ტირაჟი 1500

წ ი ნ ა ს ი ტ ყ ვ ა ო ბ ა

წინამდებარე კრებული პირველი ცდაა იმ მუშაობის გამოსამზეურებლად, რომელსაც 1933 წლიდან იწარმოებს პედაგოგიკის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის სახალხო განათლების ისტორიის სექცია განათლების ისტორიის პრობლემების კვლევა-ძიების დარგში.

სექციის მუშაობაში მონაწილეობენ კვალიფიციური მეცნიერ-მუშაკები და სათანადო გამოცდილებით და ცოდნით აღჭურვილი პედაგოგები. სექციის მიერ ჩატარებული მუშაობის შედეგად გამოვლენილია და შესწავლილი მრავალი უაღრესად საგულისხმიერო მასალა, რაც შუქსა პეფენს სწავლა-აღზრდის საქმეს ჩვენში უძველეს დროიდან დღევანდლამდე.

ერცელი მასალაა შეგროვილი სწავლა-აღზრდის შესახებ მე-19 საუკუნეში, ასეთია: პედაგოგიური და პროფესიონალური განათლება, სასულიერო უწყების სკოლები და განსაკუთრებით ტფილისის სასულიერო სემინარია, საერო განათლება, ქართული კულტურულ-განმანათლებელი საზოგადოებანი და ყველაზე მნიშვნელოვანი მათ შორის „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“, რომლის ისტორია ცალკე იწერება სექციის მიერ; საყურადღებო მასალაა გამოვლენილი სწავლა-აღზრდის საქმეში რუსიფიკატორული პოლიტიკის შესახებ და სხვ. სექციაში დაგროვილი მასალები ცხადჰყოფენ იმ დაკნინებასა და დაცემას, რომელიც ვანიცადა სახალხო განათლების საქმემ მენშევიკების ბატონობის პერიოდში. ამჟამად სექცია უმთავრესად მუშაობს საბჭოთა სკოლის ისტორიის მასალების შეგროვებაზე, რომელთა საფუძველზე განზრახულია ოქტომბრის რევოლუციის 20 წლის თავისათვის საბჭოთა სკოლის ისტორიის დაწერა. შრომაში ასახული იქნება სახალხო განათლების ძირეული გარდაქმნა და უწყველო აყვავება საქართველოში 1921 წლის შემდეგ.

წინამდებარე კრებულში მოცემულია, ქრონოლოგიური პრინციპის დაცვით, სახალხო განათლების საკითხებზე შეგროვილ საისტორიო მასალათა მცირე ნაწილი, ისიც სანაბეროდ ნედლი სახით.

კრებული, რასაკვირველია, არ იძლევა სწავლა-განათლების განვითარების მთლიან სურათს, რადგან მიეღი რიგი მიზეზების გამო სექციას ჯერ კიდევ ვერ შეუგროვებია კრებულში წარმოდგენილ პრობლემებზე ამომწურავი მასალა.

ამიტომ კრებულში მხოლოდ ნაწილობრივია გაშუქებული ცალკეული მონეტრები განათლების საქმისა ჩვენში. ხშირი და გრცელია ტექსტისა და დოკუმენტების ციტაცია, მაგრამ მოყვანილი საბუთები ყოველთვის კომენტირებულია და ეფექტობით, რომ იმ სახითაც, როგორადაც წარმოდგენილია განათლების საქ-

შის ცალკე მომენტები კრებულში შემაჯავალ წერილებში, მეცნიერულ ინტერესსა და ღირებულებას არ უნდა იყენენ მოკლებულნი, მით უფრო, რომ ნათელს ჰქვენ მერ-ნაკლებად უცნობ და ზოგჯერ დაფიქვებულ თემებს.

პედაგოგიკის აღდგენა თავის უფლებებში, რასაც მოითხოვს საკ. კ. პ. (ბ) ცენტრალური კომიტეტის 1936 წლ. 4 ივლისის ცნობილი დადგენილება, გვაღალებს მეტი ყურადღება მივაქციოთ კერძოდ პედაგოგიური მეშვეობის შესწავლასა და კრიტიკულ ათვისებას, განათლების ისტორიის თვალსაზრისით იმ ძეგლებისა და წყაროების გამოვლენას, რომელთა მარქსისტული დამუშავება ჩვენი სერიოზული და გადაუდებელი ამოცანაა.

მკითხველი უდიდეს დახმარებას გაგვიწევს, თუ მოგვაწვდის თავის შენიშვნებს კრებულში მოთაესებულ მასალებზე; ამით ის დაგვეხმარება საქართველოში სახალხო განათლების ისტორიის მასალების რაც შეიძლება უკეთ და სრულად გამოვლენასა და სათანადოდ დამუშავებაში.

შენიშვნები უნდა გამოიგზავნოს მისამართით:

ტფილისი, ლომინაძის ქ. № 5, პედაგოგიკის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი, სახალხო განათლების ისტორიის სექციას.

**პედაგოგიკის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის
სახალხო განათლების ისტორიის ხ ე ქ ც ი ა.**

მასალები მეთაერთმევე საუკუნეში სნაპლა- ალზრის შესახებ¹

(გიორგი ათონელის გიოზკაფიის მიხედვით)

ძველ ქართულ საზოგადოებრივ და აზროვნების განვითარების ეპოქალური გამოვლინება — ათონის სალიტერატურო სკოლა ქრონოლოგიურად ორი საუკუნის მიჯნაზე დგას. მე-10 საუკუნის 80-იან წლებში იწყება ის და მე-11 საუკუნის უკანასკნელ ათეულ წლებამდე აღწევს (დაახლოებით).

ათონის სკოლის სახელმძღვანელო იდეები მათე საუკუნის საზოგადოებრივ ურთიერთობაში არის უმთავრესად მომწიფებული და ამ იდეების უდიდესი წარმოდგენლები (იოანე-თორნიკე, არსენი, იოანე და ეფთიმიე) ან მთლიანად მათე საუკუნის მოღვაწეები არიან, ან კიდევ ნაწილობრივ (ეფთიმიე).

ათონის სკოლა მოცემული ასი წლის მანძილზე განვითარებას განიცდიდა და მის დასაწყისში ის იგივე არაა, რაც მის დასასრულს, მაგრამ მთივარ ხაზებში ის ერთი მთლიანი რჩება და ასეთ მთლიანობაშია შესაძლებელი ამ სკოლის წესიერი შესწავლა. ხოლო ასეთი შესწავლა იმას უფრო შეეფერება, ვის საკვლევო ფარგლებშიაც ამ სკოლის ნიადაგის შემზადებისა და მისი განვითარების პირველი ეპოქაც ქრონოლოგიურად შედის.

წარმოდგენილი მასალა შეიცავს ცნობებს სწავლა-აღზრდის შესახებ გიორგი მთაწმიდელის „ცხოვრების“ მიხედვით. ამ მასალებს თან ახლავს ახსნიით და ზოგჯერ ხაზგასმით ხასიათის განმარტებანი.

რა თქმა უნდა, ეს მასალები, თუნდაც ამ ძველის ფარგლებშიაც აღებულნი, ოდნავად შემუშავებულად არ ჩაითვლება. ის არც შეიძლება შემუშავდეს მეცნიერულად მანამ, სანამ ამა და წინარე საუკუნის ანალოგიური მასალა მთლიანად ამოკრეფილი და გათვალისწინებული არ იქნება.

მხოლოდ ასეთ შედარებით შესწავლის ნიადაგზე შეიძლება საბოლოოდ მეცნიერულიდ დადგენილი მასალა იქმნეს წარმოდგენილი.

* * *

გიორგი შეყენებული (სეიმონ წმიდელი) მეტად საინტერესო პირია. ის თითონ არ ეწევა სამწერლობო მოღვაწეობას, მაგრამ დიდად იღწვის ასეთ საქმი-

¹ საზღვრო განათლების ისტორიის სექციის 1933 წ. 21 ნომბრის სხდომაზე წაკითხულ მოხსენების წერილობითი მასალა.

სათვის. „სურვიელი იყო წმიდა ესე ბერი, რათამცა კულად გამოეჩინაჲ—აჩინა ბოწყალეზამან ლუთისამან ნანესავსა შორის ჩვენსა კაცი, რომელმანცა სრულყო ნაკლულეებანება ენისა ჩუენისა, რომელი იგი წმიდისა მამისა ჩუენისა ეფთიმესაგან დაშთომილიყო“... მისი უშუალო გავლენის და ზემოქმედების ქვეშ იწყებს სამწერლობო საქმიანობას გიორგი მთაწმიდელი. ავივე გიორგი შეყენებული საჭიროდ ჰხედავს დაწერილ იქმნას გიორგი მთაწმიდელის ბიოგრაფია და ამ საჭმეს აეალებს ჩვენს ბიოგრაფს. ასევე ზრუნავს გიორგი შეყენებული ათონის ქართველთა მონასტერში არარსებულ საეკლესიო ლიტერატურის შეძენის შესახებ... შავი მთიდან მას საკვირველი გავლენა აქვს ათონზე...

ეს მოძღვართ-მოძღვარი, როგორც მას უწოდებს ჩვენი ბიოგრაფი, წარმართავს ქართულ საეკლესიო მწერლობას სამშღვარ-გარეთის ქართულ საეკლესიო ცენტრებში... (ც-ბა გ-ი ათ, 279).

გიორგი ათონელის ბიოგრაფი განმარტავს: რაი არს ქებაი ლუთისაი?—დიდუბაი და შესხმა წმიდათა მისთაი; მითხრობა ცხოვრებისა და მოღვაწეობისა მათისა წერით და უწერელად, რათა ცნას ესე თეხლმან ხსუამან და შვილნი, რომელი იშვებოდინ, აღდგენ და მიუთხრობდენ მამანი მათნი შვილთა თვისთა“.

მაშ, წმიდათა ცხოვრების „მითხრობა“ წერით თუ უწერელად ეს არის საღმრთო საქმე—„ქებაი ლუთისაი“ (იქვე, 280).

მორჩილება იდეალია მონაზონისა:

... რათა არა უღელი იგი ტკბილი მორჩილებისა განუავდოთ ქედსა მას ზედა სულისა ჩუენისასა მდებარე, ნუ უკვე პარებთა მათ და უღალთა ურჩებისათა შთაუცვიეთ, ვინა იგი აღმოსლვა შეუძლებელ არს“—ამისთვის ვისწრადი შენი ბრძანება შევასრულოვო, სწერს ჩვენი ბიოგრაფი გიორგი შეყენებულს (იქვე, 280).

ენიმე დიდი ანტონი იყო ნეტარ მაკარის მოწაფე. ოქანასკნელმა შემსგავსებული ქება მიიღო თავის მოწაფისაგან, ამით ეს მოწაფე „ვითარცა ნების მყოფელი შვილი მისი სათნოებათა მისთა მკედრად გამოჩნდა“.

შენედულება: მამის კანონიერი მემკვიდრე ის შვილია, რომელიც მისი ნების მყოფელია—(ი. ი. მისი ნების აღმასრულებელია). მაშ, შვილის მამისადმი მორჩილება—იდეალია (იქვე, 280).

აღმზრდელობითი მნიშვნელობა დიდ პიროვნებათა ბიოგრაფიების, მათ საქმიანობის, მათ მოღვაწეობის შესწავლისა:

ეს წმიდათა „ცხოვრებაები“ იმიტომ უნდა იწერებოდეს, „რათა ჩუენ მონხენებითა შრომათა და ღუაწლთა მათთათა დღითი დღე ფრთოვან ვიქმნებოდეთ, ბაძვად სათნოებთა მათთა წარგემატებოდეთ... (იქვე, 281).

დიდ პიროვნებათა ბიოგრაფიის ცოდნა-გავრცელება სავალდებულოა.

ეს თვით გიორგი შთაწმიდელის თქმავია.

„რომელთა უწყადიან სიტყვით გინა სმენით საღმრთოთა წერილთაგან გინა თუ მხილველქმნილ იყუნეს და აქუნდეს მეცნიერება სულისა სარგებელთა და ღმრთისა სათნოთა ცხოვრებათა და მოღვაწეობათა, რომელნი წმიდათა მამათა აღასრულნეს, პირველად ესრეთ ჯერ არს, რათა მსგავსად ძალისა ბაძვად მათდა მოსწრაფე იყუნენ და სათნოებათა მათთა ემურებოდენ და განმართონ ენაბრკენილობა იგი სულისა... რომელთა ესე ყონ... მხმენელნიც იგი ბაძვად ხათნოებათა შათთა აღლესნენ (იქვე, 281).

სავალდებულოა დიდ პიროვნებათა ბიოგრაფიების, მათი მოღვაწეობის გავრცელება-გამეღაწეება: ამას დიდი აღმზრდელიობითი მნიშვნელობა აქვს. დაფარვა უნდა ისჯებოდეს:

„სიბრძნე დაფარული და საუნჯე უჩინო, ვინ ირგოს მისგან?“

— „ტალანტისა დამფლველთა და წყაროსა დამყოფელთა და საუნჯისა უჩინო მყოფელთა თანა დაისაჯოს“. (ბასილი დიდს აცტირებს) (იქვე, 281).

გიორგი შთაწმიდელით თავის სიყრმისა და სიჭაბუკის თავგადასავალს „ვი-თარცა ერთგულსა შვილს არა დამიფარეიდა სარგებლობისათვის სულის ჩემისა“-ო.

ჩანს: მამა თავის ერთგულ შვილს მოუთბრობს თავის სიყრმისა და სიჭაბუკის თავგადასავალს აღზრდის მიზნით („სარგებლობისათვის სულისა“) (იქვე, 282).

მთელს მოღვაწეობას გ-ი შთაწმიდელისას ვერ მოგიახრობთო, გვაუწყებს ბიოგრაფი, ვიტყვიო მხოლოდ, „რომელთა იგი ხსენებაი წმინდაი არს და სარგებელ და ხათნოებათა და მოღვაწეობათა მიმართ მაწუეველ, ვითარცა იტყვის გრიგოლ ლუთის-მეტყველი, ვითარმედ: „კაცხა რაიცა რაი უყვარს და აქებნ მისხა მიმართ მიისწრაფვიან“. საუცხოვოდ ესმის—და სხვისი ციტატით მოხდენილად ამავრებს—აღმზრდელიობითი მნიშვნელობა ასეთ შრომისა. ცხადია: მათ კარგად იცნან, თუ რას აკითხებენ მოზარდებს (თუ მოზრდილებს რას უკითხავენ). ყოველ შემთხვევაში, მათ აქეთ სრულიად გარკვეული შეხედულება წიგნის აღმზრდელიობით მნიშვნელობაზე და, ბუნებრივია, უნდა ჰქონდეთ შეხედულება თვითულ წიგნზე უკანასკნელთა ამ მხრივ სარგებლიანობის თვალსაზრისით. (ეს მოსაზრება იყო მიხეზი, საქართველოდან რომ ეკითხებიან ექვთიმე შთაწმიდელს, თუ რა და რა წიგნი არ არის დასაშვები საკითხავად...) (იქვე, 282).

„ღირსთა მისთა“ ე. ი. ღირსეულ ადამიანთა აღმზრდელიობითი მნიშვნელობა: ღრო და ღრო ღმრთის მოწყალება გამოიჩინს „ღირსთა მისთა“ „ნუგეშინის-საცემლად უძღურისა ამის და დახსნილისა ნათესავისა ჩუენისა განმადლიე-

რებელიად და განმამზნობელიად, რათა ზედვითა და სმენითა სათნოებათა მათათა შურად და ბაძვად ღირსებისა მათისა აღვიძრვლით და ძალსა მას საცნაურსა სულისა ჩუენისასა, ვითარცა ორბისა სიჭაბუკესა, განვაჭაბუკებდეთ და, ვითარცა შთოარესა, ეგრეთ განვახლებდეთ, რომელ ლამესა შინა ამის ცხოვრებისასა, ვითარცა დღესა შინა, ბუჯნიერად ვიდოდით...

ღირსთა მოღვაწეობის დანახვა თუ მოსმენა ჩვეულებრივ აღამიანს, ხალხს ბაძვად, შურად (ზეჯიბრებად) აღძრავს, ორბის (არწივის) სიჭაბუკეს (თვალთა ელვისებური სისწრაფე, ფრთების სიმტკიცე-მოუღვლელობა, ენერჯის უშრეტობა), ე. ი. აბალგაზრდულ ენერჯიას ანიჭებს, მთეარის თვისებას განახლებისას წარმოუჩენს—სულიერად განახლებს, რომ ცხოვრების პნელში, როგორც დღის სინათლეწედ, გზა ადვილად გაიკლიოს... (იქვე, 284).

ეფთვიმთ იყო „მნათობი ნათესავისა ჩუენისა“. ის ამობრწყინდა „გონიერ-შეოფელად ნათესავისა ჩუენისა და განმამზნობელიად უგუნურებისა ჩუენისა“, მან „უშეცრებისა სამურველი მოხმარცვა გონებათა ჩუენთა“, მან „ნაკ-ღულღვანება ენისა ჩუენისა აღავხო და, რომელნი ესე ბარბაროზად წოდებულ ვიყვენით ელენთა მიერ უსწავლელობისათვის და უშეცრებისა ჩუენისა, მასთანვე აღგვარიცხნა.

რით გმნა ასეთი რამ ეფთვიმემ? ქრისტიანულ საღმრთის-მეტყველო ლიტერატურის ბერძნულიდან ქართულად გადმოთარგმნით, „სიერციითა და სიმაღლითა დეტოვ თარგმნულთა მათ წმინდითა წიგნთა მისთათა“, ე. ი. ასეთ თარგმნათა „სიერციითა“ და „სიმაღლითა“ ანუ სიმრავლით (ე. ი. ოდენობით ნაყოფიერი) და თარგმანის ღირსებით (ე. ი. მისი უნაკლულობით).

მაშ, უმეცრებიდან „მეცნიერებად“ მოსელისათვის, ბარბაროსობიდან ელინად (ე. ი. კულტურულ აღამიანად) ქვევისათვის, ბიოგრაფის აზრით, აუცილებელი იყო იმ სიბრძნის შეთვისება, რომელიც საღმრთის-მეტყველო ლიტერატურაში იყო დაუნჯებული. მისი ჩვენ ენაზე გადმოთარგმნა და შესწავლა საანისო ერთადერთ გზად ითვლებოდა (იქვე, 284).

საღმრთის-მეტყველო ლიტერატურის მთარგმნელი გიორგი არის „მუშაკი საღმრთობა მადლისა“ (იქვე, 285).

ბიოგრაფი ასწერს თავის მანწავლებლის ცხოვრებას „შემდგომად ნათესავთა საწურთელად და გულისხმის საყოფელად“. ისევე როგორც თვით გიორგიმ ასწერა ექვთიმეს ცხოვრება „ხახედ და ხატად სათნოებისა მომავალია ნათესავთათვის“. მაშ, სწერს (სწერენ) სრულიად გარკვეული მიზნით: ჩამომავლობის აღსაზრდელად („საწურთელად“) და გესანათლებლიად („გულისხმის საყოფელად“). ასეთი თხზულება კი არის სახწავლო წიგნი. ეს მიზნები (პედაგოგიური) გარკვეულ სახეს აძლევდენ თხზულებას: სწერდენ არა ყოველივეს, რაც იცოდენ (ვთქვათ, გიორგის შესახებ), არამედ იმას, რაც იყო „შუენიერებად აღწერისა“. (იქვე, 284—285).

იაკობმა, გიორგის მამამ, თრიალეთში ნახა ქალი:

„იხილა რა **შუენიერება ხატისა** მისისა და **ნაჩნარი იგი** და დაწყნარებული ქცევა მისი და **განკრძალული ხახე**“.— მოეწონა ის და მშობლებს მისი ხელი სახოვა. მამ, ქალს უნდა აქონოდა სილიმაზე (შუენიერება ხატისა), „დაწყნარებული ქცევა“ და „განკრძალული ხახე“ (მორიდებულობა). აქ პირველი თვისება ბუნებრივია, ხოლო მეორე და მესამე **აღზრდის შედეგია**. აქ ქალის **აღზრდილობის იდეალია** წარმოდგენილი, რაც თავისთავად გულისხმობს აღზრდის საგმის ცოდნა-მოსმარებას მშობელთა და აღმზრდელთა მიერ (იქვე, 235).

გიორგის დედამამამ პირველი ქალი, თეკლი, **შვიდი წლის** როცა შეიქმნა, მონასტერში წაიყვანეს. წინამძღვარმა აიყვანა ის და „გითარცა შვილი თვისი“ კეთილად აღზარდა“.

ეს თეკლა მონაზვნად იყო შეწირული, რომ იდეალური მონაზონი ყოფილიყო. ბავშვს თავიდანვე — შვიდი წლიდან — მონასტერში აძლევდნენ **აღზარდელად**. ცხადია, **არსებუდიყო უნდა სამონაზვნოდ აღზრდა** განსხვავებული ხეროდ **აღზრდისაგან**.. მონასტერში შეიძლებოდა სამონაზვნოდ „კეთილად აღზრდა“ ე. ი. უნდა არსებუდიყო **სხვა და სხვა საბატემა აღზრდის: საერო და სამონაზვნო** (რომ ამას გარდა სხვა გვარი აღზრდაც არსებობდა, ეს ცხადია და ცნობილია, მაგრამ მათ შესახებ აქ უაღვილო იქნებოდა საუბარი) (იქვე, 286).

მარიამს, გიორგის დედას, ძილში ეჩვენა: შვილი გეყოლება, გიორგი დაარქვი და ღმერთს შესწირეო. და ბიოგრაფი ურთაყს: „ბერძულითა ენითა გიორგი **მუშაკად** გამოითარგმანების“...

„ნათესავთა საწურთელად“ და „გულის-ხმის საყოფელად“ დაწერილი ეს თხზულება, ბუნებრივია, სასწიფლებრივს უხვად უშვებს. ესევე **მიზნები** ავალბენ მას იდეალიზაციას... აქ **სინამდვილე შესაძლებლობას** (მაშინდელი გაგებით) **ეთხზვის** და **პედაგოგიურად გამართული ნაშრომი გვეძლევს**... (იქვე, 286).

გიორგი დაბადებამდის მონაზვნად იყო შეწირული.

როგორც კი შეიქმნა **შვიდის წლის**, ის „მონასტერსა ტაძრისსა დისა თვისისა თანა წარგზავნეს და შეჰვედრეს ღმერთსა.“

შვიდი წელი, როგორც ჩანს, მიღებული ყოფილა საკანაო მასიკად, რომ ბავ-ში დედამამამ მოიცილოს და აღსაზრდელად გასცეს.

ჩანს, **სწავლა-აღზრდა იწყება შვიდი წლიდან**.. (იქვე, 287).

შვიდი წლის გიორგი მონასტერში წაიყვანეს იგი „სიყრმეხვე თვისისა მშობელთა მოღვაწეობისაგან დააკლდა“.

შვიდი წლის ბავშვი ჯერ კიდევ „ჟერმა“ (იქვე, 287).

როგორც „მორჩი კეთილი აღმოცენებასვე თანა თვისსა ყოფადსა მას წარმატებასა აუწყებს ქვეყნის მოქმედთა“, ასევე გიორგიო „მოსაწაებდა წინასწარვე გამოღებად ნაყოფსა მას, რომელი ყოფად იყო, რამეთუ სიმახვილთა და მოსწრაფებთა გონებისათა საგონებელ იყო მხილველთაგან თუ: „აღყუავენსა თანა მეყუსეულად ნაყოფსა გამოიღებს“-ო.

მაშ, მაშინდელი პედაგოგიურ შეხედულებით ნერგი უნდა ყოფილიყო „კეთილი“, რომ აღმოცენებისასვე თავისი მომავალი წარმატება ეუწყებინა ე. ი. ადამიანს დაბადებითვე დაპყვებოდა „ხიკეთე“, ანუ ბუნებრივი ნიჭი, რომელიც საწინდარი იყო კეთილი ნაყოფის გამოღებისა. ასეთ ბუნებრივ ნიჭად ითვლებოდა „ხიმახვილე და მოხწრაფება (ე. ი. სისწრაფე) გონებისა“ (იქვე, 287).

მაგრამ თანდაყოლილი ნიჭი არ კმაროდა: აუცილებელი იყო „აღზრდა კეთილად“ და გიორგიც „ვითარცა აბალნერგი შუენიერი“, იზრდებოდა მონასტერსა მას შინა და ისწავლიდა წერილთა ხალმროთა დედაკაცისა მისგან ღირსისა, დისა თვისისა.

ამ დროს ის იყო 7-10 წლებს შორის (იქვე, 287).

„სიჩოთგანვე თვისით მევირცხლ იყო დუთისა ყრმა იგი და ვითარცა დაყო მონასტერსა მას შინა სამი წელი და იქმნა მახაკითა ათისა წლისა, ბოლო გონებითა, ვითარცა მსცოვანი და მოხუცებული იხილევებოდა საკვირველად მხილველთა და მსმენელთაგან“. ათი წლის ყმაწვილი საკმაოდ განვითარებულია გონებით (იქვე, 287).

როგორც უხლაც, ისე ძველ დროსაც, ბუნებრივია, ყოფილა სოფლად „ჭუფულებად ყრმათა ველად განხლვისა მღერად და განცხრომად“.. ე. ი. თამაშობა-შექცევად (იქვე, 287).

ზიოგრაფი განაგრძობს: „აქა სრულ ვყო ხამცხეს ზრდილობისა მიხისათვის ხიტყუა და მერმე მოვიცვალო გონებითა და ხახულის მისლვისა და სწავლისა მისისა და ვთქუა თუ სრულიად განათლებისა მისისათვის ყოველივე სულ მცირედ და მოკლედ მოგითხრა... (იქვე, 287).

ყრმა იზრდება, ჰაბუკი სწავლობს და კაცი განათლება ხრულად.

აქ სწავლა-აღზრდის სამი საფეხურია თითქო წარმოდგენილი: ყრმობის, როცა მთავარი ყურადღება აღზრდას (ბუნებრივს და ხელოვნურს: „კეთილად აღზრდას“) ექცევა, შემდეგ, ჰაბუკობის ეამს, მთავარი ყურადღება სწავლას ებტევა, რაის შემდეგ და რაის შედეგად ადამიანი „ხრულად განათლება“ (იქვე, 288).

გიორგი დიდ აზნაურთაგანი არაა. ბიძა მისი „კურაპალატის“ (ალბათ ბაგრატ III) „მწერალთა ზედა მთავარ“ ყოფილა.

ცხადია, კურაპალატს ჰყავს მწერლები, რომელთა „მთავარი“ არის გიორგი ათონელის ბიძა. სამწუხაროდ, საბოლოოდ დადგენილი არაა, თუ ვის ეწოდებოდა ამ დროს მწერალი. წიგნების გადაწერს, თუ საქმიანი საბუთების შემდგენელს, თუ ანგარიშის მწარმოებელს ანა თუ იმ დაწესებულებისას? უკანასკნელთათვის ჩვენ გვაქვს სრულიად გარკვეული ტერმინი—მწიგნიობარი. ეს ტერმინი XI საუკუნეშია ცხნობიერი (და ვაცილებით ამაზე ადრეც)... ამიტომ შეიძლება, თითქო, ვიფიქროთ, რომ ბიოგრაფის „მწერალი“ არის საეკლესიო (თუ საერო) წიგნთა გამამწერი. მაშინ მივიღებდით, რომ „კურაპალატს“ შეუქმნია მთელი დასი წიგნების გამამწერთა, რომელთა მეთაური ყოფილა გიორგი მწერალი. მართალია, ამის დამადასტურებელი პირდაპირი ცნობები ამ ხანისათვის არ მოგვეპოვება (ან უკეთ, საამისო დაკვირება არაა შესრულებული). მაგრამ ეპოქის გათვალისწინებით ჩვენ სრული უფლება გვაქვს ამ დროისათვის ასეთი რამ ვივარაუდოთ. ცნობილია, მაგალითად, თუ როგორ ზრუნავენ ქართულად საღვთისმეტყველო ლიტერატურის გადმოთარგმნა-გაერცელებისათვის X—XI ს-ნის მეფე-ფეოდალები: დავით კურაპალატი, ბაგრატ კურაპალატი, მელქისედეკ კ-ზი, ბაგრატ IV, მარიამ დედოფალი, იოანე ბანაელი, გიორგი II, ლიპარიტ ქართლის ერისთავი და სხვა.

დავით კურაპალატი, მაგალითად, „ზედაისზედა მოუწერნ, რათა თარგმნიდეს და წარსცემდეს“.

ამ დროს წიგნის გავრცელება ადვილი საქმე არ იყო. მასალა (გერატი) და გადაწერა დიდ ხარჯს მოითხოვდა და მდიდარსა და ძლიერ ორგანიზაციებს (თუ პირთ) შეეძლოთ მხოლოდ მათი მრავლად გავრცელება. პროფ. ივ. ჯავახიშვილი—სრულიად სამართლიანად ეარაუდობს, რომ X—XII ს-ში ჩვენში უნდა არსებებოდა წიგნების გამამწერთა ამხანაგობანი. 3-ლი მკვლევარი უპოვებდას აქვეც იმ ვარემოებას, რომ ხშირად ერთი და იგივე წიგნი გამამწერილია „ხელითა სამთა მწერალთა“, „ხელითა ორთა მწერალთა“ და ა. შ. რომ ეს „მწერლები“ უსასყიდლოდ არ შრომობდენ, ეს ამავე წიგნების „ანდერძებიდან“ ჩანს. XI ს-ნის ერთი წიგნის ანდერძში გამამწერი ჩივის: მართალია, ჩემი წიგნი ცუდი ხელითაა დაწერილი, მაგრამ, რა ვქნა, „სხუაი ღონე არა მქონდა, საუთასისაგან ვლახაკ ყოვლად ვიყავ და უსასყიდლოდ არაეინ დამიწერდა“ (ქრონ. I, 209). ნიკორწმინდის XI საუკუნის სიგელში დაცულ ცნობაზე დაკვირვებით პროფ. ივ. ჯავახიშვილი ერთი საშუალო ტანის წიგნის მდიდრულად შემზადებას 20-24 დრაჰმად ანგარიშობს. ათონის მონასტრის ბერს თეოფანე ხუცესს, რომელიც იყო „სწავლული ფრიად და ხელოვნებით მწერალი წიგნთა საღმრთოთა „უფროს ათას ხუთასისა დრაჰმის უწერიან წიგნი მონასტრისანი შინა და გარე“ (ც-ბა ი-ესი და ეფ-მესი, 57). ასეთ ცნობათა გათვალისწინებით სრულიად მართებულია ვივარაუდოთ წიგნების გამამწერთა ორგანიზაციები. ამნაირი ორგანიზაციები შესაძლებელია არსებულიყვნენ როგორც მონასტრებში, ისე საერო და საეკლესიო ფეოდალთა კარზე.

ასეთ კონტექსტში გიორგი ათონელის ზიძა, „გიორგი მწერალი, რომელიც ყოფილიყო მწერალთა ზედა მთავარ კურაპალატისათა“, ბუნებრივია, გავიგოთ, როგორც იმ ორგანიზაციის სათავეში მდგომი შიხელე, კურაპალატის კარზე რომ იყო შექმნილი ათონიდან (თუ სხვა ადგილებიდან) მოსულ ნათარგმნ წიგნების გადასაწერ-გასაერთელებლად (იქვე, 288).

10 წლის გიორგი მამამ ნახულს მიიყვანა. აქ ბერობდნენ მისი ბიძები გიორგი მწერალი და საბა. როცა ამათ „იხილეს გონიერება იგი და დაწინარებულება სახისა მისისა და უშფოთველი იგი და აღუძრველი ქცევაი მისი, განიბარეს“-ო

ამ შეხედულებით, მამ, ყმაწვილისათვის იდეალად ითვლებოდა: **გონიერება** აზროვნების უნარი), **დაწინარებულება** სახისა მისისა, **უშფოთველი** და **აღუძრველი ქცევა**.

თუ პირველი ორი თვისება შეიძლება თანდაყოლილი იყოს, მეორე ორი „კეთილად აღზრდის“ შედეგია... (იქვე, 289).

ნახულს მიყვანილი გიორგი ჯერ კიდევ **ყრბა** იყო: ის ათი წლის იყო, მაგრამ ის „**მოხუცებულობითა შემკული**“ „და **ქაბუკი სიბერიითა განშუენებული**“ იყო, ვითარცა იტყვის დიდი ბასილი: „არამედ მხცე არს სიბრძნე და გონიერება კაცთა შორის, თუ არა სისპეტაკე თმითა არად სარგებელ არს“. იდეალია: **სიბრძნე** და **გონიერება** ყრმისა.

მსკოვანია და **პატივსაცემა** ის, **ვინც ბრძენი** და **გონიერი**ა და არა მხოლოდ თმა-თეთრი... (იქვე, 289).

როცა გიორგი მოიყვანეს ნახულის ლავრას, მამინ იქ იყო „**მოდღარი** და **განმანათლებელი ქუეყნისა ჩუენისა**“ დიდი ბასილი ბაგრატიის-ძე.

რით იყო ბასილი ბაგრატიის-ძე „**მოდღარი** (მასწავლებელი) და განმანათლებელი ქუეყნისა ჩუენისა“ — არ ჩანს. იყო ის **საერთო ხელმძღვანელი**, **დიდი ქონების დამდები** და წიგნების გადაწერის საქმის მატერიალურად უზრუნველყოფელი, თუ ის თვით იყო გადამწერი? უფრო საფიქრებელია **პირველი** (სწორედ ასეთი განმანათლებელი იყო თორნიკე) (იქვე, 289).

გიორგის ბიძებმა „**ვანიზრახეს**“ „**თანა-ზრახვითა**“ მამათათა (ნახულელ ბერთა: ბაკარი წინამძღვარი, ბასილი ბაგრატიის-ძე და ანტონი), „რათა პირველ ყოვლისა ღუთივ სულიერსა ვისმე და მწყემსსა კეთილსა შეპყვედრონ... [გიორგი], რათა **სულიერითა მისაკითხა აღორძნდებოდის** და **საღმართოთა მათ სწავლათა სძესა მის შიერ სუმიდეს** და **ხისრულელ სათნოებათა წარებატებოდის**...“

შედეგად, ერმას დიდი მომავალი აქვს; საჭიროა მისი სათანადო სწავლა-
აღზრდა. ხ მუხი სხვა წარჩინებულ ბერებთან ერთად მსჯელობენ, თუ ვის მია-
ბარონ ყმაწვილი; „რათა სულიერითა მასაკითა აღორძინდებოდეს (ე. ი. რათა
ხორციელ ზრდასთან ერთად სულიერადაც— ე. ი. სწავლის მხრითაც— აზრდებო-
დეს) და „სისრულელ სათნოებათა წარემიტებოდეს“ (იქვე, 290).

ბაბულის ლავრაში ილარიონ თუალელი განთქმული მოძღვარი იყო, ხათნ-
ება-მოღვაწეობაში მას ეკრავინ შეედრებოდა..

ამ ილარიონს მიაბარეს გიორგი და „მონაზონებისა წარმართებად ეველრე-
ბოდეს“ ე. ი. ყმაწვილის მონაზვნად აღზრდა სთხოვეს. მანაც შეიწყნარა თხოვნა
და „წესიერების მიმართ და ხათნოებისა წურთად იწყო“ ე. ი. ყმაწვილის ხაშო-
ნაზვნოდ აღზრდა იწყო. ილარიონ მოძღვარი აღმზრდელია და არა წიგნის „მას-
წაელელი“ (იქვე, 290).

25 წლის გიორგი მონაზვნად შედგა, თუმცაღა „მონაზონი იყო სიყრმიდან,
წუთ კურთხევა მონაზონებისა არა მიიღო, რამეთუ მოძღვარი მისი სულიერი-
და ღუაწლთა მიმართ მონაზონებისათა მწუთელი, დიდი ილარიონ წუთ სორც-
თა-ლა შინა იყო, და ხელთაგან მისთა მიიღო კურთხევა მონაზონებისა, რამეთუ
იგი იყო პირველი მოძღვარი მისი და მიზეზი ყოვლისა კეთილისა. (იქვე, 293).

გიორგი შავ მთას მივიდა. ის ამ დროს 25 წელს გადაშორებული იყო, 18 წლო-
ვანი სწავლის შედეგად ის ხახეხებით „განათლებული“ კაცი იყო.

შაგრაშ, მიუხედავად ამისა, „ყოვლისა პირველად იწყო ძიებად წინამძღვრისა და
მოძღვარისა ხულიერისა, რამეთუ უწყოდა, ვითარმელ: „თვინიერ მოძღვრისა არა-
არს ცხოვრებაი ხულისა და წარმართებაი მონაზონებისა და პოვა მთასა საკვირ-
ველსა ნაპარლსა შინა კლდისასა ხერი წმიდა შეყენებული, ვითარცა გერტიკი
უბიწო და ტრედი უმანკო, კაცი ხეცისა და ანგელოზი ქუეყანისა“... გიორგის
ვიტყვი დაჟუდებულსა“...

ამას „დაემოწაფა ნეტარი ესე“.

ამჟამაჲ: მოძღვარი აქ მოწაფის მოღვაწეობის წარმართველია და არა
მისი საღმრთო წერილის მასწავლებელი.

საერთოდ უნდა ითქვას: მოძღვარი უპირატესად წეს-სათნოების მაგალითი
და მასწავლებელი, მწროვნელია, აღმზრდელია და არა წიგნის (თუნდაც საეკლე-
სიო) მასწავლებელი. მასწავლებელს ძველ ჯართულად „მასწაელელი“ ერქვა და
არა მოძღვარი. მოძღვარი ის იყო, ვინც მიუძღოდა ვისმე, წარმართავდა საით-
კემმე (აქედან: „დამოძღვრა“ ნიშნავს სწორ, უცთომელ გზაზე დაყენებას). ამი-
ტომაც მოხდა, რომ მოძღვარი ეწოდა ისეთ პირს, რომელსაც ჩვეულებრივ თავიანთ
ცოდვებს (სულიერს თუ ხორციელს ე. ი. ფიქრს, აზრს, ზრახვებს თუ მოქმედებას)
განაღობენ, ის კიდევ სათანადო წესებს და გზებს უჩვენებდა „სულით შეურვე-

ბუღოს „წარწყმედისაგან“ თავის დასალწევად. მოძღვარი ეს იყო „სულისა... კეთილისა მისწავლელი და უწესოებისა დამაყენებელი (გვ. 290). რა თქმა უნდა, მოძღვარი უნდა „მეცნიერი“ ყოფილიყო საეკლესიო სწავლათა, რომ ვინმე დაემოძღვრა, რომ მოძღვრობა შესძლებოდა. მით უფრო დიდი სათნოებითა და მეცნიერებით აღჭურვილი უნდა ყოფილიყო დიდი მონასტრების მოძღვართ-მოძღვარი, რომელიც მთელი ორგანიზაციის გონებრივ ცხოვრებას წარმართავდა. ამიტომაც უნდა რქმოდეს მოძღვართ-მოძღვარს პრონი (რაც ბრძენს ნიშნავს). XVI ს. დასაწყისს გელათის მოძღვართ-მოძღვარს ილარიონს პრონი ეწოდება (იქვე, 293).

აღზრდის გვერდით და მისგან განცალკევებულად პატარა გიორგის „უწყეს სწავლათაცა საეკლესიოთა და სამღვდლოთა, რომელთა შინა უმეტეს ყოველთა პასაკის სწორთა მისთასა წარემატა.“

აქედან შეიძლება გვეფიქრა, რომ აქ ჩვენ სკოლასთან გვაქვს საქმე, რომ ხახულის ლავრასთან არის სკოლა, სადაც პასაკით სწორნი (ერთი ხნისანი) სწავლობენ „სწავლათა საეკლესიოთა და სამღვდლოთა“. თითქო მართლაც ამას გულისხმობს ბიოგრაფის მიერ შედარება, რომ გიორგი „უმეტეს ყოველთა პასაკის სწორთა მისთასა წარემატა“. ასეთ გაგებისას უნდა დაგვეშვა, რომ ეს სკოლა მონასტერთანაა და რომ მოსწავლენი გარშემო ადგილებიდან მოდიან ან კიდევ გიორგისავეთ ამ ყმაწვილებსაც ჰყავთ აქ მონასტერში გავლენიანი ახლო ნათესავეები და რომ ეს ყმაწვილებიც მონასტრის მამისა და სხვა გავლენიან მონაზვნების მიერ ნაკურთხნი „ეკლესიის ეელოგიის მონაწილენი“ იყვნენ და აქვე მონასტერში ცხოვრობდნენ...

დასასრულ, შეიძლება ასეც გავიგოთ: გიორგის მარტოს ასწავლიან. აქ სკოლასთან არ გვაქვს საქმე და ბიოგრაფი ზოგადად აღიარებს გიორგის წარმატებას მის პასაკის სწორებთან. სიფთხილეს ეს გარემოება გვაუბლებს, რომ ამ ხანების სამონასტრო წესდებებთა თანახმად „ყრმა უწუერული“ (ე. ი. „შეუღამავი“ ახალგაზრდა) მონასტერში „ყოვლადვე“ არ დაიშვებოდა. უეჭველია, ამ საინტერესო საკითხს შემდეგი დაკვირვებები გადაწყვეტს (იქვე, 290).

ათი წლის გიორგიმ „მეცსა შინა (ე. ი. სწრაფად) ზეპირით დაისწავლა საგალობელნი იგი საწელიწდონი და შეწყობილებანი იგი გალობათანი“.

ამავე დროს „საღმრთოთა წიგნთა“ კითხვაში „უაღრეს ძალისა თვისისა, და შურა და გამოიკადა“... „და მაშინდელი იგი წერილთა გულის-ხმის ყოფა, ვითარცა წინდი რაიშე, მომავალთა საქმეთათვის მიბლო“.

... და საღმრთო წერილნი... რომელნი ოღენ ჭუნესა ენასა პოენა, ყოველნივე კეთილად გულად იხუნა“...

ამრიგად: საგალობელს ზეპირად ასწავლიან, გალობაშიაც აეარჯიშებენ და ჭართულ საღმრთის-მეტყველო ლიტერატურას („ძველის და ახალი სჯულის“ — ე. ი. დაბადება-სახარება-სამოციქულო) განუწყვეტლად აკითხებენ.

კარგად იციან, რომ ზავშობაში „წერილთა გულისხმის-ყოფა არის წინ-
და“ (საწინდარი) ე. ი. საფუძველი „მომავალთა საქმეთათვის“ (იქვე, 290).

ხახულში გიორგი მ წელს სწავლობდა. 1021 წლის შემდეგ ახლო დროში
ის თავის ბიძა, გიორგი მწერალთან ერთად კონსტანტინოპოლშია. ის ბიძა-მის-
თან ერთად ფერის ჯოჯიკის-ძის მეუღლე მარიამს ახლავს აქ. ამ მანდილოსან-
მა და გიორგი მწერალმა „ხახვალად მისცეს ყრმა იგი გიორგი კაცთა
ფილოსოფოსთა და რიტორთა ორთავე ცხოვრებითა შემკობილთა არა ერის-
კაცთა, არამედ მონაზონთა და ლუთის ნოშიშთა და ყოველთა მიერ წამებულ-
თა“. საინტერესოა, რომ ბიოგრაფი ხაზს უსვამს იმ გარემოდებს, რომ ეს მასწავ-
ლებელი ყოველთა მიერ „წამებულნი“ იყვნენ, როგორც ცოდნით ისე ზნეო-
ბით (წამებული ე. ი. ცნობილი). ასე რომ მასწავლებელს არჩევდნენ იმის მიხედვით,
თუ როგორი ცოდნისა და როგორი ზნეობისა იყო ის (იქვე, 291).

იდეალური მოწაფე — „გულს-მოღვინება, მოსწრაფე და გონება მახვილი“...
გიორგი „მახვილთა გონებითა და მრავალ-გამოცდილთა მოსწრაფებითა წარე-
მატა და მოსწრაფეთა გულსმოღვინება სიმახვილთა გონებისათა აღმატა და
ორკერძოვე სრულქმნულთა ერთ კერძო თანაწარძდა, ვიდრეა დიდად გან-
კვირდეს ყრმანი იგი ბერძენთანი მისსა მას ეგოდენსა მოსწრაფებასა და სიმა-
ხვილესა გონებისასა, მნატრიდეს გულს-მოღვინებასა მისსა და ძალისაებრ ბაძ-
ვად მისსა აღიძრვოდეს“.

აქ უკვე სკოლაა, სადაც ყრმანი ბერძენთანი სწავლობენ.

მოსწავლისათვის მოსწრაფება - გულისმოღვინება აუცილებელია, მაგ-
რამ, თუ მას ხიმახვილე გონებისა არ დაჰყვა, ის „ორკერძოვე სრულქმნილი“
ვერეა.

ასე რომ ერთი მხარეა ბუნებითი ნიჭი-გონების სიმახვილე, მეორე არის
სურვილი და შრომის მოყვარეობა. ამათი სინთეზი იძლევა „სრულქმნუ-
ლობას“... (იქვე, 291)

გიორგიმ ამ სკოლაში „სწავლახა მას შინა“ დაყო „ათორმეტი წელი“
და, ვითარცა ქუეყანამ (ე. ი. მიწამ), კეთილი თესლი სწავლულობისა შეიწყნა-
რა ორნატთა (ე. ი. ხეულთა) შინა სულისა თვისისათა, რომელი იგი ჟამსა თვისსა
გამოღებად ეღვა...

საკმაო არ იყო სწავლულების კეთილი თესლი ე. ი. კარგი სწავლა-მოძღვ-
რება, მთავარი იყო ამ თესლის შეწყნარება, ხულის ბნულენში მიღება მისი,
რომ შემდეგ, სადაც ჯერ იყო, წარმოეჩინა. ე. ი. მთავარი იყო სწავლის შეთვისება,
რომლის ვარშე კეთილი თესლიც კი უნაყოფო იქნებოდა...

სწორი მოძღვრება და სწორი შეთვისება — ერთი იდეალური ხახვალე მთლი-
ანობა იყო.

...„ხოლო ყრმაი გიორგი წარვიდა ხახულს შამის ძმისა თვისისა თანა საბაისა და, ვითარცა იქმნა ოცდა ხუთის წლის, ტკბილსა მას უღელსა მონაზონებისას ქელი თვისი მოუღრიკა“.

ოცდა ხუთი წლის კაცი-„ყრმა“?

უნდა ვიფიქროთ, „ყრმა გ-ი“ აქ ნახმარი აქვს ბიოგრაფს ბიძა მის გიორგი-საგან განაასხვავებლად, რომლის შესახებაც აქვე ლაპარაკობს.

...„თანაწარიყენა ყრმა გიორგი შამის-ძმისავე თვისისა“... (იქვე, 91).

ბიოგრაფს, ბუნებრივია, სურს უპასუხოს კითხვაზე: რათა გაბდა იუცილე-ბელი X, XI ს-ში მთელი საღმრთის-მეტყველო ლიტერატურის თარგმნა: „დაღაცათუ პირველთაჲანვე გუაქუნდეს წერილნიცა და სარწმუნოებაი ჳემმარი-ტი და მართალი, გარნა ქუეყანა ჩუენი შორს იყო ქუეყანისაგან საბერძნეთისა და, ვითარცა ღუარძლი რაიმე, დათესულ იულნეს ქუეყანასა ჩუენსა ბოროტნი იგი თესლნი სომეხთანი, გულარძნილნი და შინქანანი და ამის მიერ ფრიად გულმ-ნებოდა, რამეთუ ნათესავეი ჩუენი წრფელი იყო და უმანყო, ხოლო ივინი რეცა მიწეწითა წესიერებისათა რეცა ცთუნებად გუაზმნობდეს და რომელნიმე წიგ-ნიცა გაუქუნდეს მათგან თარგმნილი.

ფრიად საინტერესო ცნობაა:

1. ქუეყანასა ჩუენსა ე. ი. საქართველოში ამ დროს (და უძველეს ბანიღა-ნაც) ცხოვრებულან სომეხებიც...

2. სარწმუნოებრივ პაექრობაში პირველ ხანებში სომეხები სჯობნიან.

3. ძველი საღმრთო წერილი ყველა არც XI ს-ში ითვლებოდა სომხურიდგან თარგმნილად: „რომელნი-მე წიგნოცა გუაქუნდეს მათგან თარგმნილი“..

რატომ არ თარგმნეს ხელახლა ხანარგმა? გიორგი „ხან-მეტსაც“ და „საბა-წმინდურსაც“ „ეეთილად თარგმნილს“ უწოდებს... მაშ ისინი სომხურიდან არ უთარ-გმნიათ? თუ გიორგის ბგონია ასე? ეს საკითხი ჩვენს ამოცანას ამჟამად არ შეადგენს (იქვე, 294-295).

ელთიმე მთაწმიდელმა „ქუეყანა ჩუენი ამათ ზემოსენებულთა ღუარძლთა-გან სრულიად განწმინდა მრავლად თარგმანებითა წმიდათა წერილთათა... და წესნი და კანონნი სავკლესიონი დამამტკიცებელნი სარწმუნოებისა ჩუენისანი ესე ყოველნი აღწერილად დაგვიტყენა“ და აქედანაც (ე. ი. ათონიდან) „ვითარცა მდინარისაგან ეღმეჲანისა ნაკადულნი ცხოვრებისანი პირსა უღდა ქუეყანისა და ნათესავისა ჩუენისასა მიეფინნეს“.

ბუნებრივია, გამახვილებული სამეტოქეო პირობები სათანადო სწავლა-აღ-ზრდის საჭიროებას ქმნიდენ. მოძღვრების ცენტრი შექმნილი იყო (ათონი), სა-ჭირო იყო ამ მოძღვრების სწორად შეთვისება... (იქვე, 295).

გიორგი შეყენებულმა გიორგი ათონელი წიგნების თარგმნად მიავლინა. მოწაფემ დიდხანს არ დაიწყო დაელებული საქმე. ეს „ეუწყა ნეტარსა მას ბე-

რისა, მოძღვარისა მისსა გიორგის... წეწუნა ფრიალ და წარმოავლინა შავით
ნითით მოწაფე თვისი, კაცი ღირსი და სახიერი, სახელით იოანე; დიდი მღურვა
მოუქმნო არღა აღსრულებისათვის ნებისა მისისა. ხოლო ნეტარი ესე არა ურ-
ნებით იქმოდა ამის...

მოწაფეს „შეწინა ურჩებისათვის მოძღვრისა თვისისა“ და მღვდლად ქუ-
თხუელი — წიგნების თარგმნის შეუდგა... მოწაფე მოვალეა აღასრულოს მო-
ძღვრის ნება. (იქვე, 297).

ბიოგრაფი ასწერს, თუ როგორი შიშით და კრძალვით მიიღო გიორგიმ
მღვდლობა და ურთავს: „არა იყო ეგვიტარი, ვითარ ესე აწ: მრავალნი პირ-
ველ თავისა თვისა განწმენდისა სიტყვით განწმენდილ იქნებიან და ვითარცა
უნდასა რაისაჲ ხაქმისა მიმართ, ეგრეთ მღვდელადისა მიმართ მიისწრაფიან
და პირველ წუერთა გამოსვლისა მოხუცებულთა უმოძღვრიან“...

მღვდლობა და მოძღვრობა გაადვილებულა. სიტყვით გაწმენდა საკმაოდ მი-
ანნათ და უწვევრუდებსაც კი მოხუცებულთა დამოძღვრის კადნიერება აქვთ...
ყოველი ეს უტყუარი ნიშანია ახალი ხანის: გონება, აზრი ლამობს გადალახოს
მოცემულ სწავლის (სქოლასტიკური — ქრისტიანულ მოძღვრების) მიუწვდომელო-
ბა. ახალგაზრდობა (უწუთრული) ყოველთვის ნოვატორია — აქაც ის კდილობს
სწრაფად აითვისოს ქრისტიანული სიბრძნე და ამ სიბრძნის მასწავლებლობას
პზედაეს, მოხუცებულთაც კი უმოძღვრის... მღვდელობა ამიერიდან მიუწვდომე-
ლი, განუხომელად მაღალი და საშიში (როგორც ამას გვისახავენ „რომანტიკო-
სები“ გიორგი მერჩული და გიორგი ხუცეს-მონაზონი, უკლი ნაკლებ ვიდრე
პირველი) კი არ არის, არამედ აღვიღმისაღწევი სწავლა: ახალგაზრდობის
ნიერ აღებული სიმაღლე...

ველა ეს შაჩვენებელია წინსვლის, სწავლის გავრცელების, ქრისტიანულ
სქოლასტიკის ათვისება დაძლევის, გონების, აზრის წარმატების, საერო „სუ-
ლის“ გაძლიერების, ახალი ეპოქის დაწყების... (იქვე, 297).

გიორგი ათონის მამასახლისი იქმნა. ის ასეკტურ ცხოვრებას შეუდგა „ღი
ყოველნი სათნობანი თავსა შორის თვისსა დაიუნჯა და თავი თვისი ყოველთა
სახედ დაუდგა, არა სიტყვით ახწავლა, არამედ ხაქმითა უჩვენა გზანი საუკუ-
ნოსა ცხოვრებისანი სამწყსათა თვისთა“.

სწავლება ორგვარად შეიძლება: სიტყვით და ხაქმით. უკანასკნელის უბი-
რატესობა უდავოა, როცა საქმე სათნოების სწავლებას შეეხება... (იქვე, 298).

გიორგიმ ექვთიმე ათონელის ცხოვრება დასწერა „და ხატად ცხოველად
და ძეგლად პირმეტყველად მომავალთა ნათესავთა აღგვიმართა, რომლისა იგი
მკითხველი და მსმენელი სულით და ხორციით განათლდებიან“...

აქ სრულად აქვთ შეგნებული მიზანიცა და ხაზუალებაც აღმზრდელო-
ბითი მნიშვნელობის ხაზწავლო წიგნის დაწერისა. (იქვე, 299).

გიორგიმ მიმასახლისობას თავი დაანება. თავისუფლება მიიღო და სემონ-
წმიდას მოვიდა. აქ მარიამ დედოფლის წყალობით „ხამი კაცისა პური აღიღო“
და თარგმნას შეუღვა. ეს ხამი კაცი, ჩანს, მისი გადამწერლებია. (იქვე, 309).

გიორგისაო „უფროსნი წიგნნი ღამით უთარგმნიან, და ესრე, შეუსვენებლად
თარგმნიან... დღე და ღამე ტუბილსა მას თაფლსა წიგნთა საღმრთოთასა ზურე-
პოდა, რომელთა მიერ დაატკბო ენა ჩუენი და წმინდანი ეკლესიანი განაზუენ-
ნა და წერილთა თვისთა იქროთა განამდიდრნა უხვად და გარდარეულად“
(ე. ი. კარბაღ).

გიორგიმ სოვეერთი წიგნი

1. პირველად თარგმნი

2. „ოდესმე თარგმნილნი, ეგრეთილად გამოღებულნი, გინა თუ ეამთა სიკ-
რძითა უცებთა და უგუნურთა მხმარებელთაგან დაგესლებულნი... ბრძმედსა მას
შინა გონებისა თვისისასა გამოადენა და გამოახურვან“.

3. ეფთიმეს მიერ შემოკლებულად თარგმნილნი „განაასრულნა და განავრცნა“.

4. „რომელნიმე ბერძულსა შეაწამნა, სიტყვა — დუხჭირობისა და ვერაგობისაგან
განაზუენა და განაბრწყინვნა. ეითარცა თვთ თავადი სახარებაი და პავლე“.

ორტოდოქსალიობის მწვერვალია:

ზოგი ჯერ სულ არაა თარგმნილი, ზოგი უნებლიეთი შეცთომებითაა დაგეს-
ლილი „უცებთა“ და უგუნურთა მხმარებელთაგან, ზოგი მოკლედაა თარგმნილი,
ზოგი კიდევ განზრახ დაგესლილია ან კიდევ ასეთი „დედისაგან“ არის გამო-
ლებული.

ამიტომ: ზოგს პირველად სთარგმნის, ზოგს შეაწამებს ბერძულს და ვაასწო-
რებს, ზოგს ახლად სთარგმნის, ზოგს განასრულებს დაქანაერკობს... (იქვე, 310).

გიორგიმ 15 სხვადასხვა სახელწოდების წიგნი სთარგმნა. თუ როგორ მკაც-
რად ეპყრობოდა თარგმნის საქმეს, იქიდანაც ჩანს, რომ თურმე „რომელნი-მე
წიგნნი ორკეცად და ხამკეცად გარდაწერილი არიან“.

ხოლო წიგნის კულტურისათვის მეტად საინტერესოა ადგილი: ხოლო თუ
ვინმეს „უნდეს ცნობის ძალი თითოეულისა წიგნისაი, თუ რაი სწერია, ამისვე
წიგნის ბოლოსა პოსს აღრიცხულად და განმარტებულად თვითეულისა წიგნისა
ზანდუკი და ანდერძი ლუთივ შეუნიერად, რომელი წმიდამან ბერძან იოვანე
პატრიკმან, პეტრიკ ყოფილმან აღწერა რა-ეამს იგი თავისა თვისათვის ვარ-
დაიწერნა წმიდანი ესე წიგნნი, ყოველი წულილად აღრიცხვა გალობა და დას-
დებულნი ფრიადითა შრომითა და გულს-მოადგინებითა“.

წიგნს თან ახლავს „სამეცნიერო აპარატი“ (ამას აქამდისაც ვერ მივაღწიეთ და
სამეცნიერო წიგნებს ლექსების უხეირო კრებულებით ვბეჭდავთ...) (იქვე, 310-311).

ბერძნები (მათი საეკლესიო წრეები) მეტად დაბალი წარმოდგენის არიან ქართველებზე. ანტიოქიის პატრიარქი ელზნება გიორგის: „დალაცა თუ ნათესავით ხარ ქართველი, სხვითა ყოვლითა სწავლულებითა სრულად ბერძენი ხარ“... ქართველები „ნათესავი არს უმცარი და სამწყსო მცირე“...

„დალაცათუ ნათესავით ქართველი ხარ, ხოლო სწავლულებითა და მეცნიერებითა ლუწივე სწორი ხარ“...

ბერძენი ბერები პატრიარქს მოახსენებენ: მონასტერში სამოცი კაცია ქართველიო. მათო „არა უწყიან, თუ რასა ზრახვენ, ანუ რა არს სარწმუნოება მათი“.

მაგრამ გიორგინ ოვალნათლივ აჩვენა ყოფილ ელინებს (ე. ი. ოდესმე კულტურა-განათლებით შეუდარებლად წინმდგომ ბერძენებს), რომ ქართველები „ბარბაროსები“ აღარ არიან, რომ ყოფილი ბარბაროსები დაეწივნენ ბერძენებს, საკუთარ კულტურულ ფეხზე დადგნენ. მან იწყო: „რად ესრეთ უგუნურად შეგირაცხიეს ნათესავი ქართველთა წრფელი და უშიანკო“ და იწყო პასუხი, რაის გამო: „განკვირდა პატრიარქი ეპისკოპოსთა თვსთა თანა სიმახვილესა გონებისა მისისასა, რამეთუ, ვითარცა მდინარე დაუწყუდელად, ესრეთ დიოდეს სიტყუანი წმიდათა წერილთანი პირით მისით“... (იქვე, 313-316).

მაგრატ მეფეშო ვაივო, „ვითარმედ სრულ იქმნა თარგმანებაი წიგნთა საღმრთოთა და მოიწყნეს ეკლესიანი შავის მთისანი წიგნთა მისთა მდინარითა, სულთა განმანათლებელთა, რამეთუ ყოველთა მონასტერთა გარდაიწერნეს და უფროს ყოველთასა დიდად იღვაწა სულითა კურთხულმან ანტონი ღიპაროტ-ყოფილმან და თვისისა მონასტრისა ბარლამ წმიდისთვის დააწერინა“. — თვით გიორგისო „გაკუთილი შეუქმნა და სიმტკიცე თვისითა ხელითა დაუწერა“... ამის შემდეგ მაგრატიც მოუწოდებს გიორგის საქართველოში, „რათა... თქუენ შიერ... გავნათლდეთ და კუალად ეკლესიანი ჩვენნი აღიგნეს მდინარეთა მათგან, სულთა განმაცხოველებელთა წიგნთა თქუენთა“.

სურათი ნათელია: ხაქრისტიანო ლიტერატურის სრული თარგმნის ხაქრისება მომწიფებულა. საკმაოდ არ მიაჩნიათ მხოლოდ საეკლესიოდ საბმარი წიგნები და წრფელობა-უმანკობა, რაც იქამდის სრულიად საკმაოდ ჩნდა. ლიტერატურული (ხაქრისტიანო ფილოსოფიის, ავოგრაფიის, თუ სხვა) მოთხოვნა იღვანა. გიორგი თარგმანს იწყებს ხვინაქხარით „რამეთუ ესე არს საფუძველი ეკლესიათა, რომლისა თვინიერ შეუძლებელ არს წარმართება ეკლესიისა“...

გიორგი თარგმნის, სამი მოწაფე სწერს. მონასტრებმა ვადიწერეს, საქართველოში იწვევენ, რომ იქაც განათლდენ... გიორგი წამოვიდა საქართველოში. მას თან ახლავან მოწაფეები. (იქვე, 317).

მაგრატ მეფემ უფლისწული გიორგი გიორგი ათონელს შეჰვედრა (ნაბარა). მოძღვარმა „სწავლანი ლუთივ სულიერნი და მცნებანი საღმრთონი აღუწერინა“, მო-

წაფეს „და მისცა, რათა ხაზარადისოდ იკითხავდეს და იწურთიდეს და რათა უწესოთა კაცთა უჯგერო რაიმე და დრკუ არა ახწაონ“... (იქვე, 320).

ათონიდან მოსულ გიორგისთან აღსარებად მოდიან: „მეფე, კათალიკოზი, მღვდელი და დიაკონი, მონაზონი და მოწესე, დიდებული და მთავარი, მდიდარი და გლახაკი“... და გიორგიმ „განანათლა ყოველი აღმოსავლეთი კაცმან ამინ განათლებულმან ღმრთისა მიერ და ყოველივე ცხადი და დაფარული უწესობანი განმართა“. მოცემულია გადაჭარბებული სურათი, მაგრამ ის მაინც შეიძლება დაეასყენათ, რომ გიორგის (ათონის, შავი მთის) ავტორიტეტი დიდია. დიდია ცნობის და ცოდნის მოყვარეობაც და, მაშ, სწავლის სურვილი. რა თქმა უნდა, გიორგისთან მისულთაგან ყველას სწავლა და თეორიულ-თეოსოფიური საკითხები არ აინტერესებდათ. უეჭველია, მრავალს სულ სხვა აინტერესებდა. სხვა ნუგეშს ეძებდა სახელგანთქმულ მოღვაწეში (ეს უდავოდ ჩანს იქიდან, თუ როგორ სწრაფად მიიღო ინფორმაცია გიორგიმ მრავალ უწესობათა შესახებ). მაგრამ თვით ეს გარემოებაც საზოგადოებრივ უკმაყოფილების, დუდილის და, მაშ, ცხოველი წინსვლის მაჩვენებელია, — როცა აუცილებელი ხდება „სწავლა“ (იქვე, 321).

სწავლისა და ცოდნის მოწყურებული საზოგადოება დიდი სარბიელი იყო სწავლულისა, დემოკრატიის (ის წარმოშობითაც არ იყო ძალადი წრის) და რეფორმისტ პერსონაჟების (რევოლუციონური გიორგიში არა იყო რა)... მან ყოველივე ცხადი და დაფარული უწესობანი განმართა... იწყო მზილებად „მრავალთა უწესობათათვის“ „უშიშრად და თვალუხვავად, სიბრძნით და გონიერად“:

1. საეპისკოპოსო კათედრების დასყიდვა უღირს პირებზე
2. სამართლის მიდრეკა მდიდრებისკენ
3. უღირსი მღვდელების კურთხევა
4. საფასუთა დაუნჯება ეკლესიების მიერ
5. გლახაკთ გაუკითხობა... (იქვე, 321).

გიორგი ათონელმა საქართველოში 80 სული ადამიანი შეკრიბა და აღსაზრდელად წაიყვანა.

ამათგან ზოგი ისეთი იყო, რომ „წუთ არცა მარჯუენე უწყოდეს და არცა მარცხენე“... იყენენ „პირველხა მას ჰასაკხა ქცევახა შინა; ხოლო სხუანი შეორეხა მას ჰასაკხა შინა შესრულნი სიჩრებისაგან მკირედოდენ დაკლებულნი და ურმად ხახელდებულნი, კულად მწყობრნი მესამენი შესამესხა მას ჰასაკხა შინა სიკაბუჯისათა მოზარდნი და თმათა მათ მამაკაცობისთა მომლოდენი, ხოლო მეოთხენი, განწყობილნი ხუცესთა და მოხუცებულთა და ბერთანი, რომელნი იგი ნეტსით თვისით დაემონავნეს... (იქვე, 325).

გიორგიმ 80 მოწიფე (უკეთ, მოსწავლე) შეაგროვა. და „არა სხუათა მოძღუ-
ართა მიერ ასწავლიდა ესოდენსა მას სიმრავლესა ანუ თუ სხუათა თანამემწეთა
იხუმევედა, რათამცა თვით მცირედ რამე განისუენა, არამედ ყოვლითურთ თვით
ასწავებნ და მოძღურინ მწყობრთა და მწყობრთა; მასაკულთა და მასაკე-
ულთა“...

და არ განუსვენიაო... „ვიდრემდის უპირატესთა მათ შემდგომნი შეასწორნა,
ხოლო შესწორებულთა მათ შემდგომნი მათნი წარხწინა და ესრეთ, დალიცათუ
მასაკითა, ერთი მეორისა უმეტეს იხილვებოდა, ხოლო სწავლულთებისა მიერ ურთი-
ერთას მომასაკე იყუნეს“.

მოწადეები გიორგის მასაკის მიხედვით მწყობრებად დაუყვია. მისი პე-
დაგოგიური შეხედულებით ეს აუცილებელი იყო (შეიძლება ასე იყო მაშინ
საერთოდ).

მაგრამ მასვე შესაძლებლად მიიჩნია, რომ სხვადასხვა მასაკის მოსწავლენი
-სწავლულთებისა მიერ ურთიერთის მომასაკე“ ყოფილიყვნენ ე. ი. ერთნაირი
ცოდნისა უოფილიყვნენ. მაგრამ ასეთი რამ ჩვეულებრივი მოვლენა არ ყოფი-
ლა და გარკვეულ მასაკს თავისი სწავლულთა შეიძლება მკონოდა. სწორედ
ამიტომია, რომ გიორგის მიერ ასეთ სწავლებას განსაკუთრებით აღნიშნავს
ბიოგრაფი. (იქვე, 327).

რა იყო მიზეზი, რომ გიორგიმ ესოდენი ყმაწვილები გაიყვანა განსასწავლ-
ად, ჰკითხულობს ბიოგრაფი და უპასუხებს... ვინაიღვან შრომა თავსიღვა და
მრავალნი წიგნნი ეთარგმნეს და ენება, რათამცა ნათესავმან ჩუენმან დაისწავა,
ხოლო ვინაიღვან შეუძლებელ იყო მასაკთა სრულთა და განმწყესებულთაგან
სწავლა, ამისათვის ბუნება იგი ღბილი და ჩვილი, რომელი, ვითარცა ცვილი
საბუქდავსა, ეგრეთ მიიღებს სწავლულთებისა, ესე ვითარი კრებული ორლიანოდ
შემწყნარებელად სწავლათა თვისთა მოიპოვა, რომლისაგან არა განცრუენა სასო-
ება მისი“.

მაშ, ამ ოთხმოც კაცს უნდა შეესრულებია აწინდელი საბუქდ მანქანის საქმე-
მამინდელი ლიტერატურა უნდა გადაეწერათ და მთელ საქართველოში გაეცრუ-
ლებიათ.

მაშინ იმ შეხედულებისა იყვნენ, რომ მასაკით სრულსა და განმწყესებულთა სწავ-
ლა „შეუძლებელია“ რომ სწავლას უნდა „ბუნება ჩვილი და ღბილი“, რომელიც
ვითარცა ცვილი საბუქდავსა, ეგრეთ მიიღებს სწავლულთებისა“. (იქვე, 327-328).

გიორგიმ საქართველოში ხუთი წელი დაყო, ამ დროს „გარდაიწერნეს წიგნნი
მისნი მრავალთა საემპისკოპოზოთა და მონასტერთა და მრავალნი საეკლესიონი
წესნი განმართნა, რომელი რა ნაკლულეენება შოა და ყოველთავე; მეფეთა და
მთავართა, მდიდართა და გლახაკთა, დიდთა და მცირეთა გზანი საუკუნოსა
ცხოვრებისანი ასწავნა; მცნება და წესნი დაუსხნა წერით და უწერელად“...
(იქვე, 328).

გიორგი ბერძენთა მეფეს წარუდგა და ქება შეესხა. ბიოგრაფი ასწერს თავის მოძღვარს:... „სიტყვა პირისა მისისა მდებალი და შემუსვრილი და მსმენელთა სასმენელსა მკვირცხვდ შემაგალი. რამეთუ საცნობელთა მისთა დაწყნარება შინაგანთა სულისა ძალთა აღუძრველობასა წარმოაჩინებდა, ხოლო სიტყვათა მდებალთა მიერ და მახელთა გონიერებასა სულისასა წამებდა“...

მოცემულია სწავლული და მკერმეტყველ ადამიანის სურათი. აქ მოცემული შეხედულება მკერმეტყველებზე—ეს არის მაშინდელი საზოგადოების იდეალი ამ დარგში. მკერმეტყველი ადამიანის მოცემული სურათი უდავოდ მოწმობს არა მარტო იმის ცოდნას, თუ ვინ იწოდებოდა მკერმეტყველად, არამედ იმასაც თუ როგორი უნდა ყოფილიყო მკერმეტყველი ადამიანი ქრისტიანულ რიტორიკის დაუფლების შედეგად. ეს კი შესაძლებელი იყო გარკვეულ სწავლა-ვარჯიშობის ნიადაგზე. (იქვე, 331).

ბერძენთ მეფე (კონსტანტინე დუკა) ეუბნება გიორგის: „ბატოსანო მამაო, მე კაცი ვარ: **სამხედროთა საქმეთა შინა აღზრდილი და ვერ წუთლილად მცუნიერ ვარ ყოველსა**“ (საეკლესიო და სარწმუნოებრივ საკითხებში).

ორგვარი აღზრდა იქედანაც დასტურდება:

1. სასულიერო—საეკლესიო
2. საერო—სამხედრო (იქვე, 332).

1. ჰასაკი—ჩვეილი (შვიდ წლამდე)
 2. ჰასაკი—ყრმა... (325)
 3. ჰასაკი—ჭაბუკი
 4. ჰასაკი—სრული (327)
 5. ჰასაკი—განმწყობელი (327, 346)
 6. ჰასაკი—მოხუცებული (325)
- სასწავლო ჰასაკია პირველი სამი.
50 წელი სიბერედ არ ითვლება (348)

გიორგიმ თავისი მოწაფეები მეფეს (კონსტანტინე დუკას) წარუდგინა. მეფემ უბრძანა „ათაჲ ეჲმოზა ათქმოს ობოლთა მათ თვისთა“. გიორგიმ „წმიდისა სვიმეონ მოხუცებულისა ვალობაჲ გვიბრძანა ვალობად“... ივალაშეს. დიდი მადლი უბრძანა მეფემან ... „ბერსა, ვითარმედ: **განგისწავლიან ბერძულსა გუარსა ჴედა, კეთილო ბერო, შვილნი შენნი და ბრძანა ათასი აჲურა მიცენად მათა**“... უმეკველია, აქ იგულისხმება ვალობის „ბერძული გვარი“ ე, ი. ვალობის ბერძული წესი „რომელიც ასევე ვადმოღების საგანი გამხდარა ღმრთის-მეტყველების „ბერძნული გვარის“ საბოლოო მიღებასთან ერთად. ვალობა, ცნობილია, ორგანული ნაწილი იყო ქრისტიანულ რელიგიის... (იქვე, 335).

შეხადება შოთაძის აღზრდასა და განათების შესახებ და მათი წესები XVII საუკუნის საქართველოში

ამ საკითხის შესასწავლად ჩვენ ერთი სპეციალური ტრაქტატი მოგვეპოვეთ. ლექსად დაწერილი. ეს არის არჩილ მეფის თხზულება: „საქართველოს ზნეობა“ (ანუ „თავი საქართველოს ზნეობისა“, როგორც მას ეწოდება საუკეთესო ხელნაწერებში: № 424, წ. კ. საზოგადოებისა და № 22-ში სააზიო მუსეუმი-სა). სუსტი, როგორც პოეზიის ნაწარმოები, ეს თხზულება არსებითად ძვირფასს ცნობებს შეიცავს, და ამ მხრივ მისი მნიშვნელობა მით უფრო დიდია, რომ იგი გამოწვეული ყოფილა ასეთი სახელმძღვანელო წიგნის არსებობის რეალური საჭიროებით. ამის შესახებ თვით ავტორი მოგვითხრობს თავისი თხზულების ბოლოში:

„ბევრი კაცი იმიზეზებს, არა მყონდა მომკვლელო
ზნეობა რომ დამესწავლა, ხარისხ-ხარისხ ამკვლელო.
ახლა რაღა პასუხი გაქვსთ, აი, თქვენი მსწავლელო!“
(ტ. ტ. 409-411)¹

ამით თვით თხზულებასაც უფრო რეალური, სინამდვილეშეწონილი ბასიათი უნდა მისცემოდა. ეს ამონაწერი ავტორის შრომის მიზანსაც ცხადყოფს: ეს არის „ზნეობის სწავლება“, რომ „ზნეობა“ თხზულების მთავარი საგანია, — სიათურიდანაც აშკარაა, მაგრამ ტექსტშიაც ამის შესახებ გარკვეული ცნობები მოგვეპოვება:

„აწ ეს მომინდა სათქმელად, რამდენი ზნეობა არის“-ო, აზბობს არჩილი
(ტ. 9.). მეორე ადგილას კიდევ იგი მკითხველს მიმმართავს:

„ნუ მომიწყინებ, მამხელო, მოხსენებიათა ამდენით,
არ მინდა იყუნეთ ზნეობის ავ-საქციელად წახდენით“ (ტ. ტ. 169-70)

როგორც ესმის არჩილს სიტყვა „ზნეობა“? რადგანაც „ზნეობა“ ნაწარმოებთა სიტყვისაგან „ზნე“ და რადგან ამ უკანასკნელსაც იგი ხშირად ხმარობს,

¹ ხელნაწერი № 424, პროფ. კ. შ. წ. კ. საზოგადოების წიგნთსაცავისა. ციტატები ყველგან აღტყდავან არის მოყვანილი.

გავარკვიოთ, თუ „ზნე“-ში რა შინაარსსა სდებს ჩვენი ავტორი. „ზნე“ ჩვეულებრივად თვისებას, ჩვეულებას აღნიშნავს. მშვენიერად აქვს ეს სიტყვა განმარტებული საბა-სულხანს: „ჩვეულებით რაიცა საქმე სჭირდეს, კეთილი, თუ ბოროტი, ზნე იგი არს“. ასეთი მნიშვნელობით ხმარობს არჩილიც ამ სიტყვას:

„მუშაობაც კარგი ზნეა, ზედმდგომობა და სარქრობა“ (ტ. 157)

„ეს ზნე სჭირს მითსა წერილსა (წმინდათა ბრძენთა), ვინც ეცდება დაისწავლის“ (ტ. 345, იხ. აგრეთვე ტ. ტ. 49, 232).

მაგრამ უფრო ხშირად ეს სიტყვა არჩილს ნაბმარი აქვს არა ყოველგვარი, არამედ **საჭირო თვისებისა, დადებითი ხასიათის ცოდნის** აღსანიშნავად:

„რა ზნეა, თორემ ქვეყანა არის, ვარჯისობს ბრეიობა“, ამბობს ავი (ტ. 104). სხვა ადგილებშიაც ეს სიტყვა ამ მნიშვნელობით უნდა გავიგოთ (იხ. ტ. ტ. 13, 17, 59, 301). სწორედ ამავე მნიშვნელობით ხმარობს არჩილი „ზნეობა“-საც:

„ყოფი ცოდნა ზნეობაა, საბაითიც რადვან ზნეობს“ (ტ. 235). რომ აქ ავტორი საჭირო და სასარგებლო ცოდნას გულისხმობს, შემდეგი ადგილიდანაც ცხადია:

„ზნეობა—საქციელები, ირ ბნელობს, არის ნათელი,...

ეს უნდა კაცმან იცოდეს, მის მის დროს რაა საქნელი“

(ტ. 253—5).

ან კიდევ:

„არ მინდა იყვნეთ ზნეობის აუ-საქციელად წახდენით“ (ტ. 170). მაშასადამე, ავტორი ზნეობას ყველა იმ თვისებებს უწოდებს, რომლებითაც, მისი აზრით, შემკული უნდა იყოს ყოველი პირი, რომ საზოგადოების ღირსეულ წევრად ჩაითვალოს. ყველა დანარჩენი ადგილიც ამ აზრს ადასტურებს (იხ. ტ. ტ. 9, 21, 37, 94, 127, 297, 410 და სხვ.).¹ თუ ეს ასეა, ამ შემთხვევაში არჩილის თხზულების საგანი ჩვენს თემაზე უფრო ფართო უნდა იყოს, და ასეც არის: არჩილი ხშირად ისეთს რამეებზე ლაპარაკობს, რასაც ჩვენ ზრდილობას ვერ მივსკუთვნიებთ (მაგ., ზოგადი ხასიათის ზნეობრივი (დღევანდელი მნიშვნელობით) თვისებები: „ისა კარგი ზნეობაა, ვინც გულითა არ ბოროტობს“-ო, ტ. 238 და სხვ.).

ქართული ზნეობები, ე. ი. ეს სავალდებულო წესები, ძალიან ბევრია, ავტორს მოჰყავს იმდროინდელი შეხედულება ამის შესახებ:

„საქართველოში იტყვიან სამას სამოცდა ხუთსაო,

ზნეობას, სხვას არ აგდებენ ქვეყნისას, თუ არ მითსაო“.

(ტ. 401—2).

„უფრო არის (ზნეობა), ვერ მოთვალოს სამოც ხუთმან, ვერც სამასმა“, ამბობს იგი მეორე ადგილას (ტ. 32). თვით არჩილის აზრით კი ეს რიცხვი გაცი-

¹ ასეთისავე მნიშვნელობით აქვს არჩილს ეს სიტყვა ნაბმარი სხვაგანაც:

„მე შერბაზან თან გაბოძევა ზნეობისა სასწავლებლად, მწვრთნიდის საღოთა-საკაცობოს, თავი-პქონის თასავლებად“. (არჩილიანი, № 424, გვ. 19 ა).

ლებით უფრო დიდია, ხუთი თთასამდე აღწევს (ტ. ტ. 403—404). და ამ დიდი და რთული მასალის გადმოსაცემად არჩილს თავისი მეთოდის მოეპოება, ზოგად შეხედულებაზე დამყარებული. მისი აზრით, მასწავლებელმა მოსწავლეებს სასწავლო არ უნდა გაუძნელოს, არამედ თანდათანობით ადვილიდან ძნელზე გადავიდეს (ტ. ტ. 265—8). ამიტომ არის, რომ თვითონაც თავისი სავანი „ხარის-ხარისხ ანუელად“ (ტ. 410) დაულაგებია და ის ნაწილი თავისი თხზულებისა, რომელიც თვით მას უმნიშვნელოვანესად მიაჩნია, ე. ი. ზნეობა საღვთო, ბოლოში მოუქცევია:

„ამად ესთქვი ასე გვიანად კარგები, ძნელად საცოდნი,
ჭვირად მინახავს ამათი სრულად და კარგად ნაცოდნი“
(ტ. ტ. 261—2).

თავისი სამუშაოს გეგმაც ავტორს წინდაწინვე მოუხაზავს, თხზულების დასაწყისში, ჩვეულებრივ ღვთისმეტყველურ შესავლის შემდგომ, იგი ამბობს:

„აწ ეს მომინდა სათქმელად, რამდენი ზნეობა არის,
სამლოთ და ანუ სამკედრო, მშეებლის და მოვაგლადარის,
ლაშქრობის, ნადირობისა, რომელმან კაცი ახარის,
საქციელ სამსახურისა, ვინც იცის, ცოდნათაც კმარის“
(ტ. ტ. 9-12).

თუმცა თხზულების შინაარსი მთლიანად ამ გეგმანი არ ეტყევა და არც მისი წესრიგი არის საესებით დაკული (ერთისა და იმავე საგნის შესახებ ავტორი სხვადასხვა ადგილას ლაპარაკობს და თვით ჯგუფებიც არეულია), მაგრამ ზოგადად იგი (გეგმა) მართალია. ამიტომ მიეყვით მის დალაგების რიგს.

როგორც ზემომოყვანილ ამონაწერიდან ჩანს, ავტორი თავის თხზულების სავანს ორ დიდ ჯგუფად მყოფს: ზნეობა საღვთო, ე. ი. ის წესები, რომელთა მიხედვით უნდა მოიქცეს ადამიანი თავის დამოკიდებულებაში ღმერთთან, და სამკედრო, ე. ი. საერო, რადგანაც უკანასკნელი არჩილს უფრო ადვილად მიაჩნია, ამიტომ პირველს რიგში, — „სამლოთ ზნეობის“ შესახებ ლაკონიური განცხადების შემდგომ „თავსაც სამლოთ სჯობს, ბოლოსაც, კაცთა ზნე-საქმე რაც არი“, სწორედ ამ „სამკედრო“ ზნეობას განიხილავს.

1. „**ზნეობა სამკედრო**“. ასე უწოდებს არჩილი ყველა იმ წესებს, საერო ცხოვრებისას, რომელთა მიხედვით, მისი აზრით, უნდა მოიქცეს გაზრდილი ქართველი, და ყველა იმ თვისებას თუ ცოდნას ერისკაცისას, რომლებიც ასეთს ქართველს უნდა ახასიათებდეს. ეს წესები და ეს თვისებები მიუცალკებელი სანკაულია ადამიანისათვის, რომ ის მისაღები წვერი იყოს არსებული ფეოდალური საზოგადოებისა, არსებითად, რათქმუნდა, ამ საზოგადოების გაბატონებული კლასისა. აქედან გამომდინარეობს მათი სავალდებულო ხასიათი. ამ წესების უცოდინარობა და ამ თვისებების უქონლობა უზრდელობასა და უწვრთნელობასა („თუ ვინ ესრე არა ზრდილობ, მაშ იქნები სენი ყუდო, ტ. 204, იხ. აგრეთვე ტ. ტ. 208, 231 და სხვ.) მნიშნავს და საზოგადოებას უფლებას აძლევს ერთგვარი ზემოქმედება იხმაროს ასეთი წევრის მიმართ (იხ. ტ. ტ. 40.

96, 152, 155-6, 210-11). სამაგიეროდ, ზრდილი ადამიანი ასიაშოვნო პირია საზოგადოებისათვის და საყვარელი ყმა მეფისა ღია ბატონისათვის (იხ. ტ. ტ. 20, 27, 232, 246 და სხვ.).

„საწვედრო“ ზნეობას არჩილი რამდენიმე ჯგუფად ქყოფს: ზნეობა „მშვებლის და მოვავლხარის, ლაშქრობის, ნადირობის, სატყეელისა და სამახურის“ (ტ. ტ. 10-12) წესები. მაგრამ თვით თხზულებაში ვრცელი ცნობები მოიპოვება ისეთი ღარგების შესახებაც, რომლებიც ამ წინასწარს დაყოფაში არ შესულა. განვიხილოთ თვითული ცალკე:

ა) „მშვებლის ზნეობად“ ჩვენ, რა თქმა უნდა, ის წესები უნდა ვიგულისხმოთ, რომელთა მიხედვით უნდა მოიქცეს ადამიანი, როცა იგი, დღიურ საზოგადოებას მოწოდებული, დახვეწებასა და მხიარულებას არის მოწადინებული. ქართული ფეოდალი თავისუფალ დროს სხვადასხვა თამაშობაში (ასპარეზობა, ტანთვარჯიშობა, ანუ ფუნჯრუკი, — საბას ტერმინოლოგიით, — „მღერა“ ანუ „ყუმიარი“) და ლხინში ატარებდა. ამავე ჯგუფს ეკუთვნის თავისი ხასიათით ნადირობაც, მაგრამ ეჩინიდან მას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა და რადგან იგი არჩილსაც ცალკე აქვს განხილული, აქედან უნდა გამოიყოს. ასპარეზობასა და ტანთვარჯიშობას ვართობაზე ის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდათ, რომ ერთგვარს წინასწარს სამხედრო სკოლას წარმოადგენდნენ, სადაც იმ დროინდელი მეომარი (ჩვეულებრივად ფეოდალი) სწავლობდა იარაღის ხმარებას (ტ. ტ. 22, 53, 55), ცხენზე ჯდომას (ტ. ტ. 24, 54), სიკვდიტესა და სიმარჯვეს ნობრაობაში (ტ. ტ. 23, 106-7), და სადაც საზოგადოდ სხეულს ივითარებდა. ამიტომაც აპყრობდნენ მას ასეთს ყურადღებას. არჩილიც ამიტომ მოითხოვს, რომ თვითუკლმა იცოდეს: „მშვილდ-ისარი და ბურთობა“ (ტ. 22), თუ „ბურთის სროლა“ (ტ. 53), „ამფაშაგი და ყაბახი“ (ე. ი. მიზანში სროლა, ტ. 53). „ხელდალიან ჯირითობა“ (ტ. 54). ეს თამაშობანი ცხენზე, ამხედრებულად, უნდა შესრულებულიყო შესაფერის სიკვდიტით:

„მშვილდ-ისარი და ბურთობა, ორივე ცხენ-ფიცებლები“ (ტ. 22). მაგრამ კარგი „ცხენოსნობა“ (ტ. 45) თავისთავადაც საჭირო თვისებად ითვლებოდა: „კარზე ცხენის გაჭენება“ (ტ. 54)¹ არჩილს სავანებოდ აქვს აღნიშნული. სამაგიეროდ, „ქვეითობაც“ საბატია, „ის უწინაც ვარგებულაო“, ამბობს არჩილი (ტ. 56) და მის დროსაც მნიშვნელობა არ დაუკარგავს. „მოუცდენი მეთოფობაც“ (ტ. 55) ისეთს სავალდებულო ცოდნას წარმოადგენდა. აღსანიშნავია, რომ არჩილის სიტყვით თოფი ახალშემოსული ყოფილა ხმარებაში: „ახლა ესეც ზნედ დაიდვა“-ო (ტ. 55). ნიხსენებულთა აგრეთვე „მესეფქობა“, სპეციალური ტერმინი უნდა იყოს; „სეფქა“ თავისთავად ისარის ერთს ტიპსა ჰქვიათ, მაგრამ ეს ტერმინი რას უნდა ჰნიშნავდეს, არ ვიცით. განცალკევებულია „ნათხმარება“, მეტად საჭირო ცოდნა, რომელიც, არჩილის აზრით, მცურაობასაც სჯობია (57-60). კერძოდ ტანთვარჯიშობას უნდა მივაკუთვნოთ: „მცურაობა“ (57), „ხტო-

საკართველოს ზოგიერთ კუთხეში (მაგ. აფხაზეთში) ვხვდები იკვან და ერთგვარ ზრდილობას წესად მიანიათ, — ცხენსაბი სტუმარი მასპინძლის ეზოში შესვლისას თუ გამოსვლისას, აღაყფის კარებთან ცხენს გააჭენებს უსათოდ, ასეთს რასზე ხომ არ ვულისხმობს არჩილი? — ს. ჯ.

მა“ (67), „ქვისგდება“ (67), „რკინობა“ (ე. ი. ქიდაობა და მისი ატრიბუტები — „მოგვერდი“, „ფანდი“ და სხვ.) (67), „ხარდიორდა და ჩალიჩი“ (66; „ჩალიჩი — საფუნდროუკო საგვემელი ტილოსი“, „ხარდიორდა — მოგვერდი, ფუნდროუკი“ — საბა). ცალკე კატეგორიის, გონებრივი ხასიათის, გასართობს ეკუთვნოდა „ქადრაკისა და ნარდის მღერა“ (65) და „სხვა რაც რამა ყუმბარი“ (აქვე). მათი ცოდნა „კარგ ზნედ“ ითვლებოდა.

განსაკუთრებულ შემთხვევისათვის გამართულს ჰურისქამის თუ, ლხინს, რასაკვირველია, თავისი წესები ჰქონდა. ერთის მხრივ — მასპინძლისათვის და ბუორეს მხრივ — სტუმრისათვის სავალდებულო. მასპინძელს უნდა შეეძლოს: „გარიგება მარაქისა, მის მის ალაგს კაცის დასმა“ (29), მასვე „სუფრის ბარაქიანობა“ (ც მოეთხოვება (30). კერძოდ სტუმრისათვის, და საზოგადოდ სუფრის, წესია „საამოენო ჭამა და სმა“ (30), „წმიდად ჭამა და დიდი სმა“ (39), მაგრამ ვისაც ეს „დიდი სმა“ ზოგიერთი სამწუხარო შედეგის თავიდან აუცილებლად არ შეუძლია, ის სათანადოდ უნდა დაისაჯოს და შერცხვენოდ იქნას (40). ყველამ უნდა იცოდეს, რომ „ბევრგვარ უნდა ხილის დაჭრა, ბეჭის ვათლა, დანის მოსმა“ (31) და შეეძლოს კიდევაც ამების ვაკეთება. ძველ ქართულ სუფრასთან განუყრელად დაკავშირებული იყო „ზმა და ხუმრობა“ (33) — და არჩილიც მოითხოვს თვითფულისაგან ამათს ცოდნას და შესაფერისად თავის დაჭერას: სუფრაზე მზიარულება და გულგაშლილობაა საჭირო. „სიცილი“ (33), „სხვის ზმისა მღერ გაციებება“ (33), „კარგის აზნაურ შევილისა სიტყვისა არ გამგუნება“ (34), „მუნასიბი ლექსი“ (შესაფერისი სიტყვა-პასუხი, ტ. 36) და, საზოგადოდ, სანდომი სულიერი განწყობილება — მიუცილებელი თვისებებია სუფრაზე. დაბოლოს, სავალდებულოა, საერთოდ „მასპინძლობისა“, და ამასთან შეიძროდ დაკავშირებული, „ხუჭების“ წესების ცოდნა (26).

ბ) თუ ყოველივე ეს „მშვებლისათვის“ სავალდებულო წესებს წარმოადგენდა, არსებობდა ასეთივე მოვალეაბარისთვისაც, ე. ი. იმისთვის, ვისაც ან პირიდან ეწვია უბედურება, ან ვალდებული იყო სხვის მწუხარებაში მონაწილეობა მიეღო. ეს უბედურება ადამიანის სიკვდილს გულისხმობს. ასეთის შემთხვევისათვის „მოტიროლობა, კლოვის წესი, ზარი-ახა ზნედ დაიდო“, ამზომს ჩვენი ავტორი და დასძენს: „უსარგებლო მკედრის და ცოცხლის“, ეს ჩვეულება „ერთმანერთის წაბაძეით დაწესდა“ — (ტ. ტ. 61-63). ვარკვევით არა ჩანს, რის უარყოფს არჩილი: მთლიანად გლოვისა და ტირილის წესებს, თუ მხოლოდ „ზარსა და ახა“-ს ჰგმობს. უფრო კი უკანასკნელი უნდა ვთვლიდეთ, ვინაიდან იმ დროს ამ საერთო წესებს გლოვისას ისეთი მნიშვნელობა ჰქონდათ მოპოვებული, რომ საექვია არჩილს ისინი სულ ზედმეტად ჩაეთვალა¹. ჰგმობს არჩილი აგრეთვე ასეთ შემთხვევებში მიღებულ მარხულობას, რომელიც ზოგჯერ ერთი წელიწადი გრძელდებოდა (64).

გ) იმ დროს, როდესაც საქართველო ერთს მუდმივ სამხედრო ბანაკს წარმოადგენდა, ცხადია, რომ განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა სამხედრო

¹ თუმცა ჩვენ ვიცით, რომ დაბლოკებით ნახევარ საუკუნის შემდგომ კათალიკოს ანტიპოსტოლ მიერ მოწვეულმა კრებამ აკრძალა „ტირილი და უფროსი კერპური გლოვა“ (ბ. ობრელიანი ვიკ. გამოც. 83-167).

საქმეში გაწერთიანას და დახელოვნებას. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდათ ამ თვისებებს ფეოდალის სოციალური მდგომარეობის თვალსაზრისითაც, რადგანაც მის ძალიან ხშირადი პირად და დაპოუქიდებელი ფიზიკური ჩარევაც სჭირდებოდა თავისი კლასობრივი ინტერესების დაცვის საქმეში. სწორედ ამ მიზნებს ისევე, როგორც ასპარეზობა, ემსახურებოდა ნადირობა. თავისთავად, ნადირობაც ფეოდალისათვის თავის გასართობი საქმე იყო, მაგრამ ამასთან ერთად იგი მის უაღრესად რეალურსა და მნიშვნელოვან ინტერესებს აკმაყოფილებდა: იგი ავითარებდა იმ თვისებებს, რომლებიც საუკეთესო, და რაც უფრო მნიშვნელოვანია, მოუკიდებელი სამკაული იყო მოლაშქრისათვის. ასეთი იყო: „მეჯინობა (ე. ი. ჯინების ანუ მარქაფა ცხენის ტარება თუ ცხენის მოვლა), მკედრობა, ცხენოსნობა“ (45), „სარდლობა, ზავით სარჯლისა, დღედაღამ დაუზარობა, უწინ სიფრთხილე, გასინჯვა, სიტყვისა მწვე მიმხედარობა... შემართვა მებრძოლთ თამამად, წინ წადგომისა დასწრობა, რახმის გაწყობა კარგ გვირად“... (ტ. ტ. 277-281), იარაღის ხმარება „კრმლის ცემა, ლახტის თამაში, ბევრგვარ ბრუნება შუბისა“ (109) და საერთო სიმარჯვე (117—120). ეს თვისებები, როგორც ვთქვით, სათანადო წრეების საარსებო ინტერესებს აკმაყოფილებდა და ამიტომაც აქცევს არჩილი მათ ასეთს ყურადღებას და მოითხოვს მათს შექმნას. ამ თვისებების უქონლობა საკმაო საფუძველი იყო ფეოდალური საზოგადოებისათვის, რომ გავეციხა თავისი გაუწერთიანი და უსარგებლო წევრი: „ვისცა არა აქეს, უზრახვენ, სხვაძან სხვას მიუღბნისა“ (112).

თვით ნადირობას არჩილი რამდენიმე დარგად ჰყოფს: „მომტყელობა მფრინვლებისა“ (46), „კურდღლობა“ (48), „თევზის ჭერა“ (93). ესენიც თავის რიგზე სხვადასხვა დარგად იყოფა, და თვითველს მათგანს თავისი წესები ახასიათებს: „მომტყელობაც მფრინვლებისა ცალ-ცალკეა“, ამბობს არჩილი (46) და ჩამოთვლის: „მწყერობა“ (46, 97), „მეკოკებობა“ (97), „წეროს გებით დამჭერლობა“ (94), იხეზე ნადირობა (98). კურდღელზე ძაღლით ნადირობდნენ (48), თევზის ჭერაც შეიძლებოდა „წყლის წურვით“ ან „ბადის სროლით“ (93). რა თქმა უნდა, შემთხვევით ვამორჩენია ავტორის ისეთი მნიშვნელოვანი დარგი, როგორცაა—მსხვილ გარეულ პირუტყვზე ნადირობა. ყველა ამისი ცოდნა სავალდებულო იყო, მაგრამ გაზრდილს ჭარბველ ფეოდალს განსაკუთრებული უნარიანობაც მოეთხოვებოდა. მას უნდა სცოდნოდა „ოსტატად ბაზიერობა“ (47), „ძაღლის კარგად მოტყეება“ (48), „მეძებრის სწავლება“ (95), „ცხენისა და მფრინვლის ცნობა“ (49), „სტვენა, წრუწენი, ძაბილი“ (98), „მაღლე მიშველა ფრინვლისა“ (100) და სხვ. კარგი მონადირისა და მოლაშქრისათვის უფრო საერთო ხასიათის თვისებებიც იყო საჭირო: ზოგიერთი იარაღის საკუთარის ხელით დამზადება. მაგ.: „ქარქაშის კარგად მობორბლეა“ (42), „ისრის თლა, სწორად გაიხრთვა, გაქლიბვა, სეფქის გაწყობა, მშვილდის ჩავდება, ყულაჯი, ქარქაშის კარგა ჩაწყობა“ (101—102), „საცერის წყობა, მათრახის ბილდირგა რა შუბისა, ისარ, სხვილი და გრძელი“... (110—111); „ჯაჭვისა და სხვა საქურვლის ცნობა“ (112), „გაწყობა და მორთულობა“ (114), სადავის გამორჩევა „პირჩილისა“ და „გამზიდარი“ (ე. ი. კისერ-მავარი) ცხენისათვის (282). არჩილის აზრით, საჭიროა აგრეთვე „მოპაიტრობაც“, ე. ი. საქონლის მყურნალობა. ამას

გარდა, იგი მოითხოვს იარაღისადმი ფაქიზს დამოკიდებულებას, „უჩირკით წინდათ კმარებას“ (43).

ღ) ესლა უნდა გადაედეთ ერთად ცხოვრებისა და საკუთრივ ზრდილობიანობის წესებზე. ამ ნორმების საერთო სახელის აღსანიშნავად არჩილს რამდენიმე ტერმინი მოეპოვება: ყველაზე ხშირად ჩაბმარია „საქციელი“ (იხ. ტ. ტ. 12, 21, 200, 237, 253, 360), უფრო იშვიათად „ზრდილობა“ (ტ. ტ. 204, 237) და „აზნაურშვილობა“ (ტ. ტ. 34, 209). ეს წესები ორ დიდ ჯგუფად იყოფა: „კარგ-საქციელი“ (ტ. 350) და „ავსაქციელი“ (170), „ავსაქციელი მარტვილი“ (200).

უწინარეს ყოვლისა, საქიროა გულთა და შემტკობი ხასიათის ქონება (17-20), და „თავის გუნების კაცს გარდა სხვისაც ბევრისა ვაწყომა“ (135), ასეთს თყისებებს ეკუთვნის „შესაყრლობა. აღერსი“ (17), „ხუმრობა“ (68), „ხუმრობის ადვილ შეტყობა“ (133) და საზოგადოდ „კარგად ჩამორთმა სიტყვისა“ (134, 34).

ამას მისდევს წესები, რომლებიც განსაზღვრავენ „წავლა-წამოვლას, ზედგომას, ჯდომა-ადგომას მოხდენით“ (171), ე. ი. ჩვეულებრივი ზრდილობიანობის ნორმები. მათი ხასიათი იცვლება იმისდამხედვით, თუ ვის დამოკიდებულებას შეეხებიან ისინი: თავისებურია ყოველ ცალკე შემთხვევაში მოქცევის წესები ყმისა ბატონის მიმართ, უფროს-უმცროსული და ტოლ-თანასწორისა.

ბატონყმური! ზრდილობიანობა ანარეკლია იმ საერთო სოციალ-ეკონომიური დამოკიდებულების, რომელიც მათ შორის არსებობდა. ამიტომ არის, რომ ყმისაგან ბატონისადმი მიმართულს ყოველივე მოქმედებაში პატივისცემის გრძნობა და მოწიწება უნდა გამოსჭვიოდეს (207, 213-6, 229-32), უპირველესი ზნე ყმისა არის ბატონის მორჩილება, „ბატონის სიტყვის გაგონა“ (221) და მისი „ნების გათავება“ (ე. ი. ასრულება, 224, 195). „ბატონის დარბაზის კარი რა გინდ რომ მიღალი იყოს, თავმოხრით უნდა შევიდეს, არც ლაჯში თავი გაიყოს“, ამბობს არჩილი (165—166). ბატონისაგან სამოძქარის მიღება, ან ბატონისათვის რხისიმე მირთმევა „ორის კელით“ უნდა (189-190). „ავსაქციელად“ უნდა ჩაითვალოს ბატონისათვის ზურგის ან გვერდის შექცევა (193). მასთან სასმელის უშვერად დაღვევა (197) და კბილით „თხილის მსხვერვა“ (198). ბატონთან ჯდომა და დგომა სწორედ უნდა: სირცხვილია, რომ მჯდომი რასმე გარდაეყუდოს და მდგომმა ფეხი დაიკავოს, ან ხელი ბოძს მოაძვიოს (201-202). „ბატონყმური ლაპარაკიც სხვა არის“ (225): უზრდელობაა ბატონთან ლაპარაკის დროს „კელ-ფერკის თამაში“ (205), მასთან საუბარი „კელქვემოტობით“ უნდა (207). თუ ბატონი ლაპარაკობდეს, ყმას ჰბამს დუმილით მოუსმინოს (229—231), თუ ყმა ბატონს ახლავს ცხენით, წინ არ უნდა გარდაუაროს და არც ცხენის თავი დაუსწოროს, რომ სანახაობა არ დაუფაროს (241-243). ერთს ადგილას არჩილი ყმის ზნეობრივს ვალდებულებებსაც ეხება: ვინც „ბატონის საიდუმლო სიტყვა გარეთ გაიტანოს“, იგი სასტიკად უნდა დაისაჯოს (153-156).

თუ ეს განსაკუთრებული პატივისცემა ბატონს თავისი სოციალურ მდგომარეობის გამო ჰქონდა მოპოვებული, ამისვე ღირსი იყო „უმფროსი“ (ე. ი. უხუ-

¹ არჩილი სიტყვა „ბატონ-ყმობას“ ფართო მნიშვნელობით ხმარობს: როგორც სოციალურის, ისე სახელმწიფო წყობილების მიჯღენის აღსანიშნავად, მაგრამ უფრო ხშირად აქ მგფისა და მისი ვასალის (ფეოდალის) ურთიერთობა იგულისხმება.—ს. კ.

კესი) კაცი თავისი წლოვნების გამო. ამიტომ, ბატონისა და უფროსი კაცის მიმართ, არჩილის აზრით, ერთნაირად უნდა მოიქცეს ადამიანი (ჯდომისა და დგომის წესი — ბატონთან და უფროს კაცთან“ და სხვ., ტ. ტ. 200—204). საინტერესოა ერთი ხანა, რომელიც ამავე საგანს ეხება:

„უმცროსმან კაცმან უფროსი არ უნდა დაიწვიოსო.
ადგეს სჯობს, ისრე მჯდომელმან ქვემოთ დაიწვიოსო.
საჩოქეთ რა შეიყარნენ, უწინ მან წაიწიოსო,
არცა უკამსად დამდაბლდეს, არც პეწუვად აიწიოსო“

(173—176).

ეს „საჩოქეთ შეყრა“ მისალმების დროს დაჩოქებას ხომ არ გულისხმობს? სიტყვა-პასუხი უფროს-უმცროსული განსხვავებული უნდა იყოს: „სწორ უმ-ფროსულ უმცროსულსა ქართულსაც აქეს დასახვა“—ო, ამბობს არჩილი (217).

„ტოლსა და ამხანავთან (177) მოქცევა, რა თქმა უნდა, უფრო თავისუფალი ხასიათის იქნებოდა. მაგრამ აქაც თავისი წესები არსებობს, რომელთა გარდაღება არ შეიძლება: მარჯვნივ მჯდომს (სუფრაზე?) ამხანავს მონაცემი მარცხენა ხელით უნდა ჩამოართვა, და პირიქით (191—192). განმარტოებულად მოსაუბრეებთან მისგლა არ შეიძლება მათდა მიუწვევლად. მათ კი ქმართებთ გაირიონ საუბარში, ვინც შემოესწროთ (217—220). ამხანავებმა რომ დავიწვიონ, „ორთავ თავს არ გარდუარო და ჩაუჯდე შუა სამე“, რომ ამით ორივეს ამოო (177—180).

დასასრულ, არსებობს ისეთი მოქცევის წესები, რომლებიც ყველასათვის ერთნაირად სავალდებულოა. არ შეიძლება ჯდომის დროს ფეხის ფეხზე გადაღება (181²), ზურვის კედელზე მიყუდება (185) ან ცალ თემძოზე დაჯდომა (187). თავის დაკიდება, როგორც ეს „თვალნაკლებ ოქრომჭედელს“ სჩვევია (186). არ შეიძლება ადგომის დროს ხელის დაბჯენა (184) და ჯოხის მხარზე ვადება (იქვე), ან ლაპარაკი, როცა პირში რამე გიძევეს (182). უზრდველობად ითვლება „ცხვირის გამოკრქნა“ (188) და „კბილის საჩრჩნელის“ ხმარება (იქვე). ავად

¹ ყვერისაგან საქართველოში დაბრუნებულს ავად მხარგრძელს, ამირსპასალარს, „წინა მოგვებნეს ყოველნი მთავარი და წარჩინებულნი, თვით შანშა და ვგარსლანი, რომელსა კინდა სახელიცა მეფობისა ეხერა. და ვითარ მიეპულა ავად, ჰგონებდა ჰონისაგან გარდაკდომად და ვერით ხილვად გვარსლანისაგან, ზოლო იგი დიდად განდაღებულ იყო: არა ინება წესისაებრ პატრიოთ ხილვად და ამბორისყოფად ავადისა. და ვითარ იხილა ავად, განმეინდა, თავსა შათრაკითა უხეტუნა და უბრძანა მსჭვეუშე დაწესებულთა, რათა ცხნისაგან უპატროდ დაამკენეს ქვეყანად. და ყვეს-ცა ვერეთ. პატრიისაგან უპატრიო ყვეს და განძრვილი განაძეს, და მიერითაგან უპატრიო იქნა და საცინელ. და ესრეთ განავადეს შანშა და ავად თავადთა საქართველოსათა“ (M 650, ტექსტი აღდგენილია.)

² 1615 წ. კანთა მეფე თეიმურაზ და ჯართლის მეფე ლუარსაბ, შაჰბანისაგან ლტოლვილნი, იმერეთს გარდაიხვეწენ, სადაც ისინი „ისტუმრა კეთილად გიორგი მეფემან დიდითა ასტაკითა ქუთათისს“. ლუარსაბ მაინც მალე გაბრუნდა უკან. ვახუშტის ასეთი ამბავი გაუფიქრია წასვლის მიზეზის შესახებ: „იტყვიან რამეთუ ესდენ მეფენი ერთად, მაშინ გიორგი მეფემან ზოხნადა ქელი და შეზიადეა ყუბი შეზლსა ხედა. ესე იტყადრისა მეფემან ლუარსაბ და შეირაცხა უპატროდ და არარად შერაცხა და იტყალათ: „რა იგი ნებაჲს მტერსა, მკოს, ხლოო უმცირესისა ჩემისაგან არა დაეითმინო“. და არღარი უსმინა გიორგი მეფესა და წარვიდა, ვითარცა მწერალი“. (საქ. ცხოვრება, ტომ. გამ., 299).

გაღუყვა“ (გაფურთხება) და „ცხვირის მოხოცა“ (238), „მუდამ უღვაშის გრება“ (206), სიარული სიფრთხილით უნდა, რომ „წინ მავალს უკან რა მიჰყვე, ტალახი არ მოსცხო“ (239). ზრდილ კაცს უნდა შეეძლოს აგრეთვე „ტანსა და ფეხსა გაწუობა“ (41). შეიძლება აქვე მოვიხსენიოთ კიდევ ერთი საინტერესო დარიგება არჩილის: „უცხო მდიდარი მისს სადგომს მალ-მალე არ ნახო“-ო, ამბობს იგი (240) ¹.

ე) საქციელს არილის გეგმაში „სამსახური“ მისდევს. „სამსახური ბევრგვარია, საცოდნელადაც ძნელია“, ამბობს ავტორი (245) და ჩამოსთვლის იმ მოვალეობას, რომლებიც აწეა იმ დროინდელ ქართველს მეფისა და ბატონის წინაშე და მათი შესრულების წესებს. აქაც ჩვენ ვხედავთ იმავე ხასიათის დამოკიდებულებას, რომელიც სპეციფიკურ ელფერს აძლევდა ყმის მოქცევის ნორმებს ბატონის მიმართ.

ყმა ბატონის ეროვნული, „მართლამქნელი“ უნდა იყოს (246), დაუზარელი და თამამი, ფიცხი და მალი ბრძანების შესრულებაში (247-8), „მღვიძარება და სიფხობლე“ და იგივე სიმარჯვე, რომელსაც ასე ხშირად მოითხოვს არჩილი, აქაც მიუცილებელ თვისებად არის მიჩნეული სამსახურის მოვალეობათა ასრულების დროს (248-250). მაგრამ ვინც მოწოდებულია სახელმწიფო საქმეებში მონაწილეობის მისაღებად თავისი შთანთქმავლობისა თუ უფრო შემთხვევითა ხასიათის გარემოების გამო, მას უფრო მძიმე და საძნელო მოვალეობები აქვს დაკისრებული. ასეთი პირი ვაღდებულია იმდენად მომზადებული იყოს, რომ შეეძლოს „წრჩევლობა“ და „სიტყვის გაკვეთა“ (141), საქიროების დროს „ელჩობა, ნოციქულობა“ და ამისათვის მიუცილებელი „სიტყვისა სწორად დასწავლა“ (142), დარბაზობის წესის ასრულება, „აღვილზედ მოდარბაზობა“ (251). საქიროა აგრეთვე სასამართლოს საქმეების ცოდნა: როგორც საკუთარი საქმის წარმოება სასამართლოში („მოჩივრობა“), ისე თვით მოსამართლის ფუნქციების ასრულების შეძლება. „ბჭობა“, „სამართლის მართლის ქნა“ (137).

ვ) ასეთი რთული და მნიშვნელოვანი მოვალეობების ასისრულებლად, რასაც ვეძიებელია, საქირო იყრ სათანადო განვითარება და განათლება. და პართლაც ამ მხრივ არჩილი საკმაოდ დიდს მოთხოვნილებებს უყენებს იმათ, ვისაც „ზნობის სწავლა“ მსურთ. უწინარეს ყოვლისა, რა თქმა უნდა, „მწიგნობრობის“ ცოდნა არის საქირო: „მწიგნობრობა ქრელსადაგი“ (125), როგორც ხუცური, ისე მხედრული (127), „მსმენელობა“ (?), „მთარგმნელობა“ ანუ „დრმის სიტყვის აღვილ გამოთქმა“ (126), „კანანახი კმამაღალი“—მეაფიო კარნახი (128). საქიროა აგრეთვე სხვადასხვა „დამწერლობის“ (129) ცოდნა:

„დამწერლობა ხუცურის და მკედრულს უნდა სხვადასხვა და, მგრგლოვანსა, ყვავის ფრჩხილოვანს, ასომთავრულს სმენ თავადა“ (129-39). „ანგარძმი და რიცხვთ ცოდნაც“ (138), ცხადია, მიუცილებელ საქიროებას წარმოადგენდა. აგრეთვე სასურველ ცოდნად სთვლის არჩილი „მხატვრობას და მონახაზობას“ (131) და განსაკუთრებით უცხო „ენისა და წიგნის“ ცოდნას (121-123). მოხსენებულია აგრეთვე, როგორც სასურველი თვისებები, „გარეშე (ე. ი. საერო)

¹ შეადარე ამას იმ დროინდელ ევბოვლ მოგზაურთა (მაგ. მარდენის) ცნობები ასეთი „ვიზიტორების“ შესახებ.

წიგნის" სასიამოვნო კითხვა (132), და „ჭრელ ძილისპირთა გარდათქმა“ (125).

საჭიროდ მიგვაჩნია ეს საინტერესო სტროფები აქ შთლიანდა მოვიყვანოთ:

ენა და წიგნი რამდენი ვინც იცის, ესეც ირწუნად
ჩაეაგდოთ თვითო ზნეობად, ახვის ქვეყნის ამბის მოსმენად,
მას ვრცად როგორ ვიტყვოდეთ, იკითხონ სხვადასხვა ენად!
ვინ სხვას ვერ ასმენა, ის ისმენს, იქ დაიწყებენ მიღენად.
წიგნიერობაა ჭრელ-სადაგი, ჭრელ ძილისპირთა გარდათქმა,
მსმენელობა, მთარგმნელობა — ღრმის სიტყვის ადვილ გამოთქმა,
ხუცურის და მკედრულის სხვადასხვაობს თვითთმა თქმა
კანახანი კვამლადლი, ყინზეილადა ნუ იქათმა!
დამწერლობა ხუცურსა და მკედრულს უნდა სხვა-დასხვა და
მტარგლოვანსა, ყველისტრჩხილოვანს, ასომთავრულს სძენ თავადა,
მხატვრობას, მონაზახობას, არკონ ჩააგდებს ავად,
გარდემუ წიგნის კითხვახედ კმაყად ნუ იხავდა“.

მაგრამ, საერთო განვითარების სისრულისათვის არჩილს მხოლოდ გონების გაწე-
რთნა-საკმარისად არ მიაჩნია: მისი აზრით, საჭიროა აგრეთვე ერთგვარი ესთე-
ტიკური განათლება. ან უკანასკნელს ეკლთენის: „სიმღერა და დასდებელი“ (25).

„კარგი კმა და თან უსული (ე. ი. ლამაზი, 27), მუსიკა (37), სხვიდისხვა ცეკვა (38).
არჩილი კიდევ უფრო შორს მიდის: მას მკითხაობაც კი (რამლის ყრა, მეს-
ტროლანობა და სხვ.) საჭირო ზნედ მიაჩნია (139) და მხოლოდ ბექზე მკითხა-
ობის შესახებ ამბობს: — „ცრულ თქმულაო“ (140).

ზ) აქვე უნდა მოვისხენიოთ ის ზოგეუბრი თვისება, რომლებიც არჩილს „კარგ
ზნედ“ მიაჩნია, მაგრამ რომლებიც, როგორც ზემოთ მოყვანილი ნაწილი, მას თავის
გეგმაში მოხსენებული არა აქვს, ასეთია: „მუშაობა“ (157), „ზედმდგომობა და
სარქობა“ ე. ი. ზედამხედველობა, თავის მეურნეობაში (157) და ამისავე საჭირო
ცოდნა „ბარვა, წიღნვა, ზენა და თესვა, მკის და სთელისა მის მის დრობა“
(158), საჭიროა აგრეთვე შინაურს საოჯახო მეურნეობაში ერთგვარი გაწერთნა:
„მზარეულობა, ქაწიგის ცნობას ამბობენ კარგაო“ (164) და სხვადასხვა კელობის
ცოდნა („ხელბუჩხობა, კულის გათლა, ვინ შალაფს კმარობს, ხარატობს“, 287).

შეიძლება აქვე აღნიშნულ იქნას ის ნაწილობრივ ზნეობრივ ელფერდაკ-
რული თვისებები, რომლებიც აგრეთვე საეალღებულოდ მიაჩნია არჩილს: „მეხვე-
წილზედნა ნამუსი“ (273), „საიდუმლოს შენახვა“ (149), „ბურადობა და გაცე-
მა“ (273) და სხვ.

II. თავის შეთოდისდა თანახმად, ყველაზე ბოლოს არჩილი „სამღრთო ზნეო-
ბა“-ზე მოგვითხრობს: „სამღრთო ზნეობა“, ე. ი. ღვთისმსახურება და სასული-
ერო განათლება, ყველაზე მნიშვნელოვანი (13) და ძნელი (261) დარგია „ზნეო-
ბათა“ შორის, და ამიტომ საჭირო იყო მას ჯერ უფრო ადვილად შესათვისე-
ბელი მასალა ვადმოეცა თავისი მკითხველისათვის, რომ უფრო რთულისა და
„ძნელსაცოდნის“ ვაგება ვაეადვილებინა მისთვის.

ღვთისმსახურება „საერო“ და განმარტოებულ, — „დაფარვიო“ — ლოცვაში
(269-272), ღვთის შიშსა (327, 357) და ღვთის ცნებათა ასრულებაში (360, 373,
355-6, 389-92) მდგომარეობს. მაგრამ როგორც ღვთისმსახურებისა, ისე ყოველ-
გვარი სათნოების საფუძვლად (353-356) არჩილს „სიბრძნე“ მიაჩნია. ამ სიტყვას

იგი ხმარობს ვიწრო მნიშვნელობით ღვთისშეტყველებისა თუ სასულიერო განათლების აღსანიშნავად. სხვა ყველაფერი წარმავალია, „სხვა ზნე ყველა მობრძვილდება“ (301), მხოლოდ „სიბრძნე არის სამუდამო“ (308). თავის დროის ზნეობრივს დაცემის, ყველა ამ „ცრუ ფიცობას, ზაკვა-უნამუსობას, ლიქნასა და ღვთის შიშის გულით განხარზნას“ (325—327) არჩილი სწორედ „სამღრთო საქმის“ უშეკრებას (317) ნიიწერს. ამიტომ არის, რომ ასეთს დიდს უკრადლებას აქცევს იგი ამ „ზნეობას“ და ასეთს აღვილს უთიმობს მას იმ დროინდელ ფეოდალისათვის საეკლესიო თვისებებში. იგი მოუწოდებს ყველას, დაეწიფონ ამ ცხოველმყოფელ წყაროს, რომლის სმა „ბეშვით არ კმარა“ (358). ვისაც ოსტატი არა ჰყავს, რომ მიხვან ისწავლოს (ასეთი „სიბრძნე“ „უფრო მტკიცეა“ — 329), მან უნდა თვითონ „ბევრჯელ წაიკითხოს“ (334) „სამღრთო წიგნი“, რომ „ღირლოვანი“ და „ღრმადმეტყველი“ (335) აღვილები გაიგოს და ანგვირად „გაიგნოს სიბრძნის გზა და კვალი“ (336). ვინც „წმინდათა ბრძენთა წერილი“ (341) შეითვისა, მას უკვე „გული განხურებული“ აქვს (353) ყოველივე „ქარგსაქციელისათვის“ (360). არჩილი ჩამოსთვლის ყველა ამ „ქარგ საქციელს“, წმინდა ეთიკური ხასიათისას, უმეტეს ნაწილად (354, 355, 356, 358, 359, 361, 369, 370, 374).

ჩვენ განვიხილეთ ყველა ის წესი, რომლებიც საეკლესიო დიდებულად XVII საუკ. გაზრდილი ქართველი ფეოდალისათვის, იმავე საუკუნისა და იმავე წრის ერთის საუკეთესოდ განათლებულის წარმომადგენლის მოწმობით. ჩვენ ვნახეთ, რომ უმეტეს შემთხვევაში შესაძლებელია ეს მოქცევის ნორმები იმ დროისა და მოცემული ქატონყმური საზოგადოების მოთხოვნილებებსა და საჭიროებებს, საუკუნის საერთო ხასიათს, დაუკავშიროთ (გარდა იმ ზოგიერთი წესებისა, რომელთაც უფრო ზოგადი ბასიათი აქვთ და ან ისეთებისა, რომელთათვის ასეთი მიზეზობრივი კავშირის დამყარება უფრო ძნელია). მაგრამ შესაძლებელია ეს წესები ყველა ქართულს ნადავზე განვითარებულყო, თანდათანობით დროთა განმავლობაში, თუ ზოგიერთი მათგანის წარმოშობის ძირი საქართველოს გარეშე უნდა ვეძებოთ? ჩვენი ძველის ერთი აღვილი თითქოს პირდაპირი პასუხია ამ საკითხისა: თავისი თხზულებების ბოლოში იგი ამბობს:

„საქართველოში იტყვიან სამას სამოცდა ხუთსაო
 ზნეობას, ხხვას არ აფდებენ ქვეყნისას, თუ არ მათხაო“
 (ტ. ტ. 401-2).

მისასილამე, ეს ზრდილობა, არჩილის აზრით, წმინდა ქართული ზრდილობა და სხვა ქვეყნებთან მას კავშირი არა აქვს. ამ განცხადებამ ჩვენთვის დიდი მნიშვნელობა აქვს. მაგრამ საკითხის გადასწავლად, ჩვენ, რა თქმა უნდა, მხოლოდ მის ვერა დავეყარებით. ამისათვის სხვა წყაროების შეჯერებაა საჭირო.

¹ იხილება უნებლოდ კიდევ ერთი საკითხი: ახხავეებს თუ არა არჩილი მოქცევის წესებს ქალისა და უკეთესის თხზულებიდან ისე გამოდის, რომ მას თითქოს მხოლოდ ვაჟი ჰყავს მხედველობაში. — ზ. ვ.

ქართული ნაბეჭდი სახელმძღვანელოები გეოგრაფიულ საუკუნეში

1711 წლის ორიგინალური სახელმძღვანელო

პირველი ქართული სახელმძღვანელო გამოვიდა ტფილისის სტამბიდან 1711 წელს.

ამ წიგნის თავფურცელი ამგვარად იკითხება:

„სწავლა თუ ვითარ მართებს მოძღვარსა სწავლება მოწყაფისა:

აწ დაბეჭდული ქართულსა ენასა ზედა: ეამსა მეფობისა უ[ფლ]ისა უ[ფლ]-ისა ქაიხოსროსსა: და შრომითა: გამგებელისა მისისა: უ[ფლ]ისა უ[ფლ]ისა ვახტანგისსა: შემოკლებით თქმული და გარიგებული გერმანე მღვდელ მონა-ზონისაგან: კელითა მიხაილ სტეფანეს ძისა უნგროვლახელისათა: ქალაქსა ტფილისისასა: ჩლია: [1711].

წიგნის შინაარსი კითხვა-მივების სახით გადმოცემული საქრისტიანო მოძღვრებაა.

ტექსტს წამძღვარებული აქვს: 1. ვახტანგის უწყება, თუ როგორ მოიყვანა მან „მესტამზე ვლახეთით“ და გააკეთა სტამბა. და 2. ხუცეს მონაზონის გერმანეს — სახელმძღვანელოს ავტორის — ერეკლი წინასიტყვაობა, რომელიც ამკლავებს ეპოქისათვის შეტად დამახასიათებელ პედაგოგიურ პრინციპებს და გვაძლევს ვახტანგის სასწავლო-განმანათლებელი მოღვაწეობის საყურადღებო შეფასებას.

ავტორი მოგვითხრობს, რომ „მამულის რჯულის განმძლიერებელმა“ — ვახტანგმა „მოიხვნა სტამბა“ — „დიდის საფასითა და წარსაგებელითა და აღაესო და განანათლა ქვეყანა ჩვენი წიგნებითა“. ხოლო ვახტანგის თანამოღვაწეს, გერმანეს — „ალუწერი“ — „სარწმუნოება“ — ჩვენთა სარწმუნოებათაგან შემოკლებით გამოკრებული და მცირედი რამ სწავლა შეიღის საიდუმლოსი“. ეს მას გაუკეთებია სრულიად გარკვეული მიზნით: „რათა იკითხვედენ და ისწავლიდენ ყრმანი ახლად მოსწავლენი და მეციერებად ღმრთისა მოვიდოდენ და არ იყვნენ ჩვენგან განშორებულთა მწვალებელთა შეილთაგან დაწუნებულნი და სიტყვა-უგებელნი“.

როგორც სჩანს, ვახტანგის დროს ოფიციალური ეკლესიისაგან ჩამომორებული ყოფილა საკმარისად მნიშვნელოვანი ჯგუფი „მწვალებლებისა“. ამ „მწვალებელთა“ შეილები, ეტყობა, გაწვრთნილი ყოფილან საქრისტიანო დოგმების ცოდ-

ნაში და ოფიციალური ქრისტიანობის მიმდევართა შეილებს სჯობნიდნენ კამათის დროს და „მართლმადიდებელთა“ შეილები რჩებოდნენ „დაწუნებულნი და სიტყუაუგებელნი“.

ამგვარად, სახელმძღვანელოს შედგენის და გამოცემის საბაზად გამხდარა „კათოლიკური“ მოძრაობის გაძლიერება საქართველოში—ცნობილია, რომ კათოლიკური გავლენის სფეროში ამ დროს მოხვედრილი იყვნენ ქართველ დიდებულთა ბრწყინვალე წარმომადგენლები (სხვათა შორის სულხან-საბა ორბელიანი და მისი ძმები) და თვით სამეფო გვარეულობის წევრებიც კი.

კაპიტალისტური ევროპიდან მოსული მისიონერების—ბურჟუაზიის ამ მოწინავე, მზვერავე რაზმების—ძლიერ მოძრაობას ქართულმა ოფიციალურმა ქრისტიანობამ დაუბრისპირა იგივე იარაღი, რომლითაც იბრძოდა კულტურულად უფრო უმძლავრი მტერი—იდეურად დარაზმეა მოზარდი თაობისა, სწავლა-გაწრთენის საშუალებით.

მაგრამ ნორჩი თაობისათვის გაუგებარი ენით დაწერილი „მთაწმინდელ მამათა“ დროინდელი ქართული ტექსტების კითხვით და გახეპრებით მდგომარეობის გამოსწორება შეუძლებელი იყო. საჭირო იყო ახლად მოსწავლე ყრმათა გონებრივი პორიზონტის გასათართოებლად უადვილესი გზის გამოძებნა. ძველი მასალა ახალი წესით, გაუმჯობესებული მეთოდით უნდა მიეწოდებინათ ბავშვებისათვის.

აი ამან გამოიწვია არქაული ენით დაწერილი ტექსტების კითხვის და გახეპრების წესის უკუგდება და გერმანე ხუცეს-მონაზონი(კ)კაბედულად მიდის ამ ახალი გზით: მის სახელმძღვანელოში სარწმუნოების ელემენტები ხალხური ანუ „საერო, სოფლისურის სიტყვით“ არის გადმოცემული.

„ანი(ს)თვის დაესწერე საეროს სიტყვითა — განმარტავს ავტორი — რომ ახლად მოსწავლენი ყრმანი სიადვილისათვის მსწრაფლ ზედ მიიწეოდნენ და უცოდოვლად დაისწავლიდნენ და ესრეთ — მეცნიერებად აღიყვანებდნენ გონებასა მათსა“.

1711 წელს თბილისის სტამბაში დაბეჭდილი სახელმძღვანელოს თავფურცელი: (ნამდვილი ზომა 12,5×8,5) 311 გვ. (მეცდომით 411 აღნუსხულია მებეჭდელი ახლებით. დართული აქვს დახტანვის სამეფო ღერბი შემკულია ორნამენტებით. წინ უძღვება ვახტანგის წინასიტყვაობა (გვ. 8—10, 3,4) და ავტორის მიმართვა მკითხველთაადმი (გვ. 1—6, 5—10). ბოლოში მოთავსებულია ავტორისავე ბოლოსიტყვაობა (გვ. 29—შეცდომით აუ, ნამდვილად კი 311) ტექსტს უჭირავს 300 გვ. (11—311).

აქ წამოყენებულია სწავლების ორი ახალი პრინციპი, ერთმანეთთან შედრად დაკავშირებული:

1. „სწავლა“—ი შეთვისებისათვის აუცილებელ პირობად ცნობილია შესავისებელი მასალის სიადვილე.

2. სიადვილის პრინციპი კიდევ თავისთავად აყენებს სახელმძღვანელო წიგნის ენის გამარტივებას პრინციპს.

ამ სახით წიგნური, არქაული ენის ადვილს სახელმძღვანელოში „საერო, სოფლური სიტყვა“—სალაპარაკო ენა, ხალხური მეტყველება იქერს.

გერმანე ხუცეს-მონაზოი ინდივიდუალურად ვერ შემოიღებდა ასეთ რეფორმას. წინასიტყვაობა მოწმობს, რომ წიგნი გამოიცა გაბედული ნოვატორის და რეფორმატორის ეახტანგის წახალისებით და მეორეგვლით:

„ესეცა არ უგულბელს ყო ყრმათათვისცა დიდად მოღვაწემ და სწავლა-შემატების გულს მოადგინემ, სულიერად და ხორციელად გამგეობის ტრფილმან... ეახტანგ და დაახტეფდინა თვისთა საფასეთა წარსაგებელითა“.

ეს ამონაკეთი ვახტანგის დახასიათებისათვის საინტერესო მასალას წარმოადგენს. თანამედროვე და თანამოღვაწე პირის ჩვენებით ვახტანგი ყოფილა „ყრმათათვისცა დიდად მოღვაწე და სწავლა-შემატების გულსმოადგინე“—მეტად საყურადღებოა აგრეთვე გერმანეს თქმა: „სულიერად და ხორციელად გამგეობის ტრფილმან... ეახტანგ“. ეტყობა ვახტანგის თანამედროვენი ცხადად ხედავენ რჯულმდებელი მეფის მონარქისტულ-აბსოლუტისტურ ტენდენციებს. ცნობილია, რომ ვახტანგი უფლისწულობაშივე გაბედულად მიიწედა მტკიცე ხელისუფლებისაკენ: ასწორებდა საეკლესიო წიგნებს და სტამბის შესწევობით ახდენდა ერთგვარ უნიფიკაციას ქვეყნის ფეოდალური დაქსაქსულობიდან გამოყვანისა და მეფის ხელისუფლებისათვის დამორჩილების მიზნით.

„აიათი ანუ ქმნულების ცოდნა“

შეორე წიგნი, რომელიც შეგვიძლია ვაწვებოლოთ, როგორც სახელმძღვანელო, დაიბეჭდა ტფილისის სტამბაშივე 721 წელს. ეს წიგნი ცნობილია ლიტერატურაში, როგორც პირველნაბეჭდი მეცნიერული შინაარსის ნაწარმოები. მრავალ ორიგინალურ და ნათარგნ მცენიერულ თხზულებათაგან ვახტანგმა ამ ერთადერთი წიგნის გამოქვეყნება მოახერხა სტამბის საშუალებით.

წიგნის სათაური არის „აიათი ანუ ქმნულების ცოდნა“ თავფურცელზე (ქაჩაგმების გახსნით) ვკითხულობთ:

„სპარსულისაგან ქართულად თარგმნილი მეფეთ მეფის ვახტანგისაგან: ეამსა ამაღლებულისა და საბელოვანის მეფედ მეფის და სრულიად ერანის სპასალარისა უფლისაჲ უფლისაჲ მისევე ვახტანგისსა, იესიან დავითიან სოლომონიან პანკრატიოვანისსა: გაიმართა კელითა შოველ ებისკაპოზის ნიკოლოზ ორბელის ძისათა: ქალაქსა ტფილისისსა: — ქრისტეს იქეთ: ღდა: — (1721) ივეისტოს დ:—(14)“.

საუკრადღებოა, რომ ამ 'კოსმოგრაფიულ-გეოდეზიური' თხზულების მთარგმნელი და გამომცემელი ვახტანგ VI მის დაბეჭდვას, აწინდელი ტერმინოლოგიით რომ ვთქვათ, აქტუალური მნიშვნელობის საქმედ თვლის. მან იცის, რომ კაცობრიობის საღაროში ბევრი ისეთი განძია, რაც განუწყვეტელი ომიანობით ჩამორჩენილი ქართველობისათვის დღემდის მიუწვდომელი ყოფილა: „განმარტნეს ფილოსოფოსთა შრავალ მეცნიერებანი და მათნი სწაელანიო“, ამბობს 'ვახტანგი წინასიტყვაობაში' „და ესეცა ვარსკვლავთა რაცხეა სხეა ერთი მათგანივე არს და საქართველო შრავალგზის მტერთაგან მოხრებულ იყო და არღა დაშთამილ იყო ქართულსა ენასა ზედა სწაელა ესე ფილასოფთა“. აღნიშნავს რა ძველი კულტურული საგანძურების განადგურებას ფეოდალურ საქართველოში, ვახტანგი დასძენს, რომ „სხვათა ენისა კაცნი ქართველთაჲეიცხოდნენ“ მათი ჩამორჩენილობის გამო.

იბ

სწავლათ თუ ვითარ მართებს შიღ
ვარსა სწავლეთა შწათისა:

შწათე ჭკითსავს: და შიღვარი ას
წავლის:

(უწყყო დეა რამეთუ შწ: იტყვის
შწათესა: ღმამ: იტყვის
მოძღვარსა:)

შწ: ვინ არს ღმთა: ან რა შეუბღოია

შმ: ღმთი ბღიერი არის: ღმ ველში

ფე: და დამბადებელი ყოვლისა

ხილოელისა ღმ უხილავისა: ცაათა

ღ

1711 წელს თბილისში დაბეჭდილი სახელმძღვანელოს პირველი გვერდი.

1711 წელს თბილისში დაბეჭდილი სახელმძღვანელოს წინასიტყვაობის ერთი გვერდი ფოტო-აბრი.

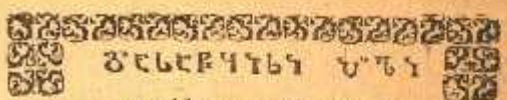
ამ სამარცხვინო ჩამორჩენილობასთან ბრძოლას ისახავდა მიზნად ვახტანგი, როცა „აიათის“ ქართულ თარგმანს აქვეყნებდა: „ნუ უკუვე ისწავონ და წადიერ იყვნენ ფილოსოფოსობისადო“ — ამბობს გამომცემელი, რითაც კუთავის ხასწავლო-განმანათლებელ ტენდენციას აშვლავნებს.

სხვაფრივ არც შეიძლება იყოს. ცნობილია, რომ თვით ევროპაშიაც მეცნიერების განვითარება არ მიიმართებოდა სწორი და ნათელი გზებით. მეჩვიდმეტე საუკუნის მიჯნაზე—სახელდობრ 1600 წელში—რომის „წმინდა“ ინკვიზიციამ საჭეყნოდ დასწვა ჯორდანო ბრუნო, რომელიც თავის თხზულებებში კოპერნიკის თეორიას აეთარებდა. აღმავალი ბურჟუაზიული ევროპის მეცნიერების მნათობმა თხზულებები თვით მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისშიაც იღუპებოდნენ სასულიერო ცენზურისაგან.

აქ აღსანიშნავია კიდევ ერთი გარემოება: კათოლიკე მისიონერის პატრი რეჯინალდოს მოხსენების თანახმად, ვახტანგი 1709 წელში ასტრონომიას სწავლობს „პატრი უფროსისაგან“, „ქარვად ითვისებს და ძალიან კმაყოფილიცაა“¹.

ჩვენ არ ვიცით სრას აწვდიდა ასტრონომიის გაცეითლებზე „პატრი უფროსი“ კოდნის წყურვილით გატაცებულს 27 წლის ვახტანგს. საეჭვო არის, რომ ეს დასავლეთის მეცნიერების უკანასკნელი სიტყვა ყოფილიყოს. უფრო ამაღიერებელია, რომ ეს სწავლება ვახტანგის მხრით გამოკითხვის ხასიათს ატარებდა. სოლო ვახტანგი, ცხადია, ეკითხებოდა იმას, რაც მას აინტერესებდა და ეს კითხვები მაშინდელი განათლებული ქართველობის განსწავლულობის დონეზე დიდად დაშორებული ვერ იქნებოდა. თვით „პატრი უფროსიც“ ხომ საქართველოში მოიტანდა კოდნის შხოლოდ იმ ჯამს, რაც მისი მომავლინიებელი რომის ოფიციალური ეკლესიისა და წმ. ინკვიზიციისაგან მოწონებული და ნებადართული იყო.

და როცა ვახტანგს დასჭირდა საფუძვლიანი რამ მიეცა მოზარდი თაობისათვის ვარსკვლავთმრიცხავობის დარგში, ის იძულებული გახდა ირანულ-თურქულ-არაბული—ამ დროს საკმარისად დაშრეტილი—კულტურული წყაროებისათვის მიემართა. სწორედ ეს გარემოება არის დამახასიათებელი საქართველოს კულტურული ვითარებისათვის მეჩვიდმეტე-მეთერამეტე საუკუნის მიჯნაზე: ერთი მხრით, მეცნიერული ინტერესის ვაცხოველება და გაღრმავება, რის სათავეც ევროპის

მარქსი ზოგის თარგმანში
 არი ზოგის თარგმანში: -

ქისაც ამ წიგნის ამბვის შეცუობა უნდოდა რიგია: **ს**ორველი რიგია ეს არის რომ: რაც რამ ფერი ინდისს ანგარიშით იქნება: **შ**ა მეორე რიგისარი მხდომიათა და მხეზათა შეცუობის და იქმის: **ს**ორველი უსეზბა რაც რამ ფერი რომ არ გაიყოფის წინწკალი ქვიან: **ქ**უ ვითარებად ვაიყოფება სმი ქვიან: **ს**.

დუორად ვაიყოფება ენსაცა და სიკუმსეც ამს სიორიფანა ქვიან - სივაცეც ქვიან:

შათუ სმი რიგად ვაიყოფება განსა სიკუმსა და სიორიქვი: იმას სიკუელი ქვიან: **ქ**ითი სმი რომ ვასწოდეს და წინწკლება **ქ**ითი სმი რომ ვასწოდეს და წინწკლება ერთმანეთის რიგე იყოს და მალი მალი პრიყოს იმას ვამართული სწორი ხსი ქვიან: **შ**

„აიათი“ ს პირველი გვერდის პარი.

¹ შ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის გვ. 339.

საეპრო კაპიტალთან გზების შეხვედრაში იმალება და მეორე მხრით ის, რომ ეს გაღრმავებული ინტერესი უძღურია დაეწაფოს დასავლური მეცნიერების პირველწყაროებს და მიემართება ძველი კულტურული კავშირის აღდგენა-განახლების გზით, მაგრამ ამ გზით მოპოვებული ცოდნის ფართოდ გავრცელების მიზნით ევროპის განვითარებულ ტექნიკას იყენებს (სტამბა).

უცნობი რამ ხდება: ახალ ტიპში ისხმება მოძმარებული ღვინო: საშუალო საუკუნოებრივი შინაირი გადმოიცემა მარტივი, ხალხური ენით და იბეჭდება შვენიერი მხედრული შრიფტით, ათასობით გასავრცელებლად „ახლად მოსწავლე“ ყრმათა შორის. ერთი გარემოება არის კიდევ ყურადღების ღირსი:

1721 წელს ტფილისის სტამბამ დაბეჭდა ირანულიდან ნათარგმნი კოსმოგრაფია. თვით ირანში კი არც ამ დროს და არც მთელი მეფეობაზე სხუაუნის განმავლობაში სტამბისათვის არ მიუშარათავთ.

ამ მხრივ ვახტანგის დროინდელმა საქართველომ გაუშწრო თვის ძველ მსწავლეებს.

მოსკოვში 1732—1737 წ. დაახლოებით ძარბული სახელმწიფანელი

ვახტანგის პოლიტიკური მოღვაწეობა ქართლის სამეფოში 1723 წლის ცნობილი კატასტროფით დაბოლოვდა და ტფილისის სტამბა ათეული წლებით დაიმარხა ნანგრევების ქვეშ.

მაგრამ ვახტანგსა და მის თანამოღვაწეებს არ შეუწყვეტიათ კულტურული მუშაობა. ემიგრაციაში მყოფი ვახტანგის ინიციატივით დაწყებული მოსკოვის არჩილისეული ქართული სტამბის განახლების საქმე მხოლოდ მისი სიკვდილის შემდეგ განხორციელდა.

საყურადღებოა, რომ პირველი წიგნი, რომელიც მოსკოვის განახლებულ ქართულ სტამბაში დაიბეჭდა, სასწავლო სახელმძღვანელო არის. მისი სათაურია: „პირველი სასწავლო ყრმათათვის“.

ამ წიგნის ერთად-ერთი ცალი მოიპოვება ტფილისის უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკის „წერა-კითხვის“ ფონდში. წიგნს თავფურცელი აკლია. აკლია აგრეთვე რამდენიმე გვერდი თავში და შუაში. ბოლოში დაბეჭდილი „უწვებიდან“ გავიგებთ, რომ: „პირველი ესე სასწავლო ყრმათათვის რუსულისაგან ქართულად გადმოიყარგმნა ბატონიშვილის დარეჯანას (არჩილის ასულის) მოლარეთხუცის ვაბრიელისაგან და ქართულს¹ ენაზე გასწორდა არქიმანდრიტის გერმანესაგან. და დაიბეჭდა სამეფოსა ქალაქსა მოსკოვს... ბატონიშვილის დარეჯანას სახელეში. მის და მის პალატის ყრმათა შეწეებითა და ხელის მომართვითა. სტამბისა და ბეჭდვის ზედამდგომელი მღვდელ-მონაზონი ქრისტეფორე“ და სხვ.

ხსენებული „უწვება“ მოწმობს, რომ ეს წიგნი რუსულიდან ნათარგმნი სახელმძღვანელოა. მისი პირველი 12 გვერდი უჭირავს შეხავალს; სადაც განმარტებულია კეთილი აღზრდის მნიშვნელობა ბავშვის ბუნებაში იმ თავიდანვე (აღამის ცთუბებიდან) ჩანერგილი ეშმაკეული ბოროტების აღმოსაფხვრელად.

¹ ტექსტში სწვია „ქართლის“

ეს რუსულიდან ნათარგნნი წინასიტყვაობა არის. იგი ეკუთვნის სახელმძღვანელოს ავტორს, პეტრე პირველის თანამოღვაწეს თეოდანე პროკოპოვიჩს და იმდროინდელი რუსული პედაგოგიური აზროვნებისათვის დამახასიათებელ საპოლემიკო საკითხებს ეხება.

ზოგი ფიქრობსო — გვეუბნება ავტორი, რომ ბავშვმა მხოლოდ წერა-კითხვა უნდა ისწავლოს, ხოლო წაკითხულის შინაარსის შეთვისება და აზრის გაგება ნედმეტად შიანიათო. თეოდანე პროკოპოვიჩი, რა თქმა უნდა, ამ აზრს არ იზიარებს და ამტკიცებს, რომ ბავშვს წაკითხულის გაგებაც უნდა შეეძლოს. „ვიყენებ გონებზე უმჯობესსა ყრმათათვის, რათა ასწავონ წერილთა კითხვა და ძალნი, რომელ არიან წერილსა, ესე არა უწყეონ. ესე ვითარი განზრახვა ამაო არის და ურგებ, რომელ რაჲსარგებელ არს რათა უწყოდენ წიგნთა აღმოკითხვა და რომელნიცა მას შინა წეროდ არიან, ვერ გულისხმა ჰყოფდენ კეთილად სიტყვათა მათ, რომელსა აღმოკითხვენ, გინა სხვასა“.

„კეთილად აღზრდის“ საქიროებას ავტორი ფსალმუნის მეასთერამეტე მუხლით ასაბუთებს და ამტკიცებს, რომ მხოლოდ კითხვის მექანიზმის შეთვისება ყოვლად უსარგებლო ცოდნია, ვინაიდან:

„მრავალნი არიან წერილთა მკითხველნი, რომელთა მცნება ღმრთისა და სარწმუნოება და ძალი ლოცვისა არა უწყიან და დიდად უგუნურ არიან“.

ასეთი „მკითხველები“ წერა-კითხვის უცოდინარზე უარესნი არიან.

„ესე ვითარნი წერილთა მკითხველნი უღარეს ყოველთასა არიან, რომელთა არა უცნობიეს ძალი სიტყვისა“...

სახელმძღვანელოს ავტორი, სწავლული მღვდელმთავარი, თავგამოდებით იცავს შეგნებულ კითხვისა და წაკითხულის აზრის გაგების პრინციპს:

„ჯერ არს გამოძიება საღრმითთა წერილთა და სიტყვათა ღმრთისათა“. „ჯერ არს, რათა კეთილად ასწავოთ მათ (ყრმათ) და ზრუნვა გაქვნიდესა მათთვის, რათა ისწავონ ძალი წიგნისა ამის და მარადის ჰკითხვედინ მათ: უწყიანა და ახსოვთ სწავლანი იგი მუ არა“—ო.

გრეკლ წინასიტყვაობას მოსდევს საკითხავი საეარჯიშო. ქვეით ჩამოწერილია ქართული ანბანი. შემდეგ დაჭარბებული სიტყვებია ჩამოწერილი საეარჯიშოდ. მეოცე გვერდზე მოთავსებულია არაბული ციფრები 1-დან 1000-დე. ასამდის — ყოველი ცალკეული ერთეული და

0 . 1 2 3 4 5 6 7 8 9 . 10 . 11 . 12 . 13 . 14 . 15 . 16 . 17 . 18 . 19 . 20 . 21 . 22 . 23 . 24 . 25 . 26 . 27 . 28 . 29 . 30 . 31 . 32 . 33 . 34 . 35 . 36 . 37 . 38 . 39 . 40 . 41 . 42 . 43 . 44 . 45 . 46 . 47 . 48 . 49 . 50 . 51 . 52 . 53 . 54 . 55 . 56 . 57 . 58 . 59 . 60 . 61 . 62 . 63 . 64 . 65 . 66 . 67 . 68 . 69 . 70 . 71 . 72 . 73 . 74 . 75 . 76 . 77 . 78 . 79 . 80 . 81 . 82 . 83 . 84 . 85 . 86 . 87 . 88 . 89 . 90 . 91 . 92 . 93 . 94 . 95 . 96 . 97 . 98 . 99 . 100 . 101 . 102 . 103 . 104 . 105 . 106 . 107 . 108 . 109 . 110 . 111 . 112 . 113 . 114 . 115 . 116 . 117 . 118 . 119 . 120 . 121 . 122 . 123 . 124 . 125 . 126 . 127 . 128 . 129 . 130 . 131 . 132 . 133 . 134 . 135 . 136 . 137 . 138 . 139 . 140 . 141 . 142 . 143 . 144 . 145 . 146 . 147 . 148 . 149 . 150 . 151 . 152 . 153 . 154 . 155 . 156 . 157 . 158 . 159 . 160 . 161 . 162 . 163 . 164 . 165 . 166 . 167 . 168 . 169 . 170 . 171 . 172 . 173 . 174 . 175 . 176 . 177 . 178 . 179 . 180 . 181 . 182 . 183 . 184 . 185 . 186 . 187 . 188 . 189 . 190 . 191 . 192 . 193 . 194 . 195 . 196 . 197 . 198 . 199 . 200 . 201 . 202 . 203 . 204 . 205 . 206 . 207 . 208 . 209 . 210 . 211 . 212 . 213 . 214 . 215 . 216 . 217 . 218 . 219 . 220 . 221 . 222 . 223 . 224 . 225 . 226 . 227 . 228 . 229 . 230 . 231 . 232 . 233 . 234 . 235 . 236 . 237 . 238 . 239 . 240 . 241 . 242 . 243 . 244 . 245 . 246 . 247 . 248 . 249 . 250 . 251 . 252 . 253 . 254 . 255 . 256 . 257 . 258 . 259 . 260 . 261 . 262 . 263 . 264 . 265 . 266 . 267 . 268 . 269 . 270 . 271 . 272 . 273 . 274 . 275 . 276 . 277 . 278 . 279 . 280 . 281 . 282 . 283 . 284 . 285 . 286 . 287 . 288 . 289 . 290 . 291 . 292 . 293 . 294 . 295 . 296 . 297 . 298 . 299 . 300 . 301 . 302 . 303 . 304 . 305 . 306 . 307 . 308 . 309 . 310 . 311 . 312 . 313 . 314 . 315 . 316 . 317 . 318 . 319 . 320 . 321 . 322 . 323 . 324 . 325 . 326 . 327 . 328 . 329 . 330 . 331 . 332 . 333 . 334 . 335 . 336 . 337 . 338 . 339 . 340 . 341 . 342 . 343 . 344 . 345 . 346 . 347 . 348 . 349 . 350 . 351 . 352 . 353 . 354 . 355 . 356 . 357 . 358 . 359 . 360 . 361 . 362 . 363 . 364 . 365 . 366 . 367 . 368 . 369 . 370 . 371 . 372 . 373 . 374 . 375 . 376 . 377 . 378 . 379 . 380 . 381 . 382 . 383 . 384 . 385 . 386 . 387 . 388 . 389 . 390 . 391 . 392 . 393 . 394 . 395 . 396 . 397 . 398 . 399 . 400 . 401 . 402 . 403 . 404 . 405 . 406 . 407 . 408 . 409 . 410 . 411 . 412 . 413 . 414 . 415 . 416 . 417 . 418 . 419 . 420 . 421 . 422 . 423 . 424 . 425 . 426 . 427 . 428 . 429 . 430 . 431 . 432 . 433 . 434 . 435 . 436 . 437 . 438 . 439 . 440 . 441 . 442 . 443 . 444 . 445 . 446 . 447 . 448 . 449 . 450 . 451 . 452 . 453 . 454 . 455 . 456 . 457 . 458 . 459 . 460 . 461 . 462 . 463 . 464 . 465 . 466 . 467 . 468 . 469 . 470 . 471 . 472 . 473 . 474 . 475 . 476 . 477 . 478 . 479 . 480 . 481 . 482 . 483 . 484 . 485 . 486 . 487 . 488 . 489 . 490 . 491 . 492 . 493 . 494 . 495 . 496 . 497 . 498 . 499 . 500 . 501 . 502 . 503 . 504 . 505 . 506 . 507 . 508 . 509 . 510 . 511 . 512 . 513 . 514 . 515 . 516 . 517 . 518 . 519 . 520 . 521 . 522 . 523 . 524 . 525 . 526 . 527 . 528 . 529 . 530 . 531 . 532 . 533 . 534 . 535 . 536 . 537 . 538 . 539 . 540 . 541 . 542 . 543 . 544 . 545 . 546 . 547 . 548 . 549 . 550 . 551 . 552 . 553 . 554 . 555 . 556 . 557 . 558 . 559 . 560 . 561 . 562 . 563 . 564 . 565 . 566 . 567 . 568 . 569 . 570 . 571 . 572 . 573 . 574 . 575 . 576 . 577 . 578 . 579 . 580 . 581 . 582 . 583 . 584 . 585 . 586 . 587 . 588 . 589 . 590 . 591 . 592 . 593 . 594 . 595 . 596 . 597 . 598 . 599 . 600 . 601 . 602 . 603 . 604 . 605 . 606 . 607 . 608 . 609 . 610 . 611 . 612 . 613 . 614 . 615 . 616 . 617 . 618 . 619 . 620 . 621 . 622 . 623 . 624 . 625 . 626 . 627 . 628 . 629 . 630 . 631 . 632 . 633 . 634 . 635 . 636 . 637 . 638 . 639 . 640 . 641 . 642 . 643 . 644 . 645 . 646 . 647 . 648 . 649 . 650 . 651 . 652 . 653 . 654 . 655 . 656 . 657 . 658 . 659 . 660 . 661 . 662 . 663 . 664 . 665 . 666 . 667 . 668 . 669 . 670 . 671 . 672 . 673 . 674 . 675 . 676 . 677 . 678 . 679 . 680 . 681 . 682 . 683 . 684 . 685 . 686 . 687 . 688 . 689 . 690 . 691 . 692 . 693 . 694 . 695 . 696 . 697 . 698 . 699 . 700 . 701 . 702 . 703 . 704 . 705 . 706 . 707 . 708 . 709 . 710 . 711 . 712 . 713 . 714 . 715 . 716 . 717 . 718 . 719 . 720 . 721 . 722 . 723 . 724 . 725 . 726 . 727 . 728 . 729 . 730 . 731 . 732 . 733 . 734 . 735 . 736 . 737 . 738 . 739 . 740 . 741 . 742 . 743 . 744 . 745 . 746 . 747 . 748 . 749 . 750 . 751 . 752 . 753 . 754 . 755 . 756 . 757 . 758 . 759 . 760 . 761 . 762 . 763 . 764 . 765 . 766 . 767 . 768 . 769 . 770 . 771 . 772 . 773 . 774 . 775 . 776 . 777 . 778 . 779 . 780 . 781 . 782 . 783 . 784 . 785 . 786 . 787 . 788 . 789 . 790 . 791 . 792 . 793 . 794 . 795 . 796 . 797 . 798 . 799 . 800 . 801 . 802 . 803 . 804 . 805 . 806 . 807 . 808 . 809 . 810 . 811 . 812 . 813 . 814 . 815 . 816 . 817 . 818 . 819 . 820 . 821 . 822 . 823 . 824 . 825 . 826 . 827 . 828 . 829 . 830 . 831 . 832 . 833 . 834 . 835 . 836 . 837 . 838 . 839 . 840 . 841 . 842 . 843 . 844 . 845 . 846 . 847 . 848 . 849 . 850 . 851 . 852 . 853 . 854 . 855 . 856 . 857 . 858 . 859 . 860 . 861 . 862 . 863 . 864 . 865 . 866 . 867 . 868 . 869 . 870 . 871 . 872 . 873 . 874 . 875 . 876 . 877 . 878 . 879 . 880 . 881 . 882 . 883 . 884 . 885 . 886 . 887 . 888 . 889 . 890 . 891 . 892 . 893 . 894 . 895 . 896 . 897 . 898 . 899 . 900 . 901 . 902 . 903 . 904 . 905 . 906 . 907 . 908 . 909 . 910 . 911 . 912 . 913 . 914 . 915 . 916 . 917 . 918 . 919 . 920 . 921 . 922 . 923 . 924 . 925 . 926 . 927 . 928 . 929 . 930 . 931 . 932 . 933 . 934 . 935 . 936 . 937 . 938 . 939 . 940 . 941 . 942 . 943 . 944 . 945 . 946 . 947 . 948 . 949 . 950 . 951 . 952 . 953 . 954 . 955 . 956 . 957 . 958 . 959 . 960 . 961 . 962 . 963 . 964 . 965 . 966 . 967 . 968 . 969 . 970 . 971 . 972 . 973 . 974 . 975 . 976 . 977 . 978 . 979 . 980 . 981 . 982 . 983 . 984 . 985 . 986 . 987 . 988 . 989 . 990 . 991 . 992 . 993 . 994 . 995 . 996 . 997 . 998 . 999 . 1000 .

„პირველი წინასწავლო ყრმათათვის“. მოსკოვა. 1732 — 1737 წ.წ. — ქარავნები.

შემდეგ ასეულები 100-დან 1000-დის. ამის შემდეგ იწყება: ათი მცნების განმარტება კითხვა-პირის სახით.

ცალ-ცალკე განმარტებულია ყოველი მცნება. ათი მცნების შემდეგ მოთასეულია „მამარ ჩვენოს“ განმარტება—„თარგმანი საუფლოსა¹ ლოცვისა მამარ ჩვენოსი“.

საქრისტიანთა შობილურებანი,
შოკლედ დარივებთელი
მარტვლითათჳს
შეკირსდ დასსწყვლელბდთ.

დაისტამბან
წმიდან ჰრომის ქალაქს
სასწავლთსა შინა,
რომელსა ღვინველად ჰქვამს:
ფროფუბანსდა ჯიდე

მიხვრობასა
ბუნდელკე შეთთ-თხმელ
ჰრომის კაპისანსა.

დასა
წიგნი

ჰრონიკონი ქრისტესი 1741.

ესე იგი არს: ჩ.ღ.მ.პ.
ბრძანებითა თეფროსთა.

რომნი 1741 წელს დაბეჭდილი სახელმძღვანელოა თავიუწყელი

სებული ვრცელი აღწერილობა თეოფანე პროკოპოვიჩის მიერ შედგენილი სახელმძღვანელოსი და ამ სახელმძღვანელოს „შეფასება“. რუსული გამოცემის სათაური: „Первое учение отроком в нем же буквы и слоги.—Та же: краткое толкование законного десятисловия, молитвы господни, символа веры и девяти блаженств“.

ამ წიგნის პირველი გამოცემა დაიბეჭდა პეტერბურგის სტამბაში 1720 წ. თეოფანე პროკოპოვიჩის შედგენილი ეს სახელმძღვანელო პეტრე 1-ლის მითითებით.

შემდეგ განუმარტავად მოთავსებულია მთავარ-ანგელოზისა და ღვთისმშობლის, ლოცვა. 59 (ნთ) გვერდზე: „აღსარება მართლისა სარწმუნოებისა, რომელი გამოცხადებულ არს თარგმანითურთ თვისით“.

და, უკანასკნელ — „მოკლედ თარგმანილნი ნეტარებანი სახარებისანი“.

მიუხედავად იმისა, რომ ტექსტი ნათარგმანია, იგი იკითხება მუშუქად და გამართული, ორიგინალური ქართული ნაწარმოების შთაბეჭდილებას გვაძლევს. საყურადღებოა თარგმანის შესრულების წესი: მთარგმნელი არის დარეჯან არჩილის ასულის მოღარეთუხუცესი გაბრიელ ჩხეიძე. ხოლო სტილისტური რედაქცია ჩაუტარებია ტფილისის 1711 წლის სახელმძღვანელოს ავტორს მღვდელ-მონაზონს გერმანეს, რომელიც ამ არქივანდრიტად იხსენიება.

სამწუხაროდ ხელთ არა გვაქვს ამ წიგნის რუსული დედანი. მის მავიერობას ნაწილობრივ სწევს პ. პეკარსკის ცნობილ კაპიტალურ გამოკვლევაში „Наука и литература в России при Петре Великом“—მოთავსებული

¹ ტექსტში „საოფლოსა“.

² ნ. ტ. II, გვ. 479, 548, 549. აგრეთვე ტ. I-ის გვ. 178-182.

თუმცა ამ დროს რუსულ ნაბეჭდ „Букварь“-ს თითქმის ასეული წლის წარსული ჰქონდა (პირველი Букварь-ი დაიბეჭდა მოსკოვში 1634 წ., მაგრამ ამ ხნის განმავლობაში რუსულ სახელმძღვანელოს თითქმის არავითარი წარმატება არ დასტყობია და 1720 წლამდე გამოსული ყველა „Букварь“-ი დაწერილი იყო შიძიმე, ვაუგებარი ენით და მხოლოდ რიტორიული ფრაზების კრებულს წარმოადგენდა¹. ამ მდგომარეობის გამოსასწორებლად პეტრემ მიმართა სასულიერო უწყების მესვეურთ, რომ შეედგინათ მარტივი ენით დაწერილი სახელმძღვანელო წიგნი. წიგნის შემდგენელი და მისი წინასიტყვიობის ავტორი გვარყმუნებს რომ „ღმერთმა ჩააგონა პეტრეს ებრძინებინა ესოდენ ბრძნული რჩევა: შეიხზვა წიგნისა საღმრთო სჯულის ნათელი განმარტებით და დაბეჭდვა მისი ანბანითურთ“— „И вдохнул ему [Петру] бог... таковой премудрый совет повелеть сочинити книжицу с ясным толкованием закона божия... и напечатать оную с букварем“².

პ. პეტარსკი ამ გამოცემას დიდ წარმატებად თვლის— „პირველი სასწავლო ყრმათათვის“ სწავლების წესი თავისი დროისათვის ახალი რამ ყოფილა. „Способ обучения, предлагаемый в первом учении отроком, был для своего времени нововведением“. წიგნი რუსულ რეაქციონურ წრეებში უკმაყოფილება და ზიზღა-მოთქმა გამოუწვევია.

მიუხედავად ამისა „პირველი სასწავლო ყრმათათვის“ პეტრეს დროს საკოველთაოდ ყოფილა შემოდებული არა თუ სასულიერო, არამედ საერო პირების სწავლების დროსაც. „Первое учение отроком при Петре было введено во всеобщее употребление при обучении не только духовных, но и мирян“³. 1723 წელს გამოცემული ბრძანებით ეს წიგნი ეკლესიებშიაც უნდა ეკითხათ ხალხისათვის ძველი, ვაუგებარი ტექსტების ნაცვლად. აი ეს პოპულარული და თავისი დრო-

საქრისტიანო-შემდარებ, 1

მოკლე

საქრისტიანო-შემდარებ
ზეკირსდ დასასწავლებელი.

ლლლლ

ქრისტიანის ბოლო-სა, ღწმინდის
ჯვარის ხიშხნსა ზედა.

*

შემდარებრი ჰეიოსხვს
მოწაფეს:

ლლლლლ

ღწმინდის ქრისტიანის ხანა?
შემდარებრი ჰეიოსხვს:
ქრისტიანის ებრ ღთის წყა-
ლო-ბითა.

А 2

შპ.

რომში 1741 წელს დაბეჭდილი სახელმძღვანელოს პირველი გვერდი.

¹ ნ. პეტარსკის ხსენებული გამოკვლევის ტ. 1, გვ. 168.

² ნ. პეტარსკის ხსენებული წიგნი, გვ. 170, 171.

³ იგივე, გვ. 182.

⁴ იქვე

სთვის ახალი მეთოდების მატარებელი სახელმძღვანელო აუტრევეია სათარგმნად ქართულ ემიგრანტთა კოლონიას მოსკოვში 1732-1737 წ. წ. შესაძლებელია, რომ არჩევანი თვით თეოფანე პროკოპოვიჩის მონაწილეობითაც მოხდა—ჩვენ ვიცით, რომ მოსკოვის ქართული სტამბის განაპლების ერთი მთავარ მონაწილეთაგანი—ოსებ საბებელი—თეოფანე პროკოპოვიჩის მოადგილედ იყო დანიშნული და ბუნებრივად უნდა ჰქონოდა მასთან ახლო ურთიერთობა და ხშირი აზრთა გაცვლა-გამოცვლა.

საყურადღებოა, რომ წიგნის წინასიტყვაობის ქართულ თარგმანში გამოტოვებულია ორიგინალის ისეთი ადგილები, რომლებიც სპეციფიკურად რუსულ მოვლენებს შეეხება და ქართული მკითხველისათვის ზედმეტი და აზრის დამაჩრდილებელი უნდა ყოფილიყო.

რომში 1741 წელს დაბეჭდილი ქართული სახელმძღვანელო

აქ არ მომიხსენებია მთელი რიგი ქართული და ქართულ-იტალიური ნაბეჭდი გამოცემებისა, რომელიც დაბეჭდა რომის „პროპაგანდა“ 1629 წლიდან მოყოლებული 1741 წლამდე.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
14	15	16	17	18	19	20	21	22	23			
24	25	26	27	28	29	30	31	32	33			
34	35	36	37	38	39	40	41	42	43			
44	45	46	47	48	49	50	51	52	53			
54	55	56	57	58	59	60	61	62	63			
64	65	66	67	68	69	70	71	72	73			
74	75	76	77	78	79	80	81	82	83			
84	85	86	87	88	89	90	91	92	93			
94	95	96	97	98	99	100	100	100	100			
400	500	600	700	800	900	1000						

პირველსაწავფლო კრძათათვის
მოსკოვი, 1732-1737

წიგნი დაწერილია მოძღვარსა და მოწაულს შუა კითხვა-პასუხის საბით. თავფურცლის მეორე გვერდზე მოთავსებულია „ლოცვა საქრისტიანო მოძღვარების

ითქმის ყოველი ამ გამოცემათაგანი ქართული ანბანით იწყება, დაწერილია მეტად მარტივი ხალხური ენით, დაბეჭდილია მუდამ მხედრული შრიფტით. მაგრამ ჩვენ ვერ ჩავთვლით მათ სახელმძღვანელო წიგნებად: ეს გამოცემები დანიშნულია კათოლიციზმის ფართო პროპაგანდისათვის საქართველოში და შეძლების დაგვარად ვრცელდებოდა ყოველი ასაკის მკითხველთა შორის.

მაგრამ ამ გამოცემებში არის ერთი პატარა წიგნი, დაბეჭდილი რომში 1741 წელს, შემდეგი სათაურით:

„საქრისტიანო მოძღვარება, მოკლედ დარიგებული მარტვილითათვის ზეპირად დასასწავლებლად“. დაისტამბა წმიდა პროპის ქალაქს სასწავლოსა შინა, რომელსა ფრანგულად ჰქვიან ფროფავანდა ვდე. მთავრობასა ბენედიკტე მეოთხეზეტე პროპის პაპისასა. ქორონიკონი ქრისტესი 1741. ესე იგი: არს: ჩ. ლ. მ. ა. ბრძანებითა უფროსთა. (სურათები იხ. გვ. 42-43).

სწავლების პირველ სათქმელი". შემდეგ — პირველი ანუ სხული გვერდიდან იწყება თვით საქრისტიანო მოძღვარება და თავდება 78 გვერზე, 79-92 გვ. მოთავსებულია სხვადასხვა ლოცვები.

ეს გამოცემა მიტომ გამოვარჩიეთ რომის პროპაგანდის სხვა გამოცემებში, რომ იგი არის დანიშნული „მარტვილთათვის“. ხოლო მარტვილი საბას განმარტებული აქვს ამგვარად:

მარტვილი ლათინთა ენაი, მოწამეს უწოდენ, ხოლო მესხნი ყრმასა უწოდენ, (ს. ს. ორბელიანი „ქართული ლექსიკონი“ გვ. 197, 1928 წ. გ-მთ. ხაზი ჩენია — ქ. შ.). აქედან ცხადია, რომ მოკლედ დარიგებული საქრისტიანო მოძღვარების სახით იმ წემოხვევაში გვაქვს არა ყოველი ასაკისათვის დანიშნული სამარობავანდო წიგნი, არამედ მარტვილთათვის ანუ ყმაწვილებსთვის სავანებოდ შერჩეული მასალის კრებული — ანუ სახელმძღვანელო.

დ. კარიკაშვილის დასკვნით¹ სახელმძღვანელოს ავტორი ან მოარგმნელი უნდა იყოს ვორელი კათოლიკე დავით ტლუკაშვილი.

წიგნის ხალაური და ალავ ვულგარული ენა მოწინობს, რომ მისი ავტორი მართლაც ის დავით ტლუკაშვილი უნდა იყოს, რომელმაც 1733 წ. თარგმნა „იტალიანის ენისაგან ქართველს (?) მხედრულს ენასა (?) ზედა“ „საქრისტიანო მოძღვარება გინა წურთა“, დაბეჭდილი რომში 1741 წ. იგივე „მოძღვარება“ იმავე ავტორს მოკლედ დაუწერია „მარტვილთათვის“.

ტლუკაშვით დავითი 1733 წელს თარგმნილი წიგნის წინასიტყვაობაში თვითონვე იხდის ბოდის თავისი ენის ვულგარიზაციისათვის. მისი „წურთა წამკითხელთათვის“ გვაუწყებს: „აწუ ესრედ უწოდეთ, რომე ეს საქრისტიანო მოძღვარება ფრიად მსოფლიერს ენასა ზედა აღვწერე. იმისათვის, რამეთუ ენა ქართველის ხუცური (?) თავად არ ვიცოდი და თუ რამე ცოტა ვიცოდი, ისიცა და მხედრული ენაც დამავიწყდა. ჭეშმარიტად ასერ თითქმის ათი წელიწადი არის, რომ ქართველის ენისა და წიგნის მონატრე შევექენ. ხოლო მისთვის ურიცხვთა ადგილთა სიტყუანი უშეგნიერნი ჩაურთვე პარის წილად ხანი და სხვაცა ამისაებრ მრავალნი ლულარქნილინი“-ო.

მითვარებუ საუკუნის მეორე ნახევრის სახელმძღვანელოები

რომში 1741 წელს დაბეჭდილი „საქრისტიანო მოძღვარება მოკლედ დარიგებული მარტვილთათვის“ უკანასკნელი დაბეჭდი წიგნია მღვთარამეტე საუკუნის მანძილზე, რომელიც გარკვევით ატარებს სასწავლო სახელმძღვანელოს ხასიათს.

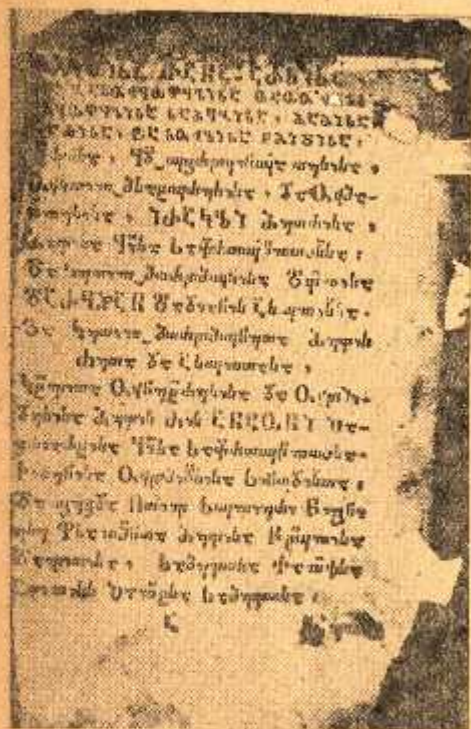
მღვთარამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის დაბეჭდ გამოცემებში სასულიეროსავე იღესით შინაარსის წიგნებში — განსაკუთრებით დავითნის თავსა ან ბოლოში ზოგჯერ რომდენივე გვერდი აქვს მიწეილი ქართულს ანბანს და არაბულ ციფრებს. ამგვარ წიგნებში ყველაზე ტიპიურია ტფილისში 1783-1788 წ.წ. შუა დაბეჭდილი დავითნი (სურათი იხ. გვ. 44).

ეს წიგნი ამჟამად ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობას წარმოადგენს. მისი ერთადერთი ცალი საქრისტიანოში² აღმოაჩნდა პროფ. აკ. შანიძეს, რომელმაც 1934 წ.

¹ დ. კარიკაშვილი, ქართულ წიგნთ ბეჭდვის ისტორია, ტფ. 1927 წ. გვ. 42.

² მეორე ცალი თბილისურად და თბილისი ლიბრარის წიგნთსაცემშია დაცული.

შემოდგომაზე შესწირა იგი ტფილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტთან არსებულ რუსთაველის ინსტიტუტის ბიბლიოთეკას. წიგნის ზომაა 16×10. შავტყავიდაკრული ფიცრული ყდა შემოვლევჯილი აქვს. თავფურცელი კარგად არის შენახული. მხოლოდ წიგნის გამოცემის თარიღი აღარ იკითხება. ის შოთავასებული ყოფილა თავფურცლის მეორე გვერდზე, ზევითა კიდევ. აკინძვის დროს წიგნის ნაპირები ღრმად შემოუკვეთიათ, რის გამო თარიღის ამოკითხვა შეუძლებელია. იკითხება მხოლოდ მეორე სტრიქონი: „თოფესა იულისსა, რიცხესა იე. (16)“.

ტბილისში 1783—1788 წ.წ. შუა დაბეჭდილი და ე. ი თნის თავფურცელი

დავითნის ჩვეულებრივი ტექსტი, რომელიც ჩვენი საკითხისათვის ინტერესს არ წარმოადგენს.

და ბ ა მ ბ ა

მეთორამეტე საუკუნის მანძილზე ჩვენ მოგვეპოვება მხოლოდ ოთხიოდე ნაბეჭდი სახელმძღვანელო.

მიუხედავად რიცხობრივი უმნიშვნელობისა, ხსენებული მასალა უდიდეს ინტერესს წარმოადგენს, როგორც ქართული კულტურის ზოგადი საკითხების გა-

ტექსტის პირველი ფურცლები ა-(1) დან კ-ბ (22)-დე მოვლევჯილია. კბ-(22) გვერდიდან მოყოლებული მ-(40) გვერდამდე ფურცლები დაზიანებულია. წიგნი არეულად არის აკინძული.

დავითნის ტექსტს წინ უძღვის კითხვა მიგება. დასაწყისი კითხვა-მიგებისა მოხეულია. ტექსტი (გაჭირვებით) იკითხება მხოლოდ მე-22-ე გვერდიდან (კბ) „...ცათა მნებაჲს ცხოურებაი და შეცნეურებისა ჭეშმარიტებისა მოსლუი“.

„კი (კითხვა) რაი არს ნება კაცებისა.

„მი (მიგება) ნება კაცებისა არს, რომელ ითხოვა მსუამდ, ვითა იგი ჯვარსა ზედა.

„კი რომელი არს საქმე კაცობრივი.

„მი კაცობრივი საქმე არს, რომელ ეილოდა გზათა და დაწმურა და სხუანი მსჯავსნი აზისნი.

„კი გვამოგნებასა აღუიარებ განხორციელებისათვის“... და სხე.

კითხვა-მიგება ბოლოვდება 45 გვერდზე. ამავე გვერდზე, ქვემოთ — დაბეჭდილია ქართული ნუსხური (ხუც.) ანბანი როგზე. ანბანს შემდეგ იწყება

სარკვევად მეთვრამეტე საუკუნის ფარგლებში, აგრეთვე კერძოდ სწავლი-განათ-
ლების საქმის შესწავლისათვის ამ საუკუნეში.

ყურადღების ცენტრს თავისთავად იჭერს ეახტანგის დროს ტფილისის პირ-
ველ სტამბაში (1709—1722 წ.წ.) დაბეჭდილი ორი სახელმძღვანელო. მათი წი-
ნასიტყვაობანი, სტილი, რომლითაც გადმოცემულია სასწავლო მასალა, მხედ-
რული შრიფტი, რომელიც გამოყენებულია ამ წიგნების დასაბეჭდად, სრულიად
საავისებურ ელფერს აძლევს ამ სახელმძღვანელოებს.

ცხადია, რომ ამ დროს არა თუ წარმოშობილა გარკვეული ტიპის სახელ-
მძღვანელოს საჭიროება, არამედ ყოფილა, ასე ეთქვავთ, იდეოლოგიური და ნიე-
თიერ-ტექნიკური საშუალებაც ამ საჭიროების დასაკმაყოფილებლად.

ქართული პედაგოგიური აზრის განვითარების ისტორიისათვის უდიდესი მნიშვ-
ნელობა აქვს 1711 წლის სახელმძღვანელოს წინასიტყვაობაში წამოყენებულ
პრინციპებს.

1. ყმაწვილებისათვის ადვილად შესათვისებელი მასალის მიწოდების პრინ-
ციპი და, ამათთან დაკავშირებული

2. ენის გამარტივება, სასაუბრო, ხალხური ენის შემოღება.

სხვა გამოკვლევებში¹ მე ვრცლად ვეხები მეთვრამეტე საუკუნის პირველი ოცე-
ული წლის საქართველოს კულტურულ-პოლიტიკურსა და ეკონომიურ ვითარე-
ებას და ქართული კულტურის ისტორიაში ცნობილ „აღორძინებას“ (მე-17-18 ს.ს.
ხალი სოციალ-ეკონომიური წყობილების ჩახახვას ვუკავშირებ.

„მეჩვიდმეტე საუკუნის დასაწყისიდან გაირღვა ოსმალეთის ჯგბირი დასავ-
ლეთისა და აღმოსავლეთის სავაჭრო ბაზრებს შუა. ამავე საუკუნის მიწურულამ-
დე საქართველოს გზით სპარსეთ-ინდოეთისაკენ მძლავრ ნაკადად მიდის ევრო-
პის ვაჭრებისა და მოგზაურების გრძელი წყება. სავაჭრო კაპიტალის ექსპანსიას
კავკასიაში, კერძოდ საქართველოს ფეოდალურ ერთეულებში, უკავშირდება კა-
თოლიკური სამისიონერო მოძრაობა. ამ დიდი მოძრაობის ინტენსივობა ემთხვევა
საქართველოს შინაგანი პოლიტიკური და ეკონომიური ცხოვრების უღრმეს კრი-
ზისს (ფეოდალიზმის გახრწნა და გარეშე ძალების შემოსევა). ისტორიული
კატასტროფების გამო საქართველოს ძველი, დიდი კულტურა დამძრული
და გადმოვარდნილია თავისი ღერძიდან. სოციალ-ეკონომიური კრიზისი გარ-
თლებულია ღრმა ზნეობრივ-იდეოლოგიური კრიზისით. ახალი მოკავშირეების და
მფარველების ძებნა ეკონომიურად დაწინაურებულ ქართლის ხელისუფალთა
მერ, ახალი კულტურულ-სარწმუნოებრივი სიმათიები და ახალი ორიენტაციის
აღების წყურვილი მონარქიული სისტემის შესაქმნელად და გასამტკიცებლად—
გადაეჯვარდინება დასავლეთ ევროპის სავაჭრო კაპიტალისათვის ახალი ბაზ-
რებისა და სავაჭრო გზების მაძიებელთა მოძრაობას. ეს გადაეჯვარდინებული
მოძრაობა, რომელსაც სრულიად გარკვეული, რეალური მიზნები აქვს, ფეოდალ-
ური ანარქიისა და ქაოსის დასაძლევად ახალ დამრახმავ კულტურულ-ეკონო-
მიურ ძალებს იწვევს სამოქმედოდ. ქართლის სამეფოში ისახება ძლიერი ეროვ-

¹ „პირველი სტამბის წარმოშობა ტფილისში“ წაკითხულია მხახეების საბით რუსთველი
ინსტიტუტში—

წულ-მონარქიული ხელისუფლების შექმნის ტენდენცია, ამ ძლიერი ხელისუფლების იდეის გარშემო დარაზმული ფეხების ინტენსიური კულტურული საქმიანობა განსაცვიფრებელი სისრულით შეღვანდება ვახტანგ VI გამგებლობის და მეფობის პერიოდში (1703—1723). მაგრამ დაუძლეველი წინააღმდეგობანი ქართლისა და საქართველოს სხვა კუთხეების შინაგან სოციალ-პოლიტიკურსა და საგარეო ურთიერთობაში ვახტანგის მთელ საქმიანობას 1723 წლის კატასტროფით ამთავრებს.

ვახტანგის მოღვაწეობა, რამდენადაც იგი მიმართული იყო ფეოდალიზმის ხელუფლების დანგრევას და ახალ სავაჭრო-შინამრეწველო ეკონომიურ ძალებზე დაყრდნობით, მონარქიული წყობილების განმტკიცებისათვის—იყო პროგრესული მოვლენა და ქართული კულტურის ნამდვილი აღორძინების ნაშნებს ატარებდა.

საბელმძღვანელოების გამოცემა და სწავლა-აღზრდის საქმე არ შეიძლება განვიხილოთ ზოგად კულტურულ ვითარებასთან დაუკავშირებლად. ვახტანგის სტამბის ორი სახელმძღვანელო წიგნი ეპოქის დამახასიათებელია, როგორც მიღილი ტექნიკური კულტურით, აგრეთვე სტილითაც.

მაგრამ თუ ჩვენ მოვიწადინებთ ამ საქმის ერთნაირი გენეზისის, გაბმული, თანამიმდევრობით განვითარებული მსყლელობის დანაბეს შეფარდებულ საუკუნის დასაწყისიდან მეცხრამეტე საუკუნის მიჯნამდე, იძულებული ვიქნებით აღვნიშნოთ შემდეგი ფაქტი:

ვახტანგის დროს ასეთი ბრწყინვალეობით გაშლილი ფურცლები ქართული ნაბეჭდი სახელმძღვანელოს ისტორიაა, აღირ ვერჩენებს შემდგომი ზრდის და წინსვლის ეტაპებს. ეს არც არის გასაკვირი: პოლიტიკურმა კატასტროფამ ეკონომიური დაქვეითება გამოიწვია. ქართლ-კახეთი იცე სიღატაკის და გავერბების ასპარეზად იქცა. ფეოდალურმა რეაქციამ, ეკლესიის მეთაურობით, სრულსკომპენსაციას მიღწია. შეიძლება ითქვას, რომ ვახტანგის საქართველოში ყოფნის დროსვე დაიწყო კლერიკალურ-ფეოდალური რეაქცია. (მოგვიგონოთ ვახტანგის საწინააღმდეგოდ მიმართული შეთქმულება, რომელსაც მხარს უჭერდა მისი ძმა—დომენტი კათალიკოსი).

ამვე დროს მოხდა ერთი უდიდესი წინაშენლობის ფაქტი: ვახტანგი და მისთან ერთად 1.400 მისი ერთგული ქართველი სამუდამოდ გაზორდა საქართველოს. თუ მოვიგონებთ, რომ მოსკოუს გადიხვეწნენ: ვახტანგი ბაქარითურთ, ვახუშტი, სულხან-საბა ორბელიანი, თავისი ძნებითურთ და სავართოდ ინდროინდელ ქართული კულტურის მოღვაწეების მთელი კრებული, ჩვენთვის ცხადი იქნება უარყოფითი შედეგი ამ ფაქტებისა მეთურამეტე საუკუნის საქართველოს კულტურულ განვითარებისთვის: კულტურული საქმიანობის ცენტრი გადატანილია მოსკოვში, რომელც მაშინდელი პოლიტიკური ითარების და მიმოსვლის საშუალებათა ნდგომარეობის ნიხედვით, წარმოუდგენელად დაწორებული იყო საქართველოზე. მიუხედავად ამისა აქ არა თუ იწერებოდა, იბეჭდებოდა კიდევაც ქართული წიგნები, რომელთა უპირველესი დანიშნულება საქართველოში გავრცელება იყო.

როგორც ზემოთ ითქვა, მოსკოვში განახლებულ ქართულ სტამბაში პირველად დაიბეჭდა სასწავლო სახელმძღვანელო: „პირველი სასწავლო ყრმათათვის“.

ბულ ნახელად შედევრსა და ფაბრიკატს შორის. იმ დროს, როცა ხელნაწერი სახელმძღვანელო უფლებას გვიძლევს ვილაპარაკოთ ადამიანების ერთეულებზე და ათეულებზე, რომელთაც ის ემსახურებოდა, ნაბეჭდი სახელმძღვანელო უკვე ასეულებისა და ათასეულების ხელში უნდა დატრიალებულიყო.

შეტის თქმაც შეიძლება: სახელმძღვანელო ამ სიტყვის ნამდვილი გაგებით მხოლოდ ნაბეჭდი შეიძლებოდა ყოფილიყო და ნაბეჭდი სახელმძღვანელოს საჭიროების წარმოშობა, ასეთი: სახელმძღვანელოს გამოცემის ფაქტი—სწავლავანათლების ფეოდალური ზღუდეებიდან გამოსვლის ერთ-ერთ „პირველ მერყეულ-თავანად“ შეიძლება ჩაითვალოს.

სანამ წიგნი მხოლოდ ფუფუნების საგანი იყო, მისი სოციალური ფუნქცია გაცილებით უფრო ვიწროდ იყო შემოფარგლული.

ნაბეჭდი სახელმძღვანელოს არსებობის ფაქტს სასკოლო მეთოდების და სისტემის ძიებაში ვიყვევართ, ეინაიდან ინდივიდუალური აღზრდის სისტემასთან შეუთავსებელია ნაბეჭდი სახელმძღვანელოს არსებობა.

წინამდებარე გამოკვლევებისათვის გამოყენებული წყაროები

და ლიტერატურა:

1. „სწავლა, თუ ვითარ მართებს მოძღვარსა სწივლება მოწაფისა“ ტფილისი 1711 წ. (რუსთველის ინსტიტუტის ცალი).
2. „აიათი ანუ ქმნულების ცნობა“. ტფილისი 1721 წ. (ტფ. სახ. უზივერ. ცალი).
3. „პირველი სასწავლო ყრმათათვის“. მოსკოვი 1732—1737 წ.წ. (იქვე).
4. „საქრისტიანო მოძღვარება, მოკლედ დარიგებული მარტვილოათვის“... რომი 1741 წ. (ტფ. სახ. უნივ. ბიბლ.).
5. „დავითნი“ ტფილისი 1783—1788 წ.წ. შუა (რუსთველის ინსტ. ცალი).
6. „დავითნი“ მოსკოვი 1705 წ. (საისტორიო-საეპიგრაფიო სახ. ბიბლ. ცალი).
7. მ. თამარაშვილი—ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის გვ. 339.
8. П. Пекарский. Наука и литература при Петре Великом т. I, გვ. 170, 171, 178, 182, ... ტ. II, გვ. 479, 548, 549.
9. ვახუშტი, საქართველოს ცხოვრება, ზ. ჭიჭინაძის გ-მა ტფ. 1911 წ.
10. დ. კარიჭაშვილი „ქართული წიგნის ბეჭდვის ისტორია მე-17 საუკ. და მე-18 საუკ.“ ტფ. 1929 წ.
11. А. Берри. Краткая история астрономии, перев. с англ. Москва—1904.
12. სპარსულ-ქართული ცდანი. I გ. მარრი. ულუბდგის ზიჯის ვახტანგისეული თარგმანი, სპარსულ-ქართული ლექსიკონით. ლენინგრადი 1926 წ. გვ. 13-15 —ორი ნაკვეთი ვახტანგის მიერ ნათარგმნ კონსოვრაფიიდან.

საჯარო პაექრობა თელავის სემინარიაში

წინამდებარე ტექსტი წარმოადგენს თელავის სემინარიაში ჩატარებულ საჯარო დისპუტის ან გამოცდის, ასე ვთქვათ, სტენოგრაფიულ ანგარიშს. ასეთი დისპუტები (პაექრობანი) მიზნად ისახავდა სასწავლო წელში შესრულებულ მუშაობის შეჯამება-შემოწმებას და იმართებოდა ამათუიშ დისციპლინის კურსის მოსმენის შემდეგ. საჯარო დისპუტები ჩვეულებრივი მოვლენა იყო რუსულ-სლავურ სასულიერო სასწავლებლების პრაქტიკაში. ქართული სემინარიებიც (ტფილისისა და თელავის) შესაფერისი ტიპის რუსული სასწავლებლების გვემაზე იყო მოწყობილი და, როგორც ჩვენი დოკუმენტიდან ჩანს, საჯარო გამოცდა — პაექრობანი აქაც ყოფილა მიღებული. ევროპოდ ამეამად საინტერესოა პაექრობას ადგილი ჰქონია თელავში 1783 წლის მაისის 28-ს¹ ე. ი. სემინარიის გახსნის წლის თავზე.² მაშასადამე, ეს დისპუტი წარმოადგენდა დიდ საიდგენსაწყოლო აქტსაც თელავის სასწავლებლის ცხოვრებაში.

სწავლა-აღზრდა ქართულ სემინარიებშიც, რასაკვირველია, კლერიკალურ-სქოლასტიკურ პრინციპებს ემყარებოდა. ხოლო ამ შენობევეწი დიდ როლს თამაშობდა საგრამატიკო დისციპლინები. 1783 წლის საზეიმო სხდომის დისპუტიც სწორედ საგრამატიკო თემისადმი ყოფილა მიძღვნილი. ძირითადი მოხსენება ჩატარებია სემინარიის რექტორს გაიოზ არქიმანდრიტს (1746—1821) შემდეგ თემაზე: „მოკლედ ცხადყოფისათვის საღრამატიკოთა ჰაზრთა სარგებლობისა“ (გვ. 5—11). მოხსენებასთან ერთად გაიოზს წარუდგენია 12 მუხლისაგან შემდგარი თეზისები, ანუ დადებულება („დადებულება საღრამატიკო საზოგადოისა პაექრობისათვის“ გვ. 12—14). როგორც ჩანს, გაიოზის თეზისები წინასწარ შეთან-

¹ ტექსტის თავ-ფურცელზე აღნიშნულია თვეა იანვარსაო, ხოლო თარიღი დასაბუღებელი არაა. ვადამწერის ეს უნებლიე შეცდომა გამოსწორებულია წინასიტყვაობაში—ა. ბ.

² ჩვენამდე მოღწეულია თელავის სემინარიის საზეიმო გახსნის ოქმიც. ეს ოქმი თავის დროზე გამოაქვეყნა კიდევაც ნ. შთვარელიშვილმა „ივერია“-ში. (1881. VIII „თელავის სემინარია და პირველი მისი რექტორი გაიოზ ნაცვლიშვილი“, გვ. 90—117). აქიდან ჩანს, რომ თელავის სემინარიის გახსნას ადგილი ჰქონია 1782 წლის მაისის 28-ს და არა, 1783 წელს, როგორც ამას ფიქრობენ პრთფ. კ. კველიძე („ქართ. ლიტ. ისტორია“, ტ. I, გვ. 89) და ა. ცაგარელი („Сведения о памятниках Грузинской письменности, I, 1886, стр. XXXVIII). ა. ბ.

ხმებული ყოფილა „სემინარიათა დირექტორისა და პროტექტორის“ ანტონ კათალიკოსთან (1719—1788), რომელიც, სხვათა შორის, გრამატიკის საკითხებშიც დიდ ავტორიტეტად ითვლებოდა. თითონ გაიოზი რამოდენიმეჯერ იმოწმებს ანტონის გრამატიკას, ერთგან ის პირდაპირ აცხადებს, რომ ანტონისაგან „მომიღიეს ჰაზრნი ამის ძვირფასისა სწავლულებისა“ და რომ „ანტონის მიერ დაიდგნენ საფუძველნი ყოველთა ცნობათანი“. კერძოდ ანტონის გრამატიკა ძირითად სახელმძღვანელოდ იყო მიღებული ქართულ სემინარიაში.

გაიოზის თეზისების გარშემო გაშლილა საჯარო პაექრობა და იმის მიხედვით შეუმოწმებიათ სემინარისტთა წარჩინება. სემინარისტთა სიტყვა-პასუხიც 12 მუხლისაგან შედგება (გვ. 15—20). თითოეული სიტყვა-პასუხი მიზნად ისახავს გაიოზის სათანადო თეზისის განმარტება-დამტკიცებას.

დასასრულ პაექრობის ანგარიშს დართული აქვს სპეციალური თავი: „სახლვარი ღრამატიკისა“ (გვ. 20—24), რომლის დასწავლა სემინარისტებს, აღბად ზებირად მოეთხოვებოდათ.

1783 წლის საჯარო პაექრობას ვანსაკუთრებულად საზეიმო ხასიათი ჰქონია. ამიტომაც სხდომაზე დიდი ადგილი დათმობია დღესასწაულის ოფიციალურ მხარეს, პარაკლისებს, ლოცვებს, საბოტო და სამადლობელო სიტყვებს და შისთანებს¹. სათანადო მღვდელთმსახურების შესრულების შემდეგ სიტყვა მისცემია „კათედრით“ სემინარიის რექტორს. რექტორის სიტყვის პირველი ნახევარი მიძვნილია ირაკლი მეორის საქებ-სადიდებლად (თითონ ირაკლი ზეიშს არ დასწრებია) და წარმოადგენს პირობათნობითა და ენაწყლიანობით სავსე მჭერმეტყველური ხელოვნების ნიმუშს. ირაკლის გვერდით მოკლედ შექებულია ტახტის შემკვიდრე გიორგი ბატონიშვილი და კათალიკოსი ანტონი (ზეიშს არც ესენი დასწრებია). ირაკლისა და ანტონის ქებით დაუსრულებია გაიოზს თვისი სიტყვის თეორეტიული ნაწილი. დასასრულ რექტორს პათეტიკური სამადლობელი სიტყვით მოუმართავს დისპუტზე მყოფ დოხითოვს ნეკრეხელიზა და იქ დამსწრე საპატიო სტუმრებისათვის.²

პაექრობის ტექსტის მნიშვნელობა დიდია: ეს საუცხოვო დოკუმენტი XVIII საუკუნის ქართული სემინარიების პრაქტიკულ-პედაგოგიური ცხოვრების შესასწავლად, ამჟღავნებს სემინარიის მასწავლებელთა და მსმენელთა თეორიული მომზადების დონეს და მათი სამეცნიერო ინტერესების წრესაც გვივალისწინებს. ტექსტი არაა მოკლებული ვაწრო საგრამატიკო-საენათმეცნიერო ინტერესებსაც.

ეს დიდად მნიშვნელოვანი დოკუმენტი ჩვენამდე მოღწეულა დავით რექტორის ვადანწერილი ხელნაწერის მიხედვით. როგორც ბოლო მინაწერიდან ჩანს, ხელნაწერი ვადანუსხულია 1792 წელს: „ალექსის-ძე თელავის ქალაქის სემინარიის რექტორი, დავით, ივლისს თვესა, რიცხესა 18, წელსა ქრისტეს აქეთ 1792)“. დავითი, გარდა იმისა რომ იყო ჩინებული მწიგნობარი, გაიოზს შემკვიდრებოდა თელავის სემინარიის რექტორია თანამედროებაზე. საფიქრებელია, რომ

¹ საჯარო პაექრობის შესავლის—სახელო ნაწილის აღწერილობა ამ წერილში გამოტყვებულია.

² სემინარიის საჯარო დისკუტების ცერემონიალი მოკლედ აწერილი აქვს ივანე ბატონიშვილსაც თავის „კალმასობაში“ (ზ. ჰიქინძის გამოცემა, 1895, გვ. 125—126).

დავითი თითონ დაესწრო მის მიერ ასე სრულად აწერილ ზეიმს, ყოველ შემთხვევაში მის განკარგულებაში პირველი წყაროები იქნებოდა (გაიოზი, როგორც ჩანს, მოხსენებებს წერილობით ადგენდა). დავით რექტორის ხელნაწერი ძველად იმყოფებოდა ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკის იოვანე ბატონიშვილისეულ კოლექციაში. საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ სხვა მრავალ სიძველეებთან ერთად ეს ხელნაწერიც საქართველოს დაუბრუნდა და ამჟამად დაცულია საქართველოს მუზეუმში (ჩ კოლექცია, № 2291). ამ ხელნაწერის შესახებ მოკლე და ზოგადი ცნობები მოიპოება ალ. ცაგარლის ზევისა დასახელებულ წიგნში (გვ. XXXVIII—XL). საკუთრივ გაიოზის მოხსენება დაბეჭდა კიდევაც (თუმცა არა სავსებით დამაკმაყოფილებლად) ალ. ხახანაშვილმა „მოამბე“-ში, 1902 წ.

კითხვის გასაადვირებლად ჩვენ მიერ ტექსტიდან განდევნილია ე. წ. ხელშეკრულების ასოები, რომლებსაც დავით რექტორი პედანტიკურად იცავს. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ თავდფურცლის მიხედვით ტექსტის სათაურად მიჩნეულია შემდეგი:

„სიტყვა საღრამმატიკო

დასრულებასა ზედა ღრამმატიკისასა თელავის სემინარიის სემინარისტთაგან. წელსა 1783, თვესა მაისსა 28,

დღესა საზოგადოსა პეექრობისასა:
სემინარიასა შინა.

ყოვლად უბრწყინვალესისა და უკეთილმსახურესისა მეფისა ირაკლი მეორისა ყოვლისა საქართველოსა“.

1. მოკლე სხარეოუსათვის საღრამმატიკოთა კახათა საკვებლობისა

ყოველთა მათ ნიქთა შორის კეთილშობილთა, რომლითაცა პატიოსნებს კაცი სხვათა ცხოველთა ზედა, არს სიტყვაი, რომელიცა მოსცემია კაცსა ღვთისაგან ამისათვის, რათა პაზრი თვისი აზიაროს სხვათა, ე. ი. ა [რს], რათა იგი—რაიცა აქვს გონებასა შინა—გამოუცხადოს სხვასა და შეამცნოს მას იგი. სარგებლობა ამისი ესოდენ დიდ არს, რაოდენცა აწ განერცელდების მეცნიერება პირსა ზედა ყოვლისა ქვეყანისასა. ფრიად უკვე ვიწროსა შინა ზღუდესა შეიწყდებოდა, უკეთუ თვითული კაცი ვერ შემძლებელ იქნებოდა შემეცნებად აზრისა თვისისა სხვათადა.

ფრიად დიდ არს შემოქმედისა იგი სიბრძნე, რომელმანცა ნიჭებულგვეო ჩვენ სიტყვითა და ნიჭებულგვეო სასმენელითა. და უფროს განსაკვირებელ არს ამისდამი განსახლებებულნი იგი წევრნი, თუ ვითარითა სიბრძნითა არიან აღჭურვილ, რომელთაცა გონებასა შინა წარმოდგინება არა შესაძლებელ არს, თვინორ დიადისა განკვირვებისა გამოუთქმელისათვის სიბრძნისა შემოქმედისა და თვინორ უღრმესისა კრძალულებისა და მადლობისა მოწყალებისა უმადლესისა საოფლის მექმისა.

დავიდუმებ აქა ორღანობითთა მათ წვერთათვის და განვსჯი უკვე მოკლედ ურიცხვითათვის სხვაობათა: პირველად ხმისა და მეორედ თქმისა.

განუჭკვირდეთ უკვე სამართლად ურიცხვითათვის სხვაობათა იდეათა ანუ მოგონებათასა, რომელნიცა ხედვითისა საგრძნობელითა წარმოდგებიან გონებასა შინა. ამის თანა არა მცირედ განკვირებად სათანადო არს ურიცხვთა მათ სიპრაველეთა იდეათასა, რომელთაცა მივიღებთ სმენისა და სხვათა საგრძნოთა ძლით, რომლისაცა ჰრწმუნებისათვის სათანადო არს სხვაობად ხმათა უმთავრესთა ცვლილებათა ზედა მისთა.

პირველად იცვალეების ხმა გამოხმობასა ზედა, რომლისაცა სახენი არიან მახეილობა და მოზრილობა ხმისა. მეორედ—სულის კვეთასა ზედა, და ამის სახენი არიან ბრჯგუობა, ანუ მქისეობა და ლბილობა, ანუ ლიტონობა. მესამედ—დროებითსა ზედა, რომლისაცა სახედ თქმულ არიან სიგრძე და სიმოკლე ხმისა. ხოლო სხვათა შედგმულთა ხმათათვის არღა მოვიხსენიებ, რომელთაცა შედგმულება ოდესმე ტკბილ სასმენ არს და ოდესმე ურჩხ, რომელთაცა ზედმიწევნობითითა სმენითა მრავალთა შორის ერთა შემძლებელ ვართ ხმისაებრ განრჩევად მეცნთა ჩვენთა, ანუ ჩვენ მიერ შემეცნებულთა, ანუ სხვაობასა სხვათა და სხვათა ერთასა, რომელთაცა ადვილ გულ[ის] ხნებად შემძლებელ ვართ. უკეთუ გარემოსთა ჩვენთა მეზობელთა ერთა გამოხმობასა ხმათასა ვისმენთ, ვითარცა სპარსთა, სირთა, ლეკთა, ოქსთა, ჩარქეზთა და სხვათა მთიულთათა კაცებისათა, არღა მომხსენებელი მწიგნობართა ერთა და ნათესავთანი, რომელთაცა სხვაობა გამოაჰმობისა ურიცხვ არს.

ესე ვითარმან გამოხმობისა სხვაობამან ხმათამან ჰყო სხვაობაცა წიგნთა ღრამშითა ძლით დანაკვეთებულთა, რომელთაცა საკუთრად უწოდთ ჩვენ ასოდ.

ხოლო გამოხმობისათვის ესე ვითართა ხმათასა არიან ორღანო: ბავენი, კბილნი, ენა, სასა, ბორბი მახლომელ-მდებართ კერძობითურთ თვისით და ნესტონი ცხვირთანი.

მოდრაობა ორღანოთა ამით იქმნების ორ სახედ, რომელთაცანცა წარმოებული გამოხმობა იქმნების ოდესმე გრძელ და საცნაურ და ოდესმე მოკლე და უცნაურ. რომელთაცა ასოთა მიერ გრძელნი იგი გამოხმობანი დაინიშენიან, ზედწოდებულებენ ხმოვანად და რომელთაცა ძლით მოკლედ, ანუ სრულიად ვერაზედ—წოდებულებენ უხმოდ. სხვადასხვაობანი მოძრაობანი ბავეთა და ხორხისანი ჰყოფენ სხვადასხვა ხმაობასა ასოთასა, რომელთათვისცა უერცველესად აღწერილ არს დიდსაკლთისა და მწვემხისა ჩვენისა მიერ მეორედ ქმნილსა ღრამმატიკასა შინა [ღრამმატიკა], ანტონი, ნაწილი ე, ზედაღართვა § 13).

ამით ხმოვანთა და უხმოთა შეერთებათა ძლით გამოვალენ ვითარმე სხვაობა ხმათა, რომელთაცა უწოდთ ჩვენ მარცვლად ერთისათვის გამოხმობისა ხმათასა განუწყვედელად და ოდეს ამით მარცვალთა შეერთებითა ძლით გამოვალენ სულის კვეთით ხმანი და დამნიშენელ იქმნებიან ვითართამე ნივთთა, ანუ საქმეთა—იგი წოდებულ (არს) ლექსად.

მიხედვითა ხილულისა ამის სოფლისათა განვიცდით ორთა რაიმეთა ნივთთა, ე. ი. ა. პირველსა ნივთსა შექმნსა გრძნობისასა და მეორესა ნივთთა მათ გრძნობელთა სხვადასხვაობასა მოქმედებათასა.

ხოლო ვინადგან ნიჭებულ არს კაცი სიტყვიერებითა ამისთვის, რათა პაზრი თვისი აზიაროს სხვათა, მაშა შემძლებელცა არს იგი წარმოდგინებად თვის შორის იღეთა და საქმეთა ნივთთასა, რომელთაცა აზიარებს სხვათა: და ესრეთ გამოხატვისა მის და წარმოდგომასა ნივთთასა ეწოდების სახელი, ხოლო გამოხატვისა მოქმედებისასა—ზნა. და ვინადგან ორნი ესე ლექსნი მნიშვნეს ნიადგ ნივთსა და მოქმედებისა ნივთისასა, მაშა უსაკუთრეს არს რათა უპირველესობაი მიიღონ ნაწილთა შორის სიტყვიათა.

მრავალმან იღვიმან და სიმატჯვით წარმოდგომამან ნივთთამან და მოკლედ და გაუმეორებლად სხვათადმი ცხადყოფისათვის მოკლედ პაზრისა თვისისა ითულა კაცსა ამისდამი მეცადინობად, თუ ვითარ მოკლედ პყოს სიტყვა თვისი და გამოხევის შემაწუბებელნი განწეორებანი ერთისა ლექსისანი. ესე ვითარნი ლექსნი არიან ნაცვალსახელი, ზმნისზედა და შორისდებული. ნაცვალსახელი შემოვალს სიტყვასა შინა ნაცვალად სახელისა. ზმნისზედა ცხად პყოფს ერთითა წარმოთქმითა ვითარებათა და გარემოებათა ზმნისასა, ხოლო შორისდებული წარმოადგენს და დანიშნავს მოკლედ მოძრაობასა და ვნებასა კაცობრივისა სულისასა.

მიდმოქცევამან კაცობრივისა გონებისანან აიძულა ესრეთვე პოვნად ღონისა ამის, რათა მოქმედება კაცობრივი მოკლედ გამოხატოს და მოკლედვე წარმოადგინოს მოქმედი და ვნებული. პირველსა უწოდა მიმღეობად და მეორესა სახელზმნად და განუსაზღვრებლად ანუ უჩინოდ. ესრეთვე თანდებული მნიშვნელად გარემოთა და შდგომარეობათა სახელისათა და კავშირი შეერთებისათვის და გარდაბმისა სხვათა და სხვათა სახელთა ანუ საქმეთა ერთისა პაზრისადმი.

ამათ ყოველთა მიერ ცხად არს, ვითარმედ სახელი და ზნა არიან უცვალეზებლად საჭირონი ნაწილნი კაცობრივისა სიტყვიერებისანი. ხოლო ნაცვალსახელი, მიმღეობა, ზმნისზედა, კავშირი და შორისდებული არიან სახმარ მოკლედ დამნიშვნელობისათვის მათისა. რომლითაცა კაცობრივსა სიტყვასა აქვს რვანი ნაწილნი: 1. სახელწოდებისათვის ნივთისა. 2. ნაცვალსახელი—მოკლედყოფისათვის სახელისა. 3. ზნა—ცხადყოფისათვის მოქმედებისა. 4. მიმღეობა—ერთმნიშვნელობისათვის მოქმედებისა სახელისა თანა. 5. თანდებული—ჩვენებისათვის ნივთის გარემოსა. 6. ზმნისზედა—მოკლედ გამოხატვისათვის ვითარებათა ზმნათასა. 7. კავშირი—შეერთებისათვის სხვათა და სხვათა ნივთთა და საქმეთასა და 8. შორისდებული—მოკლედ ცხადყოფისათვის სულის მოძრაობისა.

ყოველთა ნივთთა სოფელსა ამას შინა პყოფთა აქვს ვითარმე ზიარება მსგავსებისა ძლით, რომელნიცა დანიშნვიან ერთითა ლექსითა, ე. ი. ა. ერთითა სახელითა და ეწოდების ლექსსა მას საზოგადოდ. და რომელთაცა შორის აღირიცხვის ერთითა ლექსითა დანიშვნა მრავალთა შეკრებულთა ნივთთა წოდებული (არს) ლექსად შემკრებლობითად, ხოლო ერთისა განუჭრელისა და განუკვეთელისა ნივთისა დამნიშვნელსა ლექსსა—კერძობითი.

წარმოდგომა მრავალთა ნივთთა მიიყვანს გონებასა ჩვენსა, რათა გამოიძიოს ვითარებაიცა მისი; და ესრეთ ლექსი დამნიშვნელი თავით თვისით ნივთისა იწოდების არსებითად, ხოლო ლექსი თავით თვისით ვერ შემძლე ცხადყოფისა რაისამე ნივთისა, არამედ სხვასა ზედა შესკლითა გამომაცხადებელი ვითარებისა მისისა, იწოდების ზედშესრულად.

ყოველი ნივთი განყოფილ არს ორთა ზედა სახეთა, ე. ი. ა. ცხოველად და არა ცხოველად, რომელთასა პირველისა მის დამნიშნელისა ლექსსა ეწოდების საზოგადო, ვინადგან ორთავე გვართა ცხოველთასა დანიშნავს ერთითა ლექსითა. და ოდეს განყოფილად წარმოადგენს ლექსი იგი გვართა მათ, მაშინ ერთსა მათგანსა ეწოდების მამრობითი და მეორესა მდედრობითი. ხოლო მეორისა დამნიშნელსა, ე. ი. ა. არა ცხოველისასა ეწოდების უმეშვეობითი.

ჰმსგავსადვე ერთითა ლექსითა დამნიშნელსა — მარტივი, და ორითა ანუ სამითა დამნიშნელსა ერთისა ნივთისასა პრთული ანუ ზედპრთული.

ყოველთა ნივთთა წარმოვადგენებთ გონებასა შინა რიცხვისაებრ მათისა — ერთსა ანუ მრავალსა — რომლისათვისცა ერთისა დამნიშნელსა ლექსსა ეწოდების მხოლოდობითი და მრავლისასა მრავლობითი; რომელსაცა შინა ჰსჩანს კვალად მეცადინობა კაცისა შემოკლებისათვის სიტყვაათასა, ვინადგან, უკეთუ ერთი ნივთი ერთითა უკვე ლექსითა დაენიშნა და სიბრაელე მისი მისვე ერთისა ლექსისა მრავალგზის მოღებითა გამოებატა, განგრძელებდებოდაცა ფრად სიტყვათ უგვანად.

ყოველნი ლექსნი ურთიერთისადნი შემწუდ და ნაცვალგებით მდებარებენ სიტყვასა შინა ცხადყოფისათვის ურთიერთისა გარემოებისა. და ესრეთ ოდეს ლექსი მარტივად და წრფელად წარმოადგენს ნივთსა, და ლექსი იგი წოდებულ (არს) წრფელობითად. ხოლო ოდეს წარმოადგენს სხვისა რაისაზე ნივთისა შესაბამსა, წოდებულ[ია] ნათესაობითად. კვალად ოდეს ნიშნავს ლექსი ნივთსა შესაბამად სხვისა ნივთისა — იგი წოდებულ[ია] მიცემითად. და ოდეს ერთისა ნივთისა მოქმედებასა ცხადყოფს სხვასა ნივთსა ზედა, იწოდებს შემასმენლობითად. ხოლო ოდეს ნივთი წარმოდგების ღონედ, ანუ საქრფელად, მაშინ ლექსა დამნიშნელი მისი იწოდების მოქმედებითად ანუ დაწყებითად. და ოდეს ლექსი მნიშვნელობს ცხადყოფასა სხვისა მოქმედებისასა, მაშინ წოდებულ[ია] ლექსი იგი მოთხრობითად. და უკანასკნელ ოდეს ლექსითა რაითაზე დაენიშნავთ საუბარსა სხვისადნი ნივთისა, მას წოდებულგვართუ წოდებითად. და ესრეთ ცვლილებათა ამათ ერთისა და მისვე ლექსისათა სხვისა და სხვისა მიმართ მნიშვნელობისა წოდებულგვართუ ბრუნვად, რომელთაცა რიცხვი არს რვა ქართულად.

და ესრეთ შემცენებულთა ნივთის ყოფისათა თანა ვვაქვს ცნობაიცა მოქმედებისა მისისა, რომლისაცა მოქმედება ორგვარობს: ერთი არს რომელიცა წარმოვადგენს სხვასა; და ლექსი დამნიშნელი ამის მოქმედებისა იწოდების შემოქმედებითად. და მეორე არს, რომელიცა წარმოდგების სხვისაგან ნივთისა, რომლისაცა მოქმედებისა დამნიშნელსა ლექსსა ეწოდების ენებითად. გარნა კვალად არიან ლექსნი მნიშვნელნი მოქმედებისანი, რომელნიცა ვერ სადამე აწარმოებენ ნამოქმედებასა და ესე წოდებულ [არს] უმეშვეობითად.

ხოლო ვინაითგან კაცი თანამდებ არს, რათა ჰაზრი თვისი ახიაროს სხვათა. მაშა თანა ამს, რათა ცხადყოფს აწინდელი არსა საქმე იგი, ანუ ქმნილი და ანუ ყოფადი. და ესრეთ ლექსსა მნიშვნელსა აწინდელისა მოქმედებისასა ეწოდების აწმყოი, ხოლო წარსულისა ანუ ქმნილისასა — ნამყოი, და ყოფადისასა — მყოობადი. ვინა სამი ესე დრო ყოველსა მოქმედებასა თვის ეყვის ცხადყოფისათვის უბრწყინვალესისა ჰაზრისა.

კვალად ოდესცა კაცი ითანამდებდა ზიარყოფად ჰაზრი თვისი სხვათად და განაღვიძებდა იგი ცნობისათვის მესამისა, ამის გამო დანიშნა მოქმედება სამთა შინაით პირთა, ე. ი. ა. პირველი მზიარებელი ჰაზრისა თვისისა სხვისადმი. მეორე—ვისდამიცა არს ზიარება იგი ჰაზრისა და მესამე—ვისთვისცა, ანუ რომლისათვისცა არს ჰაზრი იგი.

კვალად მოქმედებანი ცხად იქმნებიან ოდესმე სრულებით და თვინიერ სხვისა რაისმე მიზეზისა რომელიცა წოდებულ [არს] საზღვრებითად. ოდესმე—მათულუბულად სხვისა მოქმედებისადმი და ესე წოდებულ—ბრძანებითად. ხოლო ოდესმე მიზეზითა რაითამე დამაბრკოლებელითა, რომელთაგანსა ერთსა ეწოდების საწადი და მეორესა ვიპოტეტიკაი (ჰიპოტეტიკაი) ანუ თულობითი.

მეცადინობისამებრ კაცობრივისა მოსწრაფებისა, რათა ჰაზრი თვისი ჰყოს შემოკლებით საგულხმოდ სხვისადმი; ამას ძლით შემოხმულ არს ზმნათა შორის სხმით გარდასვლითი, რომლითაცა ერთითა წარმოთქმითა ცხადყოფს მოქმედებასა სხვისასა სხვისა მიმართ, რომლითაცა ყოვლადშვენიერებს და ჩიხეზულებს ენა ქართული სხვათა ენათა ზედა, მსგავსადვე ზმნანიცა იგი პირნიკლი—დაკლებულნი პირველისა და მეორისა პირისანი—უდიდეს შვენიერებად მოსცემიან ენასა ქართულებრსა.

ხოლო ეინადგან ნიჭებულება სიტყვიერებებსა კაცისა არს მიზეზითა ზიარებისათა სხვისადმი ჰაზრისა თვისისა სრულებით ვინა საჭირო არს, რათა მოქმედებისა მის ცხადყოფასა შინა საჭიროდ იყვნენ ლექსნი სამნი, რომელთაგანსა ერთსა თანა ამს ცხადყოფა მოქმედისა, რომელსაცა უწოდთ ჩვენ უფლად ანუ საზღვლად ზმნისა; და მეორესა მოქმედებისა, რომელიცა წოდებულ არს ზმნად, და მესამესა მიმულდ მოქმედებისა—წოდებული საძიებოდ ზმნისა, ესე არს შეწყობა ნაწილთა სიტყვისათა, რომელიცა წოდებულ (არს) სვინტაქსად, და სხვანი ნაწილნი სიტყვისანი დაიდებიან შეწყობით სიტყვისა შინა, რათა ცხადჰყონ შემოკლებით ვითარება ანუ გარემოება საბელისა ანუ ზმნისა და ანუ ყოვლადისა ჰაზრისა. ხოლო ვრცლად ჰაზრი ამის ყოვლად-შვენიერისა გნოსისა და ფრიადი ხარგებლობა მისი სიტყვიერებისათვის ცხად ქმნილ არს შესაბამად დიდასკალორისა ჩვენისა მიერ და პირველად მომცემისა ამის ცნობისა ქართულებრსა ზედა ენასა მეორედ ქმნილსა მისსა ღრამმატიკისა შინა, ვ ნაწილი, თავი 14, § 911.

უკანასკნელ ვიტყვი, ვითარმედ ღრამმატიკა არს ჰაზრი ფილოსოფოსებრი ყოვლისა კაცობრივისა სიტყვიერებისათვის და თვინიერ ამის ცნობისა რიტორი არს მოკლსიტყვა და ბნელ-მესტიბე, ანუ მოშაირე ელამ და მრულ, ფილოსოფოსი უსაფუძელო, მესიტორი უსამოვნო და აღრულ და ღვთისმეტყველი საიჭო, ხოლო მსაჯული უსარგებლო თავისა თვისისა და სხვათაცა. და ვინადგან ღრამმატიკასა შინა აქესთ ყოველთა ცნობათა ესოდენი საჭიროება, ამისთვის დასაბამად ყოველთა ცნობათა დაუდვიესთ ბრძენთა ვითარცა კარი ყოვლისა სიტყვიერებითისა ცნობისა, რომლისათვისცა განსაზღვრებს ესთა (sic) იოანე პეტრიწი ფილოსოფოსი, ვითარმედ: „ღრამატიკა არს გამოძედილი მოქმედთა, ანუ აღმწერელთა“—და ზედა დაურთავს, ვითარმედ—„უმჯობეს არსო ნაქმართა განმარჩეველობა“¹.

¹ უკანასკნელი ორი აბზაკი გამოტოვებულია—ჩედ.

საღრმეზოგადი საზოგადოებისა პაპირობისათვის

წინამოვდებული თელავის სემინარიისა შინა წესსა 1783, რომელსაცა უწმიდესსა და უნეტარესსა ყოვლისა საქართველოსა მამამთავარს და მუნებურთა გნოსისთა დიდსაქალოსს¹ და სემინარიითა დირექტორს და პროტექტორს მეფის ძეს ანტონის მიართმევს მონებრის სიმდაბლით მისვე სემინარიის რეკტორი არხიმანდრიტი გაიოს.

ა. ღრამბატიკა არს ცნობა ესე ვითარი, რომელიცა გარდამოსცემს განყოფითად ყოველთა კაცობრივთა სიტყვიერებითა აღნაქვსთა. მაშა, ყოველთა სიტყვიერებითა ცნობათა შონაქვსთ ამის მიერ მღვთმარეობა თვისი.

ბ. ღრამბატიკა არა თუ ოდენ მადილთა და ძნელთა აღნაქვსთა შეგეცნებითვის ჯერარს სწავლად—არამედ უფროსთა ამისთვის, ვითარმედ თავით თვისით არს ფრიად საქირო და სასარგებლო კაცისა. ვინა არა შესაძლებელ არს, რათა იყოს იგი და ეწოდებოდეს ცნობად მონებითად და არა აზნაურებითად.

გ. უმთავრესნი ნაწილნი ღრამბატიკისანი არიან დასაბამნი და საფუძველნი ყოვლისა კაცობრივისა აღმოოხვრისანი.

დ. ნაწილთა შორის სიტყვისათა უპირველესნი და უსაქიროესნი არიან სახელი და ხმა.

ე. მიმოღობასა და სახელხმნასა აქვს უსარგებლესი სიმარჯვე სიტყვისა თხზვასა შინა, ვინადგან ერთი მათგანი მნიშვნელ არს მოქმედთა ანუ ვნებულთა და მეორე თვით საქმესა მის წარმოადგენს სახელებრ და მნიშვნელობითა.

ვ. სვინტაქსსა შინა სათანადო არს დადებად სამნი ლექსნი, რათა ძაბრიცხად იქმნეს.

ზ. თხზულსა სიტყვისა შინა მდებარესა პირველსა ლექსსა თანა ამს ქვემდებარე ყოფად მოქმედებისა

თ. თხზულსა სიტყვისა შინა ჯერარს, რათა მესამებან ლექსმან ცხადპყოს პირველი ლექსი ქვემდებარედ მოქმედებისა.

ი. მეოთხე ლექსი და კვეთებით შესრულ სიტყვისა შინა, რომელიცა ჰყოფს განკიდებისა მოქმედებისა ვითარებისასა, წოდებულ (არს) საძიებოდ მუნებისად.

ი. გარდა სახელისა და ხმნისა არცა ერთი სიტყვის ნაწილთაგანი არს საჭირო თხზვისათვის ლექსთასა, ვინადგან ოდესმე დაიდებიან თხზვასა შინა ლექსთასა და ოდესმე არა თხოვისამებრ ბუნებისა.

ი. კითხვითნი ლექსნი უცვალებელად საჭირო არიან, რათა დაიდვენ თხზვასა შინა ლექსთასა.

ი. ბრწყინვალე ყოფისათვის ძაბრთა და ხმათასა საჭიროდ შერაცხილ არიან ნიშანნი მართლწერისანი, გარდა რომელთასა ბნელ იქმნების სიტყვა უფროსლა მაშინ, ოდესცა სიმრავლე ლექსთა არს შეყრილ.

ა. ღრამბატიკა არს ცნობა ესევეთარი, რომელიცა გარდამოსცემს განყოფითად ყოველთა კაცობრივთა სიტყვიერებითა აღნაქვსთა. მაშა, ყოველთა

¹ სიმართეთა მასწავლებელს — ა. ბ.

სიტყვიერებითა ცნობათა ამის მიერ მოაქვს მდგომარეობა თვისი, ღრამმატიკასა ძალუძს, რათა ყოველნი ძნელნი აღნაქესნი საგულხმოდ განჰკარგულ-ჰყოს, რომლითაცა მოსცეს ცნობა საქმისა განრჩევით მოქმედისა და ვნებულისა, და ეინადგან ყოველსა შინა სიტყვიერებისა ცნობათა გარდმოცემიან ჰაზრნი საქმისა მოქმედითურთ და ვნებულთ. და ღრამმატიკასა ძალუძს ოდენ გამოძიება ამის კანონიერად, ეინა ყოველთა სიტყვიერებითა ცნობათა მოაქვს ამის მიერ ძალს.

ღრამმატიკა არს სწავლა ყოველთა კაცობრივთა ვამოხმობათა და დაწვეული მუნით, სადიდგანცა შესაძლებელ არს, ძარტივისა ხმისა წარმოება ვიდრე შესრულებადმდე სიტყვისა, ე. ი. ა. ვიდრე სრულებადმდე ჰაზრისა, და ეინადგან ყოველთა სიტყვიერებითსა აღნაქესსა ამის მიერ მოაქვს მდგომარეობა თვისი.

ბ. ღრამმატიკასა გარდა განრჩევით გარდამოცემისა ყოველთა სიტყვიერებითთა აღნაქესთა, რომელთაცა მოაქვს მის მიერ მდგომარეობა თვისი, აფას ფრიადი სარგებლობა და საჭიროება ამისთვის, ეინადგან კაცო ნიჭებულ არს სიტყვიერებითა, რომლითაცა მოაქვს უმატიონსნესობა სხვათა ცხოველთა ზედა.

ხოლო სიტყვიერებისა ამის მიზეზი ესე არს, რათა ჰაზრი თვისი გამოუცხადოს სხვათა, და უკეთუ არ უწყვი ცხადყოფა სიტყვის შეწყობისამებრ ხაღრამმატიკონისა ხელოვნებისა, და ანუ უკეთუ ვერ შევემეცნებო ჰაზრთა სხვათა ჩემდამო წინამდებარეთასა — მაგალითებრ წინა დავსდებ და გეტყვი ვითარმედ „თანამდებ ვართ ჩვენ მადლობად“ და თუ არა უწყვი შენ წესი საღრამმატიკოსა ხელოვნებისა, მაშინ გეოცნების ვითარმცა სრულეჰყავ შე ჰაზრი ჩემი, მაგრა ამ უცედები, ეინადგან ითხოვს აქა წესი ღრამმატიკოსობითისა ხელოვნებისა ძიებულსა (შინისა მისგან უჩინოსა ამას, ვითარმედ „თანამდებ ვართ ჩვენ მადლობად შეფისა ირაკლისა“, და კვალად აქა ეოცნების ვითარცა უმეცარსა ღრამმატიკოსობითისა ხელოვნებისასა, ვითამც სრულება მიიღო სიტყვამან, მაგრა არა, ეინადგან ღრამმატიკოსობითისა ხელოვნება ეძიებს სხეასა სიტყვასა სრულმამყოფსა ჰაზრისასა ამას, ვითარმედ „თანამდებ ვართ ჩვენ მადლობად კეთილმხაზურისა მეფისა ირაკლისა ეხვეითარისათვის მამებრძვისა მოწყალებიხა მიხისა, რომლითაცა ენა — ბრვენილებიხა ჩვენისა აღტყვებასა შეეწია“.

ეინა ღრამმატიკა არს საჭირო შემეცნებისათვის ჰაზრისა, და ესე ვითარისა გონებისა განსვენებულთა ძიებათათვის არს ცნობა აზნაურებითი.

გ. მაშა, ოთხი იგი ხაწილი უმათავრესნი საღრამმატიკონი არიან საღუქკულნი და დასაბაზნი კაცობრივისა ცნობისანი.

ეინადგან ყოველი ჰაზრი შემეცნებულ იქმნების სხვათადნი ვითარითაზე ნიშნითა, რომელთა ნიშანთა შორის უმარჯვესი და უსახმარესი არს ხმა ნაწვეროვანი, ე. ი. ა. ხმა სიტყვიერი, რომელიცა ცხად იქმნების და დიხატების მოძრაობითა ბაგეთა და სხვათა მახლობელ მისთა მდებარეთა კერძოთაგან, ე. ი. ა. კბილთა, ენისა, სასისა, ხორხისა და ნესტოთა საყნოსელთასა, რომელთა სხვადასხვათა ძლით მოძრაობათასა სხვად და სხვად გამოსცემენ ხმათა, და ამისებრ სხვაობენცა წიგნი ანბანად წოდებულნი; ეინადგან აღზმისათვის ძლით ბაგეთასა წარმოებს ხმა მოგრძედ სწორე და ხმა ესე დანიშნულ არს ასოითა ანით, და მკირედ დაზრასა ქვემოსა ბაგისასა გამობზობილი ხმა დაინიშნების ასოითა ნეთა, და მკირედ განხშითა ბაგეთათა და არა მოძრაობითა გამოსრული ხმა დანიშნულ

არს ინიტა, ბაგეთა მოხუკებით მომრგვალებულთა მიერ წარმოებული ხმა დანიშნული არს ინიტა, ხოლო ესრეთითა მდგომარეობითა ბაგეთა და მცირედ წინარე წარმოკიდებითა გამოსრული ხმა არს დანიშნულ უნიტა.

ხოლო ასონი ესე ჩვენისამებრ ხელოვნებისა იწოდებიან ხმოვანად, ვინაღვან მარტივთა მიერ წიგნთა მარტივი ხმანი დანიშნვიან. ხოლო სხვანი და შთობილნი ასონი იწოდებიან უხმოვად ამისთვის, ვინაღვან თვინიერ ხმოვანისა თანა შეწყებითა ვერ შემძლებელ არიან მარტივთა გამოხმობათა დანიშვნად. ვითარ ხანი ბაგეთა ურთიერთარს მკირსედ ძლიერად შეხებითა თვინიერ ხმოვანისა რომლისამე ვერ სადამე დანიშვნელ არს ხმისა მარტივისა. და ვანი მცირედ ხორხისა მოძრაობითა ვერ სადამე დანიშვნელ არს ხმისა, უკეთუ არა შეერთდა ხმოვანსა რომელსამე, და ესრეთ სხვანი.

ხოლო რათა გამოხმობა თავისუფალი შეწყებითა ასოთათა იქმნას, ესე წოდებული [არს] მარცვლად, და წეწებული და შედგმული მარცვალთა მიერ ხმა დანიშნული ნივთისა ანუ საქმისა — იწოდების ხმად დანიშვნელად, რომელსაცა ვჭაკებთ ჩვენ მესამედ უმთავრესად ნაწილად ღრამმატიკისად, რომელ არს ლექსი. ხოლო ლექსნი ესე შეყრილნი ურთიერთარს და ცხადყოფელნი სრულებით კაცობრივისა ჰაზრისანი — იწოდების სიტყვად. ვინა ამის მიერ უმთავრესნი ესე ნაწილნი ღრამმატიკისანი არიან დასაბამნი ყოვლისა კაცობრივისა ცნობისანი.

დ. თუმცა ეგრეთ დაამტკიცებ შენ, მაგრამ ცხადყოფისათვის წერილობითისა აღნაქვისა საჭიროდ დაიდებიან სახელი და ხმნი. ვინაღვან ყოვლისა მიმართ ჰაზრისა შემეცნებისა ჯერარს პირველად ცხადყოფა ნივთისა, რომელიცა დანიშვნის სახელით და მერე ცხადყოფა მოქმედებისა მის ნივთისა, რომელიცა დანიშვნის ხმითა, ვინა სახელი და ხმნი უსაჭიროესნი არიან ლექსნი ცხადყოფისათვის ჰაზრისა.

ე. მართალ არს, ვითარმედ შემეცნებასა შინა ჰაზრთასა საჭიროდ დაიდებიან ორნი იგი ლექსნი, რომელ არს სახელი და ხმნი, გარნა შემეცნებისათვის ქვემდებარე ყოფისა მოქმედებისა და ვნებისა ფრიად სახმარ არს მიმლეობა, და შემეცნებისათვის თვით საქმისა — სახელხმნი. მაგალითებრ ცხადყოფა ჰაზრსა ჩემსა შენდამი, ვითარმედ „ვჰსწერ მე წიგნსა“, რომელსა აქა უკეთუ მკითხვიდე მე, ვითარმედ „რაი არს საქმე ეგე?“ მოვიგებ, ვითარმედ „წერა“ — აჰა, სახელხმნი, რომლითაცა ცხადიქმნა საქმე იგი. და კვალად უკეთუ მკითხვიდე მე, ვითარმედ „ვინ არს მოქმედი?“ მოვიგებ, ვითარმედ „მწერალი“ — აჰა, მიმლეობა ცხადყოფი მოქმედებისა. და კვალად ოდეს მკითხავ, ვითარმედ „რაი იმოქმედების?“ მოვიგებ, ვითარმედ „წერილი“. და ესეცა მიმლეობავე არს მნიშვნელი მოქმედებულისა. ვინა მიმლეობა და სახელხმნი საჭირო არიან შემეცნებისათვის ჰაზრთასა.

ვ. შემეცნებისათვის ჰაზრთასა და ცხადყოფისათვის მისისა საჭირო არს, რათა დაიდვენს სახნი ლექსნი: ერთი მნიშვნელი მოქმედისა, მეორე — მნიშვნელი მოქმედებისა და მესამე მნიშვნელი ვნებულისა. მაგალითებრ, ოდეს წინა დავსდებ შენდამი, ვითარმედ „მე მისწავივს ღრამმატიკაი“ აქ არს ლექსი სამი: ერთი მნიშვნელად მოქმედისა, რომელ არს ნაცვალსახელი ესე „მე“ ნაცვალად სახელისა ამის. ხოლო მეორე ლექსი არს ცხადყოფი მოქმედებისა, რომელ არს „მისწა-

ვისა და მესამე ლექსი მნიშვნელოვან მოქმედებულსა, რომელ არს „წერილი“ [?] [უხდა: ღრამბატიკაი.]

8. ყოველისა აღნიშნულსა შინა სათანადო არს ძიებად საქმე და მოქმედი მისი, ე. ი. ა. ვისდაცა განკუთვნილ ჯერარს საქმე იგი, რათა შესმენილ იქმნას მის ზედა მოქმედება იგი. მაგალითებრ, ოდეს ვიტყვი ვითარმედ „აღვიარებ ერთსა ღმერთსა შემოქმედსა ყოველთასა“ — მაშინ მოქმედი ვარ მე და, მაშინ, ქვემდებარეცა აღსარებისა მის ღვთისა. და ამისთვის სათანადო არს, რათა აღნიშნულსა შინა პირველი ლექსი ცხად იქმნეს ქვემდებარედ მოქმედებისა.

9. მართალ არს, რათა პირველი ლექსი აღნიშნულსა შინა ცხადიქმნეს ქვემდებარედ მოქმედებისა, მაგრამ თვინიერ მესამისა ლექსისა შეუძლებელ არს, რათა განრჩევით ცხად იქმნეს ქვემდებარეობა მისი განკუთვნილი, ვითარ მაგალითსა შინა შენსა ვითარმედ „აღვიარებ...“ რომელიცა თუმცა ქვემდებარე გყოფს შენ მოქმედისა, რომელ არს აღსარებისა, გარნა არა საცნაურ არს თუ რაისა აღვიარებ. და ოდეს ზმნასა მას დასძინებ თვისგან ძიებულსა რომელ არს ლექსი მესამე, ესე იგი „ერთსა ღმერთსა“, მაშინ განრჩევით ცხად იქმნები ქვემდებარედ ერთისა ღვთისა აღსარებისა. ვინა მესამე ლექსი არს ცხადყოფი პირველისა ლექსისა ქვემდებარეობისა.

10. თუმცა მესამე ლექსი ითანამდებებს საქმისა მისი ქვემდებარედ ცხადყოფასა პირველისა ლექსისასა, გარნა შეხედების რათა მეოთხეცა ლექსი დასჭირდეს უბრწყინვალეს ცხადყოფისათვის პირველისა ლექსისა ქვემდებარეობისასა, რომელსაცა უწოდებ ჩვენ მეოთხესა მას ლექსსა ბუნებობსა საძიებოდ ზმნისა. მაგალითებრ, „მიავლინა ღმერთმან ცეცხლი სახიდ აზაილისად“. აქა თუმცა ცხად არს მესამითა ლექსითა ღმერთი მიმავლინებულად ცეცხლისა, გარნა საზოგადოება ძლით ცეცხლის მივლინებისა ვერ ვაძინებთ პირველისა ლექსისა გარჩევით ქვემდებარეობასა. და ოდეს დავსძინებთ, ვითარმედ „მიავლინა ღმერთმან ცეცხლი სახიდ აზაილისა“ მაშინ მეოთხე იგი ლექსი მყოფს განკიდებბასა მოქმედებისასა „სახიდ აზაილისა“. და ესრეთ პირველი იგი ლექსი ცხად იქმნების „მიავლინებულად ცეცხლისა სახიდ აზაილისა“.

11. რვა რიცხვად განყოფილთა შათ შორის ნაწილთა სიტყვისათა უბირველეს საჭიროებად დაიდებიან სახელი და ზმნა. ხოლო სხვანი დაშთომილნი დაიდებიან მაშინ, ოდესცა იდენი ნივთთა და საქმეთანი შეკრებებიან ერთად. მაგალითებრ: „მიწყალე მე, ღმერთო, დიდითა წყალომითა შენითა, და მრავლითა მოწყალებითა შენითა აღხოვე უსჯულოება ჩემი“. აქა მხოლოდ ჰაზრისა ცხადყოფილად საჭირო არს „აღხოვე“ ცოდვითა ღვთისა მიერ, ხოლო სხვანი ნაწილნი სიტყვისანი არა არიან საჭირო დადებად. თუმცა ვითარ ყოფისათვის სახელისა და ზმნისა დადებულ არიან სხვანაცა ნაწილნი სიტყვისანი, გარნა არა საჭიროდ.

12. ყოველისა სიტყვიერებითისა აღნიშნულსა ჰაზრისა შემეცნებასა შინა საჭირო არს საკითხავთა ლექსთა ხმარებად. რამეთუ ოდეს გენებოს შემეცნება სიტყვისა ამის, ვითარმედ „ესრეთ ბრწყინედი ნათელი თქვენი წინაშე კაცთა, რათა იხილნენ საქმენი თქვენნი კეთილნი და აღიდებდნენ მამისა თქვენსა ზეცასა“. ამას შინა უკეთუ გნუბავს შემეცნება ჰაზრისა, მაშინ თანა ვამო-

ძიებად საკითხავითა ესრეთ: „ბრწყინვედინ“, იკითხების თუ „რაი ბრწყინვედინ?“ ვიეგების — „ნათელი“, ვისი? — თქვენი, ვითარ ბრწყინვედინ? — ესრეთ. წინაშე ვისა ბრწყინვედინ? — წინაშე კაცთა, რათა ბრწყინვედინ? „რათი იბილნენ საქმენი თქვენი კეთილნი, ვინ იბილნენ? — კაცთა, რა იბილნენ კაცთა? — საქმენი, ვითარნი საქმენი? — კეთილნი, ვისნი საქმენი კეთილნი? თქვენნი, და რა ჰქმნან ბილვითა მით საქმისა კეთილისათა? და აღიდებდენ მამასა თქვენსა ზეცათასა, ვინ აღიდებდენ? — კაცი მხილველნი კეთილთა საქმეთანი, ვის აღიდებდენ? — მამასა, ვითარსა მამასა? — ზეცათასა, ვისსა მამასა? — თქვენსა.

ვინა საჭირო არიან საკითხავნი ლექსნი შემეცნებასა შინა პაზრითასა.

იბ. ნათელყოფისათვის პაზრითასა სითიანდო არიან ხმარებად აღნაქესსა შინა ღრამშ[ატ]იკასა] ნიშანი რაიმენი, რომელთა ძლით აღნაქესი იგი სულის კეთითა აღმოიკითხების, რომელიცა განიყოფების არასრულად, სრულად და დასასრულად. არასრულსა ნიშანსა ეწოდების მძიმე (.), სრულისასა წერტილი (.) და დასასრულისასა ორი წერტილი (:)

მძიმე იგი ცხადყოფს ერთსა შინა სიტყვასა სხვათა და სხვათა ლექსთა ერთებრისა პაზრისა მექონთ ხმნითა ანუ სახელთა, მაგალ. სიბრძნე და სწავლულობა, არიან სათხოვნი კეთილნი. შევიყვარებ და შეუღლები სიბრძნესა: ხოლო წერტილი სრულყოფისა ერთსა პაზრისასა ცხადყოფს, მაგ. შეუღლებით სიბრძნესა, რათა საუკუნოდ მეფობდეთ. და უკანასკნელ ორი იგი წერტილი დაისხმის შესრულებასა ზედა ყოვლადისა პაზრისასა, რომელსაცა მრავალნი სიტყვანი უპყრიან თვის შორის. მაგ.: უფუნური უმრავლესთა იკითხვენ, გარნა ბრძენი და გონიერი მცირეთა მიუგებნ:

III. საზღვარი ღრამშავიკისა

ღრამშავიკა არს შემდლებლობა მართლუბნობად და წესიერ-წერად. ღრამშავიკის უმთავრესნი ნაწილნი არიან ოთხნი: 1. წიგნი, 2. მარცვალი, 3. ლექსი და 4. სიტყვა.

საზღვარი წიგნისა: წიგნი არს ღრამი ნაკვეთი რაიმე მნიშვნელი ყოვლისა წერილისა. საზღვარი მარცვლისა: მარცვალი არს ოხვრა (ოხრტა) რაიმე ნაწევროანე ასოისა ძლით შედგმული, ანუ მარტვი.

საზღვარი ლექსისა: ლექსი არს ნიშანი მოგონებისა ნებისაებრ ჩვენისა.

საზღვარი სიტყვისა: სიტყვა არს შეერთება ლექსთა ცხადყოფი მოგონებისა. სიტყვა განიყოფება ორად: სრულად და უსრულად. სიტყვის ნაწილი არიან რვანი: 1. სახელი, 2. ნაკვალ სახელი, 3. ხმნი, 4. მიმღეობა, 5. კავშირი, [6-7?] და 8 შორისდებული.

საზღვარი სახელისა: სახელი არს ნაწილი სიტყვისა განმჩნევი წოდებით თვითოისა მყოფთა არსებისა. სახელი განიყოფება ორად: არსებითად და ზედშესრულად. არსებითი სახელი განიყოფება სამად: მხოლოობითად, საზოგადოდ და შეკრებულობითად. ზედშესრული სახელი განიყოფების სამად: დადებითად, შემსგავსებისად, და უდადებითყსად. სახელის მღვეარნი არიან ზუთნი: 1. ნათესავი, 2. ნაკვეთი, 3. სახე, 4. რიცხვი, 5. ბრუნვა. ნათესავი განიყოფება ოთხად:

შამრობითად, მღვდრობითად, საზოგადოდ და უმეშვეობითად. ნაკვეთი განიყოფება ორად: მარტივად და რთულად. სახე განიყოფება ორად: პირველ—სახედ და სხმით-გარდასვლითად. რიცხვი განიყოფება ორად: მხოლოობითად და მრავლობითად. ბრუნვანი არიან რვა: წრფელობითი, ხათესაობითი, მიცემითი, შემასმენლობითი, დაწყებითი, მოთხრობითი, მოქმედებითი, წოდებითი. ყერძობითი სახელნი არიან ესენი: რომელიმე, ვინ, ვინმე, ზოგი და რაიმე.

საზღვარი ნაცვალსახელია: ნაცვალსახელი არს ნაწილი სიტყვისა განმრჩევი ზედწოდებით არსებისა პირობითად. ნაცვალსახელი განიყოფება ოთხად: 1. არსებითად, 2. ზეგებითად, 3. მოგებითად, 4. კვლა-მოღებითად. კვლა-მოღებითი განიყოფება ოთხად: 1. ყერძობითად, 2. კითხვითად, 3. კვლა-მოღებითად 4. კავშირად. ნაცვალსახელის მღვეარნი არიან ექვსნი: 1. ნათესავი, 2. ნაკვეთი 3. სახე, 4. რიცხვი, 5. პირი, 6. ბრუნვი. ნათესავი ნაცვალსახელისა განიყოფება სამად: 1. მღვდრობითად, 2. საზოგადოდ და 3. უმეშვეობითად. ნაკვეთი განიყოფება ორად: მარტივად და რთულად. სახე განიყოფება ორად: პირველ—სახედ და სხმით-გარდასვლითად. რიცხვი განიყოფება ორად: მხოლოობითად და მრავლობითად. პირი განიყოფება სამად: პირველ პირად, მეორედ და მესამედ.

საზღვარი ზმნისა: ზმნა არს ნაწილი სიტყვისა განმრჩევი არსების ყოფისა ქმნათა და ენებათა მისთა დროებითად. ზმნა განიყოფება ორად: კანონიერად და უკანონოდ. ზმნა წარმოდგების ყოველთა სიტყვის ნაწილთაგან, ვარდა ნაცვალსახელისა და ნაცვალსახელისაგან პიროვნებს. ზმნის მღვეარნი არიან რვა: 1. ნათესავი, 2. ნაკვეთი, 3. სახე, 4. რიცხვი, 5. პირი, 6. დრო, 7. სქესი, 8. უღლება. ნათესავი განიყოფება სამად: შეძრქმედებითად, ენებითად და უმეშვეობითად. უმეშვეობითი განიყოფება ორად: ხატ-შეძრქმედებითად და ხატ-ენებითად. ნაკვეთი განიყოფება სამად: მარტივად, რთულად და ზედ-დადებულად. სახე განიყოფება სამად: პირველ-სახედ, სხმით-გარდასვლითად და მრავლობითად. პირი განიყოფება სამად: პირველ პირად, მეორედ და მესამედ. დრო—სამად: აწყობდ, ნამყოდ და მყობადად. დრო ნამყო განიყოფება ოთხად: უსრულად, სრულად, უსრულესად და უსრულესად. სქესი განიყოფება ხუთად: საზღვრებითად, ბრძანებითად, საწადად, უკეთუობითად და განუსაზღვრებლად (ესე იგი უჩინოდ). მაულღებელნი ზმნათანი არიან რვა: 1. ა, 2. ე, 3. ი, 4. ი, 5. ო, 6. უ, 7. ე, 8. გ.

ზმნანი პირნაკლნი არიან ექვსი ხატნი: პირველი ხატი არს **შეგკრავ და შეგკრავს**. მეორე ხატი არს—**შემკრავ და შემკრავს**. მესამე ხატი—**შემეკრავი და შეეკრავი**. მეოთხე ხატი—**შეგვეკრი და შევეკერი**, მეხუთე ხატი: **შემეკრი და შემეკრის**, მეექვსე ხატი—**თოვს, წვიმს, ელავს და თენდების**.

ზმნათა შინა იცნობებთან ოთხნი რაიმენი: 1. ძირი ზმნისა, 2. ასონი მაულღებელნი, 3. წიგნი მაპიროვნენი. 4. ნიშანი მაპრავლენი.

საზღვარი სახელზმნისა: სახელზმნა არს გარჩევა წოდებით მნიშვნელი ქმნისა ანუ ენებისა. სახელზმნა შეიწყნარებს ყოველთა მღვეართა სახელისათა ვარდა ნათესავისა და შეიწყნარებს რომელთაზე მღვეართა ზმნისათა: 1. ნათესავსა, 2. ნა-

კვეთსა და 3. რიცხვსა. და ამისთვის ეწოდების სახელზნად. განუსაზღვრებელი წარმოდგების სახელზნათაგან. განუსაზღვრებელსა ებღერების დრო აწყო და მყოლობადი. განუსაზღვრებელის აწყოს დროს ნიშანი არიან „ად“, „ის“. მაგალითი: ხარებად შეიწყნარებს. „ის“ მაგალითი: უკეთუ გნებავს შეწყნარებოს (sic) იგი არს ილია, რომელ მოვალს.

განუსაზღვრებელი მყოობადსა დროსა შინა იქმნების ნიდავ ვნებითად და აქვს ნიშნად მყოობადსა დროსა შინა „დი“ მაგალითად: წერადი.

საზღვარი მიმლეობისა: მიმლეობა არს ნაწილი სიტყვისა ცხადმყოფი ნივთის მყოფისა ქმნათა და ენებათა მისთა დროებითად. მიმლეობა მიიღებს სამთა დროთა: აწყოსა, ნამყოსა და მყოობადსა. მიმლეობა აწყოს დროში არს შემოქმედებითი, ნამყოსა და მყოობადში არს ენებითი.

მიმლეობა შეიწყნარებს რომელთამე მღევართა ზმნისათა, ესე იგი ნათესავსა, ნაკვეთსა, სახესა, რიცხვსა და დროსა. მიმლეობა შეიწყნარებს ხუთთავე მღევართა სახელისათა.

საზღვარი თანდებულისა: თანდებული არს ნაწილი სიტყვისა, რომლითა იცხადებიან გარემონი არსებისანი. ბუნება თანდებულთა არს მიღება ძიებათა პირად-პირადად; და მით უკვე იცხადებიან თუ რომელსა არსებასა ეგარემობიან. მაგალითად: წინარე, უკან, შორის, ესე არს თვისება თანდებულისა—არ შნიშენელობა არსებისა ანუ არსისა, არაბედ გარემოთა მისთა.

სადაცა ბრუნვილისა სახელისა თანა არა მდებარეობდეს თანდებული, მუნ ცნობასა მოგკემს თვისსა, ვითარმედ ზედშესრულ სახელეზს.

საზღვარი ზმნისზედისა: ზმნისზედა არს ნაწილი სიტყვისა ცხადმყოფი არსისა რომელსათა ქმნათა მიშართ ანუ ენებათა. ზმნისზედა განიწვალების ოთხად: ვითარებითად, რაოდენობითად, ოდესობითად და სადაობითად. ხოლო ყოველნი იგი ზმნისზედანი ოთხთა ამათ ნათესავთა ეწმდრგინებიან.

საზღვარი კავშირისა: კავშირი არს ნაწილი სიტყვისა, რომელი მოჰკიდებს ურთიერთარს შეწყვეით ლექსთა ანუ სიტყვათა სრულთა ანუ უსრულთა. თვისება კავშირისა არს ვითარმედ არცა იბრუნვის სახელეზრ და არცა იფლავის ზმნებრ, გარნა ოდესმე ხმელ იქმნების ზმნისზედაებრ.

საზღვარი შორისდებულისა: შორისდებული არს ნაწილი სიტყვისა ცხადმყოფი ვითარებათა სხვათა და სხვათა პსიბისა ენებითა. არ არს მნიშვნელ არსებათა შორისდებული, არამედ ვითარებათა ენებისა უსხუულთა არსებისათა. იწვალების შორისდებული პირად-პირადთა ნიშართა სახეთა. არა ჰსდევენ გარემონი, ესე იგი მღევარნი ვითარმედ ნათესავი აქვს, არცა ნაკვეთი, არცა სახეი, არცა რიცხვი, არცა ბრუნვა, არცა უღლვა, არცა დრო, არცა პირი. შორისდებული არ არს ენება პსიბისა, არამედ მნიშვნელი ენებისა.

საზღვარი ხვინტაქსისა: ხვინტაქსი არს განკარგვა წესიერ თანხმობითი ნაწილთა ზელოვნებითა ყოვლადსა შინა. სიტყვის ნაწილთა თანხმობა არს ოთხეგვარ: 1. ზმნა სახელისა თანა, 2. არსებითი ზედშესრულისა თანა, 3. წინამმსბროლი კვლავ-მიმღებისა თანა, 4. კითხვა მიგებისა თანა. 1. ზმნა და სახელი თანხმობს რიცხვითა და პირითა. 2. არსებითი და ზედშესრული თანხმობს რიცხვი-

თა და ბრუნვითა. 3. წინამძსრბოლი და კვლავ-მიმღები ნაცვალსაბელი თან-
ხმაობს მხოლოდ რიცხვითა. 4. კითხვა-მიგება თანხმაობს მხოლოდ ბრუნვითა.

სიტყვის ნაწილნი რომელნიცა ითხოვენ ძიებათა არიან ესენი: 1. ყოველი
ზმნანი პიროვანნი, 2. განუსაზღვრებელნი, 3. სახელზნნანი, 4. მიმღობანი, 5. სა-
ხელნი ზედშესრულნი, 6. თანდებულნი.

ძიება არს ორგვარ: ნათესაობითი და ბუნებითი. შემოქმედებითი ზმნა მიი-
ღებს ნათესაეისამებრსა და ბუნებითისა. უმეშვეობითი ზმნა მხოლოდ ბუნების
ძიებასა. ყოველნი ზმნანი შემოქმედებითნი მიიღებენ საძიებლად ბრუნვითა
წრფელობითთა, მიცემითთა და შემასმენელობითთა.

კითხვისა და ნაჩის შესავლის მეოთხედი ძველ საქართველოში

ჩვენს სკოლებში დღეს კითხვისა და წერას ორი მთავარი მეთოდის საშუალებით ასწავლიან. ერთ მეთოდს ბგერითი ანალიტიურ-სინთეტიური ეწოდება, მეორეს — მთლიან სიტყვათა, ანუ ამერიკული მეთოდი. პრაქტიკაში ბშირად გვხვდება ამ ორი მეთოდის თავისებური სინთეზი, შერწყმა, რაც შესაძლებელია მეთოდს იძლევა, შერეულს.

ეს მეთოდები პრინციპულად განიხილება იმ მეთოდისაგან, რომლის მიხედვით ძველად წარმოებდა კითხვისა და წერის შესწავლა. ძველ მეთოდს ანბანთა მეთოდს უწოდებენ, სულხან-საბა ორბელიანის ტერმინოლოგიით კი შეგვიძლია ვუწოდოთ „სწავლა ანბანურად“. ეს მეთოდი გასული საუკუნის მეორე ნახევრამდის ბატონობდა პედაგოგიაში. შემდეგ კი თები მოიკიდა და სწრაფადაც გავრცელდა სახმო ანუ ბგერითი მეთოდი, რომლის საწმომლოდ გერმანია ითვლება.

„სწავლა ანბანურად“ ყველა განათლებულ ხალხებში იყო გავრცელებული. აბრიორულად და ისტორიული საბუთის უწინარესად ვამბოდით, რომ ეს მეთოდი, ალბად, არსებობდა ძველ საქართველოშიც. მაგრამ ქვემო მოყვანილი უტყუარი ცნობების შემდეგ ურყევი ისტორიული საბუთი მოგვეპოება ალბათობით გამოთქმული აზრის დასამტკიცებლად. ამის უტყუარ საბუთს ერასის მხრივ იძლევა მე-17-18 ს. ს. მოღვაწე ს. ს. ორბელიანი (1658—1725 წ.) და მეორეს მხრივ ჩვენი ლიტერატურის ის ქანრი, რომელსაც „ანბანთ ქებას“ უწოდებენ და, რომელიც ჯერ კიდევ თეიმურაზ I (1591—1653 წ.) ლექსებში გვხვდება.

ს. ს. ორბელიანის ლიტერატურული შემკვიდრებობა იმაზე უფრო მდიდარი აღმოჩნდა, ვიდრე დღემდის გვეგონა. ვარდა მბატკრული ლიტერატურისა, მას მოღვაწეობა გაუწევი პედაგოგურ სფეროშიც. მისი ცნობილი ლექსიკონის პირველ გამოცემას (1884 წ.), რომლის რედაქტორ-გამომცემელი პოეტი რაფ. ერასთაი იყო, წინ მიუძღვის ასეთი განყოფილება: „ანბანი პირველად სსსწავლო ყრმათათვის“ (XVI გვ.). ოდნავი დაკვირვება საჭირო, რომ ს. ს. ორბელიანის მხოლოდ ერთ ნახევარ გვერდზე მოთავსებულმა ცნობებმა ნათლად დაგვარწმუნოს, რომ აქ საქმე გვაქვს წერა-კითხვის სწავლების ანბანურ მეთოდთან. ამ მეთოდის მიხედვით მოწაფეს ჯერ მტკიცედ უნდა გაეზიარებინა თავიდან ბოლომდე მთელი ალფაბეტი, გაეზიარების შემდეგ უნდა გამოეცნო თითოეული ასო

და მხოლოდ ამის შემდეგ შეიძლება მეორე ნაბიჯის გადადგმა — ამოსაღებზე გადასვლა, ე. ი. ამოკითხვის დაწყება.

ს. ს. ორბელიანის მასალაში ზუსტად არის ეს მონენტები დაცული. პირველად იგი იძლევა რიგზე დალაგებულ ქართულ ალფაბეტს, რომელშიც 39 ასოა. მოვიყვანოთ ეს ალფაბეტი:

ა, ბ, გ, დ, ე, ვ, ზ, ც, თ, ი, კ, ლ, მ, ნ, ე, ო, პ, ყ, რ, ს, ტ, უ, ფ, ქ, ლ, ყ, შ, ჩ, ც, ძ, წ, ჳ, ხ, კ, ჯ, ჰ, ზ, ფ.

მთელი ალფაბეტის ასეთნაირად მოცემის შემდეგ, ორბელიანი თითოეული ანბანის სახელწოდებას იძლევა:

ა, ან, ბ, ბან, გ, გან, დ, დონ, ე, ენ, ვ, ვინ, ზ, ზენ, ც, ცე, თ, თან, ი, ინ, კ, კან, ლ, ლას, მ, მან, ნ, ნარ, ო, ონ, პ, პარ, ყ, ყან, რ, რაე, ს, სან, ტ, ტარ, უ, უნ, ფ, ფე, ფე, ფარ, ქ, ქარ, ლ, ლან, ყ, ყარ, შ, შინ, ჩ, ჩინ, ც, ცან, ძ, ძილ, წ, წილ, ჳ, ჳარ, ხ, ხარ, კ, კარ, ჯ, ჯან, ჰ, ჰე, ფ, ოე, ფ, ჟა.

ამ ალფაბეტს ბოლოში მიწერილი აქვს ასე: „და, ესე სიტყვის შემკრავია, რომელსაც ზეით ანი უჯდეს“. ფ-ს შესაბამე ორბელიანი სწერს: „ესე ფარსა და ვეს საშუალად ითქმის. ძველს წიგნში ახლა ვიპოვეთ, სხვათა ენის თარგმანებათა შინა, ფრიად საკმარი არს. ნმისათვის ბოლოს დავსეი და ზეით ანი აზის, სიტყვის შემკრავია და თუ გვერდით დაუსვან, სიტყვის რიგია. ყოვლის ენის ანბანთა ბოლო უწერია მეც ამისათვის ჩაურთე“.

ამოსაღებზე გადასვლა, ანუ ამოკითხვის პროცესი ყველაზე ძნელი საქმე იყო ანბანთა მეთოდის მიხედვით, ეს იყო ამ მეთოდის აქილესის ტერფი და სწორედ ამ ტერფის სისუსტემ დალუბა იგი.

ეთვით, მოწაფემ გაიზვირა ალფაბეტი და დაიხსომა თითოეული ასოს მონახულობა, ახლა ამოსაღებზე უნდა გადავიდეს. ამოსაკითხავად მისცეს, მაგალითისათვის, სიტყვა: მამა. ალფაბეტის გაზეპირების პროცესში ამ ასოების სახელები მან ასე დაისწავლა: მან-ან, მან-ან. მთელი საიდუმლოება იმაში იყო ჩამარხული, თუ რა გზით უნდა მიხედრილიყო ბავშვი, რომ აქ დაბეჭდილია მამა და არა მან-ან მან-ან. უფრო რთული სიტყვა საქმეს კიდევ უფრო ართულებდა. მაგ., სიტყვა ხელი პირველად ასე უნდა ამოეკითხა: ხანანლასინ და შემდეგ უნდა მიხედრილიყო, რომ აქ ხელი იწერა.

ამ პროცესის გასაადვილებლად მიმართავდნენ შემდეგ საშუალებას: ცალკე მარცვლების დაზეპირებას სწორედ ასეთის წესითა და თანამიმდევრობით, როგორც ეს აქვს ს. ს. ორბელიანს.

ალფაბეტის შემდეგ ორბელიანის ლექსიკონში ვკითხულობთ: „მეორედ კმა-რება ანბანის რიგისა, სადა კმიანი ასო საკმარ არს რიგითა“. შემდეგ მოყვება ასეთნაირად დალაგებული მარცვლები:

ბა	ბე	ბი	ბო	ბუ
ვა	ვე	ვი	ვო	ვუ
და	დე	დი	დო	დუ
ეა	ეე	ეი	ეო	ეუ
ზა	ზე	ზი	ზო	ზუ
თა	თე	თი	თო	თუ

კა	კე	კი	კო	კუ
ლა	ლე	ლი	ლო	ლუ
მა	მე	მი	მო	მუ
ნა	ნე	ნი	ნო	ნუ
პა	პე	პი	პო	პუ

ქა ქე ქი ქო ქუ და ასე ბოლომდის, ყველა თან-
ხმოვანთან ხმოვანების შირთვით.

როგორც ხედავთ, თითოეულ თანხმოვანს თან უხის ერთი ხმოვანი. ქართულ ალფაბეტში სულ არის 28 თანხმოვანი, თუ თითოეულ მათგანს ხუთ-ხუთჯერ მიეუმატებთ ხუთ ხმოვანს—ა, ე, ი, ო, უ,—სულ მივიღებთ 140 მარცვალს. თითოეული მარცვალი ასე უნდა დაეზეპირებინა ბავშვს: ბან ან-ბა, ბან ენ-ბე, ბან ინ-ბი, ბან ონ-ბო, ბან უნ-ბუ, გან ან-გა და ასე ბოლომდის.

როცა ასეთნაირად ბოლომდის იქნებოდა გაზეპირებული მარცვლები და თანაც მხედველობის მხრით განმტკიცდებოდა ორი შეერთებული ანბანის მოძაზულობის დახსომება, მაშინ შეიძლებოდა სიტყვების ამოკითხვაზე გადასვლა. ვთქვათ, ამ დროს ბავშვს წასაკითხავად მისცეს სიტყვა „ხელი“, რომელიც შედგება ორი მარცვლისაგან: ხე-ლი. ეს მარცვლები მას უყვე აქვს დაზეპირებული, აბიტომ მითი მოგონება და შეერთების შემდეგ ამოკითხვა შედარებით იოლი საქმეა. ს. ს. ორბელიანი სიტყვათა ამოკითხვის ამ უკანასკნელ საფეხურს ასე ასათუარებს: „მესამე სწავლა ანბანურად გენკის¹ გარჩევით პირველი ამოღებისა“. სათაურის შემდეგ მას მოყავს ამოსაკითხავად მარცვლებად დაწერილი „ლოცვა უფლისა“ — „მამაო ჩვენო“ ბოლომდის. ეს ლოცვა, ალბათ, ჯერ ზეპირად იქნებოდა დასწავლილი და მერე განიკუთვნებოდა ამოსაკითხავ მასალად.

გაზეპირების მომენტი ეჭვი არ არის, რომ ამოკითხვის პროცესს ერთობ დააჩქარებდა.

ეს ლოცვა ასეა დამარცვლული: მა-მამო ჩვენო, რომელ ხარ ცა-თა შინა, წმი-და იყავნ სა-ხე-ლი შე-ნი და სხვ.

ამოსაღების დაძლევის შემდეგ ანბანთა მეთოდის მიხედვით იწყებდნენ წერის შესწავლას. სწავლობდნენ ჯერ ცალკე ასოების წერას და მერე მთლიანი სიტყვების დაწერას. ს. ს. ორბელიანს წერის დაწყების შესახებ არაფერი აქვს ნათქვამი, მაგრამ უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ეს მომენტი ჩვენშიც იმ გზით მიდიოდა რა გზითაც მას სხვა ხალხებში უფლია. სხვაგან წერას სწორედ ისე სწავლობდნენ, როგორც ზევით ვთქვი.

უნდა აღინიშნოს, რომ ს. ს. ორბელიანის მიერ მოცემულ მარცვალთა დაზეპირებაში გამოტოვებულია ერთი თვალსაჩინო საფეხური: სამ ბგერიანი მარცვალი და მისი დაზეპირება, მაგ., სიტყვა „მა-მამო“ სამმარცვლოვანია—მა-მა-ო, ორბელიანს კი ორ მარცვლოვანად აქვს წარმოდგენილი მა-მამო; მეორე მარცვალშიც სამი ბგერია შეერთებული; სიტყვა „ჩქე-ნო“, მართალია, ორ მარცვლად არის ორბელიანის მიერ მოცემული, მაგრამ პირველ მარცვალში სამი ბგერაა, მეორეში კი—ორი. ორბგერიანი მარცვალი, როგორც ვნახეთ, მოწაფეს დაზეპირე-

¹ გენკი—კერძოს დამნიშვნელი სახელია ს. ს. ორბელიანის „ქართული ლექსიკონი“ გვ. 56.

ბული აქვს და უნდა ვიფიქროთ, რომ ამოკითხავს, მაგრამ სამბგერიანის ამოკითხვა მას არ გაუხეპირებია, მაშ საიდან შეძლებს ამოკითხვას? ეს საფეხური ორბელიანს გამოტოვებული აქვს.

ჩვენს ხელთ არის რუსულ ენაზე 1861 წელს გამოცემული საანბანო წიგნაკი „Новейшая полная Российская азбука“, რომელიც შედგენილია ანბანთა ნეთოდის თანახმად. ამ წიგნის 27 გვერდზე ასეთი განყოფილებაა: „Склады. Из соединения одной, двух или нескольких согласных букв с гласной составляют склады“. შემდეგ მოყვანილია ს. ს. ორბელიანის მსგავსად ორ ბგერიანი მარცვლები, მაგრამ ცოტა სხვა წესით დალაგებული: ჯერ მოდის თითოეულ თანხმოვანთან მიმატებული ანი, მერე განი, ინი და ასე ბოლომდის ნა, ვა, გა, და, ჯა, და სხვა. მერე მოყვება ნე, ვე, გე, და ა. შ. მერე ნი, ვი, გი, დი, ჯი. სულ უნდა გახეპირებულიყო 185 მარცვალი. შემდეგ იწყება სამბგერიანი მარცვლები ასეთი წესით: ნრა, ვრა, გრა, ძრა, ჯრა, კრა, ლრა, მრა, ნრა, პრა, ტრა, ჭრა, ხრა, ცრა, ჭრა, შრა, ორა, შემდეგ ბრე, ვრე, ძრე, გრე, და სხ. ამას მოყვება ნრი, ვრი, გრი, ძრი, ჯრი. შემდეგ: კიდევ: ნრო ვრო, გრო, და ა. შ. სულ გასაზებირებლად მოდის 180 სამბგერიანი მარცვალი; როგორც ზევით ვნახეთ, ორმარცვლოვანი მარცვალი 185 იყო, მაშასადამე სულ უნდა გახეპირებულიყო 365 მარცვალი.

ვინაიდან სამბგერიანი მარცვალი ისეთივე კანონიერი მოვლენაა, როგორც ორბგერიანი, უნდა დავასკვნათ, რომ ს. ს. ორბელიანს ეს მომენტი გამოტოვებული აქვს. რუსული ანბანი კი უფრო მათიან სურათს იძლევა. მაგრამ, შესაძლებელია, ქვევით მოყვანილმა ჩვენმა მოსაზრებამ ორბელიანის ეს ხარვეზი ამოავსოს.

როგორც რუსული წიგნაკის მაგალითზე ვნახეთ სამბგერიანი მარცვლების შერჩევა შემთხვევითი ხასიათისაა და არა რაიმე პრინციპზე აგებული: რატომ არის მოყვანილი: ნრა, ვრა, გრა და არა, ვტქვათ, ნვა, ნგა, ნდა და ან კიდევ ნკა, ვკა, გკა და ა. შ. ალფაბეტის რაღი კი იმას მოითხოვდა.

ამჟამად, რომ აქ რაღაც ხელოვნური ხერხის გამოყენებასთან გვაქვს საქმე და არა მოფიქრებულ პედაგოგიურ პრინციპებთან, რომელიც ანბანთა ნეთოდის პრინციპებს უნდა ემყარებოდეს.

შესაძლებელია ს. ს. ორბელიანიც შეგნებულად ტოვებს სამბგერიანი მარცვალს და დარწმუნებულია, რომ თუ ორბგერიანი მარცვლის ამოკითხვა იქნება დაძლეული, მაშინ სამბგერიანის ამოკითხვაც არ იქნება ძნელი. შესაძლებელია ისიც იოქვას, რომ ჯერ ისეთი სიტყვების ამოკითხვის შეაჩვენდნენ, რომელშიც ორ-ორ ბგერიანი მარცვლებია: ხე-ლი, ფე-ხი, კე-დე-ლი, მა-მა-ლი, მერე კი სამბგერიანებზე გადადიოდნენ, მაგ. ხმა-ლი და სხვა. აქ მოწაფის მიხედვის უნარზე იყო ყველაფერი დამოკიდებული, თუ დაუკვირდებით, არც დასახელებული რუსული საანბანო წიგნი იძლევა ყველა იმ მარცვლებს, რომელიც პრაქტიკაში გვხვდება, მაშასადამე, ამოკითხვის პროცესს ვერც მოყვანილი 180 სამბგერიანი მარცვალი აჩქარებს. მოწაფის მიხედვით აქაც აუცილებელი რამ არის, ასოთა შერწყმას მოწაფე თვითონ უნდა მიხედროდა.

ანნაირად, ეს მეთოდი მეტად ძნელია და მთელ მუშაობას ანბანთა და აუარებელ მარცვალოთა მექანიკურად გაზეპირებაზე ამაყარებდა. კითხვისა და წერის შესწავლის პროცესს ძველად ორი-სამი წელიწადი ქირდებოდა, ახლა კი თვენახევარია საჭირო. (ამიტომ იყო, რომ ძველი დროის ქართველები პოეტ დ. გურამიშვილის პირით ამბობენ: „სწავლის ძირი არის მწარეო“. რუსები კი იტყოდნენ: „Корень учения горек“-ო.) ამ სიმწარეს კიდევ უფრო აღრმავებდა ოდნავი შებორძიკებისათვის წარმოებულ ფიზიკური სასჯელი, ქართული წებლა, ხოლო რუსული ნატოჯოკ.

ძველი დროის პედაგოგიური აზრი აშკარად გრძნობდა წერა-კითხვის შესწავლის ამ სიმწელეს და ყოველის მხრით ცდილობდა მის გაადვილებას. ჩვენი ძველი მწერლობა თვით აკაკი წერეთელამდის იცნობს ერთი ქანრის ლექსებს, რომელსაც „ანბანთ ქებას“ უწოდებენ. პირველი ანბანთ ქება მოცემული აქვს მე-16-17 საუკუნის მგოსანს—თეიმურაზ I, ბოლონდელი კი—აკაკი წერეთელს.

დიდი ხნის განმავლობაში „ანბანთ ქების“ სოციალური ფუნქცია კერძოთ ჩვენთვის არ იყო ნათელი, ბოლოს კი გამომარკვია შემდეგმა გარემოებამ.

1919 თუ 1920 წელში, ხონის სემინარიაში მასწავლებლობის დროს, მე გავიგე, რომ ერთმა ხონელმა მოაბუცა—მწიგნობარმა გოგილო ბახტაძემ, რომელიც ძველად წერაკითხვას ასწავლიდა შემთხვევით შეგროვილ მსურველებს (საშინაო სკოლაში), იცის ანბანთა მეთოდის მიხედვით თავისებური სწავლება. მე მაშინვე მოვინახე ეს მოხუცი და ვინოვე აეწერა ჩემთვის ის საშუალებანი, რომელსაც იგი მიმართავდა პრაქტიკაში. გოგილო ბახტაძემ დიდის უკრადლებით გამაძნო თავისი მუშაობის ხასიათი და ბოლოს მითხრა, რომ აღფაბეტის უკეთა და ჩქარა დასამახსოვრებლად იგი მოწაფეებს ასწავლიდა ასეთ ლექსს:

„ალალებს ბავებს გულთ დასადაგებს“ და სხვ. სამწუხაროა მან ერთი ტაეპის მეტი ვერ მოიგონა, მიემართე ხონში ძველ მწიგნობრობის მკოდნე სხვა პირთ, რომლებზედაც ბახტაძემ მიმითითა, მაგრამ იმედი არც აქ გამიმართლდა: ის ლექსი ვერ აღედაღინე—არც სხვებს ახსოვდათ.

გავიდა თითქმის ათ წელიწადზე მეტი და 1932 წელს გამომცემლობა „ფედერაციის“ მიერ გამოცემულ ბესიკის ლექსებში მთლიანად ვხვდები იმ ლექსს, რომლის აღდგენა ერთდროს ვერ მოვახერხე. ამ გამოცემის 103 გვერდზე ეს ლექსი ასე იკითხება:

„ალალებს ბავებს გულთ დასადაგებს.
ელვარებს, ეფუცავ, ზე ცთერულად.
თვალთ ინდი კაზმაეც, ლალს შინა ნაზავს.
ოდეს პირით ეღერს რიტარებულად,
სუმბულთ ტეენასა უფენს ფმვევასა.
ქონან დაწვ-ყელნი შემეულ ჩენულად.
ცნობენ ძოწ წყალნი, ქვირობენ ხალნი.
ქპობს ჯაეპართა პიი, ზ ცნებულად“.

ამ ლექსში სიტყვები ისეა დალაგებული, რომ მათი პირველი ასოების შეერთება ქართული აღფაბეტის რიგს მოგვეცემს. ვინც ლექსს გაიხეპირებდა, იგუ-

ლისხმებდა, რომ მან ქართული აღფაბეტის ზემპირად იცოდა, — ლექსის ფორმა გამოყენებულია აღფაბეტის უკეთ დახსოვების მიზნით.

ამ დასკვნის გამოტანის შემდეგ ჩემთვის ნათელი შეიქნა ძველ ქართულ და ნაწილობრივ ახალ ქართულ ლიტერატურაში საკმაოდ ცნობილი ლექსების ენ-რის „ანბანთ ქების“ მიზანდასახულება — სოციალური ფუნქცია: მათი ავტორების მიზანია დაეხმარონ მოსწავლეთ ქართული აღფაბეტის შესწავლაში და მით ხელი შეუწყონ წერა-კითხვის გავრცელებას.

პირველი „ანბანთ ქება“, რომელიც ჩვენ გვაქვს, ეს არის თეიმურაზ I-ს ლექსი. საფიქრებელია, რომ „ანბანთ ქება“-ს მანამდისაც იცნობდა ქართული პედაგოგიური აზრი, მაგრამ პირველობა ჯერჯერობით თეიმურაზ მეფეს ეკუთვნის, სხვა უფრო ადრინდელი დროის „ანბანთ ქება“ ჯერ აღმოჩენილი არ არის. თეიმურაზის ლექსებში, რომელიც გამოცემულია ზ. ჭიჭინაძის მიერ, მოთავსებულია სამი „ანბანთ ქება“ ორი პატარა ოთხ-ოთხ სტრიქონიანი, მესამე კი უფრო დიდი, რომელიც შეიცავს ოც სტრიქონს.

თეიმურაზ პირველის „ანბანთ ქება“ ასე იკითხება:

„არა ბრძანებენ გიორგ დედათ,
ესე ვიყავ ზებ მეთერად.
თმით იკ არ კუც — ლალ მთმცემ ნებუნე,
ეებდენ თრ პროკოპილერად,
როგორ სამსა ტახ უკუო დედ ქმ ლარ.
ჟუჯ შიმ ჩამოჩქებერად,
ციც-ციც ძებ წიშ ჰბუზ ხეს.

კობიკ ჯოქჯი ჰაი ჰამერადუ.“

მეორე „ანბანთ ქების“ პირველი სტრიქონი ასეთია:

„აღმეძრა ბაგე, გულის დადებით ეწვიე ვისხედ ესრედ თქმულება.“

მესამე „ანბანთ ქების“:

„ააღ აღვისა, ბანო ბრძოლო.
განო გარვეით ნაყოფად ესტეს.“

„ანბანთ ქება“ იქვს აგრეთვე არჩილ მეფესაც (1647—1713 წ.)

ასულა, ასულა,
მჭერეტნი დასულა.
ესე ვინაა? ჩემი ასულა.
ბროლ მინარევით,
მზისა მორევით,
თვალნი მორევით წელნის ასულა.
გიმკომხომ ენისა და სხე.

არჩილის „ანბანთ ქება“-ში აღფაბეტის ასოები პირველი სტრიქონის შემდეგ ყოველი მესამე სტრიქონის პირველი ასოა. ამის გამო ეს ლექსი საკმაოდ გრძელია.

ძველი ქართველი პოეტები ეგვიპტეშიან ცრამბანეთს „ანბანთ ქების“ შეთხზუა-ში და სხარტულად მოცემაში. ამ ენარის ლექსებს სწერენ აგრეთვე მე-19-ტე საუკუნის მწერლებიდან ალ. ჭავჭავაძე, აკაკი და სხვ. ალ. ჭავჭავაძის „ანბანთ

ქებისათვის“, რომლის სათაურია: „ანბანზე სით მიხვალ“, 1881 წელში გამოკე-
მულ პოეტის ლექსების რედაქტორებს (ილ. ქავჭავაძე და სხვ.) ასეთი შენიშვნა
აქვთ გაკეთებული: „ანბანზე თქმულ სხვადასხვა გვარ ლექსთა შორის ამ ნაბეჭ-
დის გვარის წერაც ყოფილა შემოღებული, ლხინში სმა-შაირობის დროს პასუ-
ხად მისაცემი. ერთი ჰკითხავდა: მითხარ ამ და ამ ასოზე სით მიხვალ, სად წა-
ხვალ, ვის ახლავხარ, რის შვილი გაქვს და ისარი, რა მოკალ, რაში ჰქარ? ხე-
ლოვნება მდგომარეობდა ეპასუხნა მთქმელს ისე, რომ სახელები ერთის ასოზე
დაწყებული ყოფილიყო. წარსულს და ამ საუკუნის პირველს ხანებში ამ გვარი
ლექსები აქვს: დიმიტრი ორბელიანს, ბესარიონ გაბაშვილს, პეტრე ლარაძეს და
სხვათა. აქ დაბეჭდილ ლექსს აკლია ჰუ და ოე“.

როგორც სჩანს, „ანბანთ ქებაში“ ვარჯიშობა ვაბატონებული წოდების წარმო-
მადგენლებს ერთგვარ გონებრივ გიმნასტიკად გადაუქცევიათ. ხოლო, „ანბანთ ქე-
ბათა“ ასეთი სიმრავლე იმას მოწმობს, რომ ამ წრეებში ფართოდ ყოფილა
გავრცელებული წერა-კითხვის შესწავლის სურვილი.

საინტერესოა აკაკის „ქართული ანბანი“, მოვიყვანოთ მისი ნაწილი.

ქართული ანბანი

ყმაწვილო თუ გსურს გიყვარდეს
შენი სამშობლო ძალიან,
ჯერ წიგნი უნდა ისწავლა...
პირველი ასო არის: ა.

თუ სწავლით თვით ვერ ამალღლი
მამულს ჩირქს ასე ვერ მოპბან,
ჩირქს, მოდებულსა ნტრისაგან...
მაგრამ იკითხე ჯერ ეს: ბ.

სამშობლო შეილსა ერთგულსა
იონოეს ყოველთვის, ყოველგან
და ნუ უმტერებ შენს მშობელს...
მაგრამ ისწავლე ჯერ ეს: გ.

შენს ვალსა აასრულებდე
ერთგულად, რაც კი მოგანდონ
ნუ შეგაშინებს სიკვდილი...
მაგრამ ისწავლე ჯერ ეს: დ.

პირადი სარგებლობისა,
იკოდე, ძებნას დაეხსენ;
იყავ შენ მუშა ქვეყნისა,
მაგრამ იკითხე ჯერ ეს: ე.

თავგანწირულსა მუშასა
ვერ შეაშინებს ვერაფინ.

ვერც ცეცხლი, წყალი, ვერც ტყვია...
მაგრამ ისწავლე ჯერ ეს: 3.

ვით მალლით ჩაგონებული,
საქმეს რომ მისდგე, აღევზენ,
რომ ნაშრომს დასდო ბეჭედი.
მაგრამ ისწავლე ჯერ ეს: 4.

ჩვენ გავიცანით რამდენიმე „ანბანთ ქება“ და თუ დავაკვირდებით, ვნახავთ, რომ თითოეული ავტორი თავის „ანბანთ ქებას“ ისე აწენებს, როგორც ეს მის, მწერლის იდეოლოგიას შეეფერება: ასე, მაგ., თეიმურაზის „ანბანთ ქება“ რელიგიურის საკახშით არის მოცემული, ზესიკის სექსუალურ ფონზე და აკაკის კიდევ პატრიოტულ-საზოგადოებრივზე.

დასასრულ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ ენარის ლექსები მნემონიკის პრინციპზეა აგებული და ძველთაგანვე ცნობილია ველურ ხალხშიაც კი. მნემონიკა (ბერძნულია, ნიშნავს მესსიერებას) მიზნად ისახავს, რაც შეიძლება მეტი ცნობების დახსომებას რაიმე ხელოვნური საშუალების შემწეობით, მაგ., ველური ტომები ხეებს აღნიშნავენ ხოლმე მოსაგონებლად. რომაელები თითის ფრჩხილებზე ნიშნებს იკეთებდნენ დღესასწაულის გასახსენებლად, ჩვენში ძაფს შეიბამდნენ ხოლმე ხელზე და სხე. ყველა ეს ცნების დასამახსოვრებლად მიმართული მექანიკური საშუალებებია. ასე უნდა შევაფასოდ „ანბანთ ქებაც“, რომლის სოციალური ფუნქცია წმინდა პედაგოგიური იყო.

საქართველოში 19-ე საუკუნის პირველი ნახევარი

მე-18-19 საუკუნეების მიჯნაზე მეფის რუსეთი გარკვეული ეკონომიური და პოლიტიკური მიზნით შემოვიდა საქართველოსა და ამიერ-კავკასიაში. ეს მიზანი იყო ამ ქვეყნების სამთომაღრო სიმდიდრის მტაცებლური გამოყენება, თავისი მრეწველობის სხვადასხვა დირგთი უზრუნველყოფა ამიერ-კავკასიის იაფი ნედლეულით, საკუთარი ფაბრიკატებისათვის ამ ბაზრების მოპოება, სავაჭრო-სამრეწველო კაპიტალისათვის ახლო აღმოსავლეთში გზის გახსნა და სპარსეთ-ოსმალეთის წინააღმდეგ საბრძოლველად ა/კ. მტკიცე დასაყრდენ ბაზად გადაქცევა.

მეფის რუსეთის ხელისუფლებას აღნიშნული მიზნების განხორციელება მხოლოდ თავისი სობელებებისა და ჯარის მეშვეობით (თუ ადგილობრივი დასაყრდენი ძალა არ ეყოლებოდა) მეტად გაუძნელებოდა. ამიტომ ყველაზე ადრე მან ეს ძალა, მცირე ნაწილის გამოკლებით, ქართველ თავად-აზნაურობაში ჰპოვა. მაგრამ რუსული წინ უცოდინარი, რუსულ კაზონებს შეუწყველი, ბიუროკრატიული მართვა-გამგეობისათვის უცხო, რუსულად „გაუნათლებელი“, ფეოდალურ-ბარტიკულიარულ ტენდენციების მქონე ქართველი თავად-აზნაურობა მეფის მთავრობისათვის ყველაფერში გამოსადევი არ იქნებოდა. ეს ვარემოება გათვალისწინებული ჰქონდა მეფის რუსეთის ხელისუფლებას საქართველოში გაბატონების პირველსავე წლებიდან. რუსული სკოლა მთავარი იარაღი იქნებოდა, რომელიც მთავრობას ახლო მომავალში ახალი მართვა-გამგეობისათვის შესაფერ კადრსაც მისცემდა ადგილობრივ თავად-აზნაურთაგან და ამ უკანსკნელსა და მის შორის მჭიდრო ურთიერთობის დანყარებასა და თანამშრომლობა შეუწყობდა ხელს. უკეთ ფეოდალურ არისტოკრატის ვარდაქმნიდა თვითმპყრობელობის მონა-მორჩილ მსახურულ არისტოკრატად.

ეს მოვალეობა სხვა მრავალ ღონისძიებათა გატარებასთან ერთად კვლავ და ციციანოვმა ტფილისის კეთილშობილთა სასწავლებელსაც დააკისრეს. სანამ ტფილისის კეთილშობილთა სასწავლებლის ისტორიას შევხებოდეთ, წინასწარ მოკლედ უნდა გავეცნოთ, თუ როგორი იყო XIX საუკუნის პირველი ოცდაათი წლის, ე. ი. კეთილშობილთა სასწავლებლის არსებობის მანძილზე რუსეთის იმპერიის სასკოლო კანონმდებლობა და სასკოლო პრაქტიკა. აღნიშნულ

პერიოდში სასკოლო სისტემა და სწავლა-აღზრდის საქმე 1804 წლის 5 ნოემბრის დებულებას ემყარებოდა—„უმთავრესად დამტკიცებული უნივერსიტეტის უწყებაში შემავალ სასწავლებელთა დებულებას“ (იხ. Пол. Соб. зак. Рос. Импер. ტ. 28, გვ. 626).

რუსეთში 1804 წლის დებულებით საშუალო განათლება სამ საფეხურიანია: სამრევლო სკოლა, სამაზრო სასწავლებელი და გიმნაზია. ყოველ საფეხურშიო ქალაქში ერთი გიმნაზია მაინც არის გათვალისწინებული. გიმნაზიაში ყოველგვარი წოდების მოწაფე მიიღება, რომელსაც სამაზრო ან სხვა შესაფერი სასწავლებელი აქვს დასრულებული. გიმნაზია ოთხწლიანია და ოთხი კლასისაგან შედგება. ის სამაზრო სასწავლებლის უშუალო გაგრძელებაა. სწავლა თერთმეტი ოვე გრძელდება—პირველ აგვისტოდან პირველ ივლისამდე.

გიმნაზიაში სასწავლო საგნებია: ლათინური, გერმანული და ფრანგული ენები, გეოგრაფია, ისტორია (მითოლოგიით) და სიძველენი, ზოგადი და რუსეთის სტატისტიკის კურსი, ფილოსოფიის დაწყებითი კურსი, პოლიტეკონომიის საფუძვლები, წმინდა და განოყენებითი მათემატიკის კურსი, საცდელი ფიზიკის და ბუნებისმეტყველების კურსი, დაწყებითი კურსი სავაჭრო მეცნიერებებიდან, ტექნოლოგიის საფუძვლები და ხატვა. მეცადინეობა სწარმოებს დღით 8—12 საათებში და ნაშუადღევს 2—4 საათებში, გიმნაზიაში სწავლა უფასოა.

თეორიის პრაქტიკასთან უკეთ დასაკავშირებლად და მოწაფეთათვის კლასში გავლილ საგნებზე უფრო ნათელი წარმოდგენის მისაღწევად, მათემატიკის, ბუნებისმეტყველებისა და ტექნოლოგიის მასწავლებლებს გაჰყავთ წარმატებით უკეთესი მოწაფენი არდადეგების დროს ქალაქს გარეშდ. მათემატიკის მასწავლებელი აცნობს მოწაფეებს გამოყენებითი გეომეტრიის მთავარ ნაწილებს და აჩვენებს მათ სხვადასხვა სახის წისქვილებს, პიდრავლიურ მანქანებს და სხვა მექანიურ საგნებს, თუ ისეთები მოიპოვება იმ არემპირებზე, სადაც გიმნაზიაა.

ბუნებისმეტყველებისა და ტექნოლოგიის მასწავლებელი აკროვეებს ბაღასს, სხვადასხვაგვარ მიწას, ქვიშას და უხსნის მოწაფეებს მათ თვისებას და განსწავლებელ ნიშნებს. ზამთრობით იგივე მასწავლებლები მოწაფეებთან ერთად ათვალისწინებენ ქარხნებს, მანუფაქტურებს და მხატვართა სახელოსნოებს, რომ საგნები, რომელსაც ისინი ასწავლიან, პრაქტიკით ახსნან, რადგან სურათებსა და აღწერას არ შეუძლია ნათელი და საკმაო წარმოდგენის მიცემა მის შესახებ.

მასწავლებელი უნდა იყოს მომთმენი და რიგიანი და ეყრდნობოდეს უმეტესად თავის გულმოდგინებას და წესიერებას, ვიდრე თავის მოწაფეთა გადაჭარბებულ შრომას. მცირე ასაკის ბავშვთათვის ის უნდა ედილობდეს სწავლა მსუბუქი, სასიამოვნო გაბადოს, გასართობად გადააქციოს და არა მძიმე ტვირთად.

მასწავლებელი უფრო მოწადის გონების განათლებასა და გიმნაზიაში უნდა ფიქრობდეს, ვიდრე მისი ნებსიერების დატვირთვასა და ვარჯიშზე. მან უნდა შეაჩვიოს მოწაფეები შრომას, აღძრას მათში სიყვარული და მისწრაფება მეცნიერებისადმი, უჩვენოს გზა მეცნიერებისაკენ, მასწავლებლის მოპყრობა მოწაფისადმი უნდა იყოს მშობლიური, ნაზი, გრძნობიერი, მოფერებითი.

დებულებით მოწადის ფიზიკური დასჯა არ არის გათვალისწინებული.

თითოეულ საგუბერნიო და სამაზრო ქალაქში ერთი სამაზრო სასწავლებელი მინც უნდა იყოს, დიდ ქალაქებში ორი და მეტიც. სამაზრო სასწავლებელი ორკლასიანია—ორწლიანი. სამაზრო სასწავლებელში ყოველგვარი წოდების ახალგაზრდა მიიღება. აქ ისწავლება: საღვთო სჯული და საღვთო ისტორია, ადამიანისა და მოქალაქის მოვალეობა, რუსული გრამატიკა და ადგილობრივი ენა (სადაც ასეთი არის), მართლწერა, სუფთაწერა, საერთო გეოგრაფია, დაწყებითი მათემატიკური გეოგრაფია, რუსეთის სახელმწიფოს გეოგრაფია, საზოგადო ისტორია, რუსეთის ისტორია, არითმეტიკა, გეომეტრიის დაწყებითი წესები, დაწყებითი წესები ფიზიკისა და ბუნებისმეტყველების, ტექნოლოგიის დაწყებითი წესები ადგილობრივ მდგომარეობასთან და მრეწველობასთან დაკავშირებით, ხატვა.

სამრევლო სკოლა ერთწლიანია. სახაზინო სოფლებში ის მინდობილი აქვს მოედელს, ხოლო შემამულეთა სოფლებში—თვით შემამულეს. სამრევლო სკოლაში ყოველი მდგომარეობის ბავშვები მიიღებიან, განურჩევლად სქესისა და წოდებისა. აქ ისწავლება წერა-კითხვა, საღვთო სჯული, დაწყებითი არითმეტიკა, დარიგება სოფლის მეურნეობის შესახებ; ცნობები ადამიანის აგებულებისა და ჯანმრთელობის შესახებ.

ასეთი იყო საიმპერიო კანონმდებლობა სახალხო განათლების საქმეში აღექსანდრე I-ს პირველი ათი წლის მეფობის პერიოდში, ისე წოდებულ „თავადაზნაურულ ლიბერალიზმის პერიოდში“¹.

რუსეთში 1812 წლიდან იწყება რეაქციის ხანა, რომელმაც გამოხატულება პპოვა განათლების საქმეშიაც. 1817 წელს დაწესდა „სასულიერო საქმეთა და სახალხო განათლების სამინისტრო“. 1824 წელს განათლების მინისტრად ინიშნება შიშკოვი, რომელმაც პირველსავე სხდომაზე შემდეგი აზრი განავითარა: „Обучать грамоте весь народ или несоразмерное числу оного количество людей, принесло бы более вреда, нежели пользы. Наставлять земледельческого сына в риторике было бы готовить его быть худым и бесполезным или еще вредным гражданином“ (Ист. России в 19 в., изд. Граната стр. 76).

1819 წელს პროგრაშიდან განიდევნა ბუნებისმეტყველება და ტექნოლოგია, შეიკუმშა გეოგრაფია და ისტორია; განიდევნა წიგნი „ადამიანისა და მოქალაქის მოვალეობათა შესახებ“, საილდებულოდ იქნა აღიარებული ყველა სასწავლებელში სახარების კითხვა; შემოღებულ იქნა სწავლის ქირა.

ჩვენ აქ ვერ შევხებით საკითხს, თუ საიდან მომდინარეობს შედარებით პუმანიური იდეები, რომელმაც 1804 წლის დებულებაში პპოვა გამოხატულება, ხოლო აღვნიშნავთ, რომ მაშინდელი პედაგოგიური პრაქტიკა სრულიად არ შეეფერებოდა აღნიშნულ იდეებს. განათლების სამინისტროს ოფიციალური ისტორიკოსებიც კი აღნიშნავენ, რომ დირექტორებად სამსახურის გარეშე მყოფი გაუნათლებელი ოფიცრები ინიშნებოდნენ, სასწავლებლის ზედამხედველად უვიცი

¹ იხ. „Полное собрание законов Рос. Империи“ за 1804 г. т. 28, ст. 526.

ვაჭრები და მოქალაქენი. მასწავლებლები ლოთობდნენ, ჯამბაზობდნენ. მასწავლებელთა და სკოლის ნივთიერი მდგომარეობა აუტანელი იყო. ამიტომ სკოლაც უვიც მოწაფეებს უშვებდა, ხშირად წერა-კითხვის უცოდინართ. ფიზიკური სასჯელიც სინამდვილეში ძალაში რჩებოდა, მოუხედავად დებულებისა.

1828 წლის 8 დეკემბერს დამტკიცდა ახალი დებულება სასწავლებელთა შესახებ, რომელშიც გამოხატულება პპოვა ალექსანდრე და ნიკოლოზ I-ის რეაქციურმა რეჟიმმა განათლების დარგში. ამ ახალ დებულებით გიმნაზია მხოლოდ თავადაზნაურთა სასწავლებლად გადაიქცა, სამაზრო სკოლა ვაჭრებისა და ხელოსნების შვილებს განეკუთვნა, ხოლო საპრველო სკოლებს წერაკითხვის შესწავლა დაეკისრა მომავალ მოხელეთათვის, რომელნიც მრავლად იყვნენ საქირონი საუფლისწულო, საბაზინო და კერძო მამულებში დაბალ თანამდებობებზე¹.

ბუღილის კეთილზოგიერთა სასწავლებელი

1802 წლის 5 სექტემბერს საქართველოს მმართველი კოვალენსკი შიმართვის ქართლ-კახეთის თავადაზნაურობას მოწოდებით, რომელშიც აღნიშნავს მათ, სწავლა-განათლების მნიშვნელობას. ამა წლის 22 სექტემბერს განზრახული მატებს სასწავლებლის გახსნა. სწავლა უფასო იქნება, ხოლო ბავშვები თავადაზნაურობამ თავისი ხარჯით უნდა შეინახოს. კოვალენსკის ამ დღისათვის გამოუქვეყნებია ცერემონიალის ვრცელი წესი, რომ სასწავლებლის გახსნისათვის დიდი ზემოხის ხასიათი მიეცა. გენერალიტეტის, უმაღლესი სამღვდელთა და თავადაზნაურობის დასწრებით სასწავლებელი გახსნილა დანიშნულ დღეს, რომლის შესახებ 26 სექტემბრის თარიღით საქართველოს მმართველი კოვალენსკი ატყობინებს მთავარმართებელ კნორინგს: განზრახული სასწავლებელი გაიხსნა 22 სექტემბერს, რომელშიც 45 ბავშვმა მონაწილე თავი. რუსული ენის მასწავლებლად დაუნიშნავეთ კანცელარიის მოხელენი პლეშჩევი და პოკროვსკი, ქართული ენის მასწავლებლად კი მღვდელი გრიგოლი. კოვალენსკი სათხოვს კნორინგს გამოიწვიროს რუსეთიდან ორი მასწავლებელი—გეოგრაფიისა, გეომეტრიისა და სხვა მეცნიერებათა მცოდნე.

კოვალენსკის დებულებაც შეუმუშავებია სასწავლებლისათვის: პირველ ხანებში სასწავლებელი ორკლასიანი იქნებოდა დებულებით; პირველ კლასში ისწავლება: რუსული და ქართული ენების წერა-კითხვა და არითმეტიკის ოთხი მოკმელება; მეორე კლასში ორივე ენის გრამატიკა, კატეხიზისი, საღვთო და საერო ისტორია, გეოგრაფია, გეომეტრია, არითმეტიკა, დარიგებანი და ცნობები ადამიანისა და მოქალაქის მოვალეობათა შესახებ და ხატვა. დებულებაში აღნიშნულია დარიგებანი მოწაფეთა ყოფიანევის შესახებ სასწავლებელში და სასწავლებლის გარეშე.

ქ. გეორგიევსკში ჩამოსვლისას ახლად დანიშნულ მთავარმართებელს ციციანოვს საქმიანი მიმოწერის გახსნისას გაეგია ტფილისის სასწავლებლის 22 სექტემბერს გახსნის შესახებ, რასაც ის ატყობინებს განათლების მინისტრს ზავადოვსკის 1802 წლის 23 ნოემბრის თარიღით.

¹ იხ. „Полное собр. Зах. Рос. Импер“. за 1828 г. т. III, стр. 1397

მაგრამ 1803 წლის 27 ივნისს იგივე ციციანოვი სწერს ზევალოცის, თუ რაზომ დიდი იყო მისი განცვიფრება, როდესაც ტფილისში ჩამოსვლისას მან ვერც მასწავლებელი, ვერც მოწაფეები და სასწავლებელი ვერ ნახა. ყოფილი მმართველის კოვალენსკის მტკიცებით „მოწაფეებმა თავი დაანებეს სასწავლებელში სიარულს ადგილობრივი ხალხის ველური ზნეობის და მიუჩვეულობის გამო“.

ამრიგად, ციციანოვს სასწავლებლის გახსნის საქმე დაუწყია თავიდან. 1803 წლის 27 ივნისს მას გაუგზავნია პეტერბურგს „ქართველი თავადაზნაურობის განათლებისა და ტფილისში სასწავლებლის დაარსების პროექტი“, რომელიც სათანადო განხილვის შემდეგ 8 აგვისტოს მეფეს დაუმტკიცებია. ცნობა ამის შესახებ ტფილისში 6 სექტემბერს მოსულა. მაგრამ, როგორც ციციანოვი აღნიშნავს, შავი ქირის ვავრცელების გამო, სასწავლებლის გახსნა ერთი წლით დაგვიანებულა. სასწავლებელი გახსნილა 1804 წლის 31 მაისს. ამ დღისათვის ციციანოვს არა ნაკლებად საზეიმო წესი შეუქმნა ვიღაც კოვალენსკის, მაღალი მოხელეების, სამღვდელთა, თავადაზნაურობის თანადასწრებით ეკლესიაში წირვა გადაუხდია. ქართულ ენაზე სიტყვები წარმოუთქვამთ, იმავე დღეს სწავლას შესდგომიან.

* * *

ციციანოვის მიერ შემუშავებული წესდებით სწავლა დილის 7 საათზე იწყებოდა. გაკვეთილი 1³/₄ საათი გრძელდებოდა. შემდეგ ნახევარსაათიანი დასვენება და კვლე 1³/₄ საათიანი გაკვეთილი, რომლის შემდეგ, 11 საათზე ბავშვები შინ მიდიოდნენ. ნაშუადღევს სამ საათზე სწავლა ახლდებოდა და 6 საათამდის გრძელდებოდა. ნაშუადღევს მეციადინეობის ვავრცელება, მე-19 ს-ის პირველ ნახევარში რუსეთის ყველა სკოლებში იყო შემოღებული. დებულება ურჩევს მასწავლებლებს დილით კითხვა ასწავლონ, სიღამოს კი წერა.

კოვალენსკის მიერ გამოცემულ მოწოდებაში სკოლის გახსნის მოტივად ცოდნიდან და მეცნიერებიდან გამომდინარე სარგებლობაა აღნიშნული; ნამდვილად, არა მარტო მე-19 საუკუნის დასაწყისში, არამედ მე-20 წლებამდის მთავრობა სკოლებს აკავკასიაში ერთადერთ ამოცანას უსახავდა: რუსულისა და ადგილობრივი ენების მკოდნე მოხელეების აღზრდას. თარჯიმნების სიმცირე მეტად საგროძნობი იყო მე-19 ს-ნის პირველ ნახევარში. სასკოლო პოლიტიკაც აქეთ იყო მიმართული. რუს მოხელეთა შეიღების მიერ ადგილობრივი ენების (განსაკუთრებით თათრულის) შესწავლა სავალდებულო, წაქეზებისა და წახალისების საგნად იყო გამოდარი. ადგილობრივი ენების შესწავლის აუცილებლობას რუს მოხელეთა შეიღების მიერ ხაზგასმით აღნიშნავდა მთავარმართველი როზენი განათლების წინისტრის უვაროვისადმი 1834 წელს სწავლა-განათლების შესახებ წარდგენილ პროექტში: „...необходимо вменить местному училищному начальству употреблять все меры к побуждению детей русских чиновников, воспитывающихся в здешних училищах, основательно изучать местные языки, преподаваемые в оных, особенно же татарский, как необходимый в большей части Зак. края“. (იხ. აქტები, ტ. VIII, გვ. 99).

ადგილობრივი ბავშვების მიერ რუსული ენის შესწავლაც ამავე მიზანს ემორჩილებოდა. ეს აზრი ციციანოვს აშკარად აქვს გამოთქმული 1803 წლის 27 ივნისს შეთვისადმი გაგზავნილ მოხსენებაში: „Необходимая нужда в российском языке в той земле, где на оном отправляется судопроизводство, недостаток в переводчиках и крайнее невежество здешнего дворянства, даже до того, что большая часть оного не знает природного своего языка по правилам, побудили меня к введению в Грузии первых лучей просвещения“⁴.

თავისი ოცდახუთი წლის არსებობის განმავლობაში კეთილშობილთა სასწავლებელზე ნაზინას არცერთი კაპეცი არ დაუხარჯავს. როდესაც ციციანოვმა ქარბელაქანის ლეკები დაამარცხა და დაიმორჩილა, ბევრად, სხვა სასჯელთან ერთად, ყოველწლიურად 1.100 ლიტრი (რუსული წონით 220 ფუთი) აბრეშუმის დაადეა, ან აბრეშუმის ნაცვლად ლიტრაზე 12 მან. ვერცხლით, რაც 13.200 მან. შეადგენდა. აი, ამ კონტრიბუციიდან გამოჰყო ციციანოვმა 10.000 მან. ყოველწლიურად კეთილშობილთა სასწავლებლის შესანახად.

ციციანოვს ეს თანხა ასე ჰქონდა განაწილებული:

1. დირექტორის ბინით	800 მ.
2. პირველი კლასის, რუსული ენის მასწავლებ.	500 მ.
3. — „ — ქართული ენის მასწავლებელს.	400 მ.
4. მეორე კლასის რუსული ენის მასწავლებ.	250 მ.
5. — „ — ქართული ენის მასწავლებელს.	250 მ.
6. ორ დარაჯს	60 მ.
7. ვათბობა-განათება	180 მ.
8. სკოლის ბინის ქირა	300 მ.

ს უ ლ 2800 მ.

სკოლის ასაგებად გადადებული იქნა წლიურად 5.000 მანეთი. დარჩენილი 2.200 მანეთით მოსკოვის უნივერსიტეტის პანსიონში ილსაზრდელად უნდა გაგზავნილიყო ყოველწლიურად რვა ახალგაზრდა. სამი წლის შემდეგ, როდესაც სახლის ასაგები ყოველწლიური 5.000 მან. და ბინის ქირა 300 მ. განთავისუფლდებოდა, მოწაფეთა რიცხვი 50 უნდა გამზარდებოდა, ხოლო მოსკოვის პანსიონში თავადაზნაურთა თექვსმეტი ბავშვი უნდა გაეგზავნათ.

ეს 2.200 მანეთიც ადგილობრივ რჩებოდა, რადგან მოსკოვის პანსიონში ბავშვები არ გაუფასვნიათ. როგორც წერს ციციანოვი, პირველი ორი წლის განმავლობაში რუსული ენის უცოდინებარობის გამო აზრი არ ექნება, მოსკოვს ბავშვების

⁴ ციციანოვა კარგად მოუხსენებოდა თუ რა წარმადგენდა ამ დროს მეფის რუსეთის თავადაზნაურობა, მაგრამ როგორც მეფის ბუჯითი მოხელე-კოლმწიფე მუდიტრად სიციდან დესტეტრთა დაპრობადი ქეცენის მთახილუობას და მის გამატომებულ წოდებადაც. აღექსანბრე პირველის უახლოესა თანამშრომელი გრ. სტრალაანთვი ასე ახასიათება 18-19 საუკუნის დასაწყისის რუსეთის თავადაზნაურობას: „Это — класс самый невежественный, самый грязный и ум которого наиболее ограничен“ (იხ. დიდი მთავარის ნეკოლოზ ნახვილის თის „Г. р. П. А. Строганов“, II, გვ. III). — 6. 6.

გაგზავნასო, ხოლო შემდეგში თვით მშობლებს განუცხადებიათ უარი ბავშვების გაგზავნაზე.

1806 წელს, როდესაც სასწავლებელი გაიხარდა, ეს თანხა, ასე ნაწილდებოდა:

1. დირექტორს.	800 მ.
2. უფროს მასწავლებელს.	650 მ.
3. მათემატიკის მასწავლებელს	600 მ.
4. ლათ. და გერმანული ენების მასწავლებელს.	500 მ.
5. ქართული ენის უმცროს მასწავლებელს.	350 მ.
6. რუსული ენის სამაზ. კლასის მასწავლ.	250 მ.
7. დანარჩენი ხარჯები	600 მ.

ს უ ლ 4250 მ.

დანარჩენი თანხა ხშირად კერძო პირებს ეძლეოდა საპროცენტოდ.

1804 წლიდან ვიდრე 1827 წლამდის სასწავლებელს ერგებოდა 240.000 მან., ნამდვილად კი მან დახარჯა 142.652 მან. და 11²/₃ კაპ. დანარჩენი 97.347 და 88¹/₂ კაპ. გადაურიცხავთ სახელმწიფოს საერთო შემოსავალში (იხ. არქივი, საქმე № 24, ფ. 39).

მასწავლებლები. სასწავლებლის გახსნისას ციციანოვს დირექტორად დაუნიშნავს ყაზანის მუშაკტერთა პოლკის მღვდელი ქართველ ახნაურთა წრიდან ალექსი პეტრიევი. ის ასურაზანის სემინარიის მოწაფე ყოფილა. 1796 წელს ყიზლარის ეკლესიის მღვდლად დაუნიშნავთ, 1789 პოლკში გადაუყვანათ მღვდლად, 1803 წელს ბერად შედგომა განუზრახავს, მაგრამ ციციანოვს თარჯიმანად მიუწვევია და მალე სასწავლებლის გამგედ დაუნიშნავს. მისი მუშაობით სასწავლებელში კმაყოფილნი ყოფილან ციციანოვი, გუდოვარიც და ტორმოსოვიც. ალექსანდრე I საც კი დაეჯილდოებია ის და მის სახელზე რესკრაპტიც გამოუცია. მაგრამ პეტრიევს ბერად შედგომაზე ხელი არ აუღია და 1810 წლის დასაწყისში მისი თხოვნა დაუკმაყოფილებიათ.

ციციანოვს რუსული ენის ორი მასწავლებელი—სტეფან გულიევი და პეტრე მალკოვი რუსეთიდან გამოუწერია. ქართული ენის მასწავლებლად მღვდელი იოანე ქართველიშვილი და ბერი ნეოფიტე დაუნიშნავს.

1805 წლის 28 ნოემბერს ციციანოვი სწერს განათლების მინისტრს ზავდოვსკის: მშობლები წინააღმდეგი არიან ბავშვების მოსკოვის უნივერსიტეტში გაგზავნისა და ამიტომ უფრო მიზანშეწონილად ენახულობ 2.200 მანეთი ვანზრახული პანსიონისათვის დაიხარჯოს აქვე და სასწავლებელი გიმნაზიის ფარგლებამდე გაფართოვდესო.

ამ დროს ტფილისში ჩამოსულა ფილოსოფიისა და თეოლოგიის პროფესორი მარტინი—ტომით უნგრელი. ეს მარტინი რაღაც შემთხვევით სამეგრელოში მომხედარა. სამეგრელოს მთავარს გრიგოლს ის მიუწვევია თავის მემკვიდრის ლევანის ასაღზრდილად, რომელიც ძველად ჰყავდა აფხაზეთის მთავარს ქელეშების. მთავარს მარტინისათვის სიკვდიც კი მიუცია თორმეტ კომლ ყმაზე. მთავარი გარდაცვლილა, ლევანი ტყვეობიდან არ გამოუშვიათ, მარტინს არც ყმები და

არც მათგან რაიმე შემოსავალი მიუღია, ამიტომ ის ტფილისში ჩამოსულა გაცდენილი ერთი წლის ანაზღაურების საჩივრელიად და დაბრებულის მისაღებად. ციციანოვის რჩევით მას საჩივარზე უარი უთქვამს და გერმანული ენის მასწავლებლობაზე დათანხმებულია წელიწადში 250 მანეთად (შემდგენში მარტინი სოფ. კონდოლში გაუფხავნიათ ევროპიულ წესით ღვინოების დასაყენებლად). გაფართოებულ სასწავლებლისათვის ციციანოვი მათემატიკის მასწავლებელსაც ეძებდა სამხედრო პირთა შორის. 1804 წლიდან 1814 წლამდის კეთილშობილთა სასწავლებელში ქართული ენის მასწავლებლად ყოფილა დეკანოზი ზაქარია სიდაშონოვი, რომელსაც თავის დროზე უსწავლია თელავში ქართულსა და სომხურ ენებზე გრამატიკა, რიჟორიკა და ფილოსოფია. იცოდა რუსული და თათრული ენებიც. 1801 წელს მონაწილეობას იღებდა პეტერბურგს გაგზავნილ ერთერთ დელეგაციაში. 1818 წლიდან კი ახლად გახსნილ თელავის სასულიერო სასწავლებლის ზედამხედველად დაუნიშნავთ.

კეთილშობილთა სასწავლებლის მასწავლებელთა უმრავლესობა, განსაკუთრებით რუსეთიდან მოწვეულნი, თავის სიმაღლეზე ვერ იდგა. რუსეთიდან გამოწვეული მასწ. გულიევი ციციანოვს უკანვე გაუბრუნებია, რადგან მის მიერ მოწვევითა წინაშე წარმოთქმული სიტყვა ლანძღვა-გინებით ყოფილა სავსე. რუს მასწავლებელთა შორის მეტად ყოფილა გავრცელებული ლოთობა და ამის შედეგად ხულიგნობა, რომლითაც განსაკუთრებული საბელი ორმა მასწავლებელმა გაითქვა — მალცევა და ლუბკინმა. ამათ სიმთვრალით გინებით და ყვირილით მივლი უბანი ჰქონდათ აკლებული; ისინი რამდენჯერმე მსხდარან გაუბრებელში გასასწორებლად, მაგრამ უშედეგოდ. ბოლოს, მთავარმართებლის ტორმასოვის განკარგულებით ისინი განსაკუთრებულ ბინაში მოათავსეს ექიმების ზედამხედველობის ქვეშ და დარაჯად ჯარისკაცები მიუჩინეს.

მასწავლებელთა ნიეთიერი მდგომარეობა მეტად მძიმე იყო ზელფასის სიმცირისა და ტფილისში არსებულ განსაკუთრებული სიძვირის გამო.

1827 წლის მისში კეთილშობილთა სასწავლებელში ქართული ენის მასწავლებლად დაუნიშნავთ 1832 წლის შეთქმულების ცნობილი მონაწილე სოლომონ დოდაშვილი, რომელსაც დირექტორი ნიპოლინი ახასიათებს: „Как чиновника отличного и усердного к своей обязанности и полезного своим соотечественникам.“

სასწავლებელი დიდ გაჭირებას განიცდიდა საჭირო სახელმძღვანელოების უქონლობის გამო, განსაკუთრებით პირველ წლებში. წიგნებს იწერდნენ რუსეთიდან. 1804 წელს პენხის ეპისკოპოსს გაიონს (ბარათაშვილს) სასწავლებლისათვის გამოუგზავნია 630 ცალი გრამატიკა და 60 ცალი ქართული ანბანი. რუსულ სახელმძღვანელოები იგივე იყო, რაც რუსთის სასწავლებლებში.

უნდა ითქვას, რომ კეთილშობილთა სასწავლებელს თავადაზნაურთა წრეში ნდობა და სიყვარული მოპოვებული არ ჰქონია. პეტროიაშვილის დირექტორობის დროსაც კი, რომელიც შედარებით უკეთ ზრუნავდა სასწავლებელზე, ბავშვები გარბოდნენ სასწავლებლიდან და არც მშობლები ცდილობდნენ მათ დაბრუნებას. 1807 წელს ლანჩოვიდან დაბრუნებულ ციციანოვს სასწავლებელი დაკეტილი დახვდა, რადგან ბავშვებს სიარული შეეწყვიტათ. საჭირო შეიქნა ბავშვების ან-

ლად მოგროვება და მათთვის სტიპენდიის დანიშვნა წასახალისებლად. ეს ზომა რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში დარჩა სახაზინო სკოლებში ბავშვების მისაზიდ საშუალებად.

საქართველოს უმილღესი ხელისუფლება პირველ წლებში კმაყოფილი ყოფილა სასწავლებლის მდგომარეობით და მოწაფეთა წარმატებით. ზოგი მასწავლებელი ჯილდოზეც კი წარუდგენიათ. მეფეს ოქროს საათებით დაუჯილდოვებია აგრეთვე მოწაფეები: თავ. ბებუთოვი, სარაჯევი, ზუბინოვი და ამბროსოვი, რომელთაც საქართველოს ისტორია უთარგმნიათ რუსულად და აღექსანდრე I-თვის მიუძღვნიათ.

1806 წელს ნება დაურთავთ სასწავლებელი ექვს კლასიანად გადაეყობებიათ. კეთილშობილთა სასწავლებელში სხვადასხვა დროს მოწაფეთა რაოდენობის სტრათი ასეთია:

1804 წელს სასწავლებელში მიღებულ იქნა	36 მოწაფე.
1806 წელს სწავლობდა	60 მოწ.
1814 " "	156 "
1826 " "	250 "
1828 წ. პირველ კლასში	92 მოწ.
II კლასში	73 "
III "	43 "
IV "	27 "
V "	16 "
VI "	28 "
ს უ ლ	271 მოწ.

1827 წელს სახაზინო ხარჯზე ყოფილა 70 მოწაფე (იბ. ც. არქივი, საქმე 24, ფ. 113).

სასწავლებლის მოწაფეობა ქართველ მაღალ არისტოკრატიისა და რუს მოხელეთა შვილებისაგან შესდგებოდა. იყვნენ აქ აგრეთვე ამიერ-კავკასიის მფლობელ ხანთა შვილებიც.

კეთილშობილთა სასწავლებელი სავსებით განადგურდა, როდესაც საქართველოში და ამიერ-კავკასიაში შავი ჭირი მძვინვარებდა, განსაკუთრებით 1811-15 წლებში. ამ პერიოდში სასწავლებელი ან სავსებით დაკეტული იყო, ან 150 მოწაფის ნაცვლად 20-30 მოწაფე დადიოდა.

კეთილშობილთა სასწავლებელი, როგორც ვთქვით, მშობელთა შორის და საზოგადოებაში ავტორიტეტით ვერ სარგებლობდა. იშვიათად თუ ვინმე ათავებდა სასწავლებლის სრულ კურსს. წერა-კითხვის შესწავლისა და ცოტაოდნად რუსული ენის შეთვისების შემდეგ მოწაფეები სასწავლებლიდან გამოდიოდნენ და სამსახურში შედიოდნენ, რადგან ცოდნის შეძენას ჩინების მიღებას და სამსახურში დაწინაურებას ამჯობინებდნენ. მოწაფეთა მიერ სასწავლებლის მიტოვებას ხელს უწყობდა სასწავლებელში გაპყვებული რეჟიმი და სწავლებლის მეთოდნი.

„როგორც სასულიერო სემინარიაში, აგრეთვე კეთილშობილთა სასწავლებელშიც ერთს აღდგენენ: ანიდან ბანაძედ უაზროდ გაზებობებას და რაიმე დანა-

შეუღოსათვის ხელისგულზე სახაზავით ცენას; ეს იყო და ეს მაშინდელი პედაგოგიური სიბრძნე“, — წერს თავის მოგონებაში ამივე სასწავლებლის ყოფილი მოწაფე ცნობილი დიმიტრი ყიფიანი¹.

სასწავლებლის გამგე ბუკარინსკი შუამდგომლობით მიმართავდა მთავარმართებელ რტიშჩევს, რათა მას სათანადო განკარგულება გაეცა, რომ უატესტატო მოწაფეები არც მშობლებსა და ნათესაუბებს სახლში გაეჩერებინათ და არც სახაზინო დაწესებულებებში მიეღოთ. . . . „რათა ამით სასწავლებლისადმი მეტი პატივისცემა აღიძრასო“.

სასწავლებელში წლის დასასრულს ორმაგი გამოცდები იმართებოდა. მოწაფეს პირველად სასწავლებლის ხელმძღვანელობით გამოცდიდნენ. მეორეჯერ ინიშნებოდა საჯარო აქტი მოწაფეების გამოსაცდელად, რომელსაც ხელისუფლების წარმომადგენელი და მაღალი არისტოკრატია ესწრებოდა.

აი როგორ იგონებს ამ გამოცდებს დიმიტრი ყიფიანი (იხ. „მემუარები“, გვ. 8-9): „გამოცდებს თავთავიანთ საგნებში თვით სასწავლებელნი ხელმძღვანელობდნენ, მაგრამ გარდა მანასენისა (დირექტორი და რუსული ენისა და ლიტერატურის სასწავლებელი), დემენტიევისა (რუსული სიტყვიერების სასწავლებელი) და არლუთინსკი-დოლგორუკოვისა, სხვა დანარჩენ სასწავლებლებთან მოწაფენი შეგნებით მხოლოდ სიცრუესა სწავლობდნენ. გეოგრაფიის სასწავლებელი, მაგალ. გამოცდის ორი კვირის წინ გაკვეთილს აძლევს მოსამზადებლად: ერთს შეეციაზე, „არა სჯობს მე პორტუგალიაზე მომცეთ?— ქარგი პორტუგალია იყოს, — მეორეს ისპანიაზე— ჰა? რაო? შეეციაზე გინდა? შეეციაზე იყოს, მესამეს ინგლისზე და სხვადასხვა და ამნაირად იქცეოდნენ დანარჩენი სასწავლებლებიც. რასაკვირვლია, გამოცდები კარგად ჩაივლიდა. გამოცდებს თან მისდევდა ჩვეულებრივი საჯარო აქტი, აქტის დროსაც იგივე ხერხი იყო მიღებული, კიდევ უფრო ზერელე და უფრო მოკლედ. ამას გარდა წარმოსთქვამდნენ გაზეპირებულ სიტყვებს, და ბოლოს საუკეთესო მოწაფეთ ჯილდოს მისცემდნენ, უფროს კლასებში გადაყვანილთა სახელებს გამოაცხადებდნენ და კურსდასრულებულთ ატესტატებს დაუბრუნებდნენ.“

აქტებს ღირსად ხდიდნენ და ესწრებოდნენ უმაღლესი პირები: მთავარმართებელი, საქართველოს გუბარხოსი, გუბერნატორი, შტაბის უფროსი და საერთოდ ყველა, შემთხვევით თუ მუდამ ტფილისში მცხოვრებნი წარჩინებულნი; რადგან სხვა გასართობი არ იყო, საჯარო აქტები წლიურ სადღესასწაულო წარმოდგენას უდრიდა. აქვე მოვიყვანთ 1815 წლის პირველ იელისს შემდგარ საჯარო აქტის ოფიციალური აღწერის შინაარსს: ბილეთებით მოწვეული მრავალრიცხოვანი საზოგადოება შეიკრიბა დილის 8 საათზე დანიშნულ დარბაზში. აქტს დაესწრნენ სრულიად საქართველოს გუბარხოსი ვარლანი, თელავის არქიებისკოპოზის დოსითეოსის და საქართველოს მაღალი სამღვდლოების თანხლებით, მიტროპოლიტი ნურსენი ადგილობრივი სომხურ ეკლესიის მთავარმართველი ეპისკოპ. მინასის და სომხური სარწმუნოების მაღალი სამღვდლოებით, აგრეთვე გენ. მაიორი ისმაილ-ხან ნუხელი თავისი მრავალრიცხოვანი ამალით და ყველა ადგილობრივი

¹ იხ. დ. ყიფიანის „მემუარები“, ს. ხუნდაძის რედაქციით.

რუსი და ქართველი მოხელეობა. მალე მომრძანდა სასწავლებლის მთავარი მზრუნველი მთავარმართებელი რტიშჩევი გუბერნატორი გენ. მაიორი სიმონოვიჩის და სხვა მრავალი გენერლებისა და ობერ-ოფიცრების თანხლებით, დამსწრეთათვის პროგრამების დარიგების შემდეგ ერთერთ ბრწყინვალე მოწადის მიერ წარმოთქმულ იქნა სიტყვა რტიშჩევისადმი მიმართული. პირველ რიგში გამოცადენ მეორე ე. ი. დაბალი კლასის ორივე განყოფილების მოწადენი: რუსულ ენაში — წერა და კითხვა, გრამატიკაში და არითმეტიკის პირველ ოთხ მოქმედებაში. ქართულ ენაში — წერა და კითხვა, აგრეთვე გრამატიკაში. გამოცდის დასრულების შემდეგ ამოიკითხეს ბეჯით და წარმატების მქონე მოწადეთა გვარები. ამავე კლასის რვა წლის მოწადემ სიტყვით მიმართა მზრუნველს (რტიშჩევს). ამის შემდეგ დაიწყო პირველი, ე. ი. მაღალი კლასის მოწადეთა გამოცდა: რუსულ სიტყვიერებაში, სიტყვათწყობაში, რიტორიკაში და ზნეობრივ ფილოსოფიაში, ქართულ სიტყვიერებაში, სიტყვათწყობაში, ლოლიკაში, ისტორიაში, გეოგრაფიაში, არითმეტიკაში, ალგებრაში და ხატვაში. წარმატებულთა გვარების ამოკითხვის შემდეგ მზრუნველისა და ყველა დამსწრეთა მიმართ ერთერთ მოწადის მიერ წარმოთქმულ იქნა სამადლობელი სიტყვა. ბავშვების მიერ წარმოთქმული ეს სიტყვები შედგენილი იყო უფროსების მიერ კანცელარიის ენით, გაზებრივებული ბავშვების მიერ, რომლის შინაარსი ბავშვებს სრულიად არ ესმოდათ.

* * *

კეთილშობილთა სასწავლებლის კურსდამთავრებულებს ატესტატებს აძლევდნენ. ამ სასწავლებლის საქმეებში დღემდის შენახულია კურსდამთავრებულის თედორე ხოჯაპეტოვის ატესტატი. ის იყო სიმთო ექსპედიციის თანამშრომლის ანასტასი ხოჯაპეტოვის შვილი, ანაურის, ეროვნებით ბერძენი. შესულა სასწავლებელში 1822 წელს და 18 წლისას დაუმთავრებია ის 1827 წელს. შემდეგ ხოჯაპეტოვი მასწავლებლად გამწესებულა; დიდხანს მასწავლებლობდა სიღნაღშია. საჯარო გამოცდების შედეგად შემდეგი ნიშნები მიუღია:

- საღვთო სჯული და საღვთო ისტორია — ძლიერ კარგი.
- რუსული ენა — ძლიერ კარგი.
- ქართული ენა — საკმაოდ კარგი.
- თათრული წერა-კითხვა — ფრიად კარგი.
- არითმეტიკა — ძლიერ კარგი.
- ალგებრა — არა ცუდი.
- გეომეტრია და სიბუკის რიკონომეტრია — ბრწყინვალე.
- საველე ფორტიფიკაცია — ძლიერ კარგი.
- სიტყუაწერა — საშუალო.
- გეოდეზია — აღმატე უღი.
- სამოქალაქო არტიტექტურა — ძლიერ კარგი.
- საზოგადო, რუსეთის და საქართველოს ისტორია — კარგი.
- მათემატიკური, საერთო და რუსეთის გეოგრაფია — კარგი.
- ხატვა — კარგი.
- ხატვა — ძლიერ კარგი.

1826 წელს კეთილშობილთა სასწავლებლის დირექტორად დაუნიშნავეთ შე-
თავსებით კაკასიის მხარის სკოლათა დირექტორი მანასენი, ჰუმანიური და
განათლებული მწიდაგოვი, რომელსაც სასწავლებელში გაბატონებული მკაცრი
რეჟიმის შერბილება განუზრახავს, დიმიტრი ყიფიანი ამ დირექტორის შესახებ
შემდეგს ვაღმოგვეცემს: „ელბიდიფოს პეტრეს-ძე მანასენი დირექტორად და უმ-
ცროს კლასებში რუსული ენისა და უფროს კლასებში რუსული სიტყვიერების მას-
წავლებლად დაგენიშნეს. ყველა ამ მოვალეობის პირნათლად შესრულება ერ-
თი კაცისათვის თიზიკურად შეუძლებელი იყო და ამიტომ მანასენმა მხოლოდ
ერთი სასწავლო წელიწადი დაჰყო ჩვენთან. მე დაუხვდი მას მეოთხე კლასში.
მოწაფეებმა მხოლოდ მისგან დაიწყეს ვაღმონაცემის შეგნებით შეთვისება, მხო-
ლოდ მის დროს გადაიქცა დიდ სასჯელად მოწაფის ნახევარი საათით კუთხეში
დაყენება, ან ნახევარ საათით კლასში დატოვება, როდესაც დანარჩენნი უკვე წა-
სულნი იყვნენ. გულამოსკენით სტაროდენ ხოლმე, ვისაც ეს სასჯელი შეზღვებოდა.

ყურებისა და თმების-მოწევა, სახაზავის ცემა, დამოქება, ან სხეულის სხვა-
გვარი სასჯელი მანასენის ყოფნის დროს ვულში გასავლელადაც შეუძლებელი
იყო. სამაგიეროდ ბავშვებიც არასდროს არ ყოფილან ისეთი კეთილშობილნი და
არასოდეს ისე ვარჯიდ „არ შეუძნიათ ვაღმონაცემი, როგორც მის დროს“ (იხ. დ.
ყიფიანის „მემუარები“ გვ. 7-8).

ხარკოვის უნივერსიტეტისთვის¹ 1826 წლის 31 ოქტომბერს გაგზავნილ
მოხსენებაში მანასენი აღნიშნავს მასწავლებლების მიერ მოწაფეების ცემასა და
უშუერი სიტყვებით ლანძლევას. მანასენს მოწაფეთა თიზიკური დისჯა აღუკვეთია,
რასაც ზოგი მასწავლებლის უკმაყოფილება გამოუწვევია. მანასენიც აღნიშნავს
ჰუმანიური ზომების დადებით შედეგებს. მაგრამ მანასენი მალე პეტერბურგში
გადაიქანეს—სასკოლო კომიტეტში, სასწავლებელში კი კვლავ ძველი ცემა-ტყე-
ვის მეთოდები აღსდგა, რაც ბშირად გუბერნატორის გასარჩევ საგნად ხდებოდა².

სასწავლებლია არსებობის დასაწყისში საქართველოს ადგილობრივი ხელის-
უფლება თითქოს უკმაყოფილი იყო მოწაფეთა წარმატებით, მათ მიერ რუსული
ენის შეთვისებით, მასწავლებელთა მუშაობითაც. მხოლოდ შემდეგში (1810 წლი-
დან) მთავარმართებელსა და საქართველოს გუბერნატორს (რომელსაც უშუალოდ
ემორჩილებოდა სასწავლებელი) შორის გამართული მიწერ-მოწერიდან აშკარა-
დება მთავრობის უკმაყოფილება სასწავლებლით. „უფროს კლასში საგნების შესწავ-
ლის ნაცვლად წერას სწავლობენ, ბოლო დაბალ კლასებში მოწაფეები რუსულადაც
ვერ ლაპარაკობენ, მიუხედავად იმისა, რომ ორი და მეტი წელი სხედან ერთ კლასში.
მშობლებსაც აღრიხანად გაყავთ შვილები, რომ ისინი მალე ჩასწერონ სამსახურ-
ში ჩინის მისაღებად. ამიტომ საჭირო შეიქნა განკარგულება, რომ სამსახურში არა-
ვინ მიიღონ სასწავლებლის კურსის დამთავრების მოწმობის წარდგენის გარეშე“—ო.

¹ 1835 წლის დებულებაების, სასწავლო დღეების შესახებ, რუსეთში ყველა საშუალო
სასწავლებელი ამათივე უნივერსიტეტს ემორჩილებოდა უშუალოდ. ტფილისის კეთილშობილთა
სასწავლებელი 1825 წლამდე ვახანის უნივერსიტეტს ეკვემდებარებოდა, შემდეგ ხარკოვის უნივერ-
სიტეტს გადასცეს—„სიხლავის“ ვამო. ეს დაქვემდებარება ნომინალური იყო. არც ერთსა და
არც მეორე უნივერსიტეტს მხოლოდ ემორჩილება და ზედმდევანელობა არაფერში გამოუხატავს—ტ. ხ.

² იხ. დ. ყიფიანის „მემუარები“, გვ. 5-6, აგრეთვე „აქტები“ ტ. VI, ნაწ. I, გვ. 143.

მთავარმართველი რტიშევი გუბერნატორის სიმონოვიჩის წინადადებას აძლევს 1814 წელს, რათა მან გააფრთხილოს მასწავლებლები, მერტი მუკაითობით მოეცი-
დონ ბავშვებს. მთავრობას შემწეული აქვს მასწავლებელთა უმოქმედობა, რის
გამო ბევრ მშობელს შვილები ვაყავთ სასწავლებლიდან. მშობლები სასწავლე-
ბელში ვერაერთარ სარგებლობას ვერ ხედავენ, რაც იმიტაც მტკიცდება, რომ
ორი და მერტი წლის განმავლობაში ზოგ ბავშვს რუსულად ერთი სიტყვაც კი
ვერ შეუსწავლიაო¹.

კეთილშობილთა სასწავლებელი იმთავითვე ორკლასიანად დაარსდა. 1805
წელს საქართველოს მმართველს აღუძრავს შუამდგომლობა სასწავლებელში გიმ-
ნაზიის კურსი ყოფილიყო შემოღებული, რის ნებართვაც მიუღია. არსებულს მი-
მატებია მხოლოდ:

1. ზნეობრი, მეცნიერებათა კლასი (ჰუმანიტარული საგნები) სიტყვიერები-
თურთ, მასწავლებელი **ზუკრინსკი**.
2. მათემატიკისა და ხაზვის კლასი, მასწავლებელი **მალცევი**.
3. გერმანული და ლათინური ენების კლასი, მასწ. **ხაშუილ მარტინი**.
4. დაბალი რუსული კლასი, მასწავლებელი **უილუ**.
5. ქართული ენისა და ქართულ ენაზე საგნების სწავლების კლასები—მას-
წავლებელი **იოანე ქართველიშვილი და ზაქარია სილომონოვი**.

ციციანოვს სასწავლებელში მიუღია რანდენიმე მღვდლის შეილი (ორი ამ-
ბროსოვი, ჩუბინოვი, ტარტუანი და ტარმაზანოვი), ქართულის მცოდნე, ასაკით
არა ნაკლები 15 წლისა, რომელთაც გორსა და თელავში განზრახულ სასული-
ერო სასწავლებლის მასწავლებლებად ამხადებდენ.

1810 წელს დირექტორის პეტრიევის განთავისუფლებასთან დაკავშირებით
მთავარმართებელს ტორმასოვს შუამდგომლობა აღუძრავს, რომ სასწავლებლის
გამგედ სამხედრო პირი დაენიშნათ, რადგან მაჰმადიანები ხალისით არ აძლევენ
შვილებს სასწავლებელში, რომლის გამგედ მღვდელი იყო და გარდა ამისა „გან-
ზრახვა მიქვს სასწავლებელი „კეთილშობილთა სამხედრო სასწავლებლად“ გა-
დაეკეთო, რადგან ასეთი სასწავლებელი შეეფერება საქართველოს კეთილშობილ-
თა წოდების ზრახვებსა და ზნეობასაო. წარდგენილი პროექტი შემდეგ მთავარ
მუხლს შეიცავს:

1. სამხედრო სასწავლებელში მიიღება 200 ბავშვი საქართველოს, იმერეთის,
გურიის, სამეგრელოს თავადაზნაურთა, მუსულმან ბეგებისა და რუს მონღელთა
შვილები, ასაკით 8-11 წლისანი; მათ შორის 100 ბავშვი სახელმწიფოს სრულ
კმაყოფაზე იქნება, 100 კი უფასოდ ისწავლის, მხოლოდ საკუთარ ბინაზე იც-
ხოვრებს.
2. სწავლი რვაწლიანია. ის ბავშვები, რომელნიც განსაკუთრებით წარმატე-
ბას გამოიჩინენ, ოთხი წლის შემდეგ პეტერბურგის კადეტთა კორპუსში გაიგზავ-
ნებიან და შემდეგ უმაღლეს სამხედრო სასწავლებელში მიიღებიან. დანარჩენ-
ბი კურსს აქვე ასრულებენ.
3. სამხედრო სასწავლებელი იქნებოდა ორ განყოფილებიანი ოთხ-ოთხ წლიანი
კურსით.

¹ იხ. „აქტები“ ტ. V, გვ. 276.

პირველ განყოფილებაში ისწავლებდა: ქართული სიტყვიერება და ენები—რუსული, ფრანგული, გერმანული, აგრეთვე თათრული, რადგან ის დიდ ხმარებაშია არა მარტო აზიაში, არამედ ევროპაშიც და საქიროა ყველა ოფიცირისათვის; მათემატიკის დაწვებითი კურსი, ისტორია, გეოგრაფია, ხატვა.

მეორე განყოფილებაში გრძელდება ყველა ენების სწავლება. მათემატიკის და გეომეტრიის უმაღლესი კურსი, ფორტიფიკაცია, ისტორია, გეოგრაფია, ხატვა, სამხედრო საქმე და სხვა.

ეს პროექტი განათლების სამინისტროში მოუწონებიათ და საკითხი დასამტკიცებლად სამხედრო სასწავლებელთა კონიტეტისათვის გადაუციათ. ახლად დანიშნულ მთავარმართებელს **პაულიჩსაც** 1811 წლის დეკემბერში აღუძრავს შუამდგომლობა პროექტის დამტკიცების დაჩქარების შესახებ, მაგრამ ალბათ, საგარეო მდგომარეობის ვართულების გამო (ნაპოლეონის შემოსევა) პროექტი უყურადღებოდ დარჩა და შემდეგში საკითხი კეთილშობილთა სასწავლებლის სამხედრო სასწავლებლად გადაკეთების შესახებ არავის აღუძრავს, თუმცა არ შეწყვეტილა შემდგეშიაც ცდა მეცათ ამ სასწავლებლისათვის სამხედრო განხრა.

1819 წლის იანვარში მთავარმართებელ **ერმოლოვს** საქართველოს გუბერნატორის **ხოვენის** წინადადებით განათლების სამინისტროს წინაშე აღუძრავს შუამდგომლობა სასწავლებელში ახალი სავნების შემოღების შესახებ.

1. თათრული ენა — ამ ენის შემოღებას გენერალი ხოვენი იმით ასაბუთებდა, რომ ა/კავკასიაში და საქართველოში ის მეტად გავრცელებულია; ის საქიროა აგრეთვე მოსაზღვრე ქვეყნებთან ურთიერთობისათვის; ამით შემდეგში აღგილობრივი ხელისუფლება თავს დააღწევს თარჯიმანების არ ყოლით გამოწვეულ გასაქირსაო.

2. **გეოდეზია**, 3. **საველე ფორტიფიკაცია**, 4. **სამოქალაქო არქიტექტურა**, 5. **ცეკვა**, 6. **ხიტუაცია**. ამ სავნების შემოღებით სასწავლებელს ემატებოდა ერთი მეხუთე კლასი და ის სამხედრო განხრას იღებდა. ერმოლოვი წინადადებას აძლევდა ხოვენს დაუყოვნებლივ შედგამოდა საქმეს.

1823 წელს თავადაზნაურთა ერთი ჯგუფის თხოვნით კეთილშობილთა სასწავლებელს შეეძესე კლასიც მიმატებია.

კეთილშობილთა სასწავლებლის ვინაჟიად გადაქმთვა

მე-19 საუკუნის 30 წლ. დასაწყისში, როდესაც რუსეთმა წარმატებით დაასრულა ომები ჯერ ირანთან, შემდეგ თურქეთთან, საქართველოს უმაღლესი ხელისუფლება შეუდგა სასკოლო ქსელის გაფართოებას და კეთილშობილთა სასწავლებლის ვინაჟიად გადაკეთებას. 1828 წლის 13 იანვარს, როდესაც მთავარმართებელი **პასკევიჩი** ბრძოლის ველზე იმყოფებოდა, მისი მოვალეობის აღმსრულებელი სამოქალაქო საქმეებში გენერალ-ადუტანტი **სიპიაგინი** კეთილშობილთა სასწავლებლის შესახებ მოხსენებას უგზავნის განათლების მინისტრს აღმირალ შიშკოვს, რომელშიც აღნიშნავს, რომ აღგილობრივ სასწავლებელში არც რიგიანი მასწავლებლებია და არც სავნების სათანადო განაწილება, ამიტომ არ სჩანს მოწადეთა წარმატებაც, თუმცა ისინი ბუნებრივ ნიქთან ერთად ყოველთვის მოყაითად კიდებენ ხელს მეცნიერებასო. სიპიაგინი სთხოვს მინისტრს დააჩქაროს გა-

სული წლის ოქტომბერში აღძრული შუამდგომლობის დამტკიცება სასწავლებლის გიმნაზიად გადაკეთების შესახებ. ამასთანავე ის საჭიროდ სცნობს ტფილისში კადეტთა კორპუსის დაარსებას 150 კაცისათვის, რომელშიც გიმნაზიის სრულ კურსდამთავრებულნი განაგრძობენ სწავლას.

1828 წლის სექტემბერში განათლების მინისტრს კავკასიის მხარის სასწავლებელთა დირექტორად და კეთილშობილთა სასწავლებლის გამგედ გრუბერი დაუნიშნავენ, როგორც ჩანს, პასკევიჩის წინადადებით. გრუბერს სასწავლებლის რეორგანიზაციის პროექტი შევსებულია. გრუბერი მოწაფეთა მოუქმანდებლობისა და დაბალი ზნეობის მთავარ მიზეზს მშობელთა უკულტურობაში ხედავს. მათ 10—12 წლის ბავშვები სრულიად გავლურებულნი შემოჰყავთ სასწავლებელში. უოველდღიურად სასწავლებელში მცირე ხნით ყოფნის დროს დიდის ვაჭირვებით ითვისებენ ჩამოდენივ რუსულ სიტყვას, რომელიც შინ დაბრუნებისას ავიწყლებათ, რადგან ლაპარაკობენ ჭარბულად და მოკლებულნი არიან მშობლების მხრით ზედამხედველობას. მშობლები იმის ცდაში არიან, რაც შეიძლება მალე დაასრულებიონ შეიღებს ექვსი კლასი და ატესტატის აღების შემდეგ სამსახურში დაანიშნინონ. ამიტომ კურსდამთავრებულნი არც რუსულ ენაში არიან გაწაფულნი და არც მეცნიერებაში. გრუბერს რუსული ენის შეთვისების საუკეთესო საშუალებად მოსამზადებელ კლასში ურთიერთსწავლების მეთოდის შემოღება მიიჩნევა საჭიროდ და აზნაურთა შეიღების ზნეობრივი სიწმინდის დასაცავად მათი იზოლაცია დაბალი წოდების ბაღხთა შვილებისაგან, რის გამოც ის წინააღმდეგია მომავალი გიმნაზიის პირველ განყოფილებაში მიღებული იქნან სხვა წოდების პირთა შეიღები, გარდა აზნაურებისა. მაგრამ გრუბერის შიში ზედმეტი იყო: 1828 წლის 8 დეკემბრის გიმნაზიების, სამაზრო და სამრევლო სკოლების საიმპერიალურებრით, რომლის საფუძველზე იყო განზრახული კეთილშობილთა სასწავლებლის რეორგანიზაცია, გიმნაზია მხოლოდ თავადაზნაურთა და მალილ მოხელეთა შვილებისათვის იქნა განკუთვნილი.

ადგილობრივი უმაღლესი ხელისუფლებაც ასე ფიქრობდა: „Доселе обучались в Тифлисском благородном училище, да и впредь будут обучаться в преобразуемой из оногo гимназии дети всех первых княжеских и дворянских грузинских фамилий.“ (იბ. აქტები, ტ. VII. გვ. 66—67)

მთავარმართებელი პასკევიჩიც უკმაყოფილოდ იყო სასწავლებელში სავნის დაყენებით; მოწაფეთა ჩამორჩენის მიზეზად, განსაკუთრებით რუსულ ენაში, მშობლების გაუნათლებლობას და შინაურ პირობების უფარგისობას აღნიშნავდა: „... только при совершенном удалении детей от домашняго воспитания можно надеяться на хорошие успехи и нравственность. Пансион должен составить главное основание учебного заведения для дворянского сословия“, სწერდა პასკევიჩი განათლების მინისტრს ლივენს 1829 წლის აპრილში.

ამრიგად, მომავალ გიმნაზიასთან თავადაზნაურთა შეიღთათვის პანსიონიც უნდა მოწყობილიყო მოწაფეთა მიერ რუსული ენისა და სხვა სავნების უნაკლოდ შეთვისების მიზნით.

1829 წლის 2 აგვისტოს დამტკიცებული ექნა-დებულება ამიერ-კავკასიის სასწავლებელთა შესახებ, როლითაც ტფილისში გიმნაზია არსდებოდა, ხოლო ოც მთავარში ორკლასიანი სამაზრო სასწავლებელი; მათგან საქართველოში უნდა გახსნილიყო: ტფილისში, ვორში, თელავში, სიღნაღში, დუშეთში, გუთაისში და სამეგრელოში (სამეგრელოს მთავრის ნებართვით).

1830 წლის მარტში ტფილისში კეთილშობილთა სასწავლებლის ნაცვლად გაიხსნა თავადაზნაურთა შვილებისათვის გიმნაზია, შემდეგში პირველ გიმნაზიად წოდებული.

ტფილისის გიმნაზიის მიზანი იყო ქართველ თავადაზნაურთა და მოაზრებითა შვილებისათვის შესაფერი განათლების მიცემა. ტფილისის გიმნაზია, სხვა გიმნაზიების მსგავსად, შეიღვალაინი იყო. პირველი კლასისათვის, რომელშიც კითხვას, წერას და არითმეტიკის ოთხ მოქმედებას ასწავლიდენ, ვადა არ იყო განსაზღვრული. შემდეგი კლასები კი თითო წლიან იყო. გიმნაზიაში ისწავლებოდა: საღეთო სჯული, რუსული გრამატიკა, სიტყვიერება და ლოლიკა, ენები: ქართული, თათრული, გერმანული და ფრანგული; გეოგრაფია და სტატისტიკა, ისტორია, ფიზიკა, რუსეთის მართლმსაჯულება და სამართლის წარმოება, სუფთა წერა, ხატვა და ხაზვა¹. პირველ კლასში ნებადართული იყო ლანკასტერის (ურთიერთ-სწავლების) ნეთოდი. ისტორიის, მათემატიკის და რუსული სიტყვიერების მასწავლებლები უფროს მასწავლებლებად იწოდებოდენ. რუსული გრამატიკის, გეოგრაფიის, ადგილობრივი და ახალი ენების კი უნცროსად, უმცროს მასწავლებლებს პედაგოგიურ სხდომებზე მონაწილეობის უფლება არ ჰქონდათ.

ტფილისის გიმნაზიისთან დაარსებულ იყო პანსიონი, რომელშიც სახაზინო ხარჯზე იზრდებოდა საქართველოს თავადაზნაურთა 30 ბავშვი და აკავკასიაში მოსამსახურე რუს მოხელეთა 10 ბავშვი.

სამაზრო სასწავლებელი 1829 წლის დებულებით ორკლასიანია. ამ სასწავლებელში ყველა თავისუფალი მღვდმარეობის ბავშვი მიიღება. სამაზრო სასწავლებელში ისწავლებოდა: საღეთო სჯული და საღეთო ისტორია, კითხვა, სუფთა წერა, არითმეტიკის ოთხი მოქმედება, რუსული და ადგილობრივი ენა. სამაზრო სასწავლებლიდან წეიძლებოდა გიმნაზიაში გადასვლა.

დებულებით გიმნაზიის ყოველწლიური ხარჯისათვის გათვალისწინებული იყო ასიგნაციებით 34,700 მან, გიმნაზიის პანსიონზე 24,000 მან., სულ 58,700 მან. ასიგნაციით. კეთილშობილთა სასწავლებლის გიმნაზიად გადაკეთებისათვის გაღებულ ექნა ერთდროულად 3,000 მან.

¹ დებულებით არ იყო გათვალისწინებული სომხური ენა. ანტიკამ სომეხთა თავადაზნაურობას აღუძრავს შეამდგომლობა სომხური ენის შემოღების შესახებ გიმნაზიაში, რისთვისაც ძარი დაუჭერია ადგილობრივ ხელისუფლებასაც და 1831 წლის 4 ნოემბერს სათანადო ნებართვა მოსულა—ტ. ხ.

² ტფილისის გიმნაზიაში არ ისწავლებოდა ამ დებულებით ლათინური ენა, რომელიც იმპერიის ყველა გიმნაზიაში იყო გათვალისწინებული—ტ. ხ.

სამაზრო სასწავლებლის სასწავლო გეგმა:

ს ა გ ნ ე ბ ი	I კლ.	II კლ.	ბაკვ. რაოდ.	საათების რაოდენობა ¹
1. სად. სჯული	4	4	8	12
2. რუსული ენა	4	4	8	12
3. ადგილობრივი ენა	2	2	4	6
4. სუფთა წერა	3	3	6	9
5. არითმეტიკა	3	3	6	9
ბაკვ. სულ	16	16	32	—
საათი სულ	24	24	—	48

თითოეულ სამაზრო სკოლას ეძლეოდა წლიურად — 3.800 მან. ასიგნაციით, 20 სამაზრო სკოლას (3,800. 20) = 76,000 მან.) სულ გიმნაზიაზე და 20 სამაზრო სასწავლებელზე გათვალისწინებული იყო (58,700 მან. + 76,000 მ.) = 134,700 მან. ასიგნაციით.

1828 წლის დებულებით გიმნაზიის დირექტორს ემორჩილება ყველა სამაზრო სასწავლებელი. დირექტორი კი ყველა სასწავლებლით უშუალოდ ემორჩილებოდა ადგილობრივ მთავარ სასწავლო უფროსს (Главное местное училищное Начальство). ადგილობრივ მთავარ სასწავლო უფროსის მოვალეობა დებულებით მთავარმართებელს პასკევიჩს დააკისრეს.

სამაზრო სასწავლებლები ერთბაშად არ გახსნილა. საქმეს აჭიანურებდა სათანადო ბინის უქონლობა და მასწავლებლების არ ყოფილა, რომელთაც უმთავრესად რუსეთიდან იწერდნენ. მაგ., ქუთაისის სამაზრო სასწავლებლისათვის მასწავლებელი ტაგანროგიდან გამოუწერიათ ჯერ კიდევ 1829 წელს — ათანასე ნაიტაქი, რომელმაც მთელი 1830 წელი ქუთაისში გაატარა სასწავლებლის გახსნის მოლოდინში. რუსეთიდან გამოუგზავნიათ აგრეთვე მასწავლებლები ფოგელი (რომელიც კობში — სამხედრო გზაზე — გარდაცვლილა), მიხაილოვსკი, ბაენოვი, ანტონოვი და სხვ. სასწავლებელთა დირექტორი გრუბერი 1831 წლის 18 მარტს ატყობინებს მთავარმართებელ პასკევიჩს: ათი სამაზრო სასწავლებლის ნაცვლად, რომლის გახსნა წარშინ იყო განზრახული, გახსნილია მხოლოდ ხუთიო.

სამეგრელოს მთავარს ლევან დადიანს 1830 წლის 4 აგვისტოს აღუძრავს შუამდგომლობა სამეგრელოს თავადაზნაურთა შეილების გასანიოლებლად სასწავლებლის გახსნის შესახებ. ამისათვის ის იძლეოდა შესაფერ ბინას, მოსამსახურეს, სანოვაგეს — პურის, ლვინისა და ხორცის სახით და, გარდა ამისა, ორას მანეთს ვერცხლით ხელფასად. სამეგრელოში ტყელისიდან მიუვლინებიათ გიმნაზიის პირველი კლასის მასწავლებელი ნაზაროვი პირობების გაპოსარკვევად და სკოლის გასახსნელად. სამეგრელოში სასწავლებელი გახსნილია 1830 წლის 19 დეკემბერს სოფ. ნაოლაღეშში — სასწავლებელში შესულა 16 მოწაფე. თელავში სამაზრო სასწავლებელი გახსნილია 1830 წლის პირველ ნოემბერს, მიუღ ათ 15

¹ გაკვეთილის მანგრძლივობა უდრიდა საათნახევარს — ტ. ხ.

ბავშვი. გორში გახსნილა სასწავლებელი 1830 წლის 24 ნოემბერს, მიუღიათ 18 მოწ. ქუთაისში იმავე წლის პირველ დეკემბერს გაიხსნა სამაზრო სასწავლებელი 15 მოწაფით.

რუსეთში 1825 წლის დეკემბრის აჯანყების შემდეგ მოხელეებისაგან და მასწავლებლებისაგანაც შემდეგი ხასიათის ხელწერილის თხოულობდნენ: „Я нижеподписавшийся сим объявляю, что я ни к какой Массонской ложе и никакому тайному обществу ни внутри Империи ни вне ее не принадлежу и обязываюсь впредь оным не принадлежать и никаких сношении с ними не иметь, в чем и подписываюсь“. 1834 წლის თებერვლისათვის ა/კავკასიაში დებულებით განზრახულ ოცი სამაზრო სასწავლებლის ნაცვლად გახსნილი იყო მხოლოდ თერთმეტი, მათგან საქართველოში ექვსი.

აქვე მოვიყვანთ თვითყული სასწავლებლის მოწაფეთა რაოდენობას სოციალური შემადგენლობის მიხედვით:

სასწ. დასახ.	თავდაზ., ბევების და მოხელეთა შვილები	მოქალაქეების და ვაჭრების შვილები	დანარჩენ წოდ.	ს ლ
1. თელავის	45	10	1	56
2. გორის	66	5	—	71
3. ქუთაისის	41	10	2	103
4. სიღნაღის	43	45	1	89
5. ახალციხის	—	82	—	82
6. სამეგრელოს	39	1	3	43
7. შუშის	13	25	6	44
8. ვრეგნის	3	34	—	37
9. იალოს	11	14	4	29
10. ხუხის	7	21	—	28
11. ვანჯის	6	34	—	40

ამ ცხრილიდან ნათლად ჩანს, რომ სამაზრო სასწავლებლებში საქართველოში თავიდანაშურთა ბავშვები სჭარბობდნენ. მცირეა მოქალაქეთა ბავშვები და თითქმის სრულიად არ ჩანს დანარჩენ თავისუფალი წოდების შვილები.

მაჰმადიანთა მოსახლეობაში სახაზინო სკოლები დიდხანს არ სარგებლობდა ავტორიტეტით. ნაშაგიეროდ მათი ბავშვებით სავსე იყო მეღრესები.

1829 წლის დებულებით და სასწავლებელთა მდგომარეობით არ იყო კმაყოფილი ა/კავკასიის უმაღლესი ხელისუფლება. „აქაურ სასწავლებელთა ნამდვილ მდგომარეობას არ შეუძლია სავსებით დააკმაყოფილოს ადვილობრივ ხალხთა შორის განათლების გავრცელები საქიროება...“ სწერს მთავარმათებელი როზენი განათლების მინისტრს უფაროვს 1834 წელს. როზენმა სამინისტროს წარუდგინა აგრეთვე გიმნაზიის დირექტორის გრუბერის მიერ შედგენილი „განმარტებითი ბარათი ა/კავკასიაში სასწავლო ნაწილის გაუჯობების შესახებ“. ამ ბარათის საფუძველზე 1835 წლის 12 მაისს გამოიკვა ახალი „დებულება ა/კავკასიის სასწავლებელთა შესახებ“. ამ დებულებაში წინა დებულებასთან შედარებით შემდეგი არსებითი ცვლილება შეტანილი.

1829 წლის „დებულებით“ ა/კავკასიაში სამაზრო სასწავლებლები ორკლასიანი იყო, რაც სასწავლო საგნების მოცულობით რუსეთის სამრევლო სკოლებს უდრიდა და თავადაზნაურთა შვილებს ვერც სამსახურისთვის ამზადებდა და ვერც გარათლების შემდეგი საფეხურისათვის—გიმნაზიისათვის.

1835 წლის „დებულებით“ სამაზრო სასწავლებელი სამწლიანი უნდა გახდეს, რომელშიც ისწავლება: საღვთო სჯული, რუსული გრამატიკა, გეოგრაფია, ისტორია, არითმეტიკა, გეომეტრიის დასაწყისი, სუფთა წერა, ხატვა, ხახვა და ადგილობრივი ენები. ადგილობრივი ენებიდან ისწავლება: ტფილისში—ქართული, სომხური, თათრული; ყაზახის დისტანციაში—თათრული; დუშეთში, გორში, ქუთაისში, თელავში და სიღნაღში—ქართული და სომხური; განჯაში, შუშაში, ნუბაში, შემახაში, ყუბაში, ბაქოში, დარუბანდში, ერევანში, ნახიჩევანში, ახალციხეში და ლენქორანში—სომხური და თათრული¹.

სამეგრელოში თუმცა ხალხური ენა მეგრულია, მაგრამ რადგან ნას მწერლობა არა აქვს, იქაურ სასწავლებელში ისწავლება ქართული, დიდი ხნიდან იქ შემოღებული ნათქვამია მიწერ-მოწერაში. სამაზრო სასწავლებლის მაღალ კლასში საგნები რუსულ ენაზე ისწავლებოდა, დაბალ კლასებში ნებადართულია საგნის ახსნა ადგილობრივ ენებზე. გიმნაზიის პირველ ორ კლასშიც ნება ეძლევათ მასწავლებლებს აუხსნან მოწაფეებს გაკვეთილი ადგილობრივ ენებზე. გიმნაზიის ბელისუფლებას ევალება თვალყური ადევნოს, რათა გაკვეთილებისაგან თავისუფალ დროს მოწაფეები ურთიერთშორის უმეტესად რუსულად საუბრობდნენ. გიმნაზიის თითოეულ მოწაფეს ევალებოდა რუსულსა, გერმანულსა და ფრანგულ ენებს გარდა ერთერთი ადგილობრივი ენა შეესწავლა.

ხელისუფლება დიდ საჭიროებას კრინობდა თარჯიმანებში, განსაკუთრებით თათრულიდან, ამიტომ მოშავალ მოხელეებს, რუსებსაც კი, ავალდებულებდა ერთერთი ადგილობრივი ენის, განსაკუთრებით თათრულის შესწავლას. „Училищному начальству вменяется в обязанность поощрять детей русских чиновников к основательнейшему изучению местных языков и преимущественно татарского“, ვკითხულობთ 1835 წლის დებულებაში.

ახალი დებულებით ტფილისის გიმნაზიიდან თუ სამაზრო სასწავლებლებიდან მშობლების თანხმობით და სასწავლებელთა გამგის შერჩევით ყოველწლიურად იგზავნება ათიოდე ადგილობრივ აზნაურთა ბავშვი ყოფიანკევეითა და წარმატებით გამოჩენული რუსეთის კადეტთა კორპუსებში. ამ მუხლის თანახმად 1837 წლის სექტემბერში მთავრობას ერთერთი მოხელის ზედამხედველობით გაუგზავნია კადეტთა თავადაზნაურთა ათი ბავშვი ტფილისის გიმნაზიიდან პეტერბურგის კადეტთა კორპუსებში მოსათავსებლად.

გარდა ათი ბავშვისა, დებულებაში გათვალისწინებულია აგრეთვე ყოველწლიურად გზავნა რუსეთის უნივერსიტეტებში ხუთიოდე ადგილობრივი ენების-მცოდნე, გიმნაზიის კურსდასრულებულთა იმ პირობით, რომ ისინი უნივერსიტეტის დასრულების შემდეგ ექვს წელს მაინც იმსახურებენ მასწავლებლებად ა/კავკასიის სკოლებში. 1835 წლის დებულებით სკოლებზე საქართველოში

¹ სავალდებულო იყო ერთერთი ენის სწავლა — ტ. ხ.

მთავრობა ხარჯავდა ვერცხლით: 1) ტფილისის გიმნაზია—12.785 მან., 2) პანსიონი მასთან—10.020 მან., 3) ტფ. სამაზრო სასწ.—2.030 მან., 4) სამეგრელოს სასწ. 1.530 მან., 5) გორის, თელავის, სელანდის, ღუშეთის, ქუთაისის, აბაღციხის სასწავლებლებზე თითოეულზე 1.780 მ., სულ ექვსივე სამაზრო სასწავლებელზე 10.680 მან. დებულებით საქართველოს ყველა სასწავლებელზე უნდა დახარჯულიყო 37.045 მან. ა/კავკასიის ყველა სასწავლებელზე კი—5ა. 375 მან. ეს იყო მეფის მთავრობის მთელი ბიუჯეტი განათლების საქმეზე ამიერკავკასიაში.

1837 წელს მეფე ნიკოლოზ I ა/კავკასიის ესტუმრა. მის მგზავრობასთან დაკავშირებით ა/კავკასიაში შრავალგვარი ბოროტმოქმედება გამოაშკარავდა, რომელშიც ნონაწილეობას იღებდა მაშინდელი მთავარმართველი როზენი თავისი ოჯახის ყველა წევრითურთ. მექრთამეობა და სახაზინო ფულის მითვისება „საეაღდე-ბულოდ“ ითვლებოდა ყველა მოხელისათვის, ვისაც ამის შესაძლებლობა ჰქონდა. საინტერესოა რომ გიმნაზიის მაშინდელ დირექტორსაც—გასსენ-მილერს გაუფლანგავს 50.000 მანეთი გიმნაზიისა და სამაზრო სკოლების მშენებლობისათვის გადაღებული. დირექტორი ამ ბოროტმოქმედებისათვის, რომელიც 1839 წელს გამოჟღავნდა, ციმაბრში გაგზავნეს ყოველგვარი უფლების აყრით.

მეფე ნიკოლოზის მგზავრობის შედეგად როზენის მოხსნა მოჰყვა. 1837 წელს დაინიშნა სენატორ განის თავიჯდომარეობით კომისია ა/კავკასიის მოსაწყობად, აღმინისტრატული და სამოქალაქო მართვა-გამგეობის მოსაგვარებლად. ამ წლიდან დაიწყო მართვა-გამგეობის რეფორმები, რომელიც რყევასა და სწრაფ ცვლას განიცდიდა მთელი ათი წელი.

1838 წელს დაარსებულ იქნა ა/კავკასიის მთავარი მართველობის საბჭო, რომელშიც სამი სამხედრო და ორი სამოქალაქო მოხელე შედიოდა

1842 წელს სკოლების მართვა-განგეობა ა/კავკასიაში მთავარი მართველობის ერთერთ სამხედრო პირს დაეკისრა. ამ წლიდან მოკიდებული ა/კავკასიაში სასწავლო საქმის ხელმძღვანელებად ჯერ გენერალ-მაიორი კოხანოვი იყო, შემდეგ გენერალ-მაიორი შრამი, რომელთაც განათლების საქმე არც აინტერესებდათ და არც არაფერი გაეგებოდათ. მეორმოცე წლების აღმინისტრატული რეფორმა განათლების საქმეს არ შეებნია. სასკოლო საქმის ასეთ უმწეო მდგომარეობისათვის ყურადღება მიუქცევია სამხედრო მინისტრს ცნობილ ჩერნიშოვს, რომელიც მეორმოცე წლებში გამოგზავნილი იყო ამიერ-კავკასიაში სენატორ განის კომისიის მიერ გატარებული რეფორმების შესამოწმებლად.

ჩერნიშოვის მითითებით დაუწყიათ ა/კავკასიის სასწავლებელთა ახალი დებულების შედგენა, რაც მთავარმართველ ნეიდგარტს მიუხდვია კომისიისათვის საქართველო იმერეთის სამოქალაქო გუბერნატორის სოტნიკოვის თავმჯდომარეობით. სოტნიკოვის მიერ შემუშავებული პროექტი, მმართველობის მთავარ საბჭოში 1845 წელს წარდგენილ, როდესაც მეფის მოადგილედ უკვე ვორონცოვი იყო, დაწინებულ იქნა. ახალი პროექტი შედგენა სათანადო ინსტრუქციების მიცემით, ვორონცოვის საბჭოს წევრის სემიონოვისთვის მიუხდვია. სემიონოვის მიერ შემუშავებული პროექტი მიღებული იქნა ვორონცოვის მიერ და 1848 წლის 18 დეკემბერს უმ ღლესად დაბტყიდა. განმარტებით ბარათში,

რომელიც ევრონიკოვმა თან დაუერთო პეტერბურგში დასამტკიცებლად გაგზავნილ პროექტს. ნათქვამია, რომ „საქართველო ჯერ კიდევ არ არის მომზადებული იმისათვის, რომ აქ უნივერსიტეტი იქნეს. აუცილებელია ყველგან სწორი რუსული ენის გავრცელება, ეს საქმე დღემდის სრულიად მივიწყებულია და ამიტომ ადგილობრივ მცხოვრებთაგან ძლიერ მცირე რაოდენობას შეუძლია წარმატებით ემსახუროს სახელმწიფოს“.

რუს მოსწავლეთა მიერ ადგილობრივი ერთერთი ენის შესწავლა უდაო საჭიროებად მიიჩნდა ევრონიკოვსაც. „ეს საქმე პირველ ხარისხოვანი მნიშვნელობისაა, რომელიც არა მარტო დააკავშირებს ერთმანეთს აქაურ მცხოვრებთა სხვადასხვა მდგომარეობის ხალხს, არამედ მოგვცემს ჩვენ საესებით საიმედო თარჯიმნებსაც“¹. რუსეთიდან გამოწერილი მოხელეები სახელს უტყებენ რუსობას და ზიანს აყენებენ დაწესებულებებს, — სწერდა ევრონიკოვი თანდართულ ბარათში.

ამრიგად, 1848 წლის 18 დეკემბერს დამტკიცდა „დებულება კავკასიის სასწავლო ოლქის შესახებ“.

ოლქის შტრუნიველად დამტკიცებულ იქნა შემოიწოვი.

ახალი დებულებით სასწავლო ოლქი ხუთ დირექციად იყოფოდა:

1. ტფილისის,
2. ქუთაისის,
3. შემახა-დარუბანდის,
4. სტავეროპოლის და
5. შავი ზღვის შტარის.

ტფილისის დირექციას ემორჩილება:

1. ტ. სააზნაურო გიმნაზია პანსიონით და ორი სპეციალური კურსით, და ტფილისის კომერციული გიმნაზია.

2. სამაზრო სასწავლებლები: გორის, დუშეთის, სიღნაღის, თელავის, განჯის, ერევნის, ნახიჩევანის და ალექსანდრეპოლის.

3. ქვეშეთის ორკლასიანი სამრევლო სკოლა პანსიონით.

ქუთაისის დირექციას ემორჩილება:

1. ქუთაისის საგუბერნიო გიმნაზია კეთილშობილთა პანსიონით.

2. სამაზრო სასწავლებლები: ახალციხეში და ოზურგეთში.

3. ორკლასიანი სამრევლო სკოლები ყულევში და ონში¹.

ევრონიკოვის პოლიტიკამ ქართველი თავადაზნაურობის მშვიდობიანად დამორჩილების შესახებ გამოხატულება სასკოლო პოლიტიკაშიაც ვპოვა. თავადაზნაუროთა გიმნაზია ამ წოდებას განუკუთვნა, ხოლო ვაჭრებისა და „რაზნოჩინეებისათვის“ კომერციული გიმნაზია დაარსეს.

ოლქის თითოეული გიმნაზია რვაკლასიანია: მათში — ერთი მოსამზადებელია, ორი — სამაზრო და ხუთი საკუთრივ გიმნაზიური კლასებია, ტფ. სააზნაურო გიმ-

¹ აქვე აღვნიშნავთ, რომ ტფილისის გუბერნია 1846 წლია ადმინისტრაციული დანაწილებით შეიქმნა ყოფი საქართველო-იმერეთის გუბერნიიდან. ახლად დაარსებულ ტფილისის გუბერნიამო შედიოდა მაზრები: ტფილისის, გორის, თელავის, სიღნაღის, განჯის, ერევნის, ნახიჩევანის და ალექსანდრეპოლის და ოლქები ოუშ-ფშავ-ხევისურეთი და ოსეთი. 1849 წელს ერევნის, ნახიჩევანის და ალექსანდრეპოლის მაზრებთან შესდგა ერევნის გუბერნია, 1846 წელს ახალციხის მაზრა ქუთაისის გუბერნიას დაუქვემდებარეს, 1867 წელს ია ტფილისის გუბერნიას დაუმორჩილეს. 1847 წელს ახალციხის მაზრიდან გამოჰყვეს ახალქალაქის მაზრა, 1859 წ. ოსეთის ოლქი გორის მაზრას შეუერთეს, თუშ ფშავ-ხევისურეთის ოლქისაგან კი თიანეთის მაზრა შეიქმნა.

1868 წელს დაარსდა გარჯის გუბერნია, 1880 წელს ტფილისის მაზრიდან გამოჰყვეს ბორჩლოს მაზრა — ტ. ხ.

ნაზიასთან არსებული ორი სპეციალური კურსის მიზანი იყო უნივერსიტეტში შემსვლელთა მომზადება (რადგან გიმნაზია საკმაო ცოდნას ვერ იძლეოდა) და დაბალი კლასებისათვის მასწავლებელთა მომზადება.

აღსანიშნავია საგნების სიმრავლე და სიჭრელე.

ისწავლებოდა: 1. საღვთო სჯული, 2. რუსული გრამატიკა, რიტორიკა, პოეტიკა და რუსული სიტყვიერების ისტორია. 3. არითმეტიკა, ალგებრა, ლონგინეტრია, პლანიმეტრია და სტერეომეტრია. 4. რუსეთისა და ზოგადი გეოგრაფია. 5. საზოგადო და რუსეთის ისტორია, კავკასიისა და ა/კავკასიის მხარის ისტორიითურთ. 6. ზოგადი ფიზიკა. 7. კანონმდებლობის მოკლე ისტორია, ძირითადი კანონები, სახელმწიფო ან საკუბერნიო დაწესებულებანი, კანონები მღვდმარეობათა შესახებ, სამოქალაქო და სისხლის სამართლის კანონები და პრაქტიკული სამართლის წარმოება. 8. სოფლის მეურნეობა და სამოქალაქო არქიტექტურა — ახნაურთათვის, ეპქართა შეილებსათვის კი კომერციული არითმეტიკა, ბუხალტერია, კომერციული გეოგრაფია, საქონლის მცოდნეობა და კომერციული სამართალი. 9. ენები ადგილობრივი: ტფილისის ორივე გიმნაზიაში ყველასათვის სავალდებულოა ქართული და თათრული, სომხებისათვის — სომხურიც, ქუთაისის გიმნაზიაში — ქართული და თურქული. 10. ფრანგული და 11. ლათინური, სავალდებულოა მათთვის, ვინც უნივერსიტეტში აპირებს შესვლას. 12. სუფთა წერა, 13. ხატვა და ხაზვა. სპეციალურ კურსზე ისწავლება ყველა საგანი უნივერსიტეტში შესასვლელად გამოცდებით გათვალისწინებული და გერმანელიც სამკურნალო ფაკულტეტზე შემსვლელთათვის. პედაგოგიური განხრის კურსებზე ისწავლება პედაგოგია, დიდაქტიკა და ის საგნები, რომელთა სწავლება იქნს განზრახული მომავალ მასწავლებელს.

გიმნაზიებში დებულებით შემოღებული იყო სწავლის ქირა წელიწადში 3 მანეთი. წლიური გამოცდები 15 ნოემბრიდან იწყებოდა, სასწავლო წელი კი პირველი იანვრიდან. ზაფხულის არდადეგები ორი თვე გრძელდებოდა — ივლისი-აგვისტო.

მეორმოცე წლებიდან გიმნაზიაში შემოღებული იყო თავისუფალ მსმენელთა ინსტიტუტი, რაც დებულებით დასტურდებოდა. თავისუფალი მსმენელები მოწადეულად არ ითვლებოდნენ: ისმენდნენ გაკეთილებს და გიმნაზიის დასასრულს საგნების ჩაბარების უფლება ეძლეოდათ ატესტატის მისაღებად.

ტფილისის გიმნაზიის პანსიონში 70 მოწაულე სახაზინო ხარჯით ცხოვრობდა, ნაოში 30 ბავშვი ტფ. გუბერნიის დარიბ თავადაზნაურთა, 20 ბავშვი — კი დამსახურებულ რუს მოხელეთა, 20 ბავშვი მუსულმან და სომეხ არისტოკრატისა. ქუთაისის გიმნაზიაში 30 მოწაულე იზრდებოდა ხაზინის ხარჯზე. მათში: 15 ბავშვი გურია-იმერეთის თავადაზნაურთა, 5 ბავშვი — სამეგრელოს თავადაზნაურთა და 5 ბავშვი რუს მოხელეთა. მოწაულეთა შერჩევა მთავარმართებლის უფლება იყო, ხოლო სამეგრელოდან ბავშვები იზავენბოდენ სამეგრელოს მთავრის შერჩევით.

სამიზრო სასწავლებელს დებულება მიზნად უსახავდა: 1. ღარიბ აზნაურთა და მოხელეთა შეილებს მომზადებას სახელმწიფო სამსახურის დაბალი საფეხური-სათვის. 2. საჭირო ცოდნის მიწოდებას ქალაქისა და ყველა თავისუფალი მდგო-

მარეობის ბავშვთათვის და 3. გრწაზინისათვის მომზადებას მალაღი და ყველა-
თავისუფალი მდგომარეობის ბავშვებისას.

სახაზინო საეკლესიო და საბატონო გლეხებს სამაზრო სკოლაში არ ღებუ-
ლობდნენ.

სამაზრო, სასწავლებელი საშუალიანია: მოსამზადებელი და ორი კლასი. სწავ-
ლა უფასოა.

ღებულებით. სამაზრო სასწავლებელში მასწავლებლად დანიშნვისას იმას ეძ-
ლევა უპირატესობა, ვინც იცის ადგილობრივი ენა იმ მაზრის მოსახლეობისა,
სადაც სასწავლებელია გახსნილი.

სამაზრო სასწავლებელში თითქმის იგივე საგნები ისწავლება, რაც 1835 წ.
ღებულებითაა გათვალისწინებული საკანცელარიო წესებისა და ამიერ-კავკასიის
მაზრის გაცნობის დართვით. ადგილობრივი ენის შესწავლა სავალდებულოა სა-
მაზრო სასწავლებლის ყველა მოწაფისათვის. ადგილობრივი ენად ითვლება: ტყი-
ლისისა და ქუთაისის გუბერნიის ქართულ მაზრებში — ქართული ენა, ა/კავკასიის
დანარჩენ მაზრებში — თათრული. სომხურ ენას მხოლოდ სომხები სწავლობენ. სამა-
ზრო სასწავლებელში შეიძლება მეოთხე კლასის გახსნა სოფლის მეურნეობისა
და დაწყებითი კომერციულ მეცნიერებათა (სავაჭრო წიგნების წარმოება ბუჭალ-
ტერიის წესით) შესასწავლად. თუ სავაჭრო წოდების პირი წარმატებით დაასრუ-
ლებდა სამაზრო სასწავლებელს, ის თავისუფლდებოდა ფიზიკური სასჯელისაგან.

სამრევლო სკოლების გახსნა ა/კავკასიაში და საქართველოშიც მხოლოდ
1848 წლის ღებულებით არის ნაკვლისხმევი. ასეთი — სახაზინო ხარჯით მხოლოდ
სამი სასწავლებელი გაიხსნა: ქვეშეთში — მთიულ წარჩინებულ პირების ბავ-
შეთათვის ოცი პანსიონერით. ა.ნ.შა — რაჭის თავადაზნაურთა და სვანების და-
ოსების ზედაფენების ბავშვთათვის აგრეთვე პანსიონით ოცი ბავშვისათვის და
უშლევში იტაურ ბერძენთათვის.

საერთოდ სამრევლო სკოლების გახსნა ნებადა რთული იყო კავკასიის მხო-
ლოდ ქრისტიანულ მოსახლეობაში საზოგადოების ხარჯზე და მეფის ნაცვლის
ნებართვით. სამრევლო სკოლაში ყველა მდგომარეობის ბავშვი მიიღება არა
ნაკლები 8 წლისა. ორივე სქესის ბავშვის ერთად სწავლება აკრძალულია. სწავ-
ლა უფასოა. სამრევლო სკოლა ორგვარია: ზოგიდი, რომლის მიზანია პირველ
დაწყებითი ცოდნის მიწოდება, საქორო ყველაზე დაბალი მდგომარეობის ხალხი-
სათვისაც კი, და სპეციალური, სადაც ისეთი საგნებიც ისწავლება, რომელიც
ამათემი ცნობილ მდგომარეობის ხალხისათვის არის საჭირო.

ზოგადი სამრევლო სკოლა არის ერთი და ორკლასიანი (საზოგადოების
ნივთიერ შესაძლებლობათა მიხედვით). ერთკლასიანში ისწავლება: 1. საღეთო
სჯული მოსახლეობის რწმენის მიხედვით, 2. რუსული წერა-კითხვა, 3. ადგილობ-
რივი ენის წერა-კითხვა, 4. მარტივ რიცხვთა ოთხი მოქმედება. ორკლასიანში
გაფართოებულია საღეთო სჯული, ანგარიში და შემოდებულთა სუფთა წერა.
სპეციალური სამრევლო სკოლები ორწლიანია და ზოგადი საგნების გარდა
ისწავლება სოფლის მეურნეობა და მებაღეობა, თუ მოსახლეობა სოფლის მეურ-
ნეობაა ეწევა; სადაც მოსახლეობა ვაჭრობას მისდევს, სპეც. სკოლებში სავაჭ-
რო წიგნების წარმოება და ბუჭალტურია ისწავლება.

ონისა და ქვეშეთის სახაზინო სამრეწლო სკოლები ზოგადი ხასიათისაა, ყულევის¹ სპეციალურია. აქ, გარდა ადგილობრივ ახალ ბერძნული ენისა, ისწავლება თურქული და ქართული ენები.

სწავლება დაწყებითი სასწავლებელში, ისე, როგორც სამაზრო და გიმნაზიის დაბალ კლასებში, ლანკასტერის მეთოდითაა. სამრეწლო სკოლების ტიპად იყო აღიარებული ტფილისში, გორში, ქუთაისში და ახალციხეში, რომის კათოლიკეთა ეკლესიებთან არსებული დაწყებითი სკოლები და აგრეთვე ტფილისში გერმანელ ხელოსანთა დაწყებითი სკოლა.

1848 წლის დებულებით გათვალისწინებულია აგრეთვე კერძო სასწავლებლებისა და პანსიონების არსებობა. აგრეთვე ქალთათვის კერძო სასწავლებლები. გარდა ამისა გათვალისწინებულია სოფლად და ქალაქად კერძო პირების მიერ ადგილობრივ ენებზე წერა-კითხვის შესასწავლად გახსნილი სკოლები. სასკოლო ხელისუფლებას ევალება თვალყური ადევნოს, რათა ასეთ სკოლებში, გარდა ადგილობრივი ენებისა, არაფერი ისწავლებოდეს.

1848 წლის დებულება არსებითად შემუშავებული იყო სემიონოვის მიერ და ნაწილობრივ, დებულების დამტკიცებამდე, ცხოვრებაში გატარებული. დებულება დროებით იყო შემოღებული, ცდის სახით.

გამორჩევა, რომ მზრუნველს სემიონოვს ოლქისა და დირექციების კუთვნილი ოცი ათასი მანეთი გაეფლანგა. ის გადააყენეს 1852 წლის დასაწყისში და მისი ადგილი ბარონმა ალექსანდრე პავლეს-ძე ნიკოლაიმ დაიჭირა. ახალმა მზრუნველმა 1848 წლის დებულება, საცდელად სამი წლით შემოღებული, გადაამუშავა. ახალი პროექტი მიზნად ისახავდა კავკასიის სასკოლო ორგანიზაციის დაფლობას რუსეთში არსებულ ნორმებთან.

ეს პროექტი დამტკიცებული იქნა 1853 წლის 19 ოქტომბერს (ძალაში დაბრჩა 1860 წლამდის, თუმცა ისიც, ცდის სახით, ოთხი წლისათვის იყო განკუთვნილი).

კავკასიის ოლქი ეზღა ოთხ დირექციად დაიყო: ტფილისის, ქუთაისის, სტავროპოლის და შავი ზღვის მხარის.

ტფილისის დირექცია აერთიანებდა ტფილისის, შემახისა და დარუბანდის გუბერნიებში არსებულ სასწავლებლებს. ქუთაისის დირექციაში შედიოდა ქუთაისის და ერევნის გუბერნიების სასწავლებლები.

ტფილისის სააზნაურო გიმნაზია საგუბერნიო გიმნაზიად გადაკეთდა, რომელშიც ყოველგვარი თავისუფალი წოდების შვილს შეეძლო შესვლა. გიმნაზია შეიდი კლასისა და ერთი მოსამზადებლისაგან შესდგებოდა. პანსიონები კი ტფილისისა და ქუთაისის გიმნაზიებთან მხოლოდ „კეთილშობილთათვის“ დარჩა. კომერციული გიმნაზია სამაზრო კომერციულ სასწავლებლად გადაკეთდა. ოდნავ

¹ ყულევი (იგივე რედუტ-კალე) შტ. ზობის შესართავთან, მეტრამეტე საუფუნის პირველ ნახევარში შავი ზღვის საქართველოს სანაპიროზე ერთადერთი ნავსადგური იყო, რომლითაც შემოჭონდათ საქონელი არა მარტო ა/კავკასიაში და გაჰქონდათ აქედან უცხოეთში და რუსეთში. ის წარმოადგენდა აგრეთვე ევროპა-აზიის სატრანზიტო გზის ნავსადგურსაც. აქ ცხოვრობდა სხვადასხვა ეროვნების მოვჭრე ხალხი, განსაკუთრებით ბერძენები, ყირიმის ომის შემდეგ ყულევა დაჰქარჯა მნიშვნელობა, რისთვის ადგილი ფოთმა დაიჭირა — ტ. ხ.

გამრავლდა პირველდაწყებითი სკოლები (ღუშეთი, თიანეთი) ქვეშეთის ნაცვლად. (ოზურგეთი, ყულევი, ქუთაისი, რაჭა). მოსპო ნაშუადღევს გაკვეთილების მიცემა. სწავლა ახლა დილის 8 საათიდან ორ საათამდის სწარმოებდა, მხოლოდ ოთხი ვაკეთილი, თითო საათნახევრიანი.

სამაზრო სასწავლებლებს დაერთო ერთი მიზანდასახულობა—სამრევლო სკოლებისათვის მასწავლებლების მომზადება. 1853 წლის დებულებით სამაზრო სასწავლებლებში ყოველგვარი მდგომარეობის ბავშვები მიიღებიან. ის ორი კლასისა და მოსამზადებლისაგან შეესდგება. ნიკოლაის შეხედულებით გიმნაზია საერთო განათლების მომცემი სასწავლებელი უნდა იყოს, რომელიც ახალგაზრდას უმაღლესი სასწავლებლისათვის ამზადებს და არა სპეციალობისათვის, მაგრამ ერთბაშად გიმნაზიის მიზანდასახულობის შეცვლა მაინც ვერ მოხერხდა და მე-4 კლასიდან დარჩა სპეციალობად დაყოფა, როგორც ეს 1848 წლის დებულებით იყო გათვალისწინებული. გაძლიერებული იქნა რუსული ენის სწავლება, სამაგიეროდ ადგილობრივი ენები (ქართული და თათრული) სავალდებულო გახადეს გიმნაზიის მხოლოდ პირველ ორ კლასში; ზედა კლასებში კი—ერთი მათგანი შერჩევით. საერთო საგნები სამინისტროს პროგრამით ისწავლებოდა, ადგილობრივი პირობებით შემოღებული საგნების პროგრამას მთავარ მართებელი ამტკიცებდა. მაგრამ რუსული ენის უკოდინარობა შეუძლებლად ხდიდა სამინისტროს პროგრამის შეთვისებას. ამიტომ ზოგი საგანი ერთი კლასით ზევით გადაანაცვლეს (გეოგრაფიას იწყებდნენ მეორე კლასიდან ნაცვლად პირველისა, ბუნებისმეტყველებას მესამე კლასიდან, ნაცვლად მეორისა და სხვ.). რადგან უმაღლეს სასწავლებლებში შესვლის მსურველთა რაოდენობა თანდათან იზრდებოდა, 1860 წელს ლათინური ენის დაწყება მე-5 კლასიდან მე-3 კლასში გადმოიტანეს. 1857 წელს სწავლის ძირა ხუთი მანეთი გახადეს, შემდეგ წელს კი—თუმანი.

1855 სასწავლო წლის მიწურულში ტფილისისა და ქუთაისის დირექციებში შემავალი სასწავლებლების სურათი ამგვარი იყო:

ტფილისის დირექციაში შედიოდა:

1. ტფილისის საკუბერნიო გიმნაზია, დაარსებული 1830 წელს, შესდგებოდა შვიდი კლასისა და ერთი მოსამზადებელისაგან, მასთან პანსიონით. აქ სწავლობდა 337 მოწაფე, მათში: თავადი—38, მელოტი—6, ბეგი—7, აზნაური—122, ობეროფიცრის შვილი—67, სასულიერო—6, მოქალაქე—82, უცხოელი—9. ხაზინა გიმნაზიას ყოველწლიურად აძლევდა 377.765 მან.

2. სამაზრო კომერციული სასწავლებელი, დაარსებული 1854 წ. შესდგებოდა სამი კლასისა და მოსამზადებელისაგან. ხაზინა აძლევდა მას 6.810 მან., აქ სწავლობდა 131 მოწაფე, ყველანი მოქალაქეთა შვილები იყვნენ.

3. გორის ხამაზრო ხასწავლებელი, დაარსებულია 1830 წ. ორი კლასით და მო ამზადებელით. ხაზინა აძლევდა 3.340 მან., სწავლობდა 98 მოწაფე. მოწაფეთა შემადგენლობა: თავადი—15, აზნაური—37, ობეროფიცრის შვილი—11, სასულიერო წოდების—7, საიკლესიო გლეხი—1, საბგლები—3, მოქალაქე—24.

4. ხილნაღის ხამაზრო ხასწავლებელი (ორკლასიანი), დაარსდა 1831 წ., ხაზინიდან იღებდა 2.800 მან., სწავლობდა 60 მოწაფე.

5. თელავის სამაზრო სასწავლებელი, დაარსდა 1830 წ., ხაზინიდან იღებდა 2.820 მან., სწავლობდა 79 მოწაფე, —ამათში თავადი—8, აზნაური—11, ობეროფიცრის შვილი—2, სას. გლეხი—3, მოქ.—50, სახელმწიფო გლეხი—5.

6. დუშეთის პირველდაწყებითი სკოლა, დაარსდა 1834 წ., იღებდა ხაზინიდან 1.000 მან., იყო ერთკლასიანი. სწავლობდა მისში 25 მოწაფე. ამათში თავადი—5, სას. წოდ.—2, მოქ.—6, სახელმწიფო გლეხი—7, საეკლ. გლეხი—5.

7. თიანეთის პირველდაწყებითი სკოლა, დაარსებულია 1852 წელს. ხაზინა აძლევდა 1250 მან., იყო ერთკლასიანი—პანსიონით. აქ სწავლობდა 35 სახაზინო გლეხის შვილი.

ტფილისის ღირექციაში შემოდიოდა აგრეთვე შემახის ოთხკლასიანი სკოლა, დარუბანდის, განჯის, ბაქოს, ნუხის და შუშის ორკლასიანი (და თითო მოსამზადებელი) სამაზრო სასწავლებლები და ყუბის ერთკლასიანი პირველდაწყებითი სკოლა.

ქუთაისის ღირექციაში შედიოდა:

1. ქუთ. ხავუბ. გიმნაზია პანსიონით, დაარსებული 1850 წელს. 1855 წელს აქ იყო ექვსი კლასი და 1 მოსამზადებელი. ხაზინიდან იღებდა 29.329 მან., სწავლობდა 174 მოწაფე. ამათგან თავადისა და აზნაურის შვილი—160, ობეროფიცრის შვილი—6, მოქალაქის—6, სასულიერო—6.

2. ახალციხის სამაზრო სასწ. დაარს. 1831 წ., ორკლასიანი და მოსამზადებელი—ხაზინიდან იღებდა 2.920 მან. სწავლობდა 52 მოწაფე—აზნაური—3, ობეროფიცრის შვილი—9, მოქალაქე—40.

3. რაქის პირველდაწყებითი სკოლა, ერთკლასიანი, დაარსებული 1855 წ., იღებდა ხაზინიდან 650 მან. სწავლობდა 83 მოწაფე—აზნ.—61, ობეროფიცრ. შვილი—2, სას. წოდ.—9, მოქალაქე—11.

4. ყულევის პირველდაწყებითი 2 კლასიანი სკოლა, დაარს. 1852 წ. ხაზინა აძლევდა 1.000 მან. 1855 წ. აქ მეცადინეობა ყირიმის ომის გამო არ სწარმოებდა, 1854 წ. 7 მაისს ინგლის-საფრანგეთის ფლოტიდან დაშენილმა ყუმბარებმა სკოლის შენობა დასწვა.

5. ოზურგეთის ორკლასიანი სკოლა, დაარსდა 1854 წელს.

6. ქუთაისის პირველდაწყებითი სკოლა. ამ ორ უკანასკნელ სკოლაშიც ომიანობის გამო 1855 წ. სწავლა არ ყოფილა.

ქუთაისის ღირექცია განაგებდა აგრეთვე ერევნის სამკლასიან სასწავლებელს, ნახჭევანის და ალექსანდრეპოლის ორკლასიან სამაზრო სასწავლებლებს, ორდუბათისა და აბაღმაიზეთის ერთკლასიან სკოლებს.

ქალთა სასწავლებლები

აღსანიშნავია, რომ აკაკეასიის სასწავლებელთა შესახებ გამოცემული დებულებები მეოთხმოცე წლებამდის სრულიად არ ითვალისწინებს ქალთა განათლებას. 1804 წელს გამოცემული საიმპერო დებულებაში ნათქვამია, რომ სამრევლო სკოლებში ყველა მღვდომარეობის ბავშვი მიიღება, განურჩევლად სქესისა და პასაკისაო.

1828 წლის საიმპერიო დებულებაში, რომელიც უფრო რეაქციონური ბასია-თისაა, ნათქვამია, რომ სამრევლო სკოლებში ორივე სქესის ბავშვები დაი-შვებიან, მაგრამ გოგონები არა უშეტეს თერთმეტი წლისაო. 1848 წელს დამ-ტკიცებულ დებულებაში კავკასიის სასწავლო ოლქის შესახებ ნათქვამია, რომ ორივე სქესის ბავშვთა მოთავსება ერთ სასწავლებელში (იგულისხმება სამრევ-ლო სკოლა) სასტიკად აკრძალულიაო.

1857 წლის 26 ივნისის დებულებაში სასწავლო ნაწილის შესახებ კავკასიისა და ამიერ-კავკასიაში ვკითხულობთ: „ორივე სქესის ბავშვთა სწავლება ერთსა-დაიმავე კლასში (ლაპარაკია დაწყებითი სკოლებზე — ტ. ხ.) აკრძალულია, მაგრამ თუ სკოლასთან მოიპოვება ცალკე ოთახი და მასწავლებლის ცოლი, ან სხვა კეთილსაიმედო პირი, საზოგადოებასთან ან მშობლებთან შეთანხმებით თავზე იდებს გოგონების ზედამხედველობასა და მათ სწავლებას, მათ არ აღეკრძალებათ ამისათვის სასწავლებელში შეკრება“.

ამრიგად ქალთა განათლებას აღნიშნულ პერიოდში არავითარი უზრაღლება არ ექცეოდა.

მეორმოცე წლებში დაარსებული იქნა მაღალი არისტოკრატიის ქალთა გასა-ნათლებლად ა/კავკასიის ქალთა ინსტიტუტი — ქალთა ერთადერთი სახაზინო სას-წავლებელი სამოცდაათ წლებამდის. ამ ინსტიტუტის ჩანასახს ჩვენ უფრო აღრე ვნახულობთ: 1830 წლის 11 ივლისს მთავარმართებელს პასკევიჩს გამოუთხოვია უმაღლესი მთავრობისაგან 2500 მანეთი ყოველწლიურად მცირე წლოვან კეთილ-შობილ ქალთა პანსიონის წესანახად. პასკევიჩი აღნიშნავს, რომ ქალთა აღზრდა ხელს უწყობს ოჯახურ სათნოებას და აძლევს მათ შესაძლებლობას დედობის დროს თვითვე აღზარდონ შვილები.

პანსიონის გამგედ პასკევიჩს ამ დროს აქ მომუშავე ცნობილი ფრანგი კო-მერსანტის კასტელას ჭკრივი დაუნიშნავს. როზენი მთავარმართებელი სწერს განათლების მინისტრს ლივენს 1832 წლის 2 ივლისს: „პანსიონის გამგე კას-ტელა გათხოვილა და პანსიონიც არ დამხვედრია... მაგრამ დავრწმუნდირა რომ აღგილობრივი თავადაზნაურობა განსაკუთრებულ მისწრაფებას იჩენს მიაწოდოს დედათა სქესს ევროპული განათლება — ამის ხელის შესაწყობად მე ვადავწყვიტე ამ პანსიონის განახლება და მისი გამგეობა შევთავაზე ქ-ნ მორდუნიოვა-დანი-ლევიჩისას, რომელსაც, როგორც რუსს, უპირატესობა უნდა მიეცეს უცხოელის წინაშე: „Ибо любя свое отечество, конечно, внушит в своих питомцах, русских и здешних уроженок, тот образ мыслей и того духа, каких пра-вительство имеет право ожидать, как плод своего благодеяния“.

მთავრობის მიერ გაღებულ 2,500 მანეთის (ვერცხლით) ანვარიშიში გამკვს უნდა აღეზარდა პანსიონში მთავრობის მიერ შერჩეული 6 ქალი აღგილობრივ რუს მოხელეთა და თავადაზნაურთა.

ფინანსთა მინისტრის კანკინის მიერ გამოგზავნილი კომისიის წარმომხმეში („Росс. владения за Кавказом“ ნაწ. I, გვ. 271) ვნახულობთ მცირე ცნობას აღნიშნული პანსიონის შესახებ: კეთილშობილ ქალთა პანსიონში 8 მასწავლებელი და 21 მოწაფეა. მათში სახაზინო ხარჯით სწავლობს ერთი ქართველი, ორი სომეხი და

ა რუსი. თავიანთ ხარჯით კი სწავლობენ: ქართველი—1, სომეხი—8, რუსი—6. პანსიონის გამგეს ყოველწლიურად ეძლევა 2500 მ. ვერცხლით.

1838 წელს შთავარ მართებელს გოლოვინს პანსიონის გამგედ შინამასწავლებლის პერერიას ცოლი დაუნიშნავს, რომელიც აღნიშნული სუბსიდიის ანგარიშში დათანხმებულია 12 მოწაფის მიღებას.

ქალთა აღნიშნული პანსიონი ქალთა ინსტიტუტად გადაუკეთებიათ მეორ-მოცე წლებში. 1840 წლის 23 მარტს დაუმტკიცებიათ უმაღლესად ინსტიტუტის წესდება. ინსტიტუტს გარდა პანსიონისათვის ყოველწლიურად ვადებულ 2.500 მანეთისა, გაეხსნა 1841 წლიდან ყოველწლიურად 21.500 მან. კრედიტი და ნიეცა ერთდროულად წენობის გადასაკეთებლად 15.375 მ. და 97³/₄ კ. ვერცხლით. ინსტიტუტი დაარსდა 60 სახაზინო და 20 თავის ხარჯზე მყოფ მოწაფისათვის. 60 ადგილში ორმოცი ეთმობოდა ადგილობრივ მაღალ არისტოკრატის, ხოლო ოცი ადგილობრივ საშუალო და სამოქალაქო სამსახურში მყოფ მოხელეებს. თავის ხარჯზე მყოფთ წლიურად შექონდათ 150 მან. ინსტიტუტის კურსი ექვსწლიანი იყო და სამ კლასად იყოფოდა: თითო კლასისთვის ორ-ორი წელი იყო განკუთვნილი.

ამ სასწავლებელში შემდეგი სიგნები ისწავლებოდა: საღეთო სჯული, არითმეტიკა, ისტორია და გეოგრაფია ზოგადი და განსაკუთრებით რუსეთის, საჭირო ცნობები ბუნებისმეტყველებიდან და ფიზიკიდან, რუსული ენა და ლიტერატურა, ფრანგული ენა და ლიტერატურა, ქართული ან სომხური ენები მსურველთათვის, სუფთა წერა, ხატვა, ხელსაქმე, ცეკვა. ამიერ-კავკასიის ქალთა ინსტიტუტი გახსნილია 1842 წლიდან. საზოგადოდ ყველა დახურულ სასწავლებლებში და მათ შორის ტფილისის ქალთა ინსტიტუტში სასტიკი რეჟიმი არსებობდა.

სათანადო ბინის უქონლობის გამო დებულებით გათვალისწინებული რიცხვი ნოწაფე ქალთა ინსტიტუტში პირველ წლებში არ უოფილა. 1842 წელს სახაზინო ხარჯზე 16 მოწაფე იყო, 1845 წლამდის მათი რიცხვი არ აღემატებოდა ოცდაათს. შემდეგში კი ნორმა შესრულდა. თავის ხარჯზე მყოფთა რიცხვი დასაწყისში 25 უდრიდა, 1847 წელს კი 16-ს. 1848 წლიდან ახალი შენობის მიშენებასთან დაკავშირებით თანდათან გაიზარდა მოწაფეთა რაოდენობა. ათეული წლის განმავლობაში (1843-1852 წ.) სასწავლებელი მხოლოდ 66 მოწაფემ დაასრულა. სახაზინო ხარჯით 52 მოწაფემ, თავის ხარჯით კი თოთხმეტმა (იხ. გან. „კავკაზ“ 1852 წ. № 27). მათში ადგილობრივი — 28, რუსი — 24. 1852 წელს ინსტიტუტში 81 მოწაფე ყოფილა. ათი წლის განმავლობაში ინსტიტუტზე მთავრობამ დახარჯა 300.000 მან. ვერცხლით. მშობელს ექვსწლიანი კურსი 950 მ. უჯდებოდა, ხაზინის ხარჯზე მყოფი თითოეული მოწაფე კი 6 წელს 2.795 მ. ჯდებოდა.

ა/კავკასიის ქალთა ინსტიტუტი 1855 წლამდის მოთავსებული იყო ბაღის ქუჩაზე, შადინოვის სახლში (ენგელსის და მახარაძის ქ. კუთხე). 1857 წლიდან კი ერომოლოვის ქ. თუმანოვის სახლში. ინსტიტუტის უკანასკნელი შენობა, შ. ჩიტაძის ქ., სადაც წინეთ ა/კ კომუნისტური უნივერსიტეტი იყო მოთავსებული, დაწყებულია 1888 წელს, როდესაც თბილისში მეფე ალექსანდრე III ჩამოვიდა.

1846 წლის 17 დეკემბერს დამტკიცებულ იქნა წმინ. ნინოს სახელობის ქალთა საქველმოქმედო საზ-ბის წესდება. საზ-ბა ქალებისაგან შესდგებოდა, რომელთაც ყოველ წლიურად საწევრო 10 მან. შეჰქონდათ (თვითიუღს).

საზ-ბის მთავარს მიხანს შეადგენდა ხელმოკლე მშობლების ქალთა აღზრდა და მათთვის აუცილებელი ცოდნის მისაცემად აკადემიის სხუდასხვა ქალაქებში სასწავლებლების დაარსება, აგრეთვე ქ. ტფილისში უბრალო კლასის (ასეა ნათქვამი წესდებაში) ბავშვთათვის თავშესაფარის გახსნა.

დასაწყისში ამ საზ-ბის სახსრებს შეადგენდა: 1) 1841 წ. მთავარ-მართებელ გოლოყინის მეუღლის მიერ შეკრებილი 1475 მ. და 51 კ. ვერცხლით, 2) ერთ-ერთი ქველმოქმედის მიერ შემოწირული 16.100 მან. ასიგნაციებით. სულ 6.104 მან. და 8¹/₇ კაპ. ვერცხლით.

აღნიშნულ საზოგადოებას წწ. ნინოს სახელობის სასწავლებელი გაუხსნია ტფილისში 1846 წლის 5 მაისს, ხოლო ქუთაისში 1847 წ. 14 მაისს (საზოგადოებას ასეთივე სასწავლებლები ჰქონდა აგრეთვე შემახაში და ერევანში); სასწავლებელი წესდებით მიზნად ისახავდა „სათნოიან ცოლებისა და ოჯახისათვის კარგი დედების აღზრდას“. მოწაფეები პანსიონერებისა და ნახევრადპანსიონერებისაგან შესდგებოდნენ. პირველი წლიურად 80 მ. იხდიდნენ, მეორენი მთელი დღე სასწავლებელში იყვნენ, მხოლოდ დასაძინებლად მიდიოდნენ სახლში და წლიურად 40 მ. იხდიდნენ.

სასწავლო კურსი წმ. ნინოს სახელობის სასწავლებლებში ორ კლასად იყოფოდა, თითოეული სამ წლიანი იყო. პირველ კლასში ისწავლებოდა: კატეხიზისი და საღვთო სჯულის ისტორია, რუსული, სომხური და ქართული ენები, სუფთა წერა, გრამატიკა და არითმეტიკა. მეორე კლასში ისწავლებოდა: საღვთო სჯულის ისტორია, გრამატიკა, გეოგრაფია, საზოგადო და რუსეთის ისტორია. უკანასკნელ წელს ცეკვასაც ასწავლიდნენ. აცნობდნენ აგრეთვე საოჯახო საქმეებს.

ტფილისის სასწავლებლის გახსნისას 29 მოწაფე იქნა მიღებული. 1850 წელს 88 პანსიონერი იყო და 2 ნახევრადპანსიონერი. 1852 წელს 100 პანსიონერი იყო და 6 ნახევრად პანს. ამ წელს სასწავლებელს ჰქონდა პირველი სრული გამოშვება. სასწავლებელი დაასრულა 5 მოწაფემ, მათში ერთი ქართველი იყო (სოფიო ჯაფარიძე). საზოგადოებას ამ წელს ჰქონდა პრიკაზის ფასიანი ქალაღებები 10.000 მ. ვერცხლით. აგრეთვე სახლი კუკიაში, ღირებული 8.609 მ. ვერცხლით. საზოგადოების საპატიო წევრებს ე. ი. ზუბალოვს და დ. ი. თამაშვეცს ყოველწლიურად შეჰქონდათ საზოგადოებაში 200—200 მან. ვერცხლით. 1846 წლიდან 1852 წლამდის საზოგადოებას შემოსვლია 73.000 მანეთი ვერცხლით (იხ. „კაეკაზ“ 1852 წ. № 32).

ქუთაისის წმ. ნინოს სახელობის სასწავლებელში გახსნისას 1847 წელს მიღებული იქნა 15 მოწაფე. 1853 წელს იქ 30 მოწაფე ქალი იყო. მათში 20 თავისი ხარჯით იზრდებოდა: 15 მოწაფე რუსი იყო, 15—ქართველი. წლიური გადასახადი 50 მანეთი იყო. ამ წლისათვის გამოშვებული იყო 12 მოწაფე, მათში ექვსმა სრული კურსი დაასრულა. 1853 წლისათვის სასწავლებელს შეეკრება სულ 14. 770 მან., დაეხარჯა—13.173 მან. მთავარი ვასაილი დაქირავებული სახლის

ქირა (5 წლის განმავლობაში 5.777 მან.), მასწავლებლები უფასოდ ასწავლიდნენ სასწავლებელში. პირველ საგამოწვებო ზეიშე (1853 წ.) ქართველები რუსულად კითხულობდნენ ლექსებს, რუსები კი — ქართულად (იხ. „კავკაზ“-ი 1853 წ. № 45).

კვირის სახელმწიფოებრივი

სახაზინო სასწავლებლები ყველა მსურველს ვერ დააკმაყოფილებდა, მიი უმეტეს, რომ მე-19 საუკუნის მესამოცე წლებამდის მათი რაოდენობა მეტად მცირე იყო. გარდა ამისა ეს სკოლები საზოგადოების განსაზღვრულ ფენებისათვის იყო განსნილი. მოსახლეობის დაბალი ფენები წერა-კითხვას შინაურ სკოლებში სწავლობდა, თუ ამისთვის საჭირო პირობები იქნებოდა. იყო აგრეთვე აქა-იქ კერძო, ოფიციალური, მაგრამ არა სახაზინო სკოლები. ასეთი სკოლების შესახებ მეტი კანტი-კუნტი ცნობებია დარჩენილი. ცოტაოდენი ცნობები ასეთი სკოლების შესახებ მოიპოვება ფინანსთა მინისტრის კანკრინის 1827 წელს ა/კავკასიის შესასწავლად გამოგზავნილ კომისიის ზემოდ დასახელებულ შრომებში. ცნობები სამწუხაროდ მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს მიხრეხ შეეხება¹. ტფილისის მაზრაში სკოლები და სასწავლებლები არ მოიპოვება გარეუბნისა, რომ რამდენიმე სოფელში ოცდაათზე მეტი ბავშვი სწავლობს ეკლესიის მსახურთან (დასახ. შრ. ნაწ. I, გვ. 291). ცნობილია, რომ ასეთი სკოლები ყველგან მოიპოვებოდა და სკამო რაოდენობითაც. „ბოდბის მონასტერში არის სასწავლებელი ქართველ სამღვდლოებისა და საეკლესიო გლეხებისათვის“ (გვ. 324-325).

„გორში, გარდა სამაზრო და სასულიერო სასწავლებლებისა, არის კიდევ კერძო სასწავლებელი კათოლიკეთა ეკლესიასთან, რომელშიაც კათოლიკე სომხები სწავლობენ“ (გვ. 59, ნაწ. II).

„ბორჯალოს დისტანციაში ორი სკოლაა: ბერძნული — ალავერდის სპალენძის სადნობ ქარხანაში, და გერმანული — ეკატერინფელდში. ორივეში მხოლოდ წერა-კითხვას ასწავლიან. სხვა, თათრების, სომხების და ქართველების სოფლებში არაა არავითარი სასწავლებელი, რისთვისაც ზოგი სომხის ბავშვი თბილისის სომხურ სასწავლებელში სწავლობს“ (ნაწ. II, გვ. 280).

„ტფილისის გერმანულ კოლონიტებმა აქეს თავისი სკოლა 22 მოწაფითა და ორი მასწავლებლით“.

„კათოლიკეთა მონასტერთანაც არსებობს კათოლიკე ბავშვთათვის სკოლა“. (ნაწ. I, გვ. 27). კერძო სასწავლებლების შესახებ მე-19 საუკუნის დასაწყისში ცოტაოდენი ცნობები მოეპოვება აგრეთვე პლატონ იოსელიანისაც „Описание древностей гор. Тифлиса“ გამოც. 1866 წელს.

„კალობანში (ტფილისის გარეუბანი) აღრიდანვე არსებობდა სასწავლებელი, რომელიც 1820 წელს დაიხურა“ (გვ. 82).

„... 1804 წელს ააგეს ტფილისში ხაზინისა და მდიდარ კათოლიკე სომხების შემოწირულებით ახლანდელი ლამაზი ეკლესია, აგრეთვე სახლი კაპუცინების

¹ უფრო ვრცელი ნასალა კერძო სკოლების შეახებ XIX ს. 30-40 წლებში, იხ. ამავე კრებულში ანხ. ძინისტარაშვილის წერილი. — რ ე დ.

მოსათავსებლად; სკოლა და თავშესაფარი მეფე ირაკლისა და გიორგი მე-13 სასახლის ექიმის კარაივის ხარჯზე. ის 1862 წ. გარდაიცვალა (გვ. 236).

1835 წელს ტფილისში გარდაცვლილა სომეხი კათოლიკე პავლე შაქულოვი, რომელთანაც პლ. იოსელიანი სწავლობდა 1829 წელს ლათინურ ენას. შემდეგ ის გადასახლებულა ახალციხეში. ჰქონდა მდიდარი ბიბლიოთეკა და სკოლა ბავშვებისა და ნოწაფეთათვის (გვ. 235).

კერძო სასწავლებლის ხასიათი ჰქონდა აგრეთვე ტფილისის სომეხთა სასწავლებელსაც. ზემოდ დასახვლებულ შრომაში — („Общ. Росс. владений за Кавказом“ ნაწ. I, გვ. 271) ვკითხულობთ: „სომეხთა სასწავლებელი დაარსებულია 1825 წელს კერძო შეწირულებით. შეწირულების გარდა სასწავლებელს აქვს შემოსავალი უძრავ ქონებიდან. ასეთია: 29 დუქანი, ქარვასლა და ორი ვენახი. სულ აქედან შემოდის ორი ათასი მანეთი ვერცხლით, გარდა ამისა სასწავლებელს აქვს ერთი სომხისაგან ნაანდერძევი 4.000 მან. ვერცხლით. სკოლას აქვს ყუებრთელა ბინა, რომელიც 250 მოწაფეს იტევს“.

ამაზე უფრო დაწერილებით ცნობებს ჩვენ ვნახულობთ ნგზავრის, ბარონ ფონ-გაკსტაუზენის ნაშრომში: „ზეკავაზსკი კრაი“. ის საქართველოსა და სომხეთში 1843 წელს მოგზაურობდა. „როდესაც ეფრემი ავიდა პატრიარქის ტახტზე, გაგზავნა მან 1811 წელს ნერსესი საქართველოში ეპარქიის ეპისკოპოსად. მან შემოიღო თავის ეპარქიაში მკაცრი წესი და რიგი და ეპარქიის შემოსავლიდან დაიწყო თანხების დიგროვება სასწავლებლის დასაარსებლად. 1819 წელს მან დაიწყო ტფილისში სკოლისათვის ყუებრთელა შენობის აგება, რომელიც 1823 წელს საესკებით დაასრულა. მაშინ გახსნილ იქნა ელემენტარული სასწავლებელი, რომელშიც 1828 წელს 400 მოწაფე ითვლებოდა. ნერსესმა ყოველი მზრიდან გამოიწვია მასწავლებლები, ცნობილი სომეხი შავან ჩერბეციც კი მოიწვია პარიზიდან. მაშინ ელემენტარულ სასწავლებლის პარალელურად შეიქნა სკოლის ახალი განყოფილება. უნაღლესი სასწავლებელი ღვთისმეტყველებისა და საეკლესიო ისტორიის შესასწავლად. მაგრამ სასწავლებელი განკუთვნილი იყო არა მარტო სასულიერო, არამედ საერო პირთათვისაც. ამიტომ ერთი განყოფილება სემინარია იყო, მეორე — გიმნაზია. ის (ნერსესი) არ კმაყოფილდებოდა ამით და აკადემიის ვრცელი გეგმა შეადგინა, რომელშიაც განზრახული იყო ყველა სექციურებათა სწავლება სრული მოცულობით. სასწავლებლის გვერდით მოწყობილი იყო ტიპოგრაფია“ (იხ. დასახ. შრომა, გამოც. 1857 წ. გვ. 14-15).

1845 წ. ტფილისში 4 კერძო პანსიონი ყოფილა, რომელშიც მოწაფეთა რიცხვი 163 აღწევდა (იხ. „ზაკ. ვესტნიკ“ №7, გვ. 58. არა ოფიციალური). შემდეგ წლებში კერძო პანსიონებისა და სკოლების რიცხვი მომრავლდა. აქვე მოვიყვანო ცოტაოდენ ცნობას მათ შესახებ 1855-56 სამოსწავლო წლისას:

1. ირიცქუზოვის ორკლასიანი სკოლა, დაარსებული 1842 წ. სწავლობს 29 მოწაფე, — აზნაური — 15, მოქალაქე — 14.

2. იანიცკია კერძო ვაჟთა პანსიონი, დაარს. 1605 წ., სწავლობს 39 მოწ., თავადი — 4, ობეროფიც. შვილი — 15, აზნაური — 15, უცხ. — 2, მოქალ. — 3.

3. აზმარდანიოვის ქალთა კერძო სკოლა, დაარსებულია 1852 წ., ერთკლასიანი, სწავლობს 12 მოწაფე, ყველა მოქალაქე.

4. **შახნაზაროვის ვაჟთა სკოლა**, ერთკლასიანი, დაარსებულია 1852 წ., სწავლობს 35 მოწიფე, ყველა მოჭალაქე.

5. **ბალახანოვის ერთკლასიანი სკოლა**, დაარს. 1853 წ., სწავლობს 32 მოწ. თავ.—1, აზნ.—9, მოქ.—22.

6. **ხატისიანის ორკლასიანი სკოლა**, დაარს. 1853 წ., სწავლობდა 29 მოწ. თავადი—15, აზნ.—14.

7. **მონასტისკის ორკლასიანი სკოლა**, დაარს. 1854 წ., სწავლობს 16 მოწ. თავადი—3, აზნ.—13.

8. **ქ-ნ ფავრის კერძო ქალთა პანსიონი**, დაარსდა 1854 წ., ორკლასიანი, სწავლობს 47 მოწიფე, აზნ.—36, თავ.—2, მოქ.—9.

ამ უკანასკნელ კერძო პანსიონის შესახებ ვახ. „კავკას“-ის 1854 წ., №69-ში ვკითხულობთ: „ქალბატონი ფავრა, ცნობილი თავის განათლებით, აკავებისის კეთილშობილ ქალთა ინსტიტუტის ყოფ. დამრიგებელია. ნაცნობების თხოვნით მან ქალთა პანსიონის გახსნა განიხრახა, რომლის ნებართვა უკვე მიიღო. ოფიციალური გახსნა 1 ოქტომბერს მოხდა. უკვე თავმოყრილი იყო 15 გოგონა. წლიური გადასახადი 210 მან. ვერცხლით. მოთავსებულია კუკიაში, მტკვრის ნაპირზე, ბელიაგვის სახლში. ისწავლება: საღვთო სჯული, არითმეტიკა, გეოგრაფია, ისტორია, რუსული, ფრანგული, ქართული, სომხური, სუფთა წერა, ცეკვა, მუსიკა, ხელსაქმე. გამგეს განზრახვა აქვს აგრეთვე შეასწავლოს დიასახლისობა მომავალ დედებს“-ო.

ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორს პოლკოვნიკს კოლიუბიაკინს 1857 წ. ქუთაისის მახრის შემოვლისას სოფ. სვირში უნახავს, რომ ქუთაისის სასულიერო სასწავლებლის ყოფ. მასწავლებელს სიმონ ნიჭიევს თავის ღარიბ სახლში გლეხებისა და ღარიბ აზნაურთა შვილებისათვის გაუხსნია სკოლა, რომელშიაც 8 ბავშვი იყო თავმოყრილი. „რამდენიმე თვის სწავლების შემდეგ ყველა მათგანს შეეძლო თავისუფლად კითხვა ქართულად, ორს კი რუსულადაც. ძნელი ვადმოსაცემია გრძნობები, რომელითაც რუსი ისმენდა რუსულ ხმებს, დაბალი ხალხის ბავშვთა მიერ წარმოთქმულს იმ ქვეყანაში, რომელსაც ჩვენ უმართავთ ნახევარი საუკუნე, მაგრამ სადაც იშვიათ აზნაურს ესმის ჩვენი ენა“-ო, — დასქენს კოლიუბიაკინი. იგი საბოვდა უმიღღეს მთავრობას წასაქვხებლად მასწავლებლის დიჯიდოვებას ფულით და სკოლისას კი საათით. უმაღლესმა ხელისუფლებამ საჩუქარზე უარი თქვა, ხოლო ქუთაისის დირექციას ასეთი სკოლების შესახებ გამაფრთხილებელი წინადადებებით მიმართა, რითაც, აღბად, გუბერნატორის აღფრთოვანებული გრძნობებიც, სვირში რუსული ხმების გაკონიჭებით გამოწყვეული, შეწყდა.

დასასრულ უნდა აღვნიშნოთ, რომ 1860 წელს კავკასიაში გატარდა საერო განათლების საქმის ხელმძღვანელობის რეორგანიზაცია. მთავარმართებელ ბარიატინსკის მიერ გაუქმებული იქნა სკოლების მთლიანი ხელმძღვანელობა სამოსწავლო ოლქის სახით და სკოლებიც ისე როგორც პართვა-გამგეობის დანარჩენი უწყებანი დაუმორჩილეს ხელისუფლების ადგილობრივ წარმომადგენელს—გუბერნატორებს.

ამ ზონებს ბარიატინსკი ასაბუთებდა ორი მოსაზრებით:

1. ოლქის გეოგრაფიული პირობებისა და ფართო მოცულობის გამო შეუძლებელი ხდება ოლქის მზრუნველის ზიერ სკოლების ადგილობრივად ნშირი დათვალიერება და უშუალო ხელმძღვანელობა, რისგანაც არის დამოკიდებული სასწავლებლების კეთილდღეობა და წარმატება.

2. ხელისუფლების წარმომადგენელს ადგილზე ემორჩილება მმართველობის კვლეა უწყება. გამონაკლისს წეადგენს მხოლოდ სამოსწავლო დარგი და ადგილობრივი უფროსის დირექციის საგნებში მკირეოდენი ჩარევის შემთხვევაშიაც კი იწყებს მათ შორის გაუგებრობას, დავას და მტრობაააც. ეს ცელილება საცდელად შემოღებულ იქნა დროებით — სამი წლის ვადით. მაგრამ მან მკტი არეყდარევა გამოიწვია. 1864 წელს დაარსეს კავკასიის სასწავლებელთა მთავარი ინსპექტორის თანამდებობა, ხოლო 1868 წ. იანვარში აღდგენილ იქნა ცალკე სამოსწავლო ოლქი მზრუნველის თანამდებობით.

გვინდის სასულიერო სემინარია

1817—1822 წლებში

I

1801 წ. 12 სექტემბრის მანიფესტის ძალით მეფეს რუსეთში საქართველო შეიერთა. ამ დროიდან იგი მტკიცედ იკიდებს ფეხს საქართველოში და შემდეგ მთელს ამიერ-კავკასიაში. ჯერ კიდევ მე-16, მე-17 და განსაკუთრებით მე-18 საუკუნიდან ვითარდება მეფის რუსეთის ექსპანსია მახლობელ აღმოსავლეთისაკენ. წელში მომავრებულ რუსეთის სავაჭრო კაპიტალს სჭიროდა ბაზრები და მახლობელი აღმოსავლეთი ამ მარცხე წარმოადგენდა საუკეთესო არეს, სადაც კაპიტალს შეეძლო გაეშალა თავისი მოქმედება და უშუალო ურთიერთობა ჰქონოდა ირანსა და ინდოეთთან. საქართველოს ანექსიამ თვითმპყრობელობას დასაყრდენი ბაზა მოუპოვა ამიერ-კავკასიაში და ე. წ. „კავკასიის (სამხედრო) ხაზიც“, თუ სულ არა, ნაწილობრივ მაინც უზრუნველყოფილ იქნა მთიელების თავდასხმისაკენ. თვითმპყრობელურ-ბიუროკრატიულ რუსეთის შემოაქვს ჭეშნვი თავისი სახელმწიფო აბრატი, კანონები და მოკავეს თავისი მონღოლური და ჯარი. ყველაფერი ადგილობრივი (დაწესებულება, სკოლა, ენა და სხვ.) ისპობა და იდეენება. იწყება რუსიფიკაციის ფართო გეგმის გატარება. სწავლა-აღზრდა, მართვა-გამგეობა და საქმის წარმოება სულ რუსულ ენაზეა. 1811 წ. საქართველოში დაწესდა ეგზარქოსთა ინსტიტუტი. 1817 წლიდან ამ თანამდებობაზე სულ რუსები არიან, ქართული ეკლესია სინოდს დაუმორჩილეს.

რუსეთის ბიუროკრატიულ ხელისუფლებას საქართველოსა და ამიერ-კავკასიისათვის სჭირდება მონღოლთა დიდი შტოები. მაღალ, დიდ თანამდებობაზე მუდამ რუსებს ნიშნავდენ, მაგრამ დაბალ ადგილებზე ადგილობრივი ელემენტები სჭიროა იყო. ოღონდ, იგი რუსულის მცოდნე, ან რუსულ სკოლაში უნდა ყოფილიყო ნასწავლი. ამ მოსაზრებით ტფილისში გაიხსნა „კეთილშობილთა სასწავლებელი“ (1802 წ.), რომელიც სახელმწიფო დაკვეთას ისრულებდა და მონღოლებს ზრდიდა.

1817 წ. ტფილისში დაარსებულ მართლმადიდებელთა სასულიერო სემინარიას უფრო ფართო მიზნები დაუსახეს: 1) მას უნდა აღეზარდა კულტის მსახურ-

ნი და თვითმპყრობელობისთვის ხაიმედო, სახულიერო სასწავლებელთა მასწავლებლები და 2) მოემზადებინა მისიონერები მთაში ქრისტიანობის დასაწერგად, რომ ხელისუფლება უფრო მტკიცედ გაბატონებულიყო და დაემონა კავკასიას მთის ხალხები.

საქართველოში რუსეთის თვითმპყრობელობის მმართველობის დამყარების დღიდან დიდხანს არ გაეცლო, რომ ადგილობრივი ხელისუფლების წრეებში დაიბადა ახრე ტფილისში სემინარიის დაარსების შესახებ. 1809 წელს მთავარმართებელი ტორმასოვი სინოდის ობერპროკურორ გოლიცინისადმი წარდგენილ მოხსენებაში მოითხოვს, რომ ტფილისში დაწესდეს დიკასტერია საეკლესიო საქმეების მმართველობისათვის და ამასთან ერთად გაიხსნას სასულიერო სემინარია სასულიერო წოდების შეიღობის სწავლა-აღსაზრდელად. საერთო სარგებლობის გარდა, რომელსაც მოიტანს განათლებული სამღვდელთა, იგი შეიძლება გამოყენებულ იქნას საქართველოს მეზობლად მცხოვრებ წარმართ მთიელ ხალხთა გაქრისტიანების საწმეშიო, დაასკვნის ტორმასოვი (Акты, IV, გვ. 139—140).

თვითმპყრობელობის ხელისუფლებისათვის ასეთი წარმტაცი ბერსაქტეის დასახების მიუხედავად, სემინარიის გახსნას სხვა დროისათვის გადაიდო, რადგან, როგორც ტორმასოვი ამბობდა, საქართველოს საეკლესიო მამულების შემოსავალი ჯერ მთლად ცნობაში არ არის მოყვანილიო (Акты, IV, იქვე).

ორი წლის შემდეგ (1811-წ. 18 ოქტომბერს) იგივე ტორმასოვი თხოულობს, რომ სემინარიის ნაცვლად ტფილისში გაიხსნას გიმნაზია—60 ბავშვით სამღვდელთა შეიღებისათვის (Акты, IV, გვ. 163, 168) და საეკლესიო მამულების შესავალ-გასავლის ნუსხებში ნაჩვენებია 5200 მან. ვერცხლით ამ გიმნაზიის საჭიროებისათვის (Акты IV, გვ. 370). ამ მიწერ-მოწერის შედეგად სინოდმა 1811 წ. 21 ივნისს თავის დადგენილების მე-4 პუნქტში მიიღო: „სამღვდელთა და საეკლესიო მსახურთა შეიღების სწავლებისა და მომზადების მიზნით, დაარსებულ იქნას პირველ რიგში გიმნაზიის ნაცვლად სასულიერო სემინარია, რაც შეეცება სამაზრო სასწავლებლებს, ასეთები გაიხსნას მოხერხებულ ადგილებში იმ დროს, როცა ამ საქმისათვის სემინარიაში მომზადებულ იქნებიან მასწავლებლები. სემინარიის შენახვისათვის საჭირო თანხები გაღებულ იქნას საეკლესიო მამულების შემოსავლიდანაო“ (Акты, IV, 169). ამ დადგენილებიდან უკვე ცხადად ჩანს, რომ სემინარია და მასთან დაკავშირებული სხვა სასწავლებლების შენახვა საეკლესიო გლეხებს უნდა დასწოლოდა კისერზე.

მართალია, სემინარიის გახსნის შესახებ სათანადო დადგენილება უკვე გამოტანილი იყო, მაგრამ მისი გახსნა მაინც მოკლე ხანში ვერ მოხერხდა, სანამ საქართველოში არ ჩამოვიდა (1817 წ. 17/VIII) ეგზარქოსი თეოფილაქტე, რომელსაც ქართველმა სამღვდელთაგან სათხოვა საწმის დაქარება და თავის მხრივ ჰპირდებოდა ხელის შეწყობას, ოღონდ მასწავლებელთა ჯამაგირისა და შენობის ქირის გადახდა მას არ შეეძლო. თეოფილაქტემ საწმის ვითარება აცნობა სინოდს და რადგან უკანასკნელს იმ დროს თავისუფალი თანხა არა ჰქონდა, წინადადება მისცა თეოფილაქტეს ოსეთის კომისიისათვის 1816 წ. მიცემულ 24000 მანეთიდან საჭირო თანხა აეღო. თეოფილაქტე სემინარიისათვის მზა შტატით ჩამოვიდა ტფილისში. თან ჩამოიყვანა რიაზანის სემინარიაში კურსდამთავრებული 9 სტუ-

დენტი (ილარიონ მოკაროვი, ათანასე ვასილევი, ალექსი ჩისტოსერდოვი, ხარიტონ ვიაცინტოვი, დიმიტრი ნიკიფოროვი, მიხეილ ლუბავსკი, ვასილი ნეშუმოვი, ილარიონ დობრომისლოვი და ეგორ ბოგოლუბოვი) და დიდის ზეიმით 1817 წელს 1 ოქტომბერს გახსნა თბილისის სემინარია დაარეჯან დედოფლისეულ სასაბლევში, ავლაბარში, სწორედ ის სემინარია, რომელმაც შენდევში საკმაოდ თვალსაჩინო როლი ითამაშა ქართველი ხალხის ნაციონალურ-რევოლუციონერ მოძრაობაში.

1809 წელს დამტკიცებული წესდების მიხედვით სასულიერო სკოლები იყოფოდნენ 4 საფეხურად: 1) სასულიერო აკადემია—მაღალი სკოლა; 2) სას. სემინარია—საშუალო სკოლის კურსით; 3) სამაზრო სასწავლებელი—სემინარიისათვის მოსამზადებელი საფეხური და 4) სამრევლო სკოლა—წყრა-კიოხვის შესწავლელი. სინამდვილეში სამრევლო სკოლები სამაზროებს შეუერთეს და ცალკე არ არსებობდნენ. მიუღი რუსეთი დაყოფილი იქნა ოთხ სააკადემიო ოლქად; აკადემია ხელმძღვანელობას უწევდა მის ოლქში შემავალ სასულიერო სასწავლებლებს, ხოლო შთლიანად ამ ოთხივე ოლქს განავებდა სინოდთან არსებული სასულიერო სასწავლებელთა კონისია.

თეოფილაქტე რუსანოვი ტიბური ბერი იყო: ქედმაღალი, გულზვიადი და ინტრიგანი. მისი ინტრიგების წყალობით პეტერბურგის აკადემიაში არეგდარევა მოხდა და აკადემიიდან გააძევეს იმ დროს ცნობილი ორიენტალისტი ფესლერი. ეს მხოლოდ ერთერთი ეპიზოდია რუსანოვის წარსულიდან. ბოლოს თითონაც ინტრიგების მსხვერპლი ხდება და „ქლიერთა ამა ქვეყნისათა“ რუსანოვი მოხსნეს აკადემიის პროფესორობიდან და რიაზანის ეპარქია დიუტოვეს მოსაფლავლად. რადგანაც იცოდნენ მისი დაუღვრომლობის ამბავი, რომ იქიდანაც შფოთს ატეხდა, ამიტომ გადმოისროლეს შორეულ საქართველოში და თავიდან მოიშორეს.

სწორედ ამ რუსანოვმა გახსნა 1817 წელს ტფილისში სემინარია სასულიერო სასწავლებლით, — ხოლო პროინციებში (თელავი, გორი და სიღნაღი) 1818 წელს სასულიერო სასწავლებლები. მასწავლებლებად და გამგეებად ტფილისსა და პროინციებში თეოფილაქტემ დანიშნა რუსეთიდან ჩამოყვანილი პირები, ქართულ ენის მასწავლებლად კი აირჩია ადგილობრივნი.

გორში—გამგედ დანიშნა ვასილ ნეშუმოვი, ქართული ენის მასწავლებლად მიხეილ კალუბანსკი—ქართველთაგანი.

სიღნაღში—ილარიონ დობრომისლოვი—გამგედ. **თელავში**—სკოლის გამგედ დეკანოზი ზაქარია სიღამონიძე, რომელიც უწინ 1804—1814 წ. კეთილშობილთა სასწავლებელში ქართული ენის მასწავლებლად იყო, მასწავლებლებად: ვიაცინტოვი ხარიტონი, ბოგოლუბოვი ეგორი და ნიკიფოროვი დიმიტრი. საკუთრივ სემინარიისათვის მასწავლებლად დასტოვა: ვასილიევი—ისტორიის მასწავლებელი, ჩისტოსერდოვი—გეოგრაფიისა, ქართული ენისა დეკანოზი იესე ჩუბინოვი, სემინარიისთან არსებულ დაბალ კლასებში—ლუბავსკი და შემდეგ ივანე იაღლეზიძე.

მართალია, 1809 წ. წესდებას მისი შემდგენელნი ლიბერალურ მოვლენად სახედნენ და სემინარია აკადემიითურთ საერო დაწესებულებად უნდა ექციათ, მაგრამ სწავლა-აღზრდის საქმე ხსენებულ სასწავლებლებში ისევ ბერებს დარჩათ ხელში.

სემინარიის მთავარი მიზანი იყო ერთის მხრივ კულტის მსახურთა მომზადება და მეორეს მხრივ, საეკლესიო დაბალ სკოლებისათვის სათანადო კადრების გამოშვება.

ათი წელი დასჭირდა, რომ ტფილისის სემინარია ორგანიზაციულად ჩამოყალიბებულიყო და სრულ კომპლექტიან სასწავლებლად გამსდარიყო. სემინარია შედგებოდა სამი განყოფილებისაგან, თითო ორი წლის კურსით. პირველი, ანუ დაბალი განყოფილება, სხვანაირად რიტორიკის კლასი, გაიხსნა 1817 წელს; საშუალო განყოფილება, ანუ ფილოსოფიის კლასი, გაიხსნა 1823 წელს, ხოლო მაღალი განყოფილება, ანუ საღვთისმეტყველო კლასი—1827 წელს.

სემინარიაში შესასულიად საჭირო იყო სათანადო საფეხურების გაეღა, მომზადება და სწორედ ასეთი მოსამზადებელ ტიპის სკოლად 1809 წლის დებულების მიხედვით ცნობილ იქნა ეგრეთწოდებული „სამრველო სკოლა“ („приходское училище“) და „სამაზრო სასწავლებელი“ („уездное училище“). რუსეთის სემინარიების მსგავსად ტფილისის სემინარიის სისტემაში შედიოდა: ა) საკუთრივ სემინარია, ბ) სამაზრო სასწავლებელი—1 კლასი ორწლიანი კურსით და გ) სამრველო სასწავლებელი—2 კლასით.

სამრველოში (1 კლასი) ასწავლიდნენ: 1) ქართულ და რუსულ წერაკითხვას და 2) ქართულ-რუსულ უბნობას. 2 კლასი—ქართულ-რუსული გრამატიკას—ზმნებამდის, არითმეტიკის ოთხ მოქმედებას, ძველ აღთქმას, რუსულ წერას და ქართულ-რუსულ უბნობას.

სამაზროში—ვრცელი კატეხიზშია, მოკლე საღვთო ისტორია, არითმეტიკა 1-2 ნაწილი, რუსული და ქართული გრამატიკა, ვარჯიში ქართულ-რუსულ თარგმანში გრამატიკული ანალიზით და ქართულ-რუსული უბნობა.

საკუთრივ სემინარიის კლასებში ასწავლიდნენ შემდეგ საგნებს: **რიტორიკის კლასი** (დაბალი განყოფილება): რიტორიკა, საზოგადო ისტორია, საეკლესიო ისტორია (ბიბლიის პერიოდი), რუსეთის ისტორია, საზოგადო და რუსეთის გეოგრაფია, ვარჯიში თარგმანში ქართულიდან რუსულად და პირუკუ.

ფილოსოფიის კლასი (საშუალო განყოფილება): საეკლესიო ისტორია, სამოქალაქო ისტორია (ლიცეუმის პროფესორის კაიდანოვის წიგნის მიხედვით და გევმით), ფილოსოფია—ბაუმეისტრის წიგნი, ფილოსოფიურ სისტემათა ისტორია—ბრუკერის სახელმძღვანელო, ვარჯიში რუსულ-ქართულ თარგმანში.

ღვთისმეტყველების კლასი (მაღალი განყოფილება): საეკლესიო ისტორია, ღვთისმეტყველება, გერმენეტიკა და ახალი აღთქმა.

ასეთი იყო სავსე სემინარიის მთლიანი საბე და რუსეთის სემინარიებისაგან იმით განსხვავდებოდა, რომ ტფილისში არ იყო ძველი და ახალი ენები და ნოწათეებს ვათაგებისას არ ქონდათ მინიჭებული სტუდენტის ხარისხი.

სემინარიების წესდების მიხედვით სემინარიის სათავეში დგას რექტორი (ბერი, არქიმანდრიტის ხარისხით) მის ხელშია მთელი მმართველობის სადავე: ადმინისტრატორული, სასწავლო და ფინანსური. მართალია, არსებობს სემინარიის გამგეობა, რომელიც რექტორისა და ორი მასწავლებლისაგან არის შედგენილი, მაგრამ ნამდვილად რექტორია ყველაფერი, საქმის ვადამწყვეტი, განგეობის დანარჩენი წევრები მხოლოდ სტატისტებია. რექტორი თვალყურს ადევნებს მასწავ-

ლებლების საქმიანობას, მუშაობას, უკეთეს დაინახა დაუდევრობა, სიზარმაცე, ნაკლი ან „რამე საეჭვო“ მათ ყოფაქცევაში, მაშინვე ითხოვს სამსახურიდან მიზეზის აღნიშვნით: „საიშველო არაა“, „გაუსწორებელია“, „სუსტია“. ასე დაითხოვეს სამსახურიდან თელავის სასულიერო სასწავლებლის ზედამხედველი ზაქარია სიღამონოვი 1819 წელს და ტუილოსის სემინარიიდან დაბალი კლასის მასწავლებელი ცნობილი ივანე იალოღუზიძე (1822 წელს). პირველი როგორც წვედურებელი პირი აღნიშნისტრატიული და სასწავლო საქისათვის, ხოლო მეორე სწავლების ჩვევათა უქონლობის გამო, „გამოუსწორებელია და საინდო არაა მისი შესრულებისათვისო“ („не имея навыка к учительской должности, не исправен и безнадежен к прохождению оной“ ტფ. სემ. 1822 წ. საქმე № 12). ასეთივე ბუდი უწვია თელავის მეორე გამგეს არქ. თეოდოსეს, სიღნაღის მეორე გამგეს — ინოკენტი ფიცხელაურს და გორის სკოლის გამგის მოადგილეს იესე გარსევანოვს.

სასულიერო უწყების მასწავლებლები უფლებრივად და ეკონომიურადაც გაცილებით დაბლა იდგნენ სამოქალაქო სამსახურის მოხელეებზე. ცნობილია, რომ 1803 წლ. 19 დეკემბრის კანონით საქართველოში სამოქალაქო სამსახურისათვის გამოიმგზავრებულ რუს მოხელეს ენიჭებოდა დიდი უპირატესობა და შეღავათი. „ჩინის“ მისაღებად დაწესებული ვადის (4 წელი) გასვლის შემდეგ, თუ მოხელე მოისურვებდა იმავე თანამდებობაზე დარჩენას, მაშინ მას შემდგომი ჩინისათვის დაწესებული ვადა უნახვერდებოდა. გარდა ამისა, 1819 წლის 4 ნოემბრის კანონით საქართველოში დანიშნულ რუს მოხელეს ჩვეულებრივი საგზაო ხარჯების გარდა ეძლეოდა 200-300 მან. ერთდროული დახმარება ჯამაგირიდან გამოუქვითავად.

სემინარიისა და მის სისტემაში შემავალ სკოლების რუს მასწავლებლებზე ეს კანონი არა ვრცელდებოდა. ამ გარემოებით უნდა აიხსნას ის მოვლენა, რომ რუსი მასწავლებლები 3-4 წელს მსახურობდნენ და მერე სამოქალაქო სამსახურში გადადიოდნენ, სასულიერო უწყებას გაურბოდნენ. ასე მოიქცა სემინარიის მასწავლებელი ალექსი ჩისტოსერდოვი, გორის სასულიერო სასწავლებლის გამგე ვასილი ნებუშოვი, გაიცინტოვი და სხვ. რუს მასწავლებლებს ქართველებთან შედარებით მეტი ჯამაგირი პქონდათ, თვითველ მათგანს ეძლეოდა წლიურად 200-250 მანეთი ვერცხლით, ხოლო ქართველ მასწავლებლებს 100-125 მანეთი.

სემინარიის გახსნიდან ვადის 4 წელი და რუს მასწავლებლებს შორის ისმის ჩივილი, რომ ჯამაგირი არა ჰყოფნით სიძვირის გამო. სემინარიის რექტორმა ირინეოსმა 1821 წელს ეგზარხოსს თეოფილაქტეს წარუდგინა მოხსენება, სადაც აღნიშნა, რომ საქართველოში სიძვირე იზრდება, პურსა და სხვა საწვავებზე ფასები მატულობს, რუს მასწავლებლებმა შეისრულეს ვადა (4 წელი), შეიძლება ისინი რუსეთში წავიდნენ, ან სხვა სამსახურში გადავიდნენ და ამით სემინარიას შეუმცირდება მასწავლებლობა, რომეს არ მოხდეს, საქიროა, ირინეოსის აზრით, რუს მასწავლებლებს შეუქმნათ განსაკუთრებული პრივილეგიები ჯამაგირის მომატებით და ხარისხის აწევით. ასეთი პრეტენზიები დამყარებული იყო, იმ მოსახრებაზე, რომ საქართველო უკულტურო ქვეყანაა, აქაურ ახალგაზრდობას არ აქვს სკოლისაკენ გულისყური, ამიტომ რუს მასწავლებლებს ესაქიროება განსაკუთ-

რბული ენერჯია, ძალა და მოთმინება, რომ იმუშაოსო. „სწავლისადმი გულცი-
ომა აქაურ ახალგაზრდობაში იმდენად დიდი და შესამჩნევი, რომ მასწავლე-
ბელს ესაქიროება დიდი მოთმინება, რაც რუსეთის პირობებში წარმოუდგენე-
ლია“ (холодность к учению здешних воспитанников при поступлении
их в училище столь заметна и велика, что учителям нужно иметь
в запасе терпение, неслыханное в российских училищах“, ტფ. სენ. 1821
წ. საქმე №12, 2-4 გვ.).

საქართველოში ცხოვრების მოუწყობლობა და ჰაერის პირობებიც, მოხსენე-
ბლის შეხედულებით, აძნელებდა აქ სამსახურს. ბერი რუსი მასწავლებელი ვერ
უძლებდა აქაურ სიციხეს და აუადგებოდა. ყველა ამ მოსაზრებათა გამო, რომ
მოვიზიდოთ რუსეთიდან საჭირო კადრი მასწავლებლებისა, ან ამქვეყნად სამსახუ-
რში შეიღწიოთ რომ შეეინარჩუნოთ, საჭიროა რუს მასწავლებლებზე გაერცვლდეს
1803 წლის 19 დეკემბრის კანონით, დასძენდა რექტორი ირინეოსი. მოხსენების
ტენდენცია აშკარად ჩანს: რუს მასწავლებელთა მუშაობა და სამახური წარმო-
დგენილია როგორც განსაკუთრებული საქმე, რომელიც მომუშავესაგან შოითხოვს
არაჩვეულებრივ მოთმინებას და მოწამებრივ თავგანწირვას, ერთი სიტყვით,
მდგომარეობა ისეა წარმოდგენილი, თითქო რუს მასწავლებლებს საქმე ჰქონდეთ
ხელუხებთან ან პოლიციის რომელიმე მიყრუებულ მოსახლეობაში.

სამმა წელმა განელო და 1874 წელს უზენაესმა საიმპერიო ბელისუფლებამ
დაამტკიცა სემინარიის მიერ მასწავლებელთა ხარისხისა და დაწინაურების დე-
ბულემა, რომლის მიხედვითა სამსახურის ვადა შემდგომი წინზე წარდგენისათვის
განახებრდა და რუსეთიდან საქართველოში მოვლინებულ რუს მასწავლებელს
საგზაო ხარჯების გარდა ეძლეოდა ერთდროული დახმარების სახით 200-300
მანეთი ვერცხლით.

ეს უპირატესობა ქართველ მასწავლებლობაზე არ ვერცვლდებოდა. ეროიდა-
იგივე ხარისხი რომ მოეპოვათ, რუსს უნდა ემსახურა 2 ან 4 წელი, ქართველს კი
4, 6 ან 8 წელი.

ქართველი მასწავლებელი ამასთან მოკლებული იყო სამეცნიერო ხარისხს,
რადგანაც ტფილისის სემინარიაში კურს დამთავრებულებისათვის ჯერ-ჯერობით
არ იყო დაწესებული სტუდენტის ხარისხით გამოშვება, რაც შემოიღეს 1835 წლის
შემდეგ.

მასწავლებელთა ჩინზე წარდგენისა ან სამსახურში დაწინაურების დროს ყუ-
რადღებას აქცევდენ სოციალურ წარმოშობას, გორის სასულიერო სასწავლებ-
ლის მასწავლებლები გრიგოლ მიხეილის-ძე პაპიტაშვილი და ალექსი პეტრეს-ძე
დადიანიძე თხოულობენ, რომ ვადის დამთავრების განო, დებულების მიხედვით,
წარადგინონ ჩინზე, შავრამ მათმა ცდამ უშედეგოდ ჩაიარა, ეგზარქოსმა უარი
უთხრა წარდგენაზე იმ მოსაზრებით, რომ აღნიშნული პირები ვლახური წარმო-
შობისა არიანო.

სასულიერო უწყების, განსაკუთრებით ქართველ მასწავლებლებს მძიმე პირო-
ბებში უხდებოდათ მუშაობა: მცირე ჯამაგარი, დიდი სიძვირე, სახელმძღვანე-
ლოების უქონლობა და ამის გამო კონსპექტების შედგენა და წერა და მაგარი

რეკომი აიძულებს მათ 4-5 წელზე მეტს არ გაჩერდნენ ხსენებულ უწყებაში და შემდეგ გადავიდნენ სამოქალაქო სამსახურში.

ამ დარგის მასწავლებლებს უფლებებიც შეეძვირდა იქეთ. სამსახურის ვარჯიშსა და რაიმე საქმეში ჩაბმას, ან კერძო გიყუყუაილების შოვნას, აკრძალული აქვთ. მთავრობის რეგლამენტითა და იჯარის სფეროშიც კი იქონება მასწავლებელს ქორწინების ნებართვა რეკტორისაგან უნდა მიეღოს. რასაკვირველია საქართველო იყო სათინადო ცნობების წარდგენა იმის შესახებ, თუ ვინა ჩამომავალი ან რა აღზრდისა იყო საცოლე.

რეკომის პირობებში და ეკონომიკურმა გაჭირებებამ რუს და ქართველ მასწავლებელთა შორის დაბადა უნდობლობა, ინტრიგა, მამუღრობა. რუსი მასწავლებლები იჩენდნენ ქედნაზღობას, როგორც ვაბატონებულთა ერის წარმომადგენლებს. გორის სასულიერო სასწავლებლის შედამხედველი ხლებნიკოვი ვერ უფრთხვება იმ აზრს, რომ სასწავლებლის სამეურნეო ნაწილის უფროსად იყო ქართველი იესე გარსევანოვი¹.

ხლებნიკოვს, როგორც ფულის მოყვარულ კაცს, ვერ აუტანია ის გარემოება, რომ მას ზღუდავს გარსევანოვი და მის თვითნებობას ფულის ბარჯვანში წინ ელობება. იწყება ხანგრძლივი დავა, მართალია, გარსევანოვი აღარ გააჩერეს, როგორც სექსისათვის ვითომც შეღწურებული პირი, მაგრამ გამოძიებამ გამოარკვია, რომ გარსევანოვი მართალი იყო, ხლებნიკოვი კი ყოველ საქმეში უწყესო, არ ვარგოდა როგორც გამგე, არ იცოდა საყინველარით საქმის დაყენება და გაძლოა, იყო უმარწველი, ღვათი, მუღანგეული, უბირელი და ამპარტავანი. ვესგანაც ფულს იმსხმებდა, აღარ იბდიდა. ერთი ტფილისელი ნკერავიც კი ელაგებოდა, რომ ორი წელია ტანისამოსი შემაცრეონა ხლებნიკოვმა ნისიათ და ფულს არ იბდიხო. თავის დაუდევრობით გორის სასწავლებელი სრულ დაქვეითებამდის მიიყვანა. სემინარიის რეკტორი ურჩევს ხლებნიკოვს, რომ ის, როგორც უმაღლესი სწავლით აღჭურვილი, თავის თვითნებობით და უხეშობით არ უნდა არცხვედეს აკადემიის სახელს, მეტადრე ისეთ კვთხეში, როგორიც არის საქართველო, სადაც აბალწესების დამაჯარბებისთან ერთად რუსი ვალდებულაა აჩვენოს წესობა, პატროსანი ქცევა და მთავრობის ბრძანებას აუცილებლად უნდა დაემორჩილოს. ხლებნიკოვი არსებული დებულების მიხედვით (სემინარიის წესდება § 277) დააჯარიმეს ფულადი გადასახადით (ტფ. სენ. 1825 წ. საქმე № 20X

მასწავლებელთა ცხოვრებაში, თუ ერთის მხრივ გზედავთ ინტრიგებს და „ღანოსებს“, მეორე მხრივ ჩვენ ვამჩნევთ ისეთ მოვლენას (გამონაკლისის სახით, რასაკვირველია), საიდანაც ჩანს, რომ მასწავლებელი არ დაქმნაოთილებულა

¹ ეს იესე ანუ იესე გარსევანოვა ინკვირაციის საქმით ცნობილი პირია, მასთანა წრეს თანაგრძობდა, კარგად იცოდა რუსული ენა და მწიგნობრობისაც მოსდევდა. რეკომიდან ხანგრძლივად: 1) პეტერბურგის „შეთამაშრობებიც ეზონება აქწინაში დიდებულთა მამაკაცთანი“, 2) თბილისის „აღიდა“ 1836 წ., 3) თენდლი — „ბიბისგველთაში ტვლდაქოსიანი“, 4) ვოლტერის — „ისტორია ზუფობისა ლუღლუღ XIV და XV — 1831 წ.“, 5) ირფიოტე — „ისტორია“ წიგნი პირველი და მეორე — 1836 წ., 6) მალატი (აბატი) „ყოველად სასოვაით ისტორია“ 1833 წ. და სხვა.

მხოლოდდამხოლოდ ჩინოვნიკის როლით. ზოგიერთი ღრმად ჩაპყვირვებია იმდროინდელ ცხოვრების სოციალურ ტყივილებს, გამსჭვალულა თანავრძნობით ჩაგრულებისადმი და ცდილა, რამდენადაც ამის ძალა შესწევდა, მათ დახმარებას.

ასეთი პირი იყო თელავის სასულიერო სასწავლებლის მასწავლებელი გედეონ ბუჩქიევი. თელავის მაზრის ორ თავადს იოვანე და დაეით ჯორჯაძეს აუჯანყდენ აღმატელი ყმები, აღიარ სურდათ მემატონეთა მორჩილება, უნდოდათ როგორმე მათ უღლიდან თავი დაეღწიათ. გლეხებმა დაიწყეს სასამართლოში სიარული და ძიება. ამ საქმეში მათ გზის მაჩვენებლად და წინამძღოლად გაუჩნდა გედეონ ბუჩქიევი. თავადები აღშფოთებულნი არიან ბუჩქიევის საქციელით, განცხადება შეაქეთ თელავის სასულიერო სასწავლებლის გამგე ვასილ მატაბელოვთან (1823 წ. 21 ივნისს) და თხოულობენ, რომ ბუჩქიევი დაისაჯოს, მას დაეიწყებია თავისი პირდაპირი მოვალეობა რადვანაც „მეცადინეობს დაუცხრომელად შემწეობასა წინააღმდეგეთა ყმითა ჩვენითა აღმატელთასა,..... დაყავს სტრაფითან.... და ასლევს უსაფუძლო შემწეობას“. ბუჩქიევის ასეთი საქციელი, ჯორჯაძის აზრით, ნავენებელია არა მარტო მათთვის, „არამედ საზოგადოცა შორის დიდი წაენებლობა“.

ბუჩქიევის სემინარიის გამგეობამ მისცა გაფრთხილება სხვის საქმეში ჩარევისათვის, ხოლო მემატონეებს აცნობეს, რომ მათ დაკმაყოფილება იძიონ სხვა გზით და სათანადო ადგილას გაასაჩივრონ ეს საქმე.

II

სემინარიასა და მის სისტემაში შემავალ სასწავლებლებში (ჯორი, თელავი, სიღნაღი, ქუთაისი—1821 წლიდან) სასწავლო წელი გრძელდებოდა 1-ლ სექტემბრიდან 1-ლ ივლისამდის. საგაზაფხულო არდადეგები ორი თვე (ივლისი-აგვისტო): შუა წელიწადში იყო ორი დასვენება: ზამთრის და გაზაფხულის, ორ-ორი კვირის ხანგრძლივობით. მეცადინეობა შემოდგომა-ზამთრის პერიოდში (1/IX—1/V) იწყებოდა დილის 8 საათიდან, ხოლო გაზაფხულზე (1/V—1/VII) დიდი სიტყვების განო დილის 7 საათიდან. რანდენადაც საბუთები საშუალებას იძლევა სემინარიის არსებობის პირველ პერიოდში (1817—1835) გაკვეთილები იყო როგორც დილის საათებში 8—12, ისე საღამოს საათებში 2—4 საათამდის.

1817—1823 წლებში კვარეული გაკვეთილების რიცხვი სემინარიაში სულ იყო 28; რუსულ ენას და გრამატიკას — 11 საათი, ქართულს — 5 საათი, 12 საათი გალობას, საზ. ისტორიას და გეოგრაფიას. გაკვეთილების ასეთი სიმცირე, განგეობის აზრით, გამოწვეულია იმ მდგომარეობით, რომ ისედაც სწავლისადმი ვულგარილად განწყობილ ქართველ აბალგაზრდობაში მეგრმა გაკვეთილებმა არ დაბადოს ვულკიობა და სიზარმაცე.

შემდეგ წლებში, როცა სემინარია სრულ კომპლექტიანი გახდა და უკვე ყველა კლასები არსებობდა, მაშინ ასეთი სურათი გვაქვს:

ა) რიტორიკის კლასი.

ბ) ფილოსოფიის კლასი.

გ) საღვთოშემწველი კლასი.

1. რიტორიკა 10 ს.

1. ფილოსოფია 14 ს.

1. ღვთისმეტყველება 10 ს.

2. საეკლესიო ისტორია 8 .

2. საეკლ. ისტორია 8 .

2. საეკლ. ისტორია 6 .

ა) რიტორიკის კლასი.	ბ) ტილოსათვის კლასი.	გ) საღვთოშეტყველო კლასი
3. საზოგადო ისტორია . . . 6 „	3. საზოგ. ისტორია . . . 6 „	3. გერმანეტიკა 10 „
4. თარგმანი ქართ. ენ. . . 4 „	4. თარგ. ქარ. ენოდ . . . 4 „	4. ახალი აღთქმა 8 „
5. ჯალობა 2 „	5. ჯალობა 2 „	
6. გეოგრაფია 4 „		
ს უ ლ 34 ს.	34 ს.	34 ს.

საგნები იყოფა ორ ციკლად: საერო და თეოლოგიური საგნები, ძველი და ახალი ენა თითქმის 1833 წლამდის არ უსწავლებიათ. ამ მხრივ ერთგვარი სხვაობა იყო რუსეთის სემინარიებსა და ტფილისის სემინარიას შორის. სამაგიეროდ ჩვენში დიდ ყურადღებას აქცევდნენ რუსულ ენას, მოწაფეებს ავარჯიშებდნენ თარგმანში ქართულიდან რუსულად და პირუკუ. თვით სასწავლო საგნებიდან დიდი ყურადღება მქონდა მიქცეული თეოლოგიურ საგნებს.

სასულიერო სასწავლებელთა მთავარმმართველობა მოითხოვს, რომ განსაკუთრებული ყურადღებით ასწავლონ თეოლოგია. დანარჩენი საგნები მხოლოდ ერთგვარი საფეხურია თეოლოგიისაკენ ამყვანი. თეოლოგია აგვირგვინებს დანარჩენ საგნებს. სასწავლო გეგმა და პროგრამები ნათელ სურათს გვიხატავენ, თუ როგორ უნდა წარმოედგინა სემინარიელს სამყარო და მისი მოვლენები. ადამიანის ცხოვრება და მიზანი, სახელმწიფოთა განვითარება და მთელი სამყაროს მოძრაობა— ყველაფერი ეს სკოლასტიურ ლეიონშეტყველების შუქფენით არის მოცემული. ყველგან მეფობს სასტიკი კანონზომიერება— თელეოლოგია და მართლმსაჯულება, ვერაინ ვერ გაექცევა მას, სახელმწიფოთა ზედიზელობა და რღვევა, ადამიანის სიკვდილ-სიკოცხლე და სხვა, უზენაეს არსებაზეა დაშოკიდებული. ამ არსებას ადამიანი მხოლოდ რწმენით მისწვდება, გონება სუსტიაო, ეუბნებოდნენ ახალგაზრდებს ხელმძღვანელნი და ამ სახით ეკლესიის ავტორიტეტის უსიტყვოდ მიღება და ფეტიშად მიხნევა იყო ძლიერი და მკვეთრი იარაღი იმდროის ბელისუფლებისათვის.

მოწაფეთა ცოდნის შემოწმებისათვის დაწესებული იყო ორი სახით გამოცდა: ა) ჩვეულებრივი, ანუ დახურული, წელიწადში ორჯერ— დეკემბერსა და მაისში, ბ) საჯარო— სასწავლო წლის ბოლოს.

საჯარო გამოცდას ესწრებოდნენ იმდროის სამხედრო და სასულიერო უზენაესი ბელისუფალნი. 1820 წელს 6—11 სექტემბერს ტფილისის სემინარიაში ერთი ასეთი გამოცდა ჩატარებიათ; დასწრებიან 1) თეოფილაქტე ეგზარქოსი, 2) მთავარმართველი გენერალი ა. ერმოლოვი, 3) გენერალი ველიამინოვი, 4) გენერალი ხოვანი, 5) სომხეთის არქიეპისკოპოსი ნერსესი და მრავალი სხვა მოხელე. გამოცდების დროს მოწაფენი დიალოგის სახით კამათობდნენ ისტორიის სარგებლობის შესახებ, მეორე ასეთი დისპუტი ჩატარა მოწაფე სეცტლოვმა და სულხანოვმა— სიტყვიერების შესახებ.

გამოცდების წინ, სტუმრებს, ჩვეულებრივ, დაურიგეს კონსპექტები და მოწაფეთა ნაწერები რიტორიკაში. დასასრულს სასწავლებელმა ვასილიევმა წარმოსთქვა სიტყვა იმის შესახებ, თუ რა მნიშვნელობა აქვს რუსულ ენას ქართველი მოზარდი თაობისათვის. შემდეგ წაიკითხეს წარჩინებულ მოწაფეთა გვა-

რები და დააჯილდოვეს „რაზღაეორებისა“ და ახალი ალთქმის წიგნებით. ჯილდოს ურიცხვდა თვით ა. ვრმოლოვი.

სიტყვიერების კლასიდან დააჯილდოვეს: 1) ანბაკო ჩუბინოვი, 2) ალექსეევი იაკინთუ, 3) იესე სულხანოვი, 4) დავით ფურცელაძე, 5) ვასილ მატაბელოვი, 6) გედეონ ბუჩქიევი, 7) ზაქარია ისაკოვი და სხვ.

სამაზრო სასწავლებლიდან: 1) იოთან შელიოვი (შელია), 2) ბესარიონ ლოლობერიძევი, 3) ივანე ნაკაროვი, 4) ალექსანდრე სულხანოვი, 5) ივანე ბასტიროვი, 6) იმნაძოვი (იმნაძე), 7) პლატონ იოსელიანი და სხვ. (ტფ. სემ. 1820 წ. საქმე № 13, 20—21 გვ.).

სწავლების მეთოდი არ ყოველია ფაქიზი და სათუთი. დებულების (§ 25) ფორმულა „სწორი და გარკვეული სწავლება“, ბევრ არაფერს გვეუბნება, რომ რამე ნათლად წარმოუდგინოთ. საბუთები კი მოწმობენ, რომ მაშინდელ სემინარიის რუსულ ენაზე სწავლების გამო მოწაფეებს უხდებოდათ მასალის კაჟკაჟივით დაზებობა, უცხო ტექსტის მექანიკრად ათვისება, რაც გრძობას, ყურადღებას ძალზე აბლუნდებდა და მის ნორმალურ განვითარებას აფერხებდა, ზღუდავდა. ბევრი მოწაფე გამოეთხოვა ამის გამო სასწავლებელს.

სემინარიის მასწავლებლები ისეთი მეთოდით ხსნიდნენ გაკვეთილს, რომ მოწაფეს შეგნებანი გაკვეთილის მოაგარი აზრი იზრდილებოდა და გაუგებარი ხდებოდა (1829 წ. რევიზიამ ეს მოკლენა სავანგებოლ აღნიშნა და მოითხოვა მისი აღმოფხვრა). რადგან საბელმძღვანელოები (ვარდა ქართული გრამატიკისა) ადგილობრივ არ მოიპოვებოდა, რუსეთიდანაც დროზე არ იყო გამოწერილი, ან გზაში სამი-ოთხი თვე იგვიანებდა, — მასწავლებელი ამის გამო თავის დისკაპლინაში მოწაფეებს კონსპექტს აწერინებდა. ჩაწერა სწარმოებდა კარნახით, რუსული ენის სუსტად მკოდანე მოწაფე (ასეთები კი ბევრი იყო) შეცდომებით სწერდა, ჩაწერილის გასწორება და თარგმნა (თუ მასწავლებელმა ქართული არ იცოდა, ის თარგმანში იშველიებდა ძლიერ მოწაფეს) ბევრ დროს მოითხოვდა და პროგრანაც ზოგიერთ ნაწილში დაუნუსწავებელი რჩებოდა.

კონსპექტებში მოცემული მასალის ათვისება მექანიკური წესით მიმდინარეობდა, ყველაფერი მეხსიერებაზე იყო დამოკიდებული, რაიმე დამხმარე ხერხი, ან საშუალება, გარდა თარგმანის მეთოდისა, არ არსებობდა, მაგრამ საქმეს ესეც არა შეელოდა, რადგანაც რუსულს და განსაჯარობით სლავურ ტექსტს ხომ მაინც დაძლევა უნდოდა. იმ შემთხვევაში, როდესაც მასწავლებელი მეცადინეობაზე არ გამოცხადდებოდა, ჩვეულებრივ ძლიერი მოწაფე ამცვადინებდა და ამოორებინებდა გაკვეთილს. სუსტ, ჩამორჩენილ მოწაფეებზე არაფერ არ ზრუნავდა. მათი გამოსწორება, ძლიერთან მიმეგრება, ან დამატებით მეცადინეობა აზრად არ მოსდიოდა არც აღმინისტრაციას და არც მასწავლებლობას. ჩამორჩენილ მოწაფეთა ბედი გადაწყვეტილი იყო: ძალიან ადვილად რაქმავდნენ სასწავლებლიდან.

არა ნაკლებ მომადგნობელი იყო „ქართულ-რუსული უბნობანი“ და მისი დახეობრება. თითოეულ მოწაფეს რაც შეიძლება ბევრი უნდა დაეხსავლა, მაგრამ რამდენად ტფილისელ მოწაფეს ვადილებოდა ფრანგების დასწავლა, იმდენად პროვანციელს ძალზე უჭირდა და სწირად „სესტი“ შეფასება მქონდა. ქალაქელ მოწაფეებიდან ყველაზე დიდი მაჩვენებელი „უბნობის“ დაწავლაში იმ დროს

შკონდა პლატონ იოსელიანს—30—35. ბოლო პროვინციელებიდან ხოლომონ დოდაშვილს 30—50, დანარჩენები 10—15 ზევით ვერ იდიოდენ. „უზნობას“ თან სდევდა როგორც ცალკე დისციპლინა, თარგმანი ქართულიდან რუსულად და ნებრუნებით. ამ საშუალებით უნდოდათ მოწაფე მალე დაუფლებოდა რუსულ ენას. მაგრამ მოწაფისათვის სემინარიის მთელი პროგრამა მისი მრავალ საგნიანობით მეტად მძინე იყო, კავშირი არ ჰქონდა ბავშვის განვლულსა და სანჯაროსთან, ბავშვს ეუცნობოდა და ამის გამო სემინარიის მოწაფეებში დაინტერესება, სიცხოვლის გრძნობა სწავლასადმი არა ჩანს. ამას ზედ ერთვოდა ქართველ მოწაფისათვის თავმოსყვარებლის შემლაბივი მოვლენა, რომ ვითომ ეს (რუსი მასწავლებლის აზრით) არის უეცრი, უნიკო და უკულტურო თავისი მშობლიანად. მოწაფეთა გულში მეტად მძინე და არა სასიამოვნო გრძნობები იღვიძებდა. მოწაფე სასწავლებელში ვერ ხედავდა გულსამილობას, მზრუნველობას, პირიქით, ყველაფერი აქ თითქო მის სატახტველი იყო მოწყობილი.

მოწაფეთა წარმატებებს გერმანულში სანი მისართებით გვხვდება შეფასება:

- ა) ყოფა-ქცევა *резв, благонравен, добр, честен, предосудительно-го поведения.*
- ბ) ნიჭიერება-მუყაითობა *туп, ленив, нерадив, средственный, хороший.*
- გ) საგნება—*отлично, очень хорош, средственный, нехудых, неуспешен, малоуспешен, слаб.*

მაგალითისათვის ავიღოთ ცნობები პლატონ იოსელიანის შესახებ: *благонравен, хороших способностей, 1) выучил разговор грузино российских—25*

2) перевод с грузинской на российский	} хороших
3) пространный катехизис	
4) арифметика	
5) Священная история	
6) Русская грамматика	

(ტფ. სემ. 1820 წ. № 13, 43—44 გვ.)

მოწაფის კარგ ქცევას და სწავლაში წარმატებას აღმზრდელები იწონებდნენ საჯაროდ და მასწავლებლისავე წარდგენით რექტორი თავის შინაზე, ან კლასში მოწაფეებს უცხადებდა მოწონებას. წესრიგის დამრღვევ მოწაფეთა გამო-სასწორებლად მიმართავდნენ ასეთ ზომებს: დარიცხვა, საყვედური, კუთხეში დგო-ბა, დამოქება, კარცერი, ცემა და სხვა.

სემინარიის ზრდასთან დაკავშირებით, როდესაც აღმინისტრაცია ევლარ სწვდება შორეულ უბნებში მოსახლე მოწაფეების მოვლას, 1824 წლიდან შემო-იღეს გვრედწოდებული „უფროს მოწაფეთა“ ინსტიტუტი. ამ უფროსებს ევა-ლებათ მოწაფეთა საცხოვრებელი ბინების დათვალიერება, თვალ-ყურის დევნება მეცადინეობენ თუ არა, ეკლესიაში ესწრებიან საკულტო წესებს, ან უდროოთ ქუჩაში ზომ არ დახეტიალებენ.

„უფროს მოწაფედ“ ნიშნავდნენ ზედა კლასის საუკეთესო მსმენელსა და მას თანაშენწეც ჰყავდა. მთელი ტფილისი გაჰყვეს ეტეს უზნად:

- 1) ანჩისხატის უბანი — მიაკუთვნეს პლატონ იოსელიანს.
- 2) ქაშუეთი — „ — — იოსებ მამაცეს.
- 3) აელაბარი — „ — — დავით გრიგორიევს.
- 4) იერუსალიმის უბანი — ივანე მოძღვაროვს.
- 5) სონხის ბაზარი — ივანე რომანოვსკის.
- 6) მონასტრის უბანი — რომან ბორისოვს.

თუ ვინმე ამ „უფროსთაგანი“ წესიერად არ შეასრულებდა დაეალებას, თანამდებობიდან სხნიდნენ. წესდების მიხედვით ხსენებული „უფროსები“ თვეში ერთხელ ინსპექტორს უდგენდნენ ანგარიშს თავის მუშაობისა და დაკვირვების შესახებ. „უფროსთა“ მოხსენება შეიცავდა შენიშვნებს იმის შესახებ დიარეობა თუ არა ესათვის მოწაფე ეკლესიაში, ბინაზე როგორ მეცადინეობს, ან ხომ არ არღვევს სასწავლებლის წესებს.

მაგალითად, სემინარიასთან არსებულ სამაზრო სასწავლებლის სამი მოწაფის შესახებ (ეგორ გამრეკელი, იასონ ბარნაბიშვილი, დიმიტრი კიფიანი) ნათქვამია, რომ ისინი კლასში თავის ვალდებულებებს კარვად ასრულებენ და ეკლესიაში მუდამ იარებიან, ხოლო ღაერენტა არდახიანის შესახებ სწერია: „не брежен к церкви и классу“. ცნობები ეხება 1824 წელს.

1827 წელს სემინარიასთან სინოდის განკარგულებით დაწესდა ბურსა (პანსიონი), რომლის ხარჯები საქართველოს ეკლესიის შემოსავლიდან უნდა დაეფარათ. დარიის მონასტერთან, აელაბარში, სადაც სემინარია იყო მოთავსებული, ააგეს რამდენიმე ოთახი და მოათავსეს 50 მოწაფე, 25 მოწაფე სრულ ხარჯზე — თითოს წელიწადში 80 მანეთი ეძლეოდა, 25 კი ნახევარ ხარჯზე, თითოს 40 მანეთი ვერცხლით წელიწადში. სრულ ხარჯიანს ჰქონდა ჰამა-სმა, ჩაცმა, გათბობა, განათება, ნახევარ ხარჯიანს — იგივე, ჩაცმა დახურვის ვარდა. ტანზე სამოსად ხმარობდნენ ზღ ლურჯ სერთოუსს, ან შავ აბალუხს. საეკლესიო ყმების შეიღებს ბურსაში არ იღებდნენ, ეგზარქოსის შეხედულებით ისინი კმაყოფილნი უნდა იყვნენ იმით, რომ უფასოდ სწავლობენ სასულიერო უწყების სკოლებში.

საბუთების მიხედვით ირკვევა, რომ ტფილისის სემინარიის ბურსა არ იყო სათანადო მოწყობილი: ოთახები პატარა და დაბალი, ნაკლებ შუქიანი, უსუფთაო და მოუვლელი, ზანთრობით თითქმის გაუმთბარი. ხშირი იყო დაავადება, ანტიკომ ავადმყოფ მოწაფის სიცოცხლე უწამლოდ და მოუვლელობის გამო მუდმივ საფრთხეში იყო. არა ნაკლები ბოროტები იყო მოწაფეთა კვებისა და ჩაცმის დარგში. სემინარიის ადმინისტრაციის მოწაფეთა მომარაგება ტანისამოსითა და საკმელით — იჯარით ჰქონდა გაცემული. ჯოველი მოიჯარადრე ედილობდა საიჯარო თანხაზე გაცილებით ნაკლები დაეხარჯა, რომ გამოჩინეა მეტი ჰქონოდა. ამის გამო არც ტანისამოსი ვარგოდა და კვებაც ძალიან მდარე ხარისხის იყო. მთელი სასწავლო წლის განმავლობაში სემინარიელს 153 დღეში სამარხო საჭმელი (ღობიო და სხვ.) უნდა მიეღო, დანარჩენ დღეებში სახსნილო. ბურსის საჭიროებისათვის გაწეულ ხარჯებში სემინარიის ადმინისტრაციას, ვიჭველია, ბოროტმოქმედება ჰქონდა ჩადენილი, მაგრამ შემდგომი ორგანოები ამას ყურადღებას არ აქცევდნენ.

ბურსის დაარსებამ სემინარიის ადმინისტრაციას ძლიერი იარაღი მისცა ხელში, მოწადეობის 30% მისი უშუალო, ყოველდღიური მეთვალყურეობის ქვეშ მოექცა, სტიპენდიების დანიშვნამ მოწაფეთა მნიშვნელოვანი ნაწილი მორჩილ მონა-ყმად აქცია, დაუქარგა მათ საკუთარი სახე და თაოსნობა, მცირე შენიშვნა უწყისობაში იწვევდა სტიპენდიების ჩამორთმევას, ჩნდებოდა სხვა, ახალი მოსურნე სტიპენდიისა; ცხადია, ამბისტანიანობა, მამულრობა იქნეს თავს. საზავიეროდ გარედან მოსიარულეთაც უნდა ეგრძნოთ მტკიცე ხელი და ამ მიზნით 1833 წელს სემინარიაში შემოიღეს კონდუიტის წიგნი, სადაც მრავალი ცნობებია მოწაფეთა დანაშაულობის, ან წესიერების შესახებ. ადმინისტრაციას სურს ხელში დაიჭიროს მოწაფეობა, თითოეულის ქცევა აწონ-დაწონილი უნდა იყოს და ხსენებულ წიგნში მთელი თავის მანძილზე აღნიშნულია, თუ რა საძრახი, უწყისო მოქმედება ჩაიდინა, ან რა დიდებით სახის ქცევა აქვს. მოწაფის შემდგომი წარმატება იმაზე იყო დამყარებული, რომ კონდუიტში ჩანიშნული თარჯომითი დახასიათება, საყვედური და სხვა შემდეგში დიდებითი დახასიათებით უნდა ყოფილიყო შეცვლილი. წინააღმდეგ შემთხვევაში გამორუხრობლობას მოსდევდა სკოლიდან გამორიცხვა.

სინონ გვარამაძის შესახებ 1835 წ. ჩაწერილია „в 1835 г.—в мае самовольно отлучился из Тифлиса и наказан телесно“, გიორგი იალღუხიძე (ცნობილი ივანე იალღუხიძის შვილი) „замечен в самовольной отлучке из бурсачных комнат; за что отобран у него сертук казенный до исправления“.

სემინარიის მკაცრო რეჟიმი და გამარჯვებული პოლიტიკა ბევრ მოვლენებში პოულობდა თავის გამომქვეყნებას: ერთერთი მისი სახე არის მოწაფეთა გვარების შეცვლა-გადაკეთება რუსულის დაბოლოვებით—

(მაქრაძე, იმნაძე და სხვა). არის მოვლენები გადათარგმნისა, მაგალითად დეკანოზიშვილი—რუსულად პროტოპოპოვი, ყველაშვილი—სიროვი, ხან სეროვი, ცხვარელი—ფომინი (მამის სახელზე გააკეთეს გვარი), ლუკაშვილი—ლუკინი, კალოუზნელი—კოლუბანსკი და მრავალი სხვა.

მძიმე რეჟიმის გამო ახალგაზრდობაში იწყება უკმაყოფილება, თუმცა აბდილი გამოვლენა ეერ მიუღია. მოწაფე სასწავლებელში აღარ ჩერდება და უთქმელად ვარბის, სტოვებს მას; ჯერ სოფელს მიაშურებს, მერე შედის სამსახურში, რომ ფული აიღოს, გაჭირვება-სიღარიბეს თავი დააღწიოს და „ჩინთაც“ დაწინაურდეს.

საქართველოში დამკვიდრებულ ბიუროკრატიულ ხელისუფლებას კანცელარიებში ესაჭიროებოდა მოხელეები, უწყების უფროსები სამსახურში იღებდნენ, რასაკვირველია, სათანადო შერჩევით ადგილობრივი ენების მცოდნე ახალგაზრდებს, რომელთაც თონცა სკოლა არ გაეთავებიათ, ყოველ შემთხვევაში რამდენიმე კლასი მაინც გაუვლიათ. ქართველი ახალგაზრდობა ვაიტიცა სამსახურში მოწყობის აზრში და ვისაც სასწავლებელში არ შეეძლო რამე მიზეზის გამო დარჩენა. ის სამსახურში შედიოდა. ეს საერთო მოვლენა იყო მაშინ ყველა უწყებაში. ტფილისის გუბერნატორი სიმონოვიჩი მთავარმართებელ რტიშჩევისადმი წარდგენილ მოხსენებაში აღნიშნავს, რომ ქართველი თავადანაწარმოება არ ზრუ-

ნავს თავისი შეიღების აღზრდაზე, საცმთა ცოტა რუსული ენა და წერა-კითხვა ისწავლონ, შემდეგ გამოჰყავთ სასწავლებლიდან და აწყობენ სამიჯალაქო სამსახურში ჩინთა და ჯამაყთის მისაღებათ (ჩინთ, V, 339)

სასწავლებლიდან მოწაფეთა წასვლა, გაქცევა და არადიდებების შემდეგ, მათი გამოუცხადებლობა, ძალიან აღიქრებს სემინარიის იდენსიტრაციას; ის ცდილობს ამ მოვლენას მიზეზი გამოიხანოს, მოწაფეთა გაქცევა წინაწინაა.

სემინარიის გაბეჭობა და ცეზარქსი იმ აზრისა იყენენ, რომ მოწაფეთა წასვლია მთავარა მიზეზი არის ქართველი სამღვდელთების გულგრილობა და უაღრუხრობა. თელავის სასულიერო სასწავლებლის — ფროსი (ბერი თოდოსე) ამ მოვლენას ხსნას მოწაფეთა სისარმაცით და მშობლების მოესურვებლობით. სიღნაღის სკოლის ფერისი, ბერი ინოკენტი, სიღარიბესა და გაქირვების სფებს ბრალს. 1825-1828 წლებში ბევრმა დაიანება თავი სწავლას (როგორც სემინარიის, ისე სასულიერო სასწავლებლებში), გაიქცა სკოლიდან და როცა მათ დაკითხეს, გაქცევა-წასვლის მიზეზად ასახელებდნენ დიდ გაქირვებას, სიღარიბეს, შიმშილს, რაც მათ ხელს უშლიდა სწავლაში. ასეთია განცხადება სტეფანე დონაშვილის, ნასთისა, კანანაძის და სხუენის.

ჯერ კიდევ გრილობა დაწმუნული არ იყო, ყველას კარგად ამოუღია ის აწიოკება და შეურაცყოფა რაც რუსეთის ბიეროკრატულმა და იმპერიალისტური ზრახვებით გაიფენთიღმა ხელისღღებამ შიაცეა თელავის ქართულ სემინარიის, რომელიც „ბეჭებს ქვამ ადამიკანა“, როგორც ამის შესახებ წერს თეოქ სემინარიის რექტორი დავით (ალექსი მესხიშვილი), „მრავალნი ბოროტნი მოაწიენეს ხელს ზედა“ და ესრეთ ეარ „რუსთავან აკრებულოთ“ (საბას ლექსიკონი — დავით რექტორის ავტოგრაფი, სიტყვა „საყოფაბეჭეოთ“ ქვეს). (ე. ბერიძე დავით რექტორი. ტფილ. ჟნივერ. შრ. I, 317 გვ.)

ცხადია, თელავის სემინარიის აკლება და გაფქვება სახელს ვერ მოუხვეჭავდა მის ნანგრევებზე აღმოცენებულ და უკაოფათიდან გადმონერგილ სასწავლელ ბელს. თელავის სემინარიის საცმო ავტორიტეტი ჯონდა მოპოვებული, შრავალი მოღვაწე ბირი გამოზარდა დასაქმთ კვალთ დასტოვა. ქართველ სამღვდელთობას ბევრი რამ აგრთებდა ამ სასწავლებელთან და ამიტომ იყო, რომ ტფილისში რუსული სემინარიის არსებობაა დიდი თანაგრძნობით არ უცქეროდა. 10-12 წელი სემინარიის სწავლის შესათვისებლად დაკარგულ დროდ მიაჩნდა და დედლობის ხარისხის მისაღებად მონასტრულ განათლებას — 2 წლიანი კურსით საცმოთ სთვლიდა.

გ. საბაგლოცი — ივერიელის აზრით სემინარიიდან მოწაფეთა გაქცევის მიზეზი იყო ის ვარცხობება, რომ ახლად დაარსებული სემინარია არ აღმოცენდა იდელოზობით ნიადაგზე, არამედ უცხოეთიდან იყო გადმოტანული, სასწავლელის გამგეთ ვერ შეითვისეს მოწაფეები, წჭიდრო კავშირი ვერ დაამყარეს მათთან და წესიერ-გონიერული აღზრდის ნიკვალდ, უფრო ხშირად „როზესა იყენებდნენ, რაც მოწაფეობას გულს უცრუებდა სასწავლებელზე და აიძულებდა როგორმე თავი დაეღწია ასეთი რეჟიმისაგან („ივერია“ 1893 წ. № 102 „გორის სასულიერო სასწავლებლის 75 წლის იუბილე“).

ამის შემდეგ გასაკვირი არ უნდა იყოს მოწაფეთა გაქცევა და განოტეხი-
ლებლობა. სემინარიის გამგეობა ასეთ შემთხვევაში ჯერ ნიშნავდა ოლქის
მთავარსულებს მიწერილობით, რომ მათ უკავალენა მოებდინათ მოწაფის
შობლებზე და თუ უკანასკნელნი თავს არ შეიწყობდნენ, მიშინ მეორე ინსტან-
ცია იყო ოლქის სიმედირო უფროსი, რომელიც პოლიციის დახმარებით, მოძე-
ბნიდა გაქცეულს და დაკვირვებს წარუდგენდასასწავლებლის გამგეობას. საილეს-
ტრაციოდ შეიძლება დავასახელოვო იოველ ფურცელად, რომელიც 1825 წ. სექ-
ტემბერში გაიბარა ს. მერეთში მამასთან და სენინარიისი აღარ ცხადდებოდა.
გამგეობამ შეატყობინა გორის ოლქის უფროსს მაიორ პეტროვს და დიდისის
ძებნის შემდეგ, იპოვნეს და დატუსაღებული დეკემბერში წარუდგინეს აღმინის-
ტრაციის. დამრუნებული იოველ ფურცელად და მისი შაშა, გამგეობას აღუყვან
ხელწერილს, რომ შირველს აღარ გაიბარება სოფელში მამის სასლში, ხოლო
უკანასკნელი ნება დაურთველად არ წაიყვანს კვლავ შეილს სასლში.

სემინარიის გამგეობას ააღიან ათქვამდა ის ვარაუდება, რომ ღვდლის
წვილები ბაღისით არ შოდოდერ სასწავლებლად და მთავარსულებს დაავალი
აქვერათ ნასრებში, რომელ ღვდელს რამდენი წყალს გაედა სასკოლო ასაკისა
და თუ დროზე არ წარმოადგენდენ ღვდლები თავის შვილებს სასწავლებელში,
ხელისუფლება ემუქრებოდა მათ სამსახურიდან დავითხოვათ.

დაკანონებული წესის მიხედვით, შირთალია, სემინარიისი უნდა ესწავლათ
შბოლოდ სასულიერო წოდების ხალხს, მაგრამ უკანასკნელთა სიმცირის გამო
სასწავლებელში, სხვა წოდებისათვისაც (თავადი, ახნაური, მოქალაქე, ზავკლესიო
გლენთა შვილები); თნა იყო სემინარიის ვარი, ოდონდ საბატონო გლენთა შეაღ-
ბა ან უფლებას მოკლებულნი იყვნენ. ვინაიდან თვით შებატონე თავის ყმას ნე-
ბას არ აღუყვდა სკოლაში შესულიყო და ეს წესი გრველდებოდა სასულიერო
წოდების იმ ბავშვებსაც, რომლებიც თავადსანაფრთა „ყმობისა ქვეშე მღვრმარეო-
ბდენ“ და დაბადებული იყვნენ 1808 წ. 7 თვლისს გამოსულ ბრძანებად, სწორედ
ან კანონით ისარგებლა თელავის შახრის, ახნაურში ბაილა სულანიშვილმა და
სემინარიის გამგეობამი 1820 წელს შეიტანა განცხადება, რომ მოწაფე თვედო-
რე შარკოზოვი (გვარად ტიუნეაშვილი; მამის საბელი ვეარად გადაუყვდეს)
„უწყმნებოდ სემინარიისი შენოუყანია“ მნას და რაკი ყმობიდან მისი გაშვება
არ უნდოდა, შირთხოვა სასწავლებლიდან მისი დათხოვნა.

შარკოზოვი გამოირიხეს, მგავსადეე განცხადება შეუტანია თვედო ბატონი-
შვილს (ერეკლეს ასულს) და მოუთხოვია თელავის სასულიერო სასწავლებლი-
დან გამოირიხნათ ორი მნა საყვარელიც, რომლებიც, როგორც მისი ყმები, მის
ნებართვის ვარეშე სწავლობდენ თურე თელავში. საყვარელიბენიც გამოირიხეს.

შეტად საყვარელიბოი სემინარიის არსებობის პირველ პერიოდში თუ რა
სოციადურ თენებისავან შედგებოდა მოწაფეობა.

ასე მავალითად ტყილისის სემინარიისი იყო:

	ს რ ლ.	სასულ.	არასახელიერო
1819 წ.	70	37	33
1820 "	70	47	23
1822 "	132	69	63

	ს უ ლ.	სასულ.	არასასულიერო
1823	175	103	72
1824	164	111	53
1825	165	116	49

წარმოდგენილი ცხრალის მიხედვით სემინარიაში სასულიერო წოდება სკარბოზს, მაგრამ თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ გარემოებას რომ საეკლესიო გლეხთა შეილებს სიაში სამღვდელთა შეილებთან წერდნენ ხოლმე, მაშინ ნათელია ის აზრები, რომ სამღვდელთა შეილების რიცხვი ბელოვებურად არაა გადიდებული. რომ მოვახდინოთ მოწაფეთა შესტი სოციალური დაჯგუფება სიების მიხედვით, მაგალითად, 1820 წლისათვის, ასეთი სტრატია მივიღებთ:

	ს უ ლ.	სასულ.	აზნ.	მოკალაქე.	საეკლეს. გლეხი
1820 წ.	70	25	18	5	22

სემინარიის განგეობა აღნიშნავს, რომ მოწაფეთა რიცხვი სასწავლებელში იზრდება, მაგრამ, მეორე მხრივ, ჩივის, რომ უმრავლესობა სხვა წოდებისა არის. მღვდლების მიმართ სანახაროდან დათხოვნის მუქარამ თავისი ნაყოფი გამოიღო, სასულიეროთა შეილები გამრავლდნ და 1828 წელს მოწაფეთა საბუთებში საეკლესიო გლეხთა შეილები „სხვათა წოდების“ სექტში მოაქციეს. ვფიქრობთ, რომ ასეთი გამოვიჯენა ბურსის გახსნის შედეგი უნდა იყოს, რადგან იონა ეგზარქოსმა ასეთი დირექტივა მისცა სემინარიის ადმინისტრაციას, რომ ბურსაში საეკლესიო გლეხთა შეილები არ მიეღოთ; ისინი უნდა დაქაყოფილდნ ინიით, რომ სასულიერო უწყების სკოლებში უსასყიდლოდ სწავლობენო (ტფილ. სემინ. 1827 წ. საქმე № 36, 75).

სემინარია უკვე 11 წელი იყო, რაც არსებობდა და მისი საფუძვლიანი გამოკვლევა სინოდს არ ჰქონდა ჩატარებული, რადგან 1827 წლამდის დასრულებულ სამუშაო ტიპის სკოლას არ წარმოადგენდა და არც ერთ აკადემიურ ოლქის მხრეზევლობის ქვეშ არ იმყოფებოდა. ნართალია, ადგილობრივი მელისუფლება (ეგზარქოსი) სამოთხის წელიწადში ერთხელ მაინც რევიზიას ახდენდა, მაგრამ ეს რევიზია უფრო შინაურ დათვლიერებას გავდა, ვიდრე გამოკვლევას. სწორედ იმ მოსახრებით, რომ სინოდს გაეგო თბილისის სემინარია აპარაულებდა თუ არა თავის დანიშნულების განაპირა კუთხეში, 1829 წელს ზაფხულში სარევიზიოდ ჩამოვიდა ტვერის სემინარიის რექტორი არქიმანდრიტი მიხეილი. რევიზორს დაეალებული ჰქონდა გამოეკვლია როგორც სასწავლო-აღმზრდელობითი, ისე ადმინისტრატიულ-ეკონომიური მხარე.

ზაფხულის არდადეგების გამო მოწაფეობა და მასწავლებლები (რუსების გარდა) დასასვენებლად იყვნენ წასული. სასწავლო ნაწილის გამოკვლევა, მოწაფეთა ცოდნის შემოწმება და მეთოდებას სიაკარგის გაგება, რევიზორისათვის ძალიან ძნელი იყო, რადგან სწავლა არ მიმდინარეობდა და ახალ სასწავლო წლის დასაწყისამდის მოკდა უხერხული იყო; ამიტომ სემინარიის ადმინისტრაციამ ეგზარქოსის ნებართვით დაიბარა მოწაფეობა სასწავლებელში და ივლისის გასულს, საშინელ სიტყვებში, საკლასო დაბალ ოთახებში სწავლა განაახლეს, დაიწყეს მოწაფეთა გამოცდა და შეფასება. ბევრ მოწაფეს აუტანელ სიტყვების გამო გუ-

ლი მისდიოდა, მაგრამ დაწყებული საქმე მოლომდე უნდა ყოფილიყო მიუვანი-
ლი, ორი თვის განმავლობაში რევიზორმა გამოიკვლია როგორც ტფილისის სე-
მინარია, ისე წის სისტემაში შემაჯავლი სასულიერო სასწავლებლები (გორი, თე-
ლავი, სიღნაღი და სხვა). რევიზიამ აღმოაჩინა შემდეგი:

1. საგამოცდო კონსპექტების წინასწარი განხილვა, როგორც ამის სემინა-
რიის წესდების § 111 მოითხოვს, არ წარმოებს.

2. მოწაფეობამ არ იცის რუსული ენა.

3. გაკვეთილის ახსნის დროს საკითხის ზედნეტი დაწვრილმინება იწვევს მო-
წაფის შეხსიერების დაღლას.

4. თეოლოგიაში არ არის გავლილი საკმაოდ გრცელი ნაწილი, სახელმძღვა-
ნელოს უქონლობის გამო.

5. რიტორიკის კლასში გეოგრაფიის სწავლება მიზანშეწონილი არ არის.

6. გალობა ცუდად არის დაყენებული.

7. ტფილისის მოწაფეობას (ზოგიერთის გამოკლებით) საგნებში წარმატება
ეტყობა, რაც უნდა აიხსნას იმით, რომ მასწავლებლობა ტფილისში უკეთესია და
მასთან პირობებიც ისეთია, რომ რუსული ენის შესწავლისათვის მეტი ვასაქანი
აქვთ, სხვაგან (გორი, სიღნაღი, ქუთაისი) ასეთი პირობები არ არის და მოწა-
ფეს მასალის დაძლევა უზღდება უფრო დიდი შრომის დახარჯვით და შეხსიერე-
ბის დატვირთვით, ვინემ შეგნებულად ითვისებთ.

8. სემინარიის ბიბლიოთეკა ვერ სწყდება ნოელ მოწაფეობას და მომსახუ-
რობას ვერ უწევს. წიგნები და სახელმძღვანელოები საკმაოდ არ მოიპოვება.

9. მოწაფეთა გულციეობა და სკოლაში გამოუცხადებლობა (ზოგან სანი-
ოთხი წლის განმავლობაში) აიხსნება მათი სიხარშაიით, მშობელთა წაქეზებით,
სასულიერო განათლების შეუფასებლობით და სიღარიბით.

10. სიღნაღის სკოლის უფროსს ზაქარია ისაკოვს და იმავე სკოლის მასწავ-
ლებელს იოსებ ლეინიევს, გორისა—გრიგოლ პაბიტოვს—არა აქვთ სათანადო
ცოდნა რუსულ გრამატიკაში. გორში—დაბალი განყოფილების მასწავლებელი
ალექსი დადიანიძე დასატოვია მხოლოდ იმიტომ, რომ სხვა უფრო ნიჭიერი აღმ-
ზრდელი არ მოიპოვება. საერთოდ ქართველებში იმ მასწავლებლებმა, რომლებ-
ბიც რუსულ გრამატიკას ასწავლიან, არ იციან საკმაოდ ეს ენა და არც შესაძ-
ლებლობა აქვთ შეიყოსონ ცოდნა.

11. რექტორის ხელში ორი თანამდებობის შეთავსება ბევრ უხერხულობას
ჰქმნის მეთვალყურეობისათვის.

სინოდთან არსებულმა სასულიერო სასწავლებლების კომისიამ, მიიღო რა
რევიზორის მოხსენება, სემინარიის გამგეობას მისცა შემდეგი პრაქტიკული მი-
თითებები:

1. საგამოცდო კონსპექტი წინასწარ უნდა განიხილებოდეს.

2. სემინარიაში მისაღები მოწაფეები სათანადოდ უნდა იყვნენ რუსულში
მომზადებულნი.

3. კონსპექტები დასაშვებია, უკეთეს სახელმძღვანელო არ არის.

4. შემოღებულ იქნეს ქართული გალობა სემინარიაში.

5. ბიბლიოთეკა შეიყოს საჭირო წიგნებით.

6. გეოგრაფია გადატანილ იქნეს სამაზრო სასწავლებელში.

7. სამაზრო სასწავლებლებს დაემატოს ერთი კლასი.

8. რუს მასწავლებლებს ევალებათ შეისწავლონ ქართული ენა, რომ ახსნა-განმარტების დროს გამოიყენონ იგი.

9. მასწავლებლებს: ლეინიევს (სიღნაღი) და პაბიტოვს (გორი) მიეთითოს, რომ რუსული გრამატიკის ცოდნა შეივსონ.

10. რექტორი ვანთავისუფლდეს ინსპექტორის თანამდებობიდან და ამ ადგილზე დაინიშნოს სემინარიის რომელიმე მასწავლებელი.

11. სიღნაღის სკოლის უფროსი ზაქარია ისაკოვი და გორის მასწავლებელი ილექსი დადიანიძე, როგორც არა საიმედონი (ცოდნისა და სწავლების თვალსაზრისით) შეიცვალონ ჩუაფხე და უკეთესი პირებით (ტყ. სემ. 1830 წ. საქმე № 62., ფ. 1-10)

რევიზიის მასალამ ხელისუფლების მაღალ წრეებში დაბადა აზრი სემინარიის რეორგანიზაციის შესახებ. ამ საკითხმა სათანადო ინსტანციები განვლო. ჯერ კიდევ ადგილობრივი ხელისუფლების წრეებში (გუბარქონი, სამოქალაქო მმართველობა) იტებს იკიდებს ის აზრი, რომ კავკასიის მთიელების დაპყრობა მარტო იარაღით შეუძლებელია. ძვირად უღება თითო ნაბიჯი, ვინაიდან ვაზრობოტეხული მთიელები სედავენ, თუ როგორი ზრახვებით მიდის ნაბიჯში რუსეთის თეოლოგიურ-ინსპერიალისტური მმართველობა და ამიტომ არა ზოგავენ ძალღონეს, რომ დაიკვიან თავისი ვერა, მანული და წესდათება, იწყება სამკვლევარ-სასტუკობლო ბრძოლა. ბრძოლის მონაწილე მოპირდაპირენი — ტოლ ერთეულს არ წირმოადგენენ, ერთი მხარე სესტია, შავრამ მომსდურებს ყოველი ნაბიჯი ძვირად უზნო. სწორედ ასეთ პირობებში ისახება აზრი, რომ კავკასიის მთიელები უნდა მოინათლონ, გაქრისტიანდნენ, წინააღმდეგ შემთხვევაში რუსეთს ზურგს უკან შეუდამ აპოკალიფი მახვილი ექნება და მქუდროება კავკასიაში არასდროს არ დამყარდება.

ამ საქმისათვის საჭიროა სათანადოდ მოწადებული პირები და მაღალ სფეროებში იმედი აქვო, რომ ტფილისის სემინარია შეასრულებს ამ მისიას. 13 აპრილს 1829 წელს ნიკოლოზ I შინაგან საქმეთა მინისტრიან და იბერპროკურორთან შეთანხმებით თავის ბრძანებამთ საქიროდ საიღის, რომ ტფილისის სემინარიაში მოწადიდეს მისიონერები ქრისტიანობის ვასაერკლებლად მთიელებში, იქვე მოეწყოს მოქადაგეთა კლასი და მასთან ერთად დაეწესდეს სემინარიაში ოსური და თათრული ენის სწავლება. სასულიერო სასწავლებელში მთიელთა ბავშვებს უნდა გაეცნას ენა. გამსაგუთრებით კი მამასახლისებისა და მემამულეთა შვილებს (Дополнения к проекту устава духовных семинарий с 1825 г. по 1842 г. стр. 2—3).

გუბარტონს დაევალო ამ საკითხის შესახებ დებულების წარდგენა სინოდში. მოსე გუბარტონმა 18 მაისს 1823 წელს სინოდში, მაროლაკ, წარადგინა დებულება და ამიერ-კავკასიის სასულიერო სასწავლებელთა შესახებ მოითხოვა:

1. გადიღირდეს რუსული ენის სწავლება, რადგან ის არის განათლების მთავარი იარაღი, როგორც დაბალ კლასებში, ისე სემინარიაში. ქართულის გარდა შემოღებულ იქნეს თათრული და ოსური ენის სწავლება.

2. ადგილობრივ სასულიერო სასწავლებლებზე გავრცელდეს ადგილობრივ პირობებთან შეფარდებით რუსეთის სასულიერო სკოლების წესდება.

3. საეკლესიო მასწავლებლის შემოსავლიდან დაიფაროს ამ სასწავლებლებზე გაწეული ხარჯები.

4. მოწიფეთა სიმეიარისა და შენობა უქონლობის გამო დაიბუროს სიღნაღის სასულიერო სასწავლებელი, ნოწიფეები გადაყვანილ იქნენ თელავში.

5. ოსური ენის შესახებ, თუ რომელი შრიფტი იქნეს გამოყენებული, გვზარქოსი მოსე გარკვეულად არას ამბობს, თუმცა მისი წინამორადეილე (იონა) ქართულ შრიფტს უფრო მიზანშეწონილად სთვლიდა ოსებისათვის. (Дополнения к проекту... 4, 5, 6 ფ.).

სინოლთან არსებულმა კომისიამ მოსე გვზარქოსის მოხსენებისა და ნიკოლოზ I 13 აპრილის 1829 წლის ბრძანების საფუძველზე ტფილისის სემინარიას დაიკისრა სამისიონერო ფუნქციების შესრულება. 15 მაისს 1835 წელს დამტკიცდა დებულება ამიერ-კავკასიის სასულიერო სასწავლებელთა ცვლილების შესახებ.

ამ რეორგანიზაციის მიხედვით:

1. სასულიერო სასწავლებლებში ისპობა ლათინური ენა და მის ნაცვლად უნდა გაძლიერდეს რუსული ენა, რომელიც ისე უნდა იყოს ათვისებული, რომ მოწიფემ სემინარიაში თავისუფლად შესძლოს საგნების შესწავლა.

2. ბერძნული ენა რჩება სასულიერო სასწავლებელში.

3. ლათინური — სემინარიაში, ოღონდ

4. გერმანული და ფრანგული სწიელება სხვა დროისათვის გადაიდოს.

5. ოსური და თათრული ენა სავალდებულოა როგორც სასულიერო სასწავლებლებში, ისე სემინარიაში, ოღონდ სწრეილთ საჭიროა ერთ-ერთის არსებება.

6. მათემატიკის (ალგებრა, გეომეტრია) შემოღება ვადაიღოს სხვა დროისათვის.

7. ფიზიკა შეფერთეს ფილოსოფიას. სემინარიის სამუდამო განყოფილებაში სავალდებულო გახადეს რუსეთის და საქართველოს ისტორია.

8. დაწესდეს ქართული გალობის კლასი.

9. ოსური ენისთვის 13 აპრილის 1829 წლის ბრძანების საფუძველზე დასტოვეს ქართული შრიფტი ასეთი შენიშვნით, რომ საში ენისა და ორი ანბანის შედარების შემდეგ გადაწყდეს ოსურისათვის რომელ ანბანს უნდა მიეცეს უპირატესობა (Дополнения... 6, 7, 11). დებულების მიხედვით სასწავლებლები რჩება შექმნილ ადგილებში:

1. თბილისი — სასულიერო სემინარია, სასულიერო სასწავლებელი.

2. გორი — სასულიერო სასწავლებელი.

3. თელავი — სასულიერო სასწავლებელი.

4. სიღნაღში დაიბუროს და თელავისას შეფერთდეს.

5. ქუთაისი — სასულიერო სასწავლებელი.

6. რაჭა — სამრევლო სკოლა.

7. სამეგრელო — მარტვილის მონასტერთან არსებულ სამრევლო სკოლის დაემატოს სამაზრო და გახდეს სრული სასულიერო სასწავლებელი.

8. გურიაში — დაარსდეს მხოლოდ სასულიერო სასწავლებელი.

ისწავლული სკოლების შენახვისათვის საჭირო თანხა ვალეზულ იქნეს აღვი-
ლობრივი საეკლესიო მამულების შემოსავლიდან. (Дополнения ფ. 11, 12, 13).

ტფილისის სასულიერო სემინარიისა და მის სისტემაში შემავალ სკოლათა
რეორგანიზაცია გატარდა 1835 წ. 1 სექტემბრიდან. სემინარია დაუქვემდებარეს
კიევის აკადემიის ოლქს და ამიერიდან ამ ოლქს უნდა ეზრუნა, ხელმძღვანელობა
ვაეწია მისთვის.

რეორგანიზაციის გატარების შემდეგ სასწავლებლებში რუსულის სწავლება
შთანდეს მხოლოდ რუსებს, ქართველს აღარ ნიშნავდენ. გაქირდა ოსურისა და
თათრული ენის მასწავლებელთა ნოძებნა, ასე რომ ზოგიერთი აღავას კარგახნო-
ბამდის ამ დისციპლინებში მასწავლებლები არა ჰყოლიათ. საქართველოს და რუ-
სეთის ისტორიის სწავლება სემინარიაში დაეკისრა ილექსი მარსოვს; საქართვე-
ლოს ისტორიის პროგრამა ნთლად „ქართლის ცხოვრებაზე“ იყო აგებული. ფილო-
სოფიისა და ფიზიკის მასწავლებლად სემინარიაში 1835 წ. 10 დეკემბრიდან მოწ-
ველნი იქნა პლატონ იოსელიანი, რომელმაც ამ წელს დაამთავრა პეტერბურგის
სასულიერო აკადემია, მჭადავებულთა კლასი სემინარიაში არ დაარსდა. ოლონდ
უფროსი კლასის მოწაფეებს ავალებდენ ვარჯიშობას ქადაგების წარმოთქმაში,
რომ მისიონერობისათვის სათანადოდ მოწადებულნი იყვნენ.

სემინარიამ თავის არსებობის პირველ პერიოდში (1817—1835), როდესაც
ახლად გახსნილ სასულიერო სასწავლებლებს ხელმძღვანელები და მასწავლებ-
ლები არა ყავდა, საკმარისი სიმსახური ვაუწია მათ.

ჯერ ისევ სემინარიის რიტორიკის კლასიდან, განსაკუთრებით 1819—1823-4
წლებში მასწავლებლებლად გავხანეს: 1) იოსებ ბორისოვი—1821 წლიდან, 2) ზა-
ქარია და დავით ისაკოვეტი—სიღნაღი, ტფილისი, 3) ალექსანდრე სულხანოვი
—1823 წ. ტფილისში, 4) გრიგორ პაბიტოვი—1823 წ. გორში., 5) ილექსი და-
დიანასე—1823 წ. გორში, 6) ნიკოლოზ კოლუბანსკი—1823 წ. სიღნაღში,
7) მიხეილ კოლუბანსკი—1819 წ. გორში., 8) ივანე მაკაროვი—1825 წ. თე-
ლავენი, 9) გედეონ ბუჩქიევი—თელავში—1824 წ., 10) ვასილ მატაბელოვი თე-
ლავენი—1823 წ., 11) სოლომონ დოდაშვილი—1822 წ. სიღნაღში და სხვა. (ტფ-
სემ, 1827 წ. საქმე № 16, ფ. 10—15).

სემინარიის რექტორებად 1817—1835 წლებში შემდეგი პირები იყვნენ:

- 1) ვიტალი—1817—1818 წ.
- 2) ირინეობი—1818—1824 წ.
- 3) ევგენი—1824—1832 წ.
- 4) სერგი—1832—1837 წ.

კერძო სასწავლებლები საქართველოში

(1830—1836 წ.)

მეცხრამეტე საუკუნის გარიჟრაჟზე საქართველოში დამყარდა რუსეთის იმპერიის მმართველობა. დაიწყო საქართველოს ცხოვრებაში ახალი ხანა. შეიქმნა ახალი და უჩვეულო მმართველობის აპარატი. ვადმოყვანილ იქმნენ ჩრდილოეთიდან რუსი მოხელეები ახალი რეგიმის დასაწერგავად. მიგრამ მალე გამოიჩინა, რომ მართო რუსი ჩინოვნიკები არ იყო საკმარისი თანისებურებით მდიდარ და ძველი კულტურის მქონე დაპყრობილი ქვეყნის წართვისათვის და ანტიომატ რუსეთის მეფის მთავრობა შეუდგა მოხელეთა კადრების შექმნას ადგილობრივ მკვიდრთაგან. სწორედ ამ მიზნით გაიხსნა ტფილისის კეთილშობილთა სასწავლებელი (1803 წ.), სახელდებო სემინარია (1817 წ.), ხოლო 1828 წ. 8 დეკ. გამოცემული დებულებით სამაზრო სასწავლებლებიც ათავაჯს, ზილნოს, დუშეთს, გორს, ახალციხეს, ქუთაისს. ზუგდიდსა და ტფილისში. ეს იყო დიდი ტიპის სკოლა, მეტად ლატაკი პროგრამით და მშრალი, უსულგულო შინაარსით. მის უვარკისობას დაპყრობილ ქვეყნებში ემატებოდა უცხო (რუსულ) ენაზე სწავლება.

ისედაც ვერბალური სკოლა არარუსთათვის სრულიად გაუგებარი იყო. ამავე დროს კი საეაჭრო და საეაზრო კაპიტალი თავის გზას იკვლევდა. წირა-კითხვისა და ანგარიშის ეოდნა გასაგებ-წილობრივ ენაზე აუცილებელი ხდებოდა. ამის შედეგად, ცხადია, ამიერ-კავკასიაში და კერძოდ საქართველოში სწავლა-განათლების საქმეში კერძო ინიციატივას ასპარეზი უნდა გახსნოდა, კერძო სწავლებლის, კერძო სასწავლებლის ქსელი ქვეყანას ფართოდ უნდა მოსდებოდა.

რუსეთის მდგომარეობა ამ დროს ამიერ-კავკასიაში არც ისე მტკიცე და სახარბიელო იყო; აჯანყებათაგან დამფრთხალს, მეყის მთავრობას ყოველგან და ყოველთვის ღალატი და შფოთი ელანდებოდა. ამიტომ ადვილი გასაგებია, რომ იგი თავის უშლად კონტროლის გარეშე არ დატოვებდა ადგილობრივ ცხოვრების არც ერთს კუნჭულს; არც ერთს კერძო ორგანიზაციას, ნათ შორის კლტის და განათლების სფეროსაც, ნიკოლოზ პალკინს საერთოდ საკმაოდ დახელოვნებული აგენტურა გაიწინდა. კერძოდ განათლების დარგში ასეთი აგენტურის ბუდეს წარმოადგენდა სამაზრო სასწავლებელი. ამ მხრივ პირველად ისახელეს თავი ახალციხის სამაზრო სასწავლებლის ჩინოვნიკ-მასწავლებლებმა.

1833 წ. ამ სასწავლებელმა დაწვერა თავის ირგვლივ მდგომარეობა და აღვი-
 ლობრივი მმართველობის წინ წამოაყენა საკითხი კერძო სწავლების შესახებ. სომ-
 ხის მღვდლებში და დიაკვნებში გახსნა კერძო სასწავლებლები, ეს კი ძირიანად
 ეწინააღმდეგება არსებულ კანონებს და მთავრობის მიზნებს და საქმროა ასეთი
 „დაუსწებელ“ მოვლენის აღკვეთაო. დროებითმა მმართველობამ თავის შირივ
 ბრძანება ვასცე მოლიციის აღმწმისკრაიციის მიწართ ამის შესახებ და ხელწუ-
 რილით აუკრძალა კერძო პირთ არა თუ ახალი სკოლების გახსნა, არამედ არსე-
 ბულნიც დაუკუენებლივ დაახურებინა და დააფლდებულა თავიანთ სახლებშიაც
 აღარ ეწარმოებინათ წერი-კითხვის სწავლება, ამის შემდეგ ამივე დროებითი
 მმართველობამ მოხსენება ვაუგზაგენა მთავარმართველს ბაროხ რობენ 1-ლს, სა-
 დაც სააქქაძია: „.....მოგაბანებთ თქვეს წაღალაღმატებულემას, რომ აქ გად-
 მოსააღებულთა (სომხების) შვილები სწავლობენ კერძო სასწავლებლებში, ისინი
 იძულებული არიან ისაღონ ამისათვის განსახლერული ეირა მიწინ, როდესაც აღ-
 გილობრივ სამაზრო სასწავლებელში იაინი ასეთი გადასაბადებისაგან თავის-
 უფალნი იქნებოდენ და, ვარდა ამისა, აქ ისინი წგისწავლიან ისეთ საგნებს, რო-
 მელნიც არც კერძო სკოლებში და არც ადგილობრივ სასულიერო სასწავლე-
 ბელში არ ისწავლებან (სომხებს თავიანთი ეროვნული სასულიერო სკოლა ქქონ-
 დათ ახალციხეში, რომელსაც უშუალოდ ზედმძღვანელობდა ეწმიაძინის სინო-
 დი—ს. ძ.) სახელდობრ რუსულ ენას და მმართველობა თელის რა ასეთ მოვლე-
 ნას სიჭკოდ და სააყვოდ (предсудительным), კერძო სასწავლებლებში მი-
 ლებული აღზრდა და ცოდნა აღკოლებლად ეწინააღმდეგება მთავრობის მიზნებს
 და განხრასეებს....“ და სხვ.

მთავარმმართველმა დიდი ყურადღება მიექცია მმდგომარეობა და ამიერ-
 კავკასიის პროვინციების მმართველებს დაუგზაუნა ბრძანება—წარედგინათ მის-
 თვის კერძო სწავლების და კერძო სასწავლებლების შესახებ ერციელი მოხსენებები.
 პროვინციათა მმართველებისაგან მიღებული პასუხები დრიად საყურადღებო მა-
 სალას წეიკავენ. ზოვი მაგანი ვამოყენებულნი იმ ნორკვეთა დაწერის დროს,
 ხოლო ზოვი საქმროთა აიტყვა-სიტყვით მოიკუანათ, რადგან იგი იმდროინდელი
 სწავლა-განათლების ნათელ აურათს გვიწლას.

მოგვყავს იმერეთის მმართველის ნაცვლის პოლკოვნიკ ყინბარივის მოხსე-
 ნება, წყდგენილი 1834 წ. 14 კ.

„.....იმერეთის მმართველისადმი თქვენი მილილიღმატებულების ა/წლის 17 სექ-
 ტემბრის თარიღით № 5277 ბრძანების შესაბრულებლად შეგროვილ იქნა ცნო-
 ბები იმ პირებზე, რომელნიც კერძოდ ისწავლიან ახალგაზრდიობას და აღმოჩნდა
 შემდეგი:

1) ქუთაისში არც ერთი კერძო სასწავლებელი არ არსებობს. არც ეკლე-
 სიებში და არც კერძოდ-ერთ აქ ამსებულ სერძნულ-რუსულ მონასტერში (იგუ-
 ლისსებში ქართული მართლმადიდებელი მონასტერი—ს. ძ.) მოსამსახურე მღვდ-
 ელი და მონაზონი კერძო სასწავლებლობას არ ეწევა, ვარდა დეკანოზ ვიძე (იხვ)
 გიორგაძისა, რომელიც დროგამოწებით ისწავლის სიჯლესით წიგნის კითხვას
 შეიდ ყმაწვილს.

ამისათვის იგი არავითარ სასყიდელს არ ღებულობს. ქართული საერო დიპლემატის მასწავლებლებიდან აზნაური ლომინაძე ტინტიკოვ (ტიტიკო) ასწავლის ორ ემწავლებს; ახალციხის მცხოვრებნი (უნდა იყოს „ახალციხიდან გადმოსახლებულები“ — ს. 4.) იოჯან კოჩხევი — ოთხს, ივანე მესუმოვი — ორს, გრიგოლ აკოფოვი — ერთს. არც ღუნებიდან, არც ბაზრიდან მათ არავითარი სასყიდელი არ მიუღიათ ამისათვის. მხოლოდ მოწაფეთა მშობლების პატივისცემისათვის ეწვევიან ამ შრომას. ვარდა ამისა, ქუთაისის სამხედრო ჰოსპიტალის კანტორის მოსამსახურე აზნაური ლუარსაბ კიდიევი ასწავლის ხუთს თავის ნათესავ ემწავლებს რუსულ და სამოქალაქო (ქართულ მხედრულ) კითხვას და წერას. ეზრათულ სასულიერო წოდებიდან ახალგაზრდებს ასწავლიან ფსალმუნს და დაბადებას სამნაი; სიმონ ფიშბაძე, ხახანიევი (ხახანი), იოსებ ციციანშვილი და ნორაულ იხრაილი) მოციანშვილი. ფსალმუნის კითხვის დასწავლებისათვის ისინი ღებულობენ თითო თოწათისაგან წელიწადში მანეთს ახვევრამდის ვერცხლით, დაბადებისათვის — ორ მანეთს. მიმდინარე წლის პირველი სექტემბრისათვის მათ ჰყავდათ სულ 33 მოწაფე. ანგარიშს ისინი არავის უდგენენ. გასულ 1833 წლის განმავლობაში ხსენებულ მოწაფეთაგან ხუთი გადავიდა სასულიერო წოდებაში, ე. ი. მიიღეს ნახალობა. მიმდინარე 1834 წ. 1 იანვრისათვის ით ჰყავდათ 33 მოწაფე.

2) ოლქების მიხედვით. ქუთაისის ოლქში: არ მოიპოვებიათ ისეთი პირები, რომელნიც ასწავლიდნენ ახალგაზრდობას. მონასტრებთან და ეკლესიებთან არავითარი სასწავლებელი არ არსებობს. ზოგიერთი მღვდელი, მონაზონი და მედავითანეები ასწავლიან თავიანთ ნათესავებს საეკლესიო და საერო წერი-კითხვას თავიანთ უფროსებისაგან ნებადაურთველად; ანგარიშსაც არავის უდგენენ.

3) ვაკის ოლქში: ზოგიერთ სოფელში ბერძნულ-იმერული სარწმუნოების მღვდლები (греки-имеретинские священники) ასწავლიან ახალგაზრდებს. ასეთებია თერთმეტი: სხვა არც ქართველი და სომეხი მღვდლები, არც თათრის მოღებნი კერძო სწავლებას არ აწარმოებენ. პირველებიდან: არიან: ილუშენი ვასილი, მღვდლები მათე ბახტაძე, იესე ტყეშელაშვილი, სიმონ ნიკარაძე, ლაზარე ნუკუბიძე, სიმონ აბრამიძე, დავით ნიკოლაძე, სიმონ და იესე კორძაიები, ივანე შამყო-რია და ნიკოლოზ კაქაბიძე. არც ერთს მათგანს არა აქვს პანსიონი, ასწავლიან საღეთო სჯულს. მონასტრებთან სასწავლებლები არ არსებობს. ზემოხსენებულ მღვდლებს ჰყავდათ ამა წლის 1 სექტემბრისათვის სულ 8 მოწაფე. ეს მასწავლებლები ღებულობენ კურსის ბოლოში მოწაფეთა მშობლებისაგან ცოტათოდნ სასყიდელს — ათიდან თორმეტამდე მარზილს თითოსაგან, რაც უფრის ახლანდელი კურსით ორ მანეთზე ოდნავ მეტს. ანგარიშს თავიანთ უფროსებს არ უდგენენ. არც სემინარიის აწვდიან ცნობებს. გასული წლის განმავლობაში არც ერთი ამ მოწაფეთაგანი სასულიერო წოდებაში არ გადასულა. 1834 წლის 1 იანვრისათვის მათი რიცხვი უდრიდა 18.

4) შორაპნის ოლქში: ქართველი და სომეხი მღვდლები არც თათრის მოღებნი კერძო მასწავლებლად არ არიან. მხოლოდ ს. ქალაში სანხერჯი ასწავლიან ადგილობრივი აზნაურების შვილებს ქართულ და სომხურ ენების პირველადწე-ბითი წესებს და აგრეთვე არითმეტიკის პირველ ნაწილს. ქალაში ასეთი მას ავ-ღებელია აზნაური ელისე ტიქინაძე, სანხერჯი იჭაური მცხოვრები სომეხი ხო-

ჯა ეოვაშვილი (შეიძლება იოზაშვილი—ხ. ძ.) პირველთან ამაწლის პირველ სექტემბრისათვის სწავლობდა 8 კაცი, მეორესთან—12 კაცი, მოწაფეები იმყოფებოდნენ მშობლებთან ხარჯზე და იხდიან წელიწადში ხუთიდან ათ მანეთამდე.

5) რაჭის ოლქში: ქართველი და სომეხი მღვდლები და თათრის მოღებნი მსწავლეებლად არ არიან.

6) გურიაში: ქართველი და სომეხი მღვდლები და თათრის მოღებნი ახალგაზრდებს არ ასწავლიან, გარდა ისეთი მღვდლებისა, რომელნიც ასწავლიან თავიანთ შვილებს ქართულ დიალექტზე წერაკითხვას. ამ მღვდლების წოდების და სახელის აღმოჩენა შეუძლებელი შეიქმნა, აქ ზოგი ქართველი მღვდელი ასწავლის თავის შვილებს ქართულ წერაკითხვას, მეტს არაფერს. გურიაში არავითარი სასწავლებელი არ არსებობს, რის გამო მიმდინარე წლის პირველი სექტემბრისათვის იქ არც ერთი მოწაფე არ იყო. მღვდლად გასულ წელს გურულ მოწაფეთაგან არავინ კურთხეულა. იმის გამოანგარიშება, თუ რამდენი მოწაფე იყო გურიაში ამა წლის 1 იანვრისათვის შეუძლებელი გახდა, ვინაიდან თუმცა ზოგიერთი მშობლები თავიანთ შვილებს ასწავლიან წერაკითხვას, მაგრამ არა სისტემატიურად და მაშინ, როდესაც ამას მოსწავლენი მოისურვებენ და მანამდის, სანამ ამაზე მოწაფის თანხმობა იქნება. წინააღმდეგ შემთხვევაში ეს საქმე ეძლევა სამუდამო დაიწყებას.... ბრძანების დროზე შეესრულებლობის მიზეზი არის ვაკის ოლქის უფროსი მოკრიცი, რომელმაც ცნობები ამ საგანზე წარმოადგინა ამ თვის მხოლოდ ათს და ისიც წინადადების რამოდენიმეჯერ სასტიკი განმეორების შემდეგ.

პოლკოვნიკი ვიხაროვი.

1834 წ. 14 დეკ. ქ. ქუთაისი.

(იხ. ც. არხ. საქ. № 4, სერია Б. О частных учебных заведениях).

როგორც ამ მინოწერიდან ჩანს, რუსის მთავრობას იმერეთში დღიდან მისი იქ დამკვიდრებისა 1834 წლამდე არაფერი გაუკეთებია. არა ჩანს არც ოდნავად მოწყობილი ტრანსპორტი, სააღმზრდელო საშუალებანი, მმართველობა აპარატში ანარქიაა გაშფუთებული (ვაკის მართველი მოკრიცი აინუნშიაც არ იგდებს ზემდგომ ორგანოების ბრძანებას). სწავლა-განათლების საქმე სრულიად მივიწყებულია. ამ მხრივ იმერეთი დიდად ჩამორჩენილია შედარებით აღმ. საქართველოსთან. აღმოსავლეთ საქართველოში (ტფილისში) ორი საშუალო სკოლა მაინც არის. პროვინციებში ხუთი სამაზრო სკოლა. იმერეთში კი—მხოლოდ ერთი—ქუთაისის სამაზრო სკოლა¹ (ხუვდიდის სამაზრო სკოლას არ ვიხსენიებთ რამდენადაც სამეგრელო იმ დროს წარმოადგენდა ავტონომიურ სამთავროს)—მთავრობას სულ უბრალო ცნობებიც ვერ შეუკრებია ოთხი თვის განმავლობაში. რაც მოუგროვებია, ისიც უსწორო და დამახინჯებულია (მაგ. ცნობები გურჯის შესახებ). არ არის ცნობაში მოხსენიებული ისეთი დიდი სამწიგნობრო ცენტრი, როგორიც იყო გელათის მონასტერი, ან ხონის ეკლესია,² ნიკორწმინდა და

¹ იყო სასულიერო სასწავლებელიც გახანილი 1821 წელს—ხ. ძ.

² ვიხაროვის ცხობაში არ არის მოხსენიებული ხონის წმ. გიორგის ეკლესიასთან ამ ხანებში არსებული სკოლა, რომელსაც გასული საუკუნის 20-იან წლებიდან ხელმძღვანელობდა მთელ-გაყ იმერეთში პოპულარული მწიგნობარ-მასწავლებელი სკიმონ ქუტი (უირცხაღვავა). სკიმონ კლტია სკოლის შესახებ ამავე კრებულში ეათავსებთ პროფ. ვლკ. ბერძის მოკლე ცნობანარკვეს—რ. 2 დ.

სხვი. ზოგიერთ ოჯახებში იმ დროს, ოჯახის დედებს საპატიო საზოგადოებრივ ღვაწლად მიაწოდებოდა თაყვანით სახლებში ნაოქრო-მოყვრების შეიღებვისათვის. ესწავლებოდათ საღვთო რჯული და წერა-კითხვა. ამაზე ცნობაში არაფერია ნათქვამი.

გადავხედოთ ახლა აღმოსავლეთ საქართველოში კერძო სწავლების საქმეს. როგორც ვიცით, 1836 წლამდის სწავლა-განათლების საქმე ადგილებზე გიმნაზიის დირექტორები და სანაზრო სასწავლებლები განაგებდნენ. ამიერ-კავკასია ამ მხრივ ექვემდებარებოდა ხარკოვის უნივერსიტეტს, რაც უფრო ფიქცია იყო მეტი სიწორის გამო.

1834 წელს დაარსდა ამიერ-კავკასიის სახალხო სასწავლებელთა დირექცია. მანაც მიიღო ბარონ როზენის ბრძანება კერძო სკოლების შესახებ ოღონად დაგვიანებით. მასაც უწარმოებია კვლევა-ძიება ამ საკითხის ირგვლივ და შეუკრებია ცნობები. ამ ცნობით ტფილისში (ავღაბრით) ყოფილა 18 კერძო სასწავლებელი, თელავსა და გორში — 7; ეს ცნობა სრული არ უნდა იყოს. საგულგებნელია, რომ სინამდვილეში მათი რიცხვი რამოდენიმეჯერ მეტი უნდა ყოფილიყო. ცნობა სრულიად მავკყავს (იხ. 132 და 133 გვ.).

ამას გარდა ხელთა გვაქვს საქართველოს მაშინდელი სამოქალაქო გუბერნატორის თივ. ფილავანდიშვილის ანგარიში ამავე საგანზე. ამ ანგარიშით იმავე ობიექტებში (ტფილისი, გორი, თელავი) გუბერნატორს აღმოუჩენია სულ ხუთი კერძო სასწავლებელი: ტფლისში — 4, გორში — ორი და თელავში — ერთი. ამიერ-კავკასიის სკოლების დირექციის ანგარიშით კი დასახელებულ პუნქტებში 25 კერძო სკოლაა. გუბერნატორის ცნობით ტფილისში იყო ორი კერძო სასწავლებელი: იაკობ მამულაოვი და ტერ-დანიელ ივანოვი (იხ. აქვე § 2 და 8), რომელნიც ასწავლიდნენ ქართულ და სომხურ ენაზე. დირექციის ცნობით კი იგივე ივანოვი ასწავლიდა მხოლოდ სომხურ ენაზე. დირექციის კვლევით მამულაოვს ჰყოლია 11 სომეხი მოწაფე, ივანოვს — 20. გუბერნატორის ცნობით კი „მოწაფეთა რიცხვი ჯერჯერობით არაა გამოკვლეული და ებრძანა პოლიცემისტერს მომავალში გამოარკუაოს მათი რიცხვი“-ო. ამას გარდა, დირექტორს არა აქვს ცნობა, ლეზულობენ თუ არა ხელფასს მამულაოვი და ივანოვი; ფალავანდიშვილი კი მოახსენებს, რომ მდღეითი იაკობ მამულაოვი ლეზულობს კათოლიკეთა სასულიერო უწყებიდან 150 მან. ვერცხლით წლიურად, ხოლო მღვდელი დანიელ ივანოვი — 120 მან. ვერცხლის ფულით¹ სომხურ საეკლესიო სამმართველოდან. გუბერნატორის მოხსენებით გორში ყოფილა კერძო სასწავლებლები: მღვდელი იოსები და კათოლიკე მოქ. ანდრია შიხინოვი. ჰყავდათ მათ თაქოს სულ 12 მოწ. პატრი იოსები ასწავლიდა სამღვთო სჯულს ლათინურ ენაზე, ხოლო შიხინოვი ქართულზე; გასამრჯელოა ლეზულობდნენ მოწაფეთა მშობლები-საგან „მათ შეძლების და მდგომარეობის მიხედვით“. დირექციის ცნობით იმავე დროს (იხ. იქვე § 22, 23, 24 და 25) გორში ყოფილს არა ორი, არამედ ოთხი სასწავლებელი, რომელნიც ასწავლიდნენ მხოლოდ სომხურ ენაზე. მოწაფეთა რიცხვი უდრის 205-ს (ფალავანდიშვილს მხოლოდ 12 აღმოუჩენია). მათ ხელფასზე დირექციამ არაფერი იცის. თელავში გუბერნატორის ანგარიშით მხოლოდ

¹ ერთი მანეთი. ვერცხლით იმ დროს უდრიდა 360 კაპ. ასეგნაცით — ს. დ.

ქართლ-კახეთის სახალხო სკოლების დირექტორის ცნობა, დართული პატაკზე

1834 წ. 31 მაისის თარიღით № 525.

№ №	ვის მიერ, როდის და რა სახის სასწავლებელია გახსნილი.	დაწესებულია თუ არა.	რას ასწავ. რომელ ენაზე.	მოწაფე, რიცხვი		
				ქართ.	სომხ.	მეს.
1	კალთბენის კერძო სასწავლებელი, გახსნილია ამავე ეკლესიის მღვდლის დავით კალუბანსკის მიერ 1830 წ.	1	ასწავლიან ქართულ და სომხურ ენებს.	4	3	
2	კათოლიკური ეკლესიის მედავითნე იაკობ შამაცოვის მიერ გახსნილი სკოლა 1815 წ.	1	რუს, ქართ, ლათ. და სომხურა.	5	39	
3	ზოდნისის ეკლესიის მღვდ. ტერგაზარ დავითოვის მიერ 1833 წ.	1	წერა-კითხ. სომხ. ენაზე.	—	11	
4	იმავე ეკლ. მღვდ. ტერ-სტეფანე ოვანბოვის მიერ 1833 წ.	1	იგივე	—	7	
5	დიაკონ მოსე მანდენოვის მიერ 1833 წ.	1	წერა-კითხ. რუს, ქართ. და სომხურ ენებზე.	—	19	
6	ნორაშენის ეკლ. დარაჯ ელიაზარ გალუსტოვის 1795 წ.	1	წერა-კითხ. სომხ. ენაზე.	—	13	
7	ჯიგრაშის ეკლ. დეკანოზ ტერ-ისაია ტაადოროვის მიერ 1825 წ.	1	წერა-კითხ. ქართულ ენაზე.	13	—	
8	სომხის ეკლ. მღვდ. დანიელ ივანოვის მიერ 1831 წ.	1	წერა-კითხ. სომხურ ენაზე.	—	20	
9	დიაკონ არტონ ოვანბოვის მიერ 1833 წ.	1	სომხ. ენაზე	—	4	
10	სახაზინო გლეხის დავით კვედელოვის მიერ 1833 წ.	1	წერა-კითხ. ქართულ ენაზე	7	—	
თბილისის გარეუბანი ავლაბარში						
11	დიაკონ ვარლამ არუთინოვის მიერ 1830 წ.	1	წ. გ. სომხ. ენ.	—	40	145
12	მედავითნე პეტრე ტაბლიევის მიერ 1832 წ.	1	წ. კ. ქართ. ენაზე.	2	—	
13	სახაზ. გლეხის გიორგი რეტანოვის მიერ 1833 წ.	1	ქართ. ენაზე.	6	—	
14	მედავითნე სთლომონ სულბანოვის მიერ 1833 წ.	1	წ. კ. სომხ. ენაზე.	—	40	
15	დიაკონ ვარლამ პეტროვის მიერ	1	იგივე	—	40	
16	მღვდ. ტერ-ნიკოლოსოვის მიერ 1832 წ.	1	იგივე	—	13	
17	მღვდ. ტერ-ნერსეს არაქელაოვის მიერ 1833 წ.	1	იგივე	—	6	
18	სახაზ გლეხ. ნიკოლოზ გორგეჯანოვის მიერ 1832 წ.	1	წ. კ. სომხ. და ქართ.	6	7	
				14	148	160

№ 18	ვის მიერ, როდის და რა ხაზის ხასწავ- ლებელია გახსნილი.	დაწი- ბულე- ბა რიცხ.	რა ხასწავ. რო- მულ ენაზე.	მოწავ. რიცხვი		
				ქარ.	სომხ.	რუს.
19	<p style="text-align: center;">ო ვ ლ ა ე შ ი</p> <p>ხასწავლებელი გაიხსნა სომხის 3ატ- რიარქის ბრძანებით 1831 წ. ვანაგებს მას სომხის ბლადლოჩინი ტერ-ბლდასარ ტერ-სარქისოვი. ხასწავლებლებად არი- ან: სომხის მთავარ დიაკვანი არუთინ ტერ-მარტიროსოვი, მღვდლის შვილი აბელ ტერ-ხაჩატუროვი და მოკლადე გლახა აკოფოვი</p>	3	<p>ასწავლიან წერა-კითხვას და ანგარიშს ქართულ და სომხურ ენებზე.</p>	20	40	60
20	<p style="text-align: center;">გ თ რ შ ი</p> <p>კათოლიკური სკოლა გაიხსნა კათო- ლიკური ეკლესიის უმაღლეს მთავრო- ბის მიერ, ასწავლის და ვანაგებს კიდევ ამ სკოლას მღვდელი ტერ-სტეფანე ტერ-მინასოვი</p>	1	<p>ასწავლიან წერა-კითხვას სომხურ ენაზე</p>	<p>205 ამ რიცხვიდან 10 კათოლიკუა.</p>		
21	<p>სომხური სკოლა გახსნილია სომხ. მღვდ. ტერ-გაზარ ტერ-გაზაროვის მიერ</p>	1				
22	<p>სომხური სკოლა გახსნილია მღვდ. ტერ-სააკ ტერ-ისაკოვის მიერ. . . .</p>	1				
23	<p>სომხური სკოლა გახსნილია მოკლადე ანდრია შიხინის მიერ.</p>	1				

ერთი მასწავლებელი (სამაზრო სასწავლებელი აქ სათვალავში არაა მისაღები) — ტერ-მარტიროსოვი, რომელიც ასწავლის სომხურ ენაზე. დირექციას აქ ეკუთვნის საში მასწავლებელი: ტერ-სარქისოვი, აბელ ხაჩატუროვი და გლახა აკოფოვი. თელავის სკოლაში ასწავლიან წერა-კითხვას და ანგარიშს ქართულ და სომხურ ენებზე.

ამ შედარებით პატარა საგანზე ერთსა და იმავე დროს და ერთ ქალაქში ორი სხვადასხვა პასუხისმგებელი დაწესებულება (სკოლების დირექცია და გუბერნატორის სამმართველო) ამდენად განსხვავებულ ცნობებს იძლევიან. აქედან დასკვნა: ჩინოვნიკების „კაპიონურ“ და უზუღეებელ საბუთებზე დაწყობა მხოლოდ მათი ზედმიწევნითი შესწავლის, შედარების და ღიჯი ახალინის შემდეგ არის შესაძლებელი და მაშინაც კი მკაცრი სიფრთხილეა საჭირო, რომ მკვლევარი ჯმართველო და უხემ შეცდომამდე არ მივიდეს.

ახლა ახალციხის ოლქის შესახებ: იხ. ცხრ. გვ. 36, 37, 38, 39, 40 და 41).

ამრიგად მოყვანილი ცნობის ნიხედვით 1833-34 წლებში აღმოსავლეთ საქართველოში კერძო სკოლების ქსელი ასე წარმოგვიდგება:

მასწავლ. რიცხვი	მთაწვეთა რიცხვი					
	ქართ.	სომხ.	რუს.	გერ.	ა უ ლ	
ტფილისში	16	43	262	—	—	305
თელავში	3	20	40	—	—	60
გორში	4	—	205	—	—	205
ჭ. ახალციხეში და მის ოლქებში	31	218	175	54	6	453
ს უ ლ	54	281	682	54	6	1023

ეს ცნობებიც, როგორც აღნიშნული გვაქვს, ნაწილობრივი და დამახინჯებულია. ექვს გარეშეა, რომ კერძო მასწავლებლები და კერძო სკოლების წერტები აღნიშნულ ადგილებზე ნეტი უნდა ყოფილიყო. ანგარიში უნდა გაეწიოს იმ გარემოებას, რომ კერძო სკოლების არსებობას ყოველმხრივ ფარავდენ სკოლების ზედმიწევნითი-მასწავლებლები, რომელთაც ეწინოდათ მთავრობის აკნტების მხრივ დაჯარიმების, მათ საქმიანობაზე ვადასახადების დაწესების და პასუხისგებაში მიცემისა. საგულეებელია, რომ მთავრობის ცნობებში მოჰყვებოდნ მხოლოდ ზოგიერთი „დაუღვეარნი“. უფრო მოხერხებულნი კა აღბად თავს დაიძვრენდენ. ყოველ შემთხვევაში დაახლოებითი სურათის წარმოდგენა ამ ცნობებითაც შეიძლება.

თუ როგორ „ზრუნავდა“ მეფის მთავრობა განათლებისათვის, ამას სხვათაშორის გვიჩვენებს: ქარ-ბელაქნის მმართველის გენ. ანტროპოვის მოხსენება¹ მთავარმმართველისადმი:

¹ იხ. ცენტრ. არქივის მასალები № 4 „О частных учебных заведениях“.

... „Имею честь донести, что в Джаро-Белоканской области никаких учебных заведений не имеется, почтеннейше присовокупляя, что сделал распоряжение к опубликованию для всеобщего здесь известия о высочайших повелениях... коими воспрещается открывать учебные заведения без дозволения на то... и заниматься кому-либо обучением и образованием юношества...“ „ჩემს საბრძანებელში არც ერთი სკოლა არ არსებობს და არც არავინ უნდა გაბედოს ასეთის გახსნა“. კომენტარიები ზედმეტია. ხოლო ეს „დოზოლონიის“ პროცედურა ადგილობრივ მკვიდრთ სრულიად უზმავდა ზხას განათლებისაკენ. აი ამ ნებართვის დებულების ნაწილიც:

1) თითოეული სასწავლებლის გახსნისათვის უნდა იქნას მიღებული ნებართვა სასწავლო უწყებისაგან; ამასთანავე სასწავლებლის დამფუძნებელი ვალდებულია წარუდგინოს მთავრობას განსახილველად გეგმა და პროგრამები.

2) სასწავლებლად კერძო სასწავლებელში შეუძლიან იყონ მხოლოდ ისეთი პირნი, რომელთაც ექნებათ სათანადო უფლება, ე. ი. ისეთი პირნი, რომელთაც ექნებათ უნივერსიტეტის, ანუ უკიდურეს შემთხვევაში გიმნაზიის დირექტორის და უფროსი სასწავლებლისაგან მოწონება იმის შესახებ რომ მათ აქვთ უნარი და ცოდნა იმ დისციპლინის სწავლებისათვის, რომლის გადაცემასაც ისინი აპირებენ კერძო სასწავლებელში (იგულისხმება რუსულ ენაზე).

3) კერძო სასწავლებელი, რომლის შენახვასაც აპირებს კერძო პირი ანუ და რომელიმე საზოგადოება, რა სახელწოდებასაც არ უნდა ატარებდენ ისინი, სასულიერო და სხვა ისეთი სასწავლებლების გამოკლებით, რომელნიც უმაღლესი ბრძანების თანახმად რწმუნებული და მიკუთვნილი აქვთ სხვადასხვა უწყებებს, უნდა ექვემდებარებოდენ: საგუბერნიო და სატახტო ქალაქებში უშუალოდ გიმნაზიის დირექტორებს, სამაზრო ქალაქებში — სამაზრო სასწავლებლის ზედამხედველებს.

4) თითოეულ კერძო სასწავლებლის დანაარსებელმა და შენახველმა უნდა წარუდგინოს სასწავლო მთავრობას (დართული ფორმის მიხედვით) წლიური და ნახევარწლიური უწყისები.

5) სამაზრო სასწავლებლის თანატოლი კერძო სკოლის გახსნის ნებართვას იძლევა გიმნაზიის დირექტორი, ხოლო ამაზე უმაღლესის — უნივერსიტეტი“.

მეთვალყურეობა კერძო პანსიონებზე და სკოლებზე უმაღლესი ბრძანებით ეკისრებათ: სატახტო ქალაქებში განსაკუთრებულ ინსპექტორებს (ეკადემიკოსებს, პროფესორებს, ადიუნტებს და ჩინოვიციებს), ხოლო სხვა ადგილებზე — გიმნაზიების დირექტორებს და სამაზრო სკოლების ზედამხედველებს (1828 წ. 8 დეკ. ნიკოლოზ I მიერ დამტკიცებული დებულების ნაწილი).

* * *

მთავრობის სკოლებს — რუსულ სკოლებს მოსახლეობა გაუზრბოდა. მასში იგი მხოლოდ გარუსების იარაღს ხედავდა. დავიმოწმოთ თვით უმაღლესი მთავრობის მიმოწერა: როცა 1836 წელს პეტერბურგში გადაუწყვეტიათ ყველა გიმნაზიაში სწავლის ქირის შემოღება და მისი რაოდენობითი გათანასწორება, განათლების მინისტრი ს. უვაროვი შეკითხებია ამის შესახებ კერძოდ კავკასიის უმაღლეს მმართველობასაც.

კერძო სკოლების შეხახებ (დართულია მის პატაკ

კლასებისა და საზჯაგების დასახელება.	კლასებისა და საზჯაგების დასახელება.	შათი წოდება და სახელი.	ფქირაფთ თუ არა პანსონი	რა საგანს ასწავლიან და რომელ ენაზე.
კ. ახალციხის ს-მებ - კათოლიკე მღვდლები	7	არქიმანდრიტი სეტი, გერ-მონახნები: ესეი მესრაკოვი, ტერ-ვაჟახ დახარევი, ტერ-ახტონ თვანოვი, ტერ-სტეფანე აბინოვი, ტერ-სტეფანე ნაფროხოვ, ტერ-გრიგოლ მეფისთვი.	არა	არქიმანდრიტი ვერემ სეტი და მონახონი ევდი მესროპოვი ასწავლიან სომხურ ენაზე, დანარჩენნი ქართულ ენაზე.
სომხის დიაკვნები	2	დიაკვნები: მიკიტინ დახარევი, სტეფანე მარგაროვი.		

<p>რამდენი მოწაფე ითვლებოდა ამა წლის 1 სექტემბრისა- თვის.</p>	<p>რამდენი მოწაფე გადავიდა სა- სულიერო უწყებაში 1833 წლის განწავლობაში და რამდენი და- რჩა 1834 წ. 1/1-თვის.</p>
<p>1833 წ. 1 სექტემბრამდე არქიმანდ- რიტ ეფრემ სეტს და მონაზონ მესრაცოვს ჰყავდათ—36 მოწ. ტერ-ოვანებს ლახარ- რებს 8, ტერ-ანტონ ოვანოვს—14, ტერ- აზინოვს—13, ტერ-სტეფან ნაგროზოვს— 6, ტერ-გრიგოლ მეფისოვს—28, მიკო- ტინ ლახაროვს და სტეფანე მარკაროვს— 89. ლახარევი და მარკაროვი ღებულ- ბენ სომხის არქიებისკოპოზ კარაბეტისა- გან პირველი 63 მან, მეორე—32 მან. ვერცხლის ფულით წლიურად. გარდა ამისა ყველაფერი, რაც აღცილებელია ცხოვრებისათვის, ეძლევათ მუქთად. დანარჩენი არაფერს არავისაგან არ ღებულბენ.</p>	<p>აზრც ერთი. 1834 წლის 1 იანვრისათვის მოწაფე- თა რიცხვი იყო იგივე.</p>

¹ ამ მოხსენებაში ამ ალაგას ყველგან წერია: „1834 წლის 1 სექტემბრამდე“. ჩვენ გგო-
ნია ეს შეცდომა და აი რატომ: მთავარმმართველის ბრძანება დაგზავნილია 1833 წ. მას თან
ახლავს ფორმა, რომელშიც წერია: „ამა წლის 1 სექტემბრამდე“, მას გამოდის: 1833 წ. 1 სექ-
ტემ რამდე. კანცელარიის უფიცი მოხელე ფორმის სიტყვას „ამა წლის“ იმეორებს და რადგან
თვითონ იგი წერს 1834 წ. ამ რიცხვსაც ხმარობს და გამოუდის ნაცვლად „ამა 1833 წლის
1 სექტემბრისა“ „ამა 1834 წლ. 1 სექტემბრამდე“—ს. ძ

<p>რამდენი მოწაფე ითვლებოდა ამა წლის 1 სექტემბრისა- თვის.</p>	<p>რამდენი მოწაფე გადავიდა სა- სულიერო უკებაში 1833 წლის განმავლობაში და რამდენი და- ბა 1834 წ. 1 იანვარს.</p>
<p>1833 წლის 1 სექტემბრისათვის ჰყავდა ხელთი მოწაფე, სასჯიდელს არ ღებულობს.</p>	<p>1833 წლის განმავლობაში მისი, მოწა- ფეთაგან სასულიერო წარისნი არავის თვლიდა.</p>
<p>1833 წ. 1 სექტ. ჰყავდა 3 მოწაფე ხელ- ფას ღებულობს მოწაფეთა მშობლებისა- გან შეთანხმებით.</p>	<p>სას. უწყებაში არავინ გადასულა. 1834 წ. 1 იანვრისათვის ჰყავდა 12 მოწაფე.</p>
<p>1833 წ. 1 სექტ. ჰყავდა 5 მოწაფე. ხელფასს ღებულობს შეთანხმებით.</p>	<p>1833 წ. განმავლობაში მღვდლად მისი მოწაფეთაგან არავინ კურთავულა. 1834 წ. 1 იანვ. ჰყავდა 5 მოწაფე.</p>
<p>1833 წ. 1 სექტ. ჰყავდა 1 მოწაფე ხელ- ფასს ღებულობს შეთანხმებით.</p>	<p>1833 წ. განმ. მისი მოწაფეებისაგან სას. უწყ. არავინ გადასულა. 1834 წ. 1 იან. ჰყავდა 2 მოწაფე.</p>
<p>1833 წ. 1 სექტ. ჰყავდა 15 მოწაფე. ხელფასს ღებულობს შეთანხმებით.</p>	<p>ა რ ა ვ ი ნ. 1834 წ. 1 იან. ჰყავდა 15 მოწაფე.</p>
<p>1833 წ. 1 სექტ. ჰყავდათ 23 მოწაფე. ღებულობენ ხელფასს მოწაფეთა მშობ- ლებისაგან შეთანხმებით.</p>	<p>ა რ ა. 1834 წ. 1 იან. ჰყავდა 23 მოწაფე.</p>
<p>1833 წ. 1 სექტ. ჰყავდა 9 მოწაფე ხელ- ფასს ღებულობს შეთანხმებით.</p>	<p>ა რ ა. 1834 წ. 1 იან. ჰყავდა 9 მოწაფე.</p>
<p>1833 წ. 1 სექტ. ჰყავდა 5 მოწაფე ხელ- ფასს არ ღებულობს.</p>	<p>ა რ ა. 1834 წ. 1 იან. ჰყავდა 4 მოწაფე.</p>
<p>1833 წ. 1 სექტ. ჰყავდათ 25 მოწაფე ხელფასს არ ღებულობენ.</p>	<p>ა რ ა. 1834 წ. 1 იან. ჰყავდათ 22 მოწაფე.</p>

ქალაქებისა და სახელაჭების დასახელება.	რაგანი, თითოეული რაგანი და მისი მფლობელი.	რაგანის მფლობელი და სახელი.	ქუჩისათვის არა დასახელებული.	რა საგანს ასწავლიან და რომელ ენაზე.
ს. ბურნაშეთ-ში. სომხ. მღვდელი.	1	ტერ-გეორგ გასპაროვი.	პანსიონი არ აქვს.	ა. წავლის წერა-კითხვას სომხურ ენაზე.
ს. ბნდოში. სომხ. მღვდელი.	1	ტერ-ვართან სტეფანოვი.	არა	ასწავლის სომხურ ენაზე.
ს. ორონუაში. სომხ. მღვდელი.	1	ტერ-ვართან მანასევი	არა	ასწ. სომხურ ენაზე.
ქ. აწუტრში. სომეხი დიაკონი თათრის მოლა.	1 2	პეტრუს კარაპეტოვი აბდულ რახან ეფენდი და სულეიმან ეფენდი.	— —	ასწ. წერა-კითხვას და სანდღით რჯულს სომხურ ენაზე. ასწ. წ.-კითხ. არაბულ და თურქულ ენებზე.
ს. აწუტრში ებრაელი რაბინი	1	მეზაბ აბრაშაშვილი.	—	ასწ. წ.-კ. ებრაულ ენაზე.
აწუტრის სანჯაკ სოფლებში კელდში (კლდე)	1	ადონა უფენდი.	—	არაბულ და თურქულ ენ.
თათრის მოლა აზორაში თათრ.	1	ხუსეინ.	—	არაბ. და თურქულ ენ.
რაცხეთში თათრის მოლა.	1	ნაჰომედი.	—	არაბ. და თურქ.

<p>რამდენი მოწადე ითვლებოდა ამა წლის 1 სექტემბრისა თვის.</p>	<p>ჩამდები მოწადე გადაერდა სა- ხელეგრო უწყებაში 1833 წლის განმავლობაში და რამდენა დარ- და 1834 წ. 1/1-თვის.</p>
<p>1833 წ. 1 სექტ. ჰყავდა 20 მოწ. ხელ- ფასს არ ღებულობს.</p>	<p>სახელეგრო უწყებაში 1833 წ. არავინ გადასულა. 1834 წ. 1 იან. ჰყავდა 16 მოწ.</p>
<p>1833 წ. სექ. იყო 15 მოწადე. ხელფასს არ ღებულობს.</p>	<p>ა რ ა. 1834 წ. 1 იან. ჰყავდა 12 მოწ.</p>
<p>1833 წ. 1 სექტ. მინასტევის ჰყავდა 12 მოწ., ხელფასს არ ღებულობს.</p>	<p>ა რ ა. 1834 წ. 1 იან. იყო 12 მოწ.</p>
<p>1833 წ. 1 სექტ. ყველას ქ. აწვეურნი და მის ნაზრათი ჰყავდათ 81 მოწ. ხელ- ფასს ღებულობენ მოწადეთა მშობლები- საგან შეთანხმებით.</p>	<p>1833 წ. განმავლობაში არც ერთ საბ- ჭმელურების უწყებაში მოწადეთაგან არა- ვინ გადასულა. 1834 წ. 1 იანვრისათვის დარდა: მესაქონებებიდან 40 სომხებიდან 25 ებრაელებიდან 6</p>

შე ნ ი შ ვ ნ ა 1. ამ ინგარიშიში აღნიშნული პირები არ უდგენენ ინგარიშს თავიანთ საქმიანობის შესახებ არავის, გარდა ამისთა დიაკვნების ლაზარევის და მარკაროვისა, რომელნიც სომხის მთავარ ეპისკოპოსს კარაბტეს უდგენენ ინგარიშს, მაგრამ არა წერილობითი, არამედ სიტყვიერად. აგრეთვე სომხურ ათაოლიკური პრევეტიტი ფილიბეც არავისგან არ ღებულობს ცნობებს.

შე ნ ი შ ვ ნ ა 2. ახალციხის საეპისკოპოსოში მონასტრებთან სასწავლებლები არ არიან.

შე ნ ი შ ვ ნ ა 3. ამ ცნობაში ხსენებულთა გარდა საეპისკოპოსოში არ არიან ისეთი პირები, რომელნიც ასწავლიდნენ ახალგაზრდობას. ხოლო ზოგი ამაჟანგი ზღუნულობით ტოვებენ მოწადეებს და ეწვეიან ფიზიკურ შრომას თავიანთ სახლებში.

ენ. მაიორი ორანსკი, 1834 წ. 31 თქტომ: № 8242
3841

მთავარმმართველს ბარონ როზენს ასეთი პასუხი გაუგზავნია:

... „თქვენი მომართვის პასუხად პატივი მაქვს მოგახსენოთ, რომ რა რაოდენობისაც არ უნდა იყოს, სწავლის ქირის შემოღება ტფილისის გიმნაზიაში სრულიად შეუძლებელია, ... სწავლის ქირის შემოღებას ტფილისის გიმნაზიაში შესაძლოა სრულიად არასასურველი შედეგები მოჰყვეს, ეს მით უმეტეს, რომ არც ისე დიდი ხანია მას აქვთ, რაც მთავრობა იძულებული იყო ტფილისის კეთილშობილთა სასწავლებელში (აწ გიმნაზიად გადაკეთებულში) ყველა შემსვლელთათვის ეძლია თვითრად ხუთი წანითი ვერცხლით და ხშირად მეტიც“... და ამის შემდეგ გასაგებიაო, სწერს მთავარმმართველი, რომ სწავლის ქირის შემოღება ტფილისის გიმნაზიაში დააფრთხობს, „ტუზემცებს“ და შეიძლება გიმნაზია სრულიად დაცარიელდესო. (ც. არქ. Дело попеч. кавк. учебн. округа № 55 — 1836 г. 10)

ამრიგად, სწავლა-განათლების საქმე ამიერ-კავკასიაში და კერძოდ საქართველოში მე-19 ს. ოცდაათიან წლებში ჩიხში მოემწყვდა. ამიერ-კავკასიის სკოლების დირექტორს არ შეეძლო ყურადღება არ მიექცია ასეთი მდგომარეობისათვის და ნაწილობრივ მაინც არ შებრძოლებოდა განკარგულებებს კერძო სკოლების აღკვეთის შესახებ. ამათა შეიძლება აიხსნას მთავარმმართველისადმი წარდგენილი მისი განსაკუთრებული აზრი. იგი სწერს, რომ კერძო სასწავლებლის არსებობა და მომავალშიც მათი გახსნა ნაწილობრივ საჭიროა. მათი მილიონად და ერთბაშად აკრძალვა საენოა, რადგან სამთავარმმართველოში საბაზინო სკოლების რაოდენობა ძალზე მცირეა, ამასთან ერთად ისინი მოუწყობელია, სკოლები არაა უხრუნველყოფილი შესაფერი შენობებით, ისე რომ მათ არ შეუძლიათ დაბტიონ ნაგარაუდგევა კონტინგენტიც კი. ამის გარდა სომხებს და მუსულმანებს არ გააჩნიათ მთავრობის მიერ გახსნილი და სუბსიდირებული სახელმწიფო სასულიერო სასწავლებელი და ამიტომ კერძო სკოლებს უმთავრესად ისინი ხსნიან. განსაკუთრებით მუსულმანური სკოლების დახურვა არაა მიზანშეწონილი, რადგან მათი სასულიერო პირნი—მოლები და ეფენდები—ფანატიკოსი ხალხია, ხოლო შერის მხრივ კერძო სკოლების დახურვა მათ მატერიალურადაც დაიზარალებდა და, რამდენადაც მათი ავტორიტეტი და გავლენა მორწმუნეთა შორის თითქმის განუსაზღვრელია, იმდენათ მათ შეუძლიათ აამხედრონ მოსახლეობა რუსის მთავრობის წინააღმდეგ, რაც სრულიად არ შედის ამ უკანასკნელის ინტერესებსა და ანგარიშშიო. მაშ, ამ ორი კულტის მიმდევრებისათვის სკოლების დახურვა დირექტორს პოლიტიკურ შეცდომად მიაჩნია. კერძო სკოლების გახსნის ნებართვა, მისი აზრით, არაა საჭირო მიეცეს ტფილისს, სიღნაღს, თელავს, დუშეთს, გორს, ქუთაისს და ზუგდიდს იმიტომ, რომ ტფილისში უკვე არსებობს გიმნაზია (იყო სემინარიაც) და ახლო მომავლისათვის ნაბრძანებია სამაზრო სასწავლებლის გახსნა, ხოლო დანარჩენ ქალაქებში ასეთები უკვე არსებობს.

სპიომონ-კუჭი უიარხხაღაჰა

(ქვემო იმერეთში შარა-კითხვის გავრცელების ისტორიისათვის)

ჩვენი მცირე ცნობა იმერეთს, უკეთ: ქვემო-იმერეთს ეხება, უპირატესად მე-19 ს. პირველ ნახევარში.

იმერეთისათვის ეს გარდატეხის დროა. მეფის მთავრობა შედარებით ახალი დამკვიდრებულია, პოლიტიკურად საქმეპყრობელობს, კულტურულად მცირე რის-ზე აკეთებს.

ყოველ შემთხვევაში, თვით მთელ დასავლეთ საქართველოს ცენტრშიაც კი, ქუთაისში, ახალ ბატონის კულტურტრეგერობა მარტოოდენ საბაზრო სკოლით და სასულიერო სასწავლებლით ამოიწურება. ცხადია, ეს სკოლები, როგორც ძალზე დაშორებულ პერიფერიებს და ამასთანავე ერთად-ერთნი, მთელი დასავლეთი საქართველოს წყურვილს ვერ დააკმაყოფილებდნენ.

მართალია, ქუთაისში შემდგომ სხვა სკოლებიც გაიხსნა: ეაჯთა გიმნაზია და წმ. ნინოს სასწავლებელი, მაგრამ ეს მოგვიანებით წობდა: პირველი 1850 წ. დაარსდა, ხოლო მეორე — 1865 წ., მაშასადამე, სხენებული მიზეზების გამო, აგრეთვე ინიტომაც, რომ ორივე ეს სასწავლებელი უპირატესად პრივილეგიურ წოდებისათვის იყო განკუთვნილი, ძირითადი მასა სკოლის გარეშე, წერა-კითხვის უცოდინარი უნდა დარჩენილიყო.

აქედან: პერიფერიებს შინაური, საკუთარი საშუალებითა და ღონისძიებით უნდა დაეკმაყოფილებინათ განათლების წყურვილი. ამიტომ აქ ისევ ძველი ტრადიცია გრძელდებოდა: კვლავ ძველი ეკლესია იყო სასულიერო და საერო წიგნის გამავრცელებელი.

ამ მხრივ მთელ ვაკე-იმერეთისათვის განათლების ცენტრად ხონი ითვლებოდა. ვაკე-იმერეთი ჯერ კიდევ ცალკე ეპარქიად იყო გამოყოფილი, ხონში საამისოდ კათედრა არსებობდა. ამ კათედრას ადგილ-მამულიც ბლომად ჰქონდა და სხვებთან შედარებით ეკონომიურად ძლიერი იყო.

განათლების ცენტრად ცნობილი წმ. გიორგის ეკლესია იყო მიჩნეული, უკეთ: ეკლესიის ახლოს საგანგებოდ აგებული შენობა-სასწავლებელი.

როდის დაარსდა ეს სასწავლებელი, ამის შესახებ ჩვენ ცნობა არა გვაქვს, ყოველ შემთხვევაში, პირადად მე არ მომეპოვება, მაგრამ თუ მივიღებთ მხედველობაში, რომ ამ სასწავლებლიდან არა-ერთი მწიგნობარი — სასულიერო მოღვა-

წე გამოსულა, განსაკუთრებით ებისკოპოსნი, რომელნიც მე-18, მე-17 და უფრო ადრე საუკუნეებში მოღვაწეობდენ, აგრეთვე ისიც, რომ ამ ეკლესიაში მოიპოება ამავე სკოლაში დანადგებული წიგნები როგორც წირვა-ლოცვისათვის საჭირო, ისე სასწავლო ხასიათისა, და ეს წიგნები დათარიღებულია მე-14 საუკუნიდან მე-18 ს. დასასრულამდე, უნდა დავასკვნათ, რომ სკოლას დიდი ხნის, რამოდენიმე საუკუნის ტრადიცია ჰქონდა.

მე-19 ს. მე-20 წლებიდან ამ სკოლას ხელმძღვანელობს სემიონ კუტი, ანუ როგორც იმერეთში ეწახნდნენ, სიმონა კუტი, გვარად ფიტრბალავა.

სიმონა წარმოშობით მათხოველია. დაბადებული უნდა იყოს 1780 წ., ფიზიკურად დეფექტური იყო: ორი ქვედა კიდური არ ჰქონდა განვითარებული, მართო ნიშნებიდა აჩნდა, არც ხელებითაც ყოფილა სალი; მარჯვენაზე 3 თითი ჰქონდა, მარცხენაზე—ორი, მოკლედ, **საპყარი იყო.**

სიმონა ხონში ბავშობიდანვე მოყვანილი, თავდაპირველად ცხოვრობს და იხრდება ხონის ეკლესიის გვერდით აგებულ სპეციალურ შენობაში, რომელსაც **სასაბყარე** ეწოდებოდა და სადაც ფიზიკურად დაავადებულნი იყვნენ მოთავსებულნი.

თვითონ სასაბყარე, როგორც საქველმოქმედო დაწესებულება, დაარსებულია ბასილ ილუმენის მიერ მე-18 საუკ. უკანასკნელ მეოთხედში.

საბყარო უვლიდენ, პატრონობდენ და ხელსაქმარს ასწავლიდენ, განსაკუთრებულ ყურადღებას წერა-კითხვის სწავლებას აქცევდენ. აქედან: საპყართაგან საუკეთესო კალიგრაფისტები, ვადამწერნი გამოდიოდენ. როგორც ჩანს, ეკლესია ამ შემთხვევაში ეკონომიური მოსაზრებითაც ხელმძღვანელობდა; ყოველი წიგნის გადაწერა და განსაკუთრებით ძირითად საეკლესიო წიგნებისა (ლოცვანი და სხ) ხანგრძლივსა და დაუცხრომელ შრომას ნიითხოვდა და საიმისოდ ყველაზე უფრო სწორედ **საპყარნი**, უმოდრონი გამოდგებოდენ. წერა-კითხვის გარდა სხვადასხვა ხელობასაც ასწავლიდენ, როგორიცაა სამკინძველო საქმე, ტყავზე მუშაობა, საფეიქრო ხელობა და სხვ. მაგრამ სიმონას სწორედ მეცნიერებაში გამოუჩენია ნიჭი და, ვინაიდან „**მღვდლად არ იგარგებდა და დიაკვნად არ გამოდგებოდა**“-ო, კვალიფიკაციის ასამაღლებლად სასაპყრიდან სასწავლებელში გადაიყვანეს. აქ იგი აღრმავებს თავის ცოდნას სკოლაში იმ დროს არსებულ ყველა სასწავლო დისციპლინაში, როგორიცაა:

ა) **ხადვით წერილი**, რაც გულისხმობს: წერა-კითხვას, ღვთის-მეტყველებას, გრამატიკას, ლექსთა წყობას და სხვ.

ბ) **რუსული ციფრი**,¹ ე. ი. მათემატიკა.

გ) ძირითად საგნად ითვლებოდა **აგრეთვე გალობა და ხერო სიმღერა** და

დ) **კალიგრაფია.**

¹ საინტერესოა, რატომ იწოდებოდა ასე ეს საგანი: **რუსული ციფრი**? მათემატიკას წინადაც ასწავლიდენ, მაგრამ მას ანგარიში ეწოდებოდა, ახლა კი რუსული ციფრი, საქმე ისარის, რომ ანგარიშის სწავლება წინეთ ასოითი გამოხატულებების საშუალებით წარმოებდა, ახლა კი უკვე ე. წ. არაბულ ციფრებზე გადასულან. მაგრამ, რატომ უწოდებენ ამ არაბულს რუსულ ციფრს? ქართულებმა ხომ გაცილებით ადრე, რუსებთან შედარებით, იცნობდენ და ხმარობდენ არაბულ ციფრებს? უკრ კიდევ მე-10 საუკუნეში, როგორც ჩანს, დაცვისა და დაცინების ხანაში, არაბულის ხმარება შენელებულა ან მთლიანად შეწყვეტილა, გოველ შემთხვევაში, ძველი ტრა-

განსაზღვრულ დროიდან ყველა ამ საგანს ასწავლის სიმონა: მას, რასაკვირ-
ველია, ჰყავს „ასისტენტები“, დამამარე პირები, მაგრამ მთავარ ხელმძღვანელად
თვითონ არის: ამ მხრივ იგი ენციკლოპედისტია.

სკოლაში უსასტიკესი დისციპლინა იყო გამეფებული: წყება, „რობი“
მთავარი საყრდენი იყო, რომლითაც ისაზღვრებოდა მოსწავლეთა შეგნება ყოველ-
თვის: მაშინაც, როდესაც მოწაფეს არაერთი დინამიური არ მიუძღოდა (ამ
შემთხვევაში გაწკებულა შემდეგი დებულებით იყო განმტკიცებული: ცემა ჯანს
ამარებს) და განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც აბლაგაზრდა რასმე დაამა-
ვებდა, თუმცა სიმონას, როგორც საჭარსა და დავრდომილს, დამოუკიდებლად
მომჩიობა არ ენებებოდა და, მაშასადამე, დასასჯელსაც შეეძლო ქედი თვისი
არ მოედრიკა-დამსჯელის წინაშე და თავი არ გაეწყვლებინა, მაგრამ წინააღ-
მდეგობის გაწევის, ურჩობის ვერაინ ბედავდა და „დამნაშავეც“ იღვა გაქვავე-
ბული და იწვნევედა სიმონას რისხვას.

„დამნაშაული ყოველი უნდა დაისაჯოს, თვინიერ სასჯელისა კაცი კაციდ არ
ელირებაო“, ასეთი იყო ის დასაბუთება, რომლითაც სიმონა მტისმეტად
ფართო გასაქანს აძლევდა რიზგს: როზგავდა ყველას, დიდსა თუ მცირეს, გა-
ნურჩევლად პიროვნებისა, წოდებისა და ღირსებისა და ცნობილია არა ერთი
არქიელი, სიმონას მიერ გაწყვბოლილი, უდიდესი რიდითა და მოწიწებით იხსენი-
ებდა თავის აღმზრდელსა და გამწყვებულს.

ხოლო ერთმა მოწაფეთაგანმა, თავის დროზე სასტიკად გაწყვბოლიმა, ძეგ-
ლიც კი დაადგა მის საფლავს ხონში.

სიმონას სკოლაში იყო მეორე ბასილიის სასჯელიც:

დამნაშავე გამოყვებით ვარეთ და ხის ძირში, მზეს რომ არ დაეწვა (ეს შე-
ღვათი კი იყო), ძაფით ბალახზე მიამაღდენ. დამნაშავეც განურჩევლად უნდა
ყოფილიყო, ბალახი არ ნოვგლიჯა, თორემ სასტიკად დაისჯებოდა, გაიწყვლე-
ბოდა: „ბალახი ლეთის გაწვნილია, ცოდეა არ არის, რომ მოვლიჯეო?“ — ეტყო-
და „დამნაშავეს“ სიმონა.

მიუხედავად ამ სიმკაცრისა სკოლა მაინც არსებობდა და ხალხიც მას ეტა-
ნებოდა, ეტანებოდა, რადგან სხვა გამოსავალი და გასაქანი არ იყო.

როგორი უნდა ყოფილიყო სწავლის დონე?

ანის შესახებ ხვეწამლე არაერთი ოფიციალური ანგარიშს არ მოუღწევია. ამ
კითხვებზე პასუხის გასაცემად არის სხვა წყაროები: ესენია სასულიერო ბასილიის,
წირვა-ლოცვისათვის საჭირო წიგნები, მთელი ბიბლიოთეკა, სპეციალურად ამ
სკოლაში (სხვადასხვა დროს) დამზადებული, ნაშრომ ნოწაფეთა მიერ, თვით
მოწაფეთათვის განკუთვნილი *.

დივია საყვებით დახიწყებულა და ხმარებაში ისევე ასათის გამოხატულებანუ ადასულან, ხოლო
მას შემდეგ, რაც მღვდის რუსეთი გაბატონდა და იგი კი მხოლოდ არაბულს მართბდა, გარაფე-
ლისათვისაც ეს — რუსთან ნახული და მისკან გადმოღებული, — უკვე რუსული ციფრა შეიტა.

ეს ახლაც ასეა. სოფელი მას რუსულ ციფრს უწოდებს. — გ. 8

* უკანასკნელ დროამდე ეს წიგნები (როგორც სასულიერო, ისე საერო ბასილიის) ხონის
ეკლესიაში ინახებოდა, ახლა ქუთაისის მარტომკობნების მუზეუმშია გადატანილი.

საგულისხმოა წიგნების ტექნიკური გაფორმება: არაფრით არ ჩამოუვარდება სხვა დიდ ცენტრებში, (როგორცია გელათი, ათონი და სხვაგან) დამზადებულთ. ყველაფერს ამას სკოლა ამზადებდა სიმონა კუტის უშუალო ხელმძღვანელობით.

შეძლო თუ არა სიმონას ხელმძღვანელობა, იყო თუ არა იგი საამისოდ მომზადებული?

დროის მიხედვით—უქველად.

ამ მხრივ ჩვენ ზემოთ გადმოცემისა გარდა, სადაც სიმონა მეტად განსწავლულადაა წარმოდგენილი, მოგვეპოება თვით სიმონას ხელით დაწერილი პატარა ნაკვეთი, არა გადაწერილი, არამედ დაწერილი, ასე ვთქვათ, დამოუკიდებელი, ორიგინალური ნაწარმოები. იგი მის მიერვე დამზადებულ საბას ლექსიკონზეა მიწერილი და საყავბით არკვევს სიმონას ცოდნას, ყოველ შემთხვევაში, ქართულ ენაში.

ნაწარმოები ეხება მშის დაბნელებას საქართველოში 1851 წელს. იი თვით მინაწერი—ნაწარმოებიც:

ჩენა-სა (1851-სა) წელსა იელისის იე(15)-სა, ღღესა ორშაბათსა, შუა დღით მეექვსე ეამის პირველსა წამსა, ოდესცა დღე იყო თვინიერ ღრუბლისა და ნისლისა და უ-დ ვანწუნდილ, იწყო მშენან კლება ბრწყინვალეებისა თვისისა, და კნინოდენ კლბითა. მასვე ეამისა ოცდამეათესა წამსა წაუღიად ბნელ-იქმნა ცაი და ქვეყანა, ოდეს იხილვებოდენ ვარსკვლავნი ბრწყინვალედ და წაუღიადი იგი განგრძობილ იქმნა ეიდრე ხუთ წამამდე; შემდგომად იწყო ნათელი დასავლეთით, გარნა მას ღღესა არასრულისა ბრწყინვალეებისა მექონი მზე დასდა შიასავალსა თვისსა; და მე სვიმონ კუტი ფირცხალავა ესჯედ პერსა ქვეშე უსართაულოდ და პირისპირ განვიციდიდი ამას განსაკრთომელსა სახილაესა და მივეც დიდება მხოლოსა ღმერთსა კაცთათვის კეთილმოაზრობით სიბრძნით მაგლინებელსა შეიდთა მნათობთათა; მასვე დიდება უკუნითი უკუნისამდე. ამინ“. (იხ. საბას ლექსიკონის ხელნაწერი, გვ. 400 verso). რას გვეუბნება ეს მინაწერი?

ჯერ არსებითად სიმონა ცოდნას იჩენს ისტრონომიაშიც; ზედმიწევნით ზუსტად გადმოგვეცემს მშის დაბნელების სურათს, ამ მხრივ საგულისხმოა შევადაროთ შემომოყვანილ აღწერილობას უკვე ნამდვილ სპეციალისტების მიერ მოცემული ჩანაწერები.

„Ходзько Г. И. Свод наблюдений, произведенных в разных местах Кавк. и Закавк. края над солнечным затмением, бывшим 16—28 июля 1851 г. 3. I. (Записки кавказского отдела ИРГО).

პირველ აღწერილობას შორის ქუთაისის ავილით, როგორც უფრო უაბლოგისი ბონისათვის: იქ აღწერას აწარმოებდნენ სპეციალისტები. აი, რას ვითხულობთ ამ აღწერილობაში:

1. 5 ч. 20 м. 40 с. Появилась маленькая вырезка со стороны солнечного круга.

20. 5 ч. 35 м. 25 с. Закрылась одна третья часть всего солнечного круга.

4. 5 ч. 52 м. 22 с. Закрыта половина солнечного круга.
5. 6 ч. 2 м. Закрты три части всего солнечного круга.
- 6 ч. 14 м. По совершенном затмении солнца видно было 5 звезд. (სიმონ კუტი: მასვე ჟამის ოცდამეათისა წამსა წუდიოდ ბნელი იქმნა ცაი და ქვეყანა, ოდეს იზღებოდენ ვარსკლავნი ბრწყინვალედ). Когда солнце совершенно закрылось, мы не могли писать без свечи.
4. 21 м. Открылась четверть всего солнечного круга. (შემდგომად იწყო ნათელი დასვალეთით).
- 6 ч. 36 მ. Открылось три части всего солнечного круга.
- 6 ч. 57 მ. Солнце скрылось за горой: четвертая часть его диска еще была затемнена луной. (სიმონ კუტი: გარნა მას დღესა არასრულია ბრწყინვალეებისა მექონი მზე დახდა შთასავალსა თვისსა).

რა ირკვევა?

სიმონა არაა უბრალო მდამიოთავანი. იგი საქმის კურსშია, თუ შეიძლება ასე ითქვას. მართალია, მზის დაბნელება, როგორც, უეჭველია, ბუნების სხვა მოვლენებიც, სიმონას ღვთაებრივ სასწაულად მიაჩნია, მაგრამ ჩვენთვის ეხლი ამას აღარ აქვს მნიშვნელობა.

საქმე ის არის, რომ ფაქტი, მოვლენა სწორედ იყოს გადმოცემული. ამ მხარეს სიმონა აკმაყოფილებს. რაც წიგნება მოვლენის წარმოშობის მიზეზს, ამას სიმონას ნუ მოყვებით. არამცაუე სიმონა, ამგვარ რასმე იმდროინდელი (და აღინდელიც) უფრო ნეტად განსწავლულიც ვერ მოგვეცემს.

მაგალითისათვის დავით იმამყულის გუჯარი მოვიყვანოთ 1722 წლისა. აბა, როგორ არის აქ ქართა ბუნება აღწერილი:

„აჲ, რომელმან დაბადე ქარნი, მრავალგვარნი... მეორე მათგანი არს, რომელ ვიეთთა ჟამთთა შეგვემებ ბრძანებითა წენითა მეტისა სიცივისა მერ ვიეთთა ჰაერთათა და შეკრებს გვახოვნება იგი იმ ჰაერთა ვითარცა ყინუა წყალთა და ამაღ ინებებს ჰაერი იგი შეგვემებული აღავსა უიწროესსა აღავსისა თვისისასა და დარჩების ცარიელ აღავი იგი ჰაერისა შეგვემებულისა და ინებებს მის ახლოდ მყოფი ჰაერი შეუგვემებელი იმა შეგვემებითა დაცლილისა ჰაერისა ადგილისა აღვსებასა და აგრეთვე მას ახლოდ მყოფი ჰაერიცა და ამაღ შეიძერის სრულად ჰაერი და იქროლებს წარად“.

დღევანდელი ქართულით ეს ასე იქნება: მეტის სიცივისაგან სადმე ჰაერი იკუმშება და იჭერს ნაკლებ ადგილს. ცარიელს ადგილს იჭერს მის ახლო მყოფი შეკუმშვადი ჰაერი, მაგრამ, ვინაიდან იქ ცივა, ისიც იკუმშება, აცარიელებს ადგილის ნაწილს, რომელსაც კვლად ინებებს, ე. ი. იკავებს მას ახლომყოფი ჰაერი. ამრიგად იწყება ჰაერის მოძრაობა, რასაც ეწოდება ქარი.

ბუნება ქარისა სავსებით სწორადაა წარმოდგენილი, მაგრამ ყველაფერი ეს მიეწერება ღვთაებრივ სასწაულს.

ამგვარადვე ესმოდათ თოვლის ბუნება და, წარმოიდგინეთ, მიწის ძვრაც.

ამრიგად, სიმონა თავისებურად ერკვევა მზისდაბნელების საქმეში, მაგრამ ჩვენთვის არა ეგაა საჯღლისსმო, არამედ გადმოცემის ფორმალური, ენობრივი მხარე. აქ სიმონა პირდაპირ სწორუბოვარია.

საქმე ის არის, რომ ეს დოკუმენტი იწერება იმერეთში, ხონში, სხვადასხვა კუთხეთა შესაყარზე, გზაჯვარედინზე, სადაც ყველაფრის აღრევასთან ერთად განსაკუთრებით ენაა წარყვნილი. (ხონი ცენტრია, სადაც ყველა კუთხისა და უბნის ხალხსა და ენას მოუყრია თავი) და თუ მივიღებთ მხედველობაში, რომ დასაფლეთ საქართველონი, კერძოდ იმერეთში, შედგენილ საბუთებს ენობრივად იმთავითვე აღვილობრივი კუთხური გამოთქმანი, თავისებური იმერიზმები ახასიათებდა, გადაჭრით უნდა ვოქვით, რომ სიმონა კეტის ეს ნაწყვეტი ამ დანაშაულისაგან, ლიტერატურული ენის თვალსაზრისით, უმკველად დაბღვეული და თავისუფალია.

მახი ენა მთლიანად და სავსებით შეესაბამება მწიგნობრულ კლასიკურ ნორმებს და ბუნებრივია: ამგვარი ენის პატრონი, ენას ამგვარად დაუფლებული, თავის მოწაფეთაც მეტნაკლებად გადასცემდა ენის ცოდნას. და სწორედ ამით უნდა აიხსნას ის გარემოება, რომ სიმონას სახელი განთქმული იყო მთელ იმერეთში, სადაც ხონის გარდა, სხვა ცენტრები, კერებიც იყო (უნდა ყოფილიყო).

სიმონას ბელიდან გამოსულს მაინც სხვა ფასი, სხვა ღირსება და სხვა მიღება ჰქონდა. მისი სკოლა თავისი დროისათვის თავისებური საცდელ-საჩვენებელი იყო, წარმოიდგინეთ, გლეხთა განთავისუფლების შემდეგაც რამდენიმე წელს.

გლეხთა განთავისუფლებას, ჩვენ ვიცით, ცოტა რამ „სიკეთეც“ მოჰყვა გლეხებისათვის. სარაიონო ცენტრებში იხსნება ე. წ. ნორმალური სკოლები. პირველი ამგვართავანი მთელ ქვემო იმერეთისათვის ხონში გაიხსნა (1872 წ.). რასაკვირველია, მას, როგორც უკეთ მოწყობილს უნდა მოეზიდა მოწაფეთა კონტინგენტი, მთლიანად უნდა აეკრიფა (არც ისე დიდი იყო იგი მაშინ) და თავის ჭერ-ქვეშ მოეყარა, მაგრამ საბაზინო სკოლის გახსნის შემდეგაც „სიმონას კლასი“ კიდევ მოქმედებდა. თვით სიმონას გარდაცვალების შემდეგაც.

აღსანიშნავია ერთი რამ. სიმონა ახალ ვითარებას ანგარიშს უწყევდა. რეფორმის შემდეგ „აროზგი“ აღკვეთა.

სიმონა გარდაიცვალა 1870 წლის მიწურულში დაკრძალულია ხონში.

მ. ბერძენიშვილი

პირველი ბაჭყალი ქართული არითმეტიკისათვის

ბიბლიოგრაფიული ევრისტიკით მოპოვებულ ცნობების მიხედვით ირკვევა, რომ მე-19 საუკ. მანძილზე ქართულ ენაზე დაიბეჭდა სულ ცხრა სახელწოდების სახელმძღვანელო არითმეტიკისა. ამათგან მეტი წილი ორიგინალურია, ხოლო ორი თარგმნილია (ვეტუშევესკისა—ოლ. დიდებულიძის მიერ, გამოცემული 1880 წ., და პეტრე ოლიფეროვისა, დ. ჩიმაკაძის მიერ ნათარგმნი, რუსულ-ქართული პარალელური ტექსტით, გამოცემული ქუთაისში 1884 წ.). აღსანიშნავია ისიც, რომ სანი ავტორის სახელმძღვანელო რამდენჯერმე იქნა გამოცემული, სახელდობრ, მიხეილ ყიფიანისა—ორჯერ (მეორედ მან გამოსცა უკვე მარტომ 1864 წ. და მეტად ვრცლად), რაქდენ ჯაჯანაშვილისა—ოთხჯერ და ანტონ ნატროწვილისა—სამჯერ. ამრიგად რაღაც 37-38 წლის მანძილზე (1862 წლიდან 1899 წლამდე) სულ დაიბეჭდა არითმეტიკის დარგში 15 ერთეული და ამათ შორის ყველაზე უადრესი, უზუცესია ამ წერილის ობიექტი—ყიფიან-თულაშვილისეული არითმეტიკა, უკეთ: ფოგელის არითმეტიკა, ქართულად ნათარგმნი და დამატებული მიხეილ ყიფიანისა და ვახტანგ თულაშვილისაგან და გამოცემული 1862 წელს.

რომ ეს არითმეტიკა ნამდვილად პირველი იყო დაბეჭდილ სახელმძღვანელოთა შორის, ამას ჩვენი ბიბლიოგრაფიული ძიების გარდა ადასტურებს მის. ყიფიანის ნეკროლოგის ავტორი გ.გ. რომელიც სიტყვა-სიტყვით ასე წერს: „1862 წელს მიხეილ ზაალის-ძემ ვახტანგ თულაშვილთან ერთად შეადგინა და დაბეჭდა პირველად პირველი ქართული არითმეტიკა“¹. ამასვე ადასტურებს ათათონ ავტორთავე წინასიტყვაობა, რომელიც შემდეგი სიტყვებით იწყება: „ქართულს ენაზედ, ვგონებთ, ეს პირველად იბეჭდება არითმეტიკა და ამისათვის ხელთ-სამძღვანებელი არა გვჭონდა-რაო“.

ამ აზრს უფრო დაბეჯითებით და გადაწყვეტით იმეორებს მის. ყიფიანი თავის არითმეტიკის მეორე გამოცემის წინასიტყვაობაში, რომელიც ისეთი სიტყვებით იწყება: „არა მაქვს ეკვი, მკითხველო, დამეთანხმები ამაზე და რომ ყოველი საქმის დაწყება ძნელია და მეტადრე ისეთი საქმისა, როგორც დაწერა სახელ-

¹ „ივერია“, 1891 წ. № 48.

მძღვანელო წიგნისა ისეთს სწავლაზედ, რომელსაც წინამძღოლი შრომა ჩვენ ენაზედ არა ჰქონია. მართალია, 1862 წ. პირველად დაიბეჭდა შემოკლებული არითმეტიკა ჩენგან ნათარგმნი საკვირადღეო სასწავლებლისათვის, მაგრამ... ამ სახელმძღვანელოშიაც თითქმის იმავე ტერმინოლოგიასა ვხვარობთ, რაც იყო ნახშირევი უწინ“-ო.

იმდროინდელი პრესაც, ქართული და რუსული, ანოწმებს ამ გააგმობას. მაგალითად, „ცისკარი“ წერს: „წარსულ წელიწადს უ. უ. თულაევმა და ყიფიანმა გამოსცეს ქართულს ენაზედ არითმეტიკა, რომელიცა ჯერ არა გვექონდა ქართულს ენაზედ და რომელსაც ასწავლიან ახლა სახალხო სასწავლებლებში“¹.

ამავე აზრისაა იმ ხანებში საკმაოდ ცნობილი ლიტერატორი და კრიტიკოსი ნიკოლოზ ბერძენოვიც, რომელიც გულთბილად და თანაგრძნობით შეხვდა ამ არითმეტიკის წიგნას და მაშინ ერთად-ერთ გაზეთ „კავკაზის“ ფურცლებზე ყურადღასღება ბიბლიოგრაფიული წერილით გამოცხადება მის დაბეჭდვას. აი დასაწყისი სიტყვებზეც მისი წერილისა: „Маленькая, крошечная эта книжечка в 96 страниц, в 16-ю долю листа, недавно вышедшая в свет, не должна быть пройдена молчанием, как явление замечательное и почти единственное в области грузинской литературы, древней и новейшей“².

ასეთ მოწმობათა შემდეგ, ცხადია, არაერთარი საბუთი არა გვაქვს იმისი, რომ ყიფიან-თულაშვილისეულ არითმეტიკის პირველობაში თუ აღრინდებლობაში რაიმე ეჭვი შევიტანოთ.

მაგრამ ეს ოდნავადაც იმას არ ეიწინავეს, რომ ამ პატარა წიგნაკის დაბეჭდვამდე ჩვენში არითმეტიკისა არა იცოდნენ-რა. პირიქით, ჩვენს სიძველეთსაცავებში დაცულ ხელნაწერთა შორის არის ისეთი ხელნაწერები, რომელნიც მოწმობენ, რომ ჩვენში საარითმეტიკო ცოდნა გაცილებით უფრო აღრინდელი დროისაა და რომ ყიფიან-თულაშვილი არსებითად არიან მხოლოდ გამგრძელებლები იმ საქმისა, რომელიც შეწყდა ჩვენში წარსული საუკუნის დასაწყისში, შეწყდა სულ ცოტა 50-60 წლით მაინც.

მოვიყვანთ ერთს მაგალითს იმის ცხადსაყოფად, რომ საარითმეტიკო ცოდნა ჩვენში, ვიდრე რუსეთის მეფის რეგიმი დამყარდებოდა, წინადაც იყო და რომ ეს ცოდნა საკმაოდ ორიგინალური ფორმით ვითარდებოდა. ამის მოზღნეილ ილუსტრაციას წარმოადგენს თუნდაც შემდეგი ამოცანა, ამოღებული ძველი ხელნაწერიდან:

„ერთმან ვინმე ზემო კერძო საქართველოს ჩინებულთავანმან აზნაურმან განიზრახა დღესა შობისა მისისასა განცხრომა მეგობართათანა და უბრძანა მონათა თვისთა ხუთ რიგთა ღეინთა სყიდვა 19 მილანთუნისა და 10 შაურისა, რათა იყოს ხუთთვე იგი ღეინო სწორნი საწყაონი. ხოლო მონანი იგი წარვიდნენ მსწრაფლ ქალაქად, მოიყიდეს და მოართვეს ხუთი ესე ჰაშნიკი: ატენური 14 ფულად საწყაო, ახმეტური—13-ტად, კასპური—ცხრად, მანაური—რვად და თელაუ-

¹ ტფილისის მიმოხილვა. 1863 წ. იანვრ. №-ი, გვ. 148.

² „Кавказ“, 1862 г. № 53.

რი — ექვს ფულად. ხოლო აზნაური იგი კვალად ჰკითხავს მონათა შათ, თუ რაოდენი საწყაო არს თვითო შათ ლეინოთაგანი; და ვერ მცნობელნი ამის მონანი მიმოვიდოდეს მწუხარედ წინაშე უფლისა თვისისა; და განრისხნა უფალი იგი შათ მონათა ზედა; და მოიანგარიშა თვითონ მან აზნაურმან ესრეთ, ვითარცა იხილავ კმნულთა ამით.

ფასი შათ ლეინოთა:

ატენური	14
ახმეტური	13
კასპური	9
მანაური	8
თელაური	6
	<hr/> 50 — 1 — 3900

$$\begin{array}{r}
 19 \text{ მილანთუნი} \\
 \times 200 \text{ ფული არს ერთი მილანთუნი} \\
 \hline
 3800 \\
 + \quad 100 \\
 \hline
 3900
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 \times 10 \text{ შაური} \\
 \times 10 \text{ ფულს [შეიცავს] ერთი შაური} \\
 \hline
 100
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 3900: 50 = 78 \text{ საწყაო არს თვითო ლეინო}^1 \\
 350 \\
 400 \\
 400 \\
 \hline
 0
 \end{array}$$

ამასვე ადასტურებს იოანე ბატონიშვილი თავის „კალმასობაში“ ჯერ ერთი იმით, რომ საკუთრივ არითმეტიკას ანუ, მისი ტრანსკრიპციით „არიზმეტიკას“, უთმობს თითქმის 4 დაბეჭდილ გვერდს² და შემდეგ ასეთი ფრაზით, რომლითაც აბოლოვებს ნოლის განმარტებას: „ამა აღრიცხვაში ნოლნი არღას ნიშნენ, მხოლოდ ციფრი იქმნების შენიშნელი. ესრეთ იზიღეთ არიზმეტიკის წიგნთა შინა და მუნითგან ისწავლითო“. ცხადია, რომ იმ ხანებში ქართულად „არიზმეტიკის წიგნები“ უნდა ყოფილიყო, რომ „მუნითგან ესწავლათ“.

მართლაც, „კალმასობის“ ავტორის — იოანე ბატონიშვილის — ასეთი განცხადება რომ ლიტონი სიტყვა არ იყო და რომ ჩვენში ნამდვილადაც არსებობდა „არიზმეტიკის წიგნები“, ამას ადასტურებს სხვათა შორის მისი შვილიშვილის იოანე გრიგოლის-ძის გრუზინსკის ბიბლიოთეკის კატალოგიც³, სადაც ნაჩვენე-

¹ წერა კითხვია სახ. ფონდის №-XVIII [?] საუკ. ზელნაწილი № 1531, გვ. 133; ციტატის თანამიმდევრობა ზუსტად არის დაცული დედანთან.

² ზ. კვიციანიძის გამოცემა, ტფ., 1895 წ., გვ. 413-416.

³ А. А. Цагарели. Сведения о памятниках грузинской письменности, т. I, вып. III. СПб. 1894 г. стр. 229-230.

ბია რამდენიმე წიგნი არითმეტიკისა, სახელდობრ: „არითმეტიკა შედგენილი და ნაწერი 1813 წ. ალექსის-ძე დავით რექტორისაგან“, „თეორეტიკული და პრაქტიკული არითმეტიკა ყრმათათვის, ახლად დაწერილი ორისავე ლიანაზის ინსპექტორის დიმიტრი ა[ო]ნიკოვისაგან“ და „არითმეტიკის ზადარები (კითხვები)“, XVIII ს. დასაწყისის ხელნაწერი.

ამ ვარემოებასვე იდასტურებს შიტროპოლიტი ევგენი ჰოლხოვიტინოვი თავის წიგნში¹.

„Преосвященный Варлаам Архиепископ Ахталымский и член Св. Синода сочинил ныне и напечатал в Санкт-Петербурге краткую грузинскую грамматику, некоторых руководств к Арифметике давно уже было на грузинском языке; но недавно переведена еще и Арифметика, для Российских народных школ изданная“.

ცოტა ქვემოთ იგივე ავტორი უმატებს არაუინტერესო ცნობას:

„Из всех вышеупомянутых грузинских классических книг (ე. ი. კლასში, სკოლაში საბაძრებელ წიგნებიდან. — მ. ბ.) ни одна еще кроме краткой грамматики и букваря не напечатана, а употребляются все в Тифлисе по школам рукописными“.

არაა უგულვებელსაყოფი აგრეთვე ცნობა, რომელსაც იწვევა „История грузинской иерархии“-ს ავტორი: „В последствии времени (ე. ი. ანტონის შერე. — მ. ბ.) поддерживал оное (образование) преосвященный Варлаам, ексарх Грузии, сочинив краткую грузинскую грамматику, руководство к арифметике (საზი ჩვენია. — მ. ბ.), географический атлас и толкование евангелий на господские и богородичные праздники с нравоучительными беседами“².

ინტერესს არაა მოკლებული აგრეთვე ნიკოლოზ დავ. ჩუბინაშვილის ცნობა, რომელიც მოჰყავს პროფ. ალ. ცაგარელს თავის „Сведения о памятниках грузинской письменности“-ში³: ჩუბინაშვილს იოანე ელიზბარის-ძე ერისთავისათვის უთარგმნია სასწავლებელში მოწოდეთათვის შედგენილი მოკლე არითმეტიკა⁴, რომელიც 1814 წ. ავტორს ორივე ენაზე შეუსწორებია. ამ და სხვა „სასწავლოთა წიგნთა თარგმნისათვის“ ერისთავმა, თავის მამის ელიზბარის თანხმობით, ჩუბინაშვილს აჩუქა ყმად ოსი ბიჭი, სოლომონ დუხაშვილი.

ამასაც რომ დავეთხოვოთ, ჩვენი სახელოვანი ლექსიკოგრაფოსის — საბას ლექსიკონის დასაწყისში მოთავსებული „ნულა“ თუნდაც იმას მოწმობს, რომ არითმეტიკის წესებს თუ არა, არაბულ ციფრებს შინაც იცნობდა მისი თანამედროვე და მომდევნო ქართველობა. ეს ნათლად ჩანს საბას ლექსიკონის წინართიდან, რომელიც პროფ. აკაკი შანიძისეულ გამოცემაში გამოტოვებულია, მაგრამ დაბეჭდი-

¹ Историческое изображение Грузии в политическом, духовном и учебном ее состоянии . . . СПб. 1802 г. стр. 76.

² იქვე, გვ. 78

³ II издание, Москва, 1853, стр. 18; პირველი გამოცემა გულოვის 1826 წელს.

⁴ ტ. 1, ნაკვ. III, გვ. 13 და 15.

⁵ იქვე, გვ. LXII

ლია რაფიელ ერისთავისეულში. იქ XIX-XXI გვერდებზე მოთავსებულია ვერეთ-წოდებული „ნულა—ქართული რიცხვის სწავლა“, სადაც საბას პარალელურად მოყვანილი აქვს არაბული ციფრები და მათ გვერდით მათი შესატყვისი დამწერლობანი ქართული ასოებით შემდეგნაირად:

- 1 ა
- 2 ბ
- 3 გ
- 4 დ და სხვა.

სამწუხაროდ ამ სიტყვა „ნულას“ განმარტება ვერსად ვიპოვე. მას არც თითონ საბა გვიხსნის. ეფიქრობ, რომ ეს სიტყვა თითონ ლექსიკოგრაფმა შეთხზა არაბული ციფრების ცნების აღსანიშნავად იმ ნოლის თუ ნულის მიხედვით, რომელიც არაბულ ნუმერაციაში რიცხვს მარტივად დაუსრულებლივ ცვლის. ასეთივე გაგებით ხშირობს ამ სიტყვის „ნულას“ თითონ საბაც, თუ ქვემო ციტატას ვულისხმიერებთ ჩავიკითხავთ. აი რასა წერს საბა: „ესე ნულა ყოველთა რიცხვთა და ანგარიშთა უმჯობესია; ყოველნი ქრისტიანენი, ანუ ჰურიანი, ვინა წარმართნი ამის მიერ რიცხულს. ქართულთა მიკვირან, რად არ დასჭერიტეს ანუ წიდიათა მამათა და უტევეს¹. აწ მე, — განაგრძობს საბა, — სომხურის წიგნიდამ გადმოვიღე; მუნცა ესრე ნაკლებ-ნაკლები ეწერა, სიგრძისათვის აღარ შეესრულებინათ. ვინც აქამდის ისწავლის, სხუისაც თუითან მიხუდება და შეასრულებს. ქართულისა ანბანთა სათვალავი თან ჩართვით დამისხამს, ვისცა უნდა, საქირო არის და ვისაც არ ენებოს, განსვენებით იჯდეს“-ო, დაასკვნის ლექსიკოგრაფი.

ყოველ შემთხვევაში ჩვენი საკითხის—საქართველოში საართომეტრიკო ცოდნის ისტორიის—გარკვევისათვის საბას ამ ცნობას ნულაზე დიდი მნიშვნელობა ენიჭება: ირკვევა პირველ ყოვლისა ის, რომ საბას დროს არაბული ნუმერაცია არ ყოფილა მასობრივად გავრცელებული საქართველოში, ყოველ შემთხვევაში იგი ისე საფუძვლიანად იყო დავიწყებული, რომ განათლებულ მწიგნობარს დასჭირდა მეზობლებისგან მისი დასესხება-გადმოღება და მეორე: ცხადი ხდება კიდევ ერთი წყარო ჩვენში არაბული ციფრის კვლავ შემოღებისა — სომხური. „აწ მე სომხურის წიგნიდამ გადმოვიღეო“, აღიარებს უზაკველად საბა.

მაგრამ სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ არითმეტიკული ცოდნა, უკეთ რომ ვთქვათ, არაბული ციფრებით ანგარიში ამის შემდეგაც ფართოდ მაინც არ ყოფილა გავრცელებული. ამას ამტკიცებენ უამრავად შენახული საეპიგრაფო დავითრები, ეგრეთწოდებული „ნუსხები“, სადაც ანგარიში ასოებითაა წარ-

¹ ხაზი ჩვენია. უნდა ვიფიქროთ, რომ საბა, როგორც მეტად ვანათლებული პიროვნება და დიდი მწიგნობარი, უფროდ იცნობდა ჩვენში ძველდაც არაბული ციფრის სწავლების შემთხვევებს და ამიტომაც გამოსთქვამდა განცვიფრებას, თუ რატომ „დაუტევეს წმიდა მამებმა“, ე. ი. ძველმა მწიგნობრებმა, ეს ნუმერაციათ. ხოლო რომ ჩვენში ძველად, მაგალითად, XI საუკ. დასაწყისში, მართლაც იმზარებოდა არაბული ციფრი, ამას გვიჩვენებს თუნდაც იატაკის განმტკიცების ქობო-ნიკონი 223, ე. ი. 1003 წ., არაბული ციფრებით რომ არის გამოყვანილი ბაგრატის ტაძარზე (იხ. ა. შანიძე და სხვ. ძველი ქართული ენა და ლიტერატურა. მეორე გამოცემა, ტფ., 1935 წვ. 036, აგრეთვე 9).

შოგბული; ამასვე აღასტურებს ბატონიშვილი თეიმურაზიც, რომელიც ს. პეტერ-ბურგიდან აკადემიკოს ბროსეს პარიზში სწვრს სხვათა შორის შენდევს: „ოფ-ცა საქართველოს მონაგარიშე კაცთა აღრევაცა და ახლაც არითმეტიკის ანგა-რიში იციან და იცოდნენ; მაგრამ ნამეტნაივდ იაქარნი საქართველოსანი ყოველ-თვის ამ თავიანთს ძველს ანგარიშს ხმარობდნენ და ახლაც ამასვე ხმარობენ“-ოქ.

როგორი იყო ეს ძველი ანგარიში? ბუნებრივად იბადება კითხვა. და ჩვენც, თუშეა ძირითად თემას ცოტა დავშორდებით, მოკლედ მაინც შევეცდებით მის გარკვევას. სამწუხაროდ, ცნობები ძალიან მცირედი მოშეპოვება. ძველად ციუ-რების შავიერობას ასოები ეწეოდნენ. ასე იყო ყველგან, ასევე იყო ჩვენშიც.

აი რას ვკითხვლობთ საბას ლექსიკონის რაფ. ერისთავისეულ გამოცემის XVIII გვერდზე:

„ქ. ანბანთა რიცხეთა სწავლანი, თუ რომელნი რაოდენთა რიცხეთა იტყვიან:

ა ერთი	ნ ორმოცდაათი	ყ რვაასი
ბ ორი	ძ სამოცი	შ ცხრაასი
გ სამი	ო სამოცდაათი	ჩ ათასი
დ ოთხი	პ ოთხმოცი	ც ორიათასი
ე ხუთი	ჟ ოთხმოცდაათი	ძ სამი ათასი
ვ ექვსი	რ ასი	წ ოთხი ათასი
ზ შვიდი	ს ორასი	ჭ ხუთი ათასი
ც რვა	ტ სამასი	ხ ექვსი ათასი
თ ცხრა	უ, ვ ოთხასი	კ შვიდი ათასი
ი ათი	ფ ხუთასი	ჯ რვა ათასი
კ ოცი	ქ ექვსასი	პ ცხრა ათასი
ლ ოცდაათი	ღ შვიდასი	ჟ ათი ათასი
მ ორმოცი		

ამგვარად ძველად და დაახლოვებით წარსული საუკუნის 70-80-იან წლებამ-დე ციურების ნაცვლად იხმარებოდა ქართული ანბანის ყველა ასოები დაწყე-ბული ანით და გაითავებული ჰოეთი (ჟ). საინტერესოა სისრულისა და სიზუსტი-სათვის, რომ საბას წინანდელ საქართველოში 400-ის აღსანიშნავად ხმარობდნენ ვიეს (ვ), რომელზედაც საბა ასეთ განმარტებას იძლევა: „ესე ვ ძველად ტართან იჯდა და რიცხვშიაც მეოთხასედ ყოფილა, წერილთა შინა დია სახმარია და ონსა და ვიესა უნად სვემდენ (ე. ი. ოვ იხმარებოდა ანუ იკითხებოდა უნად, უ), და შემდგომად ვიე რიცხვილამ ამოჴლიათ და ოთხ-ასად უნი დაუსვამთ. რადგან ფარი მეხუთასე იყო, უნსა და ფარს შუა ვიე ცულად რალად მჯდარიყო. იმი-სათვის ბოლოს ზ-ოვს ქუსვით დავსვით, რათა რიცხვი რიცხეს მოებას (ე. ი. დიე რიცხვი რიცხეს მისდევდეს გაბმით ანუ შიყოლებით.—მ. ბ.) და ესე (ასო ვ) ბოლოს იყოს, რათა რიცხვი არ აღირიოს“-ო.

საკითხავია: როგორ აღინიშნებოდა ათი ათასზე მეტი რიცხვი, მაგალითად, 36.000, 100.000, მილიონი, როცა ქართულ ანბანში უკანასკნელი ასო ზ (ჰოე)

¹ წ. კ. სახ.-ბის ხელნაწერთა ფონდი, № 4797, თეიმურაზ ბატონიშვილის წერილი 1834 წ. ნომბრის 16-ის თარიღით.

² რ. ერისთავის გამ. გვ. 411, ა. შანიძის გამ. გვ. 474.

მხოლოდ ათი ათასს აღნიშნავდა¹ ასეთ შემთხვევაში იქცეოდნენ ასე: 36 ათასის შესატყვის რიცხვობით დამწერლობად ხმარობდნენ დგნ-ს, ე. ი. 30, 6, 1000, რადგან პირველი ორი აქ მოყვანილი ასო ღე აღნიშნავდა 36-ს, ხოლო უკანასკნელი—1000-ს, მთლიანად კი ჩვენთვის საინტერესო ციფრს—36,000-ს. მსგავსადვე დაიწერებოდა 100.000; ამ ციფრს ჩვენი წინაპრები რჩ-თი აღნიშნავდნენ, ხოლო მილიონის აღსანიშნავად იხმარებდნენ, ჩემის აზრით, ჩნ-ს (1000×1000) ან რჩ-ს (100.10000) და არა გგ-ს, როგორც ეს შეცდომით უნდა პქონდეს აღნიშნული დასტურლამალის გამომცემელს პეტრე უმიკაშვილს² წინააღმდეგ რაფიელ ერისთავისა³.

როგორც ვხედავთ, ასოებით რიცხვის აღნიშვნა ძველ საქართველოში მეტად ძნელს მანიპულაციას წარმოადგენდა; მაგრამ ეს სიძნელე უფრო რთულდებოდა და დაუძლეველი ხდებოდა მოწადისათვის, როცა მას იმავე ასოებით ფულის ანგარიში უნდა დაეწერა. მეტი გარკვეულობისათვის საჭიროდ მიმაჩნია გაიხსენოთ, თუ ფულის რა ერთეულები ტრიალებდა აღმოსავლეთ საქართველოში პოლიტიკური დამოუკიდებლობის მოსპობამდე (ე. ი. XIX საუკუნემდე):

აი ამ ერთეულთა სახელებიც: ფული (1/2 კ.), ბისტი (2 კ.), შაური (5 კ.), აბაზი (20 კ.), მინალთუნი ან მილანთული (1 მ.) და თუმანი (10 მ.)

ფული (1/2 კ.)	აღნიშნებოდა	მეხუთე ასოთი	ე-ით ⁴
ბისტი (2 კ.)	"	"	კ-ით
შაური (5 კ.)	"	"	ნ-ით
აბაზი (20 კ.)	"	"	ს-ით
მინალთუნი (1 მან.)	"	"	ჩ-ით
თუმანი (10 მ.)	"	"	გ-ითი ან ვ-ით

თუ ძველად დაიწერებოდა: „ჩმე კ:“, — ეს ნიშნავდა ხუთ აბაზს, 2 ბისტს და ერთ ფულს ანუ ჩვენებურად 1 მან. და 4 1/2 კაპიკს; ან ეწერა „ცკ კ:“. ეს ნიშნავდა: „ორი მინალთუნი და ერთი ბისტი“; „სნ კ:“ აღნიშნავდა ხუთ შაურს (უფრო ზუსტად: ერთს აბაზს და ერთს შაურს). ჩვეულებრივ კი იწერებოდა უფრო მარ-

¹ დასტურლამალი მეფის ვახტანგ მეექვსისა 1886, გვ. 193, სვეტი 1-ლი.

² საბას ლეჟიკონი, ტფ. 1884, XXI გვ., 1-ლი სქოლიო.

³ დასავლეთ საქართველოში, სახელდობრ, იმერეთის სამეფოში ვხედავთ ფულის შემდეგ ერთეულებს: ფარა 1/6კ.

შაური 4 ფარა.

რუბი 13 ფარა.

აბაზი 4 შაური ანუ 17 ფარა.

ყურუში 3 რუბი ანუ 40 ფარა.

მარჩილი 4 რუბი ანუ 52 ფარა.

ფულური 2 მარჩილი ანუ 104 ფარა.

(იხ. სოლომონ მეფის ნიხრადგებულება მ. ისის 20-ს 1808 წ. „დროება“ 1868 წ. № 27).

⁴ რატომ მეხუთე ასოთი და არა პირველი ასოთი აღნიშნებოდა ფულის უკანისი ერთეული, ამას დამაჯერებლად ასაბუთებს პროფ. ივ. ჯავახიშვილი თავის შრომაში „ქართულ საფას-საზომთა მკოდნებობა ანუ წესმისმატიკა-მეტროლოგია“-ში (ტფ., 1925 წ. 34—35 გვ.).

⁵ დაწერილებითი აღრიცხვა ფულისა ასოებით იხ. ცალკე, მოწოდებო გვერდზე.

	ჩვეულებრივ აღნიშნავდა	ფულის აღრიცხვის კო ნიშნავდა	ძველი ფულის ახლანდელი ღირებულება
მ	5	1 ფული	$\frac{1}{3}$ კ.
ი	10	2 ფული	1 კ.
კ	20	1 ბისტი	2 კ.
ლ	30	6 ფული	3 კ.
შ	40	2 ბისტი	4 კ.
ნ	50	1 შაური	5 კ.
ძ	60	3 ბისტი	6 კ.
ო	70	14 ფული	7 კ.
პ	80	4 ბისტი	8 კ.
რ	90	18 ფული	9 კ.
ს	100	2 შაური	10 კ.
ტ	200	1 აბაზი	20 კ.
უ	300	6 შაური	30 კ.
ფ	400	2 აბაზი	40 კ.
ქ	500	10 შაური	50 კ.
ღ	600	3 აბაზი	60 კ.
ყ	700	14 შაური	70 კ.
შ	800	4 აბაზი	80 კ.
ჩ	900	18 შაური	90 კ.
ც	1000	1 მილანთუნნი	1 მ.
ძ	2000	2 "	2 მ.
წ	3000	3 "	3 მ.
ჭ	4000	4 "	4 მ.
ხ	5000	5 "	5 მ.
ბ	6000	6 "	6 მ.
გ	7000	7 "	7 მ.
დ	8000	8 "	8 მ.
ე	9000	9 "	9 მ.
ვ	—	10 "	10 მ.
ს	10000		

ტივად: „ჩემ პური“, რაც ნიშნავდა: პურში მიეცა ხუთი აბაზი, ორი ბისტი და ერთი ფული ანუ ჩვენებურად 1 მ. და 4 $\frac{1}{2}$ კაპ.

ზემოთხსენებულ ბატონიშვილ თეიმურაზს, რომელსაც აკადემიკოსი მარი ბრო-ჟე თავის მასწავლებელს უწოდებს და რომელსაც, მისი სიტყვით, შედგენილი აქვს პარიზის საახიო ჟურნალში დაბეჭდილი ნარკვევი ქართული ძველი არითმეტიკის შესახებ¹, მოჰყავს ერთი მაგალითი იმისი, თუ როგორ იწერებოდა ძველს საქართველოში ფულის ანგარიში:

„ჩმე	ქ:	პურში მიეცა.
ცკ	ტ:	ხორცში მიეცა.
სნ	ქ:	ლენოში მიეცა.
ფ	ქ:	ქათამში მიეცა.
ქ	ტ:	ბრინჯში მიეცა.
უ	ქ:	ერბოში მიეცა.
რ	ქ:	მწვანილში მიეცა.
ო	ქ:	სანელებელში მიეცა.

ჯამი ამისი (ე. ი. ერთბაშად) წყურვე: (შეკრებული ერთიანად არის 4 რუბლი, 4 აბაზი, 1 (2?) შაური და 9 ფული)“-ო და იქვე არშიაზე განმარტავს შეცნეირი ფრანგი მეგობრისა და მოწადის ბროსეს საყურადღებოდ: „ქ: სარიცხვოს წერილების განწესება ასე არის. ყოველს დასაწყისში ქანი დაუჯდება, ამისათვის რომ წერილი საანგარიშო ერთიანეთში არ ითროს“-ო.

ფულის ანგარიშის ასოებით განობატულების სურათის სისრულისათვის აღსანიშნავია ისიც, თუ როგორი დამწერლობა ჰქონდა ძველად მხტილ ფულს, მაგალითად, თუნებს. მე უკვე აღვნიშნე, რომ თეიმურაზ ბატონიშვილის სქემით თუმანი გამოისახებოდა უკანასკნელი ასოთი ჰოეთი ანუ ზ-თი; მაგრამ მისივე განმარტებით, რასაც მისგან დამოუკიდებელიც ადასტურებენ პეტრე უშიკაშვილიც და რაფიელ ერისთავიც, მეტი სიმარტივისათვის თუნებების რაოდენობას აღნიშნავდნენ ქართული ანბანის დასაწყისი ასოებით, ოღონდ ზემოდან ქარავმასავით რკალს ავლებდნენ. მოუსმინოთ თითონ თეიმურაზს: „ა. ეს ხომ ერთი რიცხვი არის, და როდესაც რომ ანსა ზევიდამ გადმოხრილი მიშანი დააჯდება ეს სახედ ა, მაშინ ერთს თუმანს ნიშნავს, ბ ორს თუმანს ნიშნავს, გ სამს თუმანსა და ასე აღირიცხვის ბოლომდის. წერილი ფულის ანგარიში ხომ ზემოთ დაიწერა და ბევრის ფულისაც ეს არის“-ო².

საქმარისია ოდნავ მაინც თვალი გადაეცლოს ზემოთ წარმოდგენილ ფულის ანგარიშის ასოებით გამოხატულ სქემას, რომ თავისთავად ცხადი და უდაო შეიქმნეს მისი შეთვისების სიძნელე. ნართლაც რა გულისუფრისა და მესხიერების დაქიშვა იყო საჭირო ქართველი მოწადისათვის, რომ შეეთვისებინა ერთი და იმავე ასოს სხვადასხვა მნიშვნელობა ჩვეულებრივ თვლა-ანგარიშისა და ფულის ანგარიშის დროს. მაგალითად, ბ ჩვეულებრივ აღრიცხვისას ნიშნავდა 80-ს, ხოლო

¹ „Кавказ“, 1846 г. № 47, Грузинский царевич Теймураз.

² წერა-კითხის სას-ბის ფონდი, № 4797.

ფულის ანგარიშისას უკვე ოთხ ბისტს აღნიშნავდა (ჩვენებურათ 8 კაპ.). ან ასო-
დ; ჩვეულებრივი თვლით ის 700-ს უჩვენებდა, ფულის ანგარიშისას კი—14 შაურს.
სიძნელე უფრო თვალსაჩინო ხდება, თუ ასე მოვიქცევით: ვთქვათ, ნოწათემ ასო-
თი უნდა გამოხატოს იგივე 14 შაური, მას უკვე გაკვეთილი აქვს, რომ 14-ის
აღსანიშნავად იღ უნდა დაიწეროს და იმის ნაცვლად, რომ შეჩვეულმა ხელმა იღ
შაური დაწეროს, მან უნდა ღ დაწეროს, რომელიც ჩვეულებრივ 700-ს აღ-
ნიშნავს.

და ასეთი სისტემით ანგარიშის სწავლება ჩვენში გამეფებული იყო არა მე-
თერთმეტე და წინა საუკუნეებში მარტო. მას საკმაოდ დიდი გასავალი ჰქონდა
მეტყარამეტყ საუკუნის 70-80-იან წლებამდეც, განსაკუთრებით იმ მრავალრიც-
ხოვან ფენაში, რომელიც რუსულ სკოლაში არა სწავლობდა და ცოდნის წყურ-
ვილს იკლავდა ძველებურ ქართულ ოჯახებსა და საეკლესიო თუ სამონასტრო
სკოლებში.

ამიტომაც ცხადია, რომ ყიფიან-თულაშვილისეული არითმეტიკის დაბეჭდვა
ჩვენთვის არითმეტიკული ცოდნის დარგში უდაოდ დიდი ნაბიჯი იყო წინ და
სავსებით გასაგები უნდა იქნეს ის, რომ იმდროინდელი მოწინავე საზოგადოება
სიანოვნებით და კმაყოფილებით შეეგებებოდა ამ პაწია წიგნაკის გამოცემას.
მართლაც იმ რასა ვკითხულობთ ამ წიგნაკის ბიბლიოგრაფიულ მიმოხილვაში:

„ამ წიგნს არ შეიძლება დღემლით აუხეიოთ გვერდი, რადგან იგი წარმოად-
გენს შესანიშნავსა და თითქმის ერთადერთ მოკლესან ქართულს ლიტერატურა-
ში, ძველსა და უახლესში. ჩვენ უკვე წინდაწინვე ვიცით, რომ ეგრეთწოდებულ
„პატრიოტები“ ამ წუთას თქმულ ფრაზას წაიკითხავენ შეკავებული გეს-
ლიანი ღიმილით და მის დაწვერს აღუშვებდნენ იმის გამო, რომ მან ვაბუდი
ლიტერატურისათვის, ისიც ქართული ლიტერატურისათვის მიეკუთვნებინა რა-
ღაც არითმეტიკა, შედგენალი, რა თქმა უნდა, (მათი გაგებით), საწერელმანო
დუქნებში ფეხმორთხმით ნჯღომარეთათვის, იმათთვის, ესისაც წილად ხედა, ისევე
იმავე პატრიოტების ახრით, სააუგო ხვედრი შავი ფულის თულა-ანგარიშისა და
გაქონილ შემოსავალ-გასავლის დავითრების (ნუსხას) ყოველცისმარე დღე წარმოე-
ბისა... აი სწორედ ეს გარემოება, რომელსაც შეუძლია გარკვეული წყების ხალხს
მარტო სიცილი და გულისწყრომა აღუძრას, ჩვენ გვაძულუნებს ბ. ბ. ყიფიანისა
და თულაევის შრომას შეგნდოთ სრულის პატრივისცემით და შევიტანოთ იგი
ადვილობრივი ლიტერატურის მატიაწეში“-ო.

შენდეგ რეკენზენტი ნიკ. ბერძენოვი ვაკვრით იხლავს ძველ ქართულ ლი-
ტერატურას, იძლევა მის შეფასებას და საწართლიანად შენიშნავს, რომ „ძვე-
ლი დროის სასულიერო პირები, განათლების ერთადერთი მცველები და მამო-
ძრავებელნი, გართული იყვნენ მარტო სულით და ხეჭვენიურ სამყაროს მოკლე-
ნებით და ნეტა მათ შორის ერთს ვისმეს მაინც... ეწილადა თავის გონების
ტაბლიდან თუნდაც ორიოდ ნამცეცი უმცროს მშისათვის, რომელნიც მათ თვალ-
წინ შიშობლობდნენ და სიცივისგან ითოშებობდნენ, რომ აჭ შენაძენი ოჯახში
გამოეყენებინათ და ეხელმძღვანელათ“.

ცოტა ქვემოთ იგი განავრძობს: „როდესაც ჩვენი პოეტები და პროზაიკოსები
თავის კიას ახარებდნენ, რაღას აკეთებდნენ იმ დროს უმცროსი ძმანი, ე. ი.

ნასსა, ხალხი ის თავის დიდად ნამაშვრალეგსა და განაწამებ სიკოცხლეს აღონ-
ლიალებდა სრულს უმცერებაში, მან არ იცოდა არც კითხვა და არც თულა-ან-
გარიში, თუ კი რამ ებადა სათელელ-საანგარიშო. წერაზე ხომ ირას ვაწბობთ;
ეს ისეთ იშვიათობას წარმოადგენდა, რომ მრავალი სასულდერო პირი, რომელ-
საც სახელი ჰქონდა გავარდნილი როგორც საუკეთესო მწიგნობარს, ძლივს
ახერხებდა საკუთარი სახელის მოწერას*.

რეცენზენტი მეტე სხარტულად გვიხატავს ძველი სწავლების სისტემის, აღ-
ნიშნავს მის ხელმოწვევობილობას მდაბიო ხალხისათვის და დასძენს: „მდაბიო
ხალხს სწავლა-განათლების მიღება ვიდრე ჩვენ დრომდე, მეტად იშვიათი გამო-
ნაკლისის გარდა, მძიმე პირობებში უზღებოდა. ამავე დროს კი ამ ხალხში ბევრს
ჰქონდა ხალისი სწავლისა, შერე ნიჭი მოსდევდა სწავლისა. გადასინჯეთ კაცკასიის
სამიჯნაო სკოლასთან არსებულ ტფილისის საკვირაო სკოლის ანგარიშები მისი არ-
სებობის პირველი წლის მანძილზე; მოწაფეთა შორის თქვენ შეხვედებით მკვიდრ
მცხოვრებთაგან („ტუშმცებისაგან“) 25 და 30 წლის ჯეილებს, რომელნიც მოწა-
დინებულნი დაიარებოდნენ სკოლაში და აღბად რასნეს მაინც ისწავლიდნენ. ამ სკო-
ლის მისწრაფება — დააკმაყოფილოს მკვიდრი მოსახლეობის მოწაფეობა, რომელსაც
განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს, — ბრწყინვალედ იმაში გამოიხატა,
რომ მან თავის ხარჯით დაბეჭდა ბ. ბ. თულაევისა და ყიფიანის არითმეტიკა, წიგ-
ნაკი, რომელსაც შეუძლია უწყველი სარგებლობა მოუტანოს იმ მრავალრიცხოვან
წრეს, ვისთვისაც იგია განკუთვნილი. საჭიროა მხოლოდ უსურვოთ, რომ ის რაც
შეიძლება ფართოდ გავრცელდეს ამ წრეში; მისთვის ხომ დღემდე განათლება უცხო
ხილი იყო და მას არც რამე წარმოადგენა აქეთ ვერცაიწოდ. არაბულ ციფრებზე;
ამათი დახმარებით განათლებულმა ხალხებმა უკვე კარგა ხანია შეითვისეს საკვირ-
ველი გამოგონება იმისი, რომ რიცხვებს მნიშვნელობა მიეკუთვნება მათი განლა-
გების მიხედვით. ეს წრე საჭირო შემთხვევაში დღესაც ითვლის ხელის თითებზე
ან კიდევ ღობიოს თუ სიმინდის მარცვლებზე ან ჯოხზე გაკეთებულ ქღეებით;
თუ სოფლად ეოტათი მაინც აბნეულია ანაგრიში, ნეტა იცოდეთ, რამდენი ძვირ-
ფასი დრო იკარგება, რამდენი ატეხილა დავა ან გაუგებრობა წამოჭრილა, ხში-
რად ლანძღვა-გინებით და ცემა-ტყვიითაც გათავებული, რამდენს იმტყრევენ
თავს რაიმე სულ უბრალო ამოცანაზე, რომელსაც კაცი ერთბაშად გადასწყვეტს
არითმეტიკის პირველი წესების მოშველებით“*.

როგორც ამ რეცენზიიდან და აგრეთვე თითონ წიგნაკის თავფურცლის რუ-
სული ტექსტიდან ჩანს, იგი წარმოადგენს კაცკასიის სამიჯნაო სკოლასთან დაარ-
სებულ საკვირაო სკოლის გამოცემას. რეცენზიი იმასაც გვიჩვენებს, რომ ეს არით-
მეტიკა განკუთვნილი ყოფილა აღნიშნულ საკვირაო სკოლაში მოსწავლეთათვის,
რომელთა შორის მრავალრიცხოვნად ყოფილან თურმე 25-სა და 30 წლის ვა-
კეცბა.

რა იყო კაცკასიის სამიჯნაო სკოლა, რა მიზნებს ისახავდა იგი და რა
საჭიროებამ და პირობებმა წარმოშვეს ეს სასწავლებელი და მასთან სა-
კვირაო სკოლა, ეს მეტად საინტერესო თემაა, რაზედაც დაწვრილებით

* „Кавказ“ 1862 г. № 53.

ლაპარაკი ძირითად საკითხს უფრო დაგვაშორებდა. ერთს კი ვიტყვიტ მოკლედ და ვაკეროთ, რომ ეს სკოლა დაარსდა ჩვენში 1846 წ. (ფაქტიურად ჩამოყალიბდა 1847 წ. 1 მარტს); მისი მიზანი იყო კავკასიის სამეფისნაცვლოში მოეშადებინა ტოპოგრაფები, ხოლო ასეთ ტოპოგრაფთა კადრის შექმნას და მოეშადებას მოითხოვდა მამულების გამოიჯენა და ამასთან დაკავშირებით კანონიერი მფლობელის უფლებათა გამოორკვევა და აღდგენა. ილია ჭავჭავაძის „საქართველოს ნოანზის“ შინაური მიმოშხილველი თებერვლის №-ში ეხება ამ მტკიენულ საკითხს და აღნიშნავს, რომ „მოელ საქართველოში ოცი მამული არ იპოვება, რომ მოდღე არ ჰყავდეს... ამ დღეების და საქმეების დახლართვის მიზეზი შრავალია, შავრამ შათ შორის უპირატესი ადგილი უჭირავს იმას, რომ თეიფული მამული არ არის თეიფულად გამოიჯენული... როვორც წვიმის ნიაღვარი ისე მიეშო დღეები სასამართლოებში. გაიმსო სასამართლოები დღეებითა! და სასამართლონიც ისე გულმოღვინედ იწარმოებენ საქმესა, რომ შაპის საქმესა შეილისშვილის დროს ვადასწვეტდა ხოლმე, ისიც თუ ძალიან აჩქარდებოდა“-ო.

ასეთ მდგომარეობას ბოლო უნდა მოჰდებოდა და აი მეფისნაცვალმა ეორონცკოვმა შეადგინა კომისია საქართველოს გამოიჯენის ახალი წესის და კანონების შესამუშავებლოდ, რადგან რუსეთის კანონები ჯერ ერთი აქაურ პირობებს არ შეუფერებოდა და მეორე იწავ საკმაოდ მოძველებული იყო. ამ საქმის გაგრძელება მოუხდა აღ. შარიატინსკის, რომელმაც სტარიცკის დაავალა საზღვარგარეთ შეესწავლა ეს საჭირბორტო საკითხი, მეტე საქართველოში ადგილობრივ მცხოვრებთა გამოკითხვით შეესწავებინა სრულიად ახალი და შარტივი წესი მამულების გამოიჯენისა. და აი შენიშნავს წესიც: გამოიჯენს ცალკე კომისიები სამიჯნაო ორგანიზაციის წარმომადგენლისა და სასამართლოს წევრის შონაწილეთობით, რომელნიც ადგილობრივ დაიარებოდნენ და იქვე არკვევდნენ სადაო მამულების საზღვრებსა, ჰყრიდნენ მიჯნებს, გამოიქონდათ დადგენილებანი. ამ კომისიათა განაჩენის გასაჩივრება შეიძლებოდა ა/კ. სამიჯნაო პალატაში ორიოდ თვის განმავლობაში. ასე რომ ყოველნაირი დღეა, რაგინდ ძალიან რთული ყოფილიყო, ასეთი სისტემის წყალობით ნაბეჭარ წელიწადში, ერთ წელიწადში შიანიც უნდა დამთავრებულიყო საბოლოოდ.

ცხადია, რომ ამ საქმის წარშატებით დაგვირგვინებისათვის საჭირო იყო მკოდნე ბაღბი და მათი მოშადება. ტოპოგრაფების ვარდა ტექნიკურ თანამშრომელთა ნაკლებობაც უდაოდ დიდი იქნებოდა და აი ასეთი ტექნიკური პერსონალის მოსამზადებლოდ მოწყობილი იყო სამიჯნაო სკოლასთან საკვირაო სკოლა, სადაც წერა-კითხვის და ანგარიშს სწავლობდნენ მოსწრებული ვაკეაკებიც¹.

აი სწორედ ამ პერსონალისათვის იყო ნავარაუდვეი მიზ. ყიფიანისა და ეახტოულაშვილის არითმეტიკა.

¹ ეს სკოლა აშავე დროს იყო ტფილისში პირველი საკვირაოსკოლა, დაარსებული 1859 წ., რომელიც ორ განყოფილების შეიცდდა: ქართულსა და რუსულს; ქართული განყოფილება თავის მხრივ ორ ჯგუფად იყო დანაწილებული: „ტექნიკებისა“ და „არატექნიკების“ ჯგუფად. „ტექნიკების“ ჯგუფს ანეცადებდა სამიჯნაო სკოლის მასწავლებელი დი. გიორ. სიღამონეოხათევი. იმ. ეახტ. თულაშვილის წერტილი: „О первой воскресной школе в Тифлисе“ („Новое Обозрение“, 1901 г. № 5617)

შეგრამ საკითხებია: ვინ იყვნენ ეს მიხ. ყიფიანი და ვახტანგ თულაშვილი? ორივენი სპეციალობით ტოპოგრაფები იყვნენ, ერთმანც და მეორემაც სწავლა მიიღეს კავკასიის სამიჯნაო სკოლაში¹ და აქ განათლების დამთავრების შემდეგ ორივენი, როგორც სპეციალისტები, სამიჯნაო საქმეში ჩაებნენ; ამიტომაც ცხადია, რომ სხვებზე უფრო მეტად და აქტუალურად ესენი იქნებოდნენ დაინტერესებულნი რაც შეიძლება კარგად და მალე მოეზადებინათ თავიანთი ყოველდღიური მუშაობისათვის ეგოდენ საჭირო დამხმარე ტექნიკური პერსონალი; ყიფიანიც და თულაშვილიც ღარიბი აზნაურშვილები იყვნენ, და თუ შემდეგში ორივეს ჩვენ მოწინავე ქართველ მოღვაწეთა რიგებში ვხედავთ, ამაში ერთგვარი წილი უდევს მათ ასეთს სოციალურ გითარებას. ხნითაც ყიფიანი და თულაშვილი ტოლები იყვნენ: ყიფიანი დაბადებულია 12/IV 1833 წ., თულაშვილი—6/XI 1834 წ. ორივენი ცხოვრების ასპარეზზე გამოვიდნენ 60-იან წლების დასაწყისში, სწორედ იმ ხანებში, როცა ფეოდალური წყობილება ისტორიის ბარდებოდა და მის ნაცვლად ახალი ხანა იწყებოდა რუსეთისა და კერძოდ საქართველოს ხალხის ცხოვრებაში. მესამოციანეთა თაობის ეს წარმომადგენელი ყიფიანი და თულაშვილი მხარში ამოუდგნენ იმ თაობის მებაირალტრეს ილია ქავჭავაძეს და მასთან ერთად მზურვალე მონაწილეობას იღებდნენ როგორც სამწერლობო სარბიელზე: (ორივენი აქტიურად თანაშრომლობდნენ ილ. ქავჭავაძის „საქართველოს მოამბეში“), ისე ყოველნიარ საზოგადო საქმიანობაში: წერა-კითხვის სახ-ბის დაფუძნებაში, ბანკის დაარსებაში, სახალხო სკოლების გახსნაში, სტამბის მოწყობასა და სხვა ამგვარში².

ცოცხით აღჭურვილები ყიფიანი და თულაშვილი სამსახურში მალე დააწინაურეს. „Записки Кавк. отд. Рус. географического об-ва“ მე-VI წიგნში, სადაც მოთავსებულია კავკასიის სამიჯნაო პალატის ანგარიში, ჩვენ შემდეგსა ვკითხულობთ:

„Некоторые межевые чиновники, ссылаясь на прежние чины и должности, сочли себя вправе помогать высших назначений. Межевая Палата приняла за правило: не останавливаясь на внешних преимуществах чинов и званий, назначать на высшие должности по межеванию только тех чиновников, которые представляли бы наиболее гарантии знания, трудолюбия и добросовестности. Опыт настоящего года вполне утвердил Палату в необходимости принятой системы назначений и она неуклонно будет следовать ей и в будущее время, подвергая все более и более строгой сравнительной оценке труда и достоинства всех и каждого, с тем чтобы высшее положение каж-

¹ მიხ. ყიფიანმა პ. რველდაწყებითი სწავლა მიიღო გორის სამხარო სასწავლებელში. თულაშვილი ბორჯუნი 1847 წ. 37-ტე მოწაფედ „Кавказ“ 847 წ., № 13, стр. 4.

² „1864 წ. მიხ. ყიფიანს ხელთა მორის შეადგრა სტკვიანე მელიქიკის სტამბისათვის გვრეტყოლებული ეგნის პრაქტიკა“თ. წერა გ-გ („ივერია“, 841 წ. № 8). „ნიკოლე თლახიანი“ (841 წ., № 2477). „ყოლი აკონერტებს ამ ცობას: „Ни же был придуман и начерчен шрифт. весьма быстро приобретавший гражданство в грузинской печати под названием „мелико-ского“.

რუსულად და ოსურად. რადგან ეს ლექსი მეტად ნიშნობლივად ახასიათებს ყიფიანს, როგორც: პიროვნებას, ზედმეტი არ იქნება მოვიყვანო იგი აქ მთლიანად

Умер!.. О, это холодное слово
Скорбью звучит безпредельной для нас!
Умер.. и ты, обездоленный снова,
плачешь и стонешь, родимый Кавказ!
Да, потерял ты достойного сына!
Все, что ты нашей земле завещал
в образе скромном простого грузина,
все незабвенный наш брат совмещал.
Много ль их было, способных народу
также всецело отдаться, любя,
также бороться за нашу свободу,
светоч познания в сакли внося?!
Нет, их немного. И эту потерю
наши потомки припомнят нераз...
Плачь!.. Я в грядущее наше поверю
слушая плач твой, родимый Кавказ!¹

მაგრამ უფრო მეტის მეტყველი და გრძნობით აღსავსე იყო ილია ქავჭავაძის წერილი, რომელიც დაიბეჭდა „ივერიის“ იმავე 53 №-ში ყიფიანის დაკრძალვის დღეს; საიდანაც ჩვენ მხოლოდ ორიოდ ადგილს მოვიყვანთ. „რაც ვინდა პატარა იყოს სამშობლო ქვეყანა, — ამზობს ერთი კვიანი კაცი, — პატიოსანს ვულში დიდი ადგილი უჭირავსო“, და აი, ჩვენდა საუბედუროდ, წუთისოფელმა კებოთი მოგვაყენა კარ წინ ის პატიოსანი კაცი, რომლის პატიოსან ვულშიც ჩვენს პატარა სამშობლოს არამც თუ დიდი, მთელი ადგილი უჭირა. სიყვარული ჩვენი ქვეყნისა, ჩვენი ერისა, მისთვის ცარიელი სიტყვა კი არ იყო, როგორც ეს ბევრისათვის არის, არამედ იგი იყო დაუღალავი ღონე გარჯისა და მხნეობისა. იგი აღაშებდა დღეს და ათენებდა ღამეს. იმ ჟანგარო ზრუნვით, იმ სიყვარულიან ვულის ტკივილით, რომ რითიმე გვარგოს, რაიმე შეგვიძინოს“-ო.

შემდეგ ქავჭავაძე იგონებს, რომ სიკვდილის წინ ორიოდ დღით ადრე ყიფიანმა მოიწერა ტფილისში: სტეფანწინინდაში სკოლას ეპირებთ. ბავშვებს წიგნები დაურჩევთ და დიდად გაღახარეთ პატარა მოხევენიო და დაასკვნის: „სიტყვა აქ იმაში კი არ არის, რომ პატარა მოხევენი გაახარა, იმაშია, რომ თვით გაჰხარებია ბავშვების სიხარული, იმიტომ, რომ ვისაც იგი მადლი ღვთისა არა აქვს, რომ სხვის სიხარულით გაიხაროს, სხვის სიხარულს ვერც შეამცნევს, ვერც აღიბეჭდავს“-ო... და ბოლოს: „იგი იყო იმისათნა კაცი, რომელსაც, ინდოელების არ იყოს, დაბადების დღესვე ბედი ასე აკურთხებს და დალოცავს ხოლმე:

¹ ეს ლექსი აქ ციტირებულია იმ რედაქციით, როგორაც დაიბეჭდა მომღვაწე ველს ბრამტრაში: Памяти Михаила Зааловича Кипиани. Владикавказ, тип. областн. правления терской области, 1892 г. стр. 21; ეს რედაქცია „ივერიის“ ტექსტისგან ოდნავ განსხვავებულია.

„მაწია ყრმეც, ეხლა როცა პირველად მოსდინარ ქვეყანაში, შენ სტირი და შენს გარშემო კი ყველას სიხარულის ღიმილი მოსდის; იყავნ ისე, რომ როცა ქვეყანას ეთხოვებოდე, ყველანი სტიროდნენ და მარტო შენ კი ღიმილი მოგდიოდეს“—ო. მშვიდობით. ვინც იცის შენი საქმეები, ყველანი სტირიან დღეს და მარტო შენ კი, როცა ეთხოვებოდი ქვეყანას, ღიმილი უნდა მოგსვლოდა, რადგანაც მამულს მამულიშვილობა გაუწიე და შენი ვალი შეასრულე“—ო.

მართლაც საქართველოს მოშორებული მიხეილ ყიფიანის მოღვაწეობა მეტად ნაყოფიერი იყო, მაგრამ იგი უფრო მრავალმხრივი იყო სამწერლო ასპარეზზე: 1862 წ. არითმეტიკის თანაავტორი, შემდეგ წელს, როცა „საქ. მოამბე“ დაარსდა, აქტიურად თანამშრომლობს ამ მოწინავე ჟურნალში: სფირიდონ ჩიტორელიძის ფსევდონიმით სწერს „სფირიდონისა და თადეოზის ბაასს“ სხვადასხვა საქირობოროტო საკითხების შესახებ, ბექდავს ლერმონტოვის „ჩვენი დროის რაინდის“ თარგმანს, ბელინსკის წერილებს, „ცისკარში“ ბექდავს აგრეთვე „იული ცეზარს“. შემდეგ ენერგიულად განაგრძობს მუშაობას ქართულ მათემატიკურ სახელმძღვანელოთა შედგენასა და გამოცემაზე: 1834 წ. ბექდავს საკმაოდ მოხრდილს არითმეტიკას (451 გვ.), 1838 წ. გეომეტრიის პირველ ნაწილს—პლანიმეტრიას (204 გვ.), 1891 წ., გარდაცვალების წელს,—მის მეორე ნაწილს, რომელიც შეიცავს სტერეომეტრიის, უმდაბლეს გეოდეზიას, ტრიგონომეტრიის ზოგიერთ კანონებს და ლოგარითმოსის ტაბლიცების ხმარებას (446 გვ.), დაბეჭდა აგრეთვე „კავკასიის რუკა“ და პარალელურად თანამშრომლობდა „ივერიაში“, სადაც დროდადრო იმავე სფერო. ჩიტორელიძის ფსევდონიმით ათავსებდა სხვადასხვა წერილებს. მათი განხილვა და შეფასება, ცხადია, ჩვენ ძალიან შორს წაგვიყვანდა და ამიტომ აქ შევჩერდები მხოლოდ მის ლიტერატურულ პიროვნობაზე—1862 წ. არითმეტიკაზე, ვაბტანუ თულაშვილთან ერთად რომ გამოსცა, როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, სამიჯნაო სკოლასთან არსებულ საკვირაო სკოლის საფასით.

ცხადია, ინტერესს არ უნდა იქნეს მოკლებული ერთი გარემოებაც: როგორ მოხდა, რომ სპეციალობით ტოპოგრაფი მიხ. ყიფიანი გატაცებით მუშაობს ქართულ მათემატიკურ სახელმძღვანელოებზე იმ დროს, როცა ქართული სკოლა, როგორც ასეთი, არ არსებობდა და, მაშასადამე, საჭიროება ქართულ სახელმძღვანელოებისა არც ყოფილა მწვავედ შეგრძნობილი? ან რა ჰქონდა საერთო ტოპოგრაფოსს პედაგოგთან? ამის ამოცნობის საშუალებას გვაძლევს თითონ მიხ. ყიფიანის ბუნება. განათლებით და სპეციალობით მიწაობზომელს, მას ყოველთვის ჰქონდა ბუნებრივი მიდრეკილება და მოწოდება მასწავლებლად ყოფნისა. სწორედ ამას გვიდასტურებს ერთი დეტალი, რომელსაც იგონებს მისი მოწაფე

† ილია ჭავჭავაძე. თხზულებათ. კრებული, „ქართული წიგნის“ გამოცემა, ტ. VII, გვ. 143-145. ერთი საკვლესმო წერილშია: ილიას ამი შეუთვანებულ ცეცხლს (გვ. 34) ერთად თითქმის სიტყვა-მეტყველო, ოღონდ აქა-იქ ქართულ დაკვეთებზე და რატიულად მიხ. ყიფიანის საბავარა დაკვეთებზე 1892 წ. დაბეჭდილ წიგანში „Памяти Мил. Зава. Кавказии“ როგორც... და ყიფიანის საუკეთესო და ეს მაშინ როდესაც ამ უკანასკნელს მიერ წარმოსთქმული იტყუა (იხ. ივერია—1871 წ. 12 ნაბრ. № 54, ახალ გამოცემა) ისევე დასოვებული რუსულ ტექსტს როგორც ცხადდებოდა. რ. შიბა საემი იმე შეიძლ შედგა ქართულად დაბეჭდო ერთი, რუსულად კი შერთე?... განავეყნებულ კოტე ყოფიანს პლაგიატორ მას ეყო დაუწამებთ. ამის საფუ

და უმცროსი ბიძაშვილი ნიკოლოზ დიმიტრის-მე ყიფიანი. ნებიერ და სიყვარულ
 ბავშუს დიმიტრისას—ნიკოს—გარს ეხვეიენენ მასწავლებლები და გუვერნიორები,
 რომლებიც სხედასხვა საგანსა და ენას ბეჯითად ასწავლიდნენ მას; მაგრამ არა
 გამოდიოდა-რა. ბოლოს დიმიტრამ თავისა ვაჟი ჩაბარა თავისი ბიძაშვილის (ზა-
 ლიკას) ახალგაზრდა და გამოუცდელ შვილს—ჩემს მიხაკოს. პირველი ვაკეთი-
 ლი გეოგრაფიაში მქონდაო,—ივონებს ნიკო ყიფიანი,—ისე გამოიტაცა მისმა
 თბრობამ დედა-მიწის და საერთოდ პლანეტების ტრიალის შესახებ, რომ სულ
 ვებუწებოდი—კიდევ მიამბეო და როცა წასვლისას მითბრა: „ამ საღამოს მოვალ
 და თუ ცა ღრუბლიანი არ იქნება, ზოგიერთ პლანეტებს ვაჩვენებო“, მე სულ
 იმას ვევედრებოდი ღმერთს, რომ მალე დაღამებულყო და ცაც არ მოლორუბ-
 ლულყო. გეოგრაფიის სწავლებისას ისე ცოცხლად მიხატედა ცალკალკე ქალა-
 ქების სურათსა, კერძოდ პოლანდიის ქალაქი ბროკი (Broek) ისე ცხადიდ და-
 მიხატა, რომ როდესაც მე ოციოდე წლის შემდეგ ნანდვილად მომიხდა ამ ქა-
 ლაქში ყოფნა, მე იგი ნაცნობ და ძველად ნანახ ქალაქად მივიჩნიეო. ამიტომაც იყო,
 რომ როდესაც მიხაკოს ასეთი მეცადინეობის შემდეგ ნიკომ სერიოზულად მოამ-
 კიდა ხელი და უწინ უმადური მასწავლებლები ეხლა კმაყოფილებას აცხადებდნენ
 დიმიტრის წინაშეო, ის (ე. ი. დიმიტრი) ყოველთვის აღტაცებით შემოსძახებდა
 ხოლმე: ჯან ჩემს მიხაკოსაო! ვანცვიფრებულა ამით დედას შევეკითხე: მამაჩემი
 რატომ სულ მიხაკოზე ამბობს ჯან, ჯანსა და არა სხვა მასწავლებლებზეო? დე-
 დამ მომიგო: იმიტომ, შვილო, რომ თუ არ ჩვენი მიხაკო, შენ ისე კვლავინდგ-
 ბურად არას ისწავლიდი ხალისითაო¹.

მის. ყიფიანი რომ შერთლაც ბუნებით უხვად ყოფილა დაჯილდოვებული
 კარგი პედაგოგის ნიჭით, ამას ვხედავთ იმ წინასიტყვაობაში, რომელიც მან
 წაუშინდა თავის გეომეტრიის პირველ ნაწილს 1888 წ. (თუმცა წიგნი გვიან
 გამოიცა, 1888 წ., ცენზურის ვიზა კი დათარიღებულია 1889 წ. 24/III-ით).
 აი რასა წერს აქ ყიფიანი: „ვის არ ახსოვს ჩემს ტოლსა, ის უწინდელი ცუდი
 ქაში, როდესაც სასწავლებელში წასვლა ემსგავსებოდა იმ გულსაკლავს და საში-
 ნელ წამს, როცა ვანტყუნებული ბრალდებული მიჭყავთ დასასჯელად. რაღაო,
 იკითხაეთ?—მხოლოდ იმიტომ, რომ ოსტატის ენა არ გვესმოდა. იმ დროში სიტ-
 ყვა „გეომეტრია“ იყო ჩვენთვის უბედურების მომნიჭებელი,—ესეც იმ მიზეზით,
 რომ თითონ ოსტატსაც არ ესმოდა ის მეტოდური გეომეტრია, რომელსაც ჩვენ
 ვვასწავლიდა. ამას მოგახსენებთ გორის სამაზრო სასწავლებელზედ. ნაკვთზედ
 ერთი ასოს მაგიერად მეორე ასო რომ დაგვესვა, თითონ ოსტატსაც დაეებნოდა
 თავგზა და ჩეარდებოდიტ ღიდს ქირებბაში, მაგრამ გონიერი ადამიანი რომ

იველი არ მოკვებობა. ჩანს, რომ ეს წესდომია კავკაველ რედაქტორ-გამომცემლებსა, რომელ-
 თაც თავის სათუთად გამოცეულ memento-ში 1891 წელს 10 მარტს, დღის 1-ლ საათზე,
 მის. ყიფიანს დასაღლავებიას, კ. ყიფი ნს ათემეიწის ის, რაც არ უთქვამს და რასაც „ივერიის“
 მკითხველები იმ დღიდანვე უკვე იცნობდნენ, როგორც ვახეთის შეთაღრის ან იქნებ ეს შეთა-
 ღრი მართლაც კოტე ყიფიანს ეკუთვნის, ხალხი ილიამ ისე საღმდელიანად „გააშალა-შინა“, ისე
 ძალღუად დაასვა მას თავისი სტილის ბეჭედა, რომ არტემ ახნაზაროვი და თედო საზოკია, რომ-
 მელთა ცოწმობით ინგოროყვა და ახაშელი წერილს ილიას აკუთვნებენ, შეცდომაში შევიდნენ?
 ადლა ქვეყანაში შემოკვებების სპეციალიტებს მართებთ ამ კითხვის ეჭმიოტანელად ვარკვევა-
 „კვალ“ 1893 წ. № 15.

დაუფიქრდეს, რა არის ძნელი გეომეტრიის სწავლაში, თუ კი სახელმძღვანელო წიგნი ხეირიანად არის შედგენილი“.

კოტა ქვემოთ ყიფიანი წერს: „რადგანაც ამ გეომეტრიის უმეტესი ნაწილი შეადგენს ნაკვთიერებითს—პრაქტიკულს გეომეტრიის, ამისათვის აუცილებლად საჭიროა ნოსწავლემ იქონიოს ფარგალი (კარაკინი), რეისფედერი, სახაზავი (ლინეცა) და კარანდაში; სტერეომეტრიაში—სქელი ქალაღი (კარდონი) სხეულების დასაწებებლად; უმაღლეს გეოდეზიაში თავთავის შესაფერი იარაღები და ტრიგონომეტრიაში ლაგარიითული ტაბლაყები“.

„დიდად შემკოდველია ის, — ვანაგრძობს ყიფიანი, — ვინც შევირდს არ გიყვანს მინდორში და იქ არ აჩვენებს გეომეტრიის ყოველ ასახსნელსა და ნაკვთებსა! ზამთარში შეიძლება იგივე აჩვენოს ოთახში იატაკზე, ფიქარზე ან სტოლზე, სადაც რამდენიმე ქინძისთაყი და რამდენიმე არშინი ძაფი ძალიან ადვილად დაიჭერენ ჯაჭვისა, ოოკისა და პალოების ალაგსა“.

კიდევ ერთი ადგილი იმავე წინასიტყვაობიდან: „მე ვაზნარობ აქა ქართულს ასოებსა (წერტილების აღსანიშნავად), რადგანაც გეომეტრიას ვაშაღებ ისეთ ქართველისათვის, რომელმაც ქართულს მეტი არა იცის-რაო“.

ეს ამონაწერები საკმაო სიცხადით გვისურათებენ მიხ. ყიფიანის, როგორც საღიდ მოაზროვნე პედაგოგის, ფიზიონომიას. ამიტომ არც ვასაკვირია, რომ სამშობლოს და მოზარდი თაობის გულწრფელად მოყვარულმა მიხ. ყიფიანმა ბევრი იშრომა ქართველების სწავლა-განათლებისათვის და თავის სახელის უკვდავსაყოფად დაგვიტოვა რიგადი, — მეტი რომ არა ვთქვა არასპეციალისტმა, — მათემატიკური სახელმძღვანელოები იმ დროს, როცა საამისო პრეზუმცია თითქმის არ არსებობდა.

მიხ. ყიფიანის ბირველი ნაშრომი, რომლის თანაავტორად ეახტანე თულაშვილიც იყო, არ წარმოადგენს სავსებით ორიგინალურ შრომას. როგორც მის თავფურცელზედვეა წარწერილი, იგი ქართულად ნათარგმნია უფ. ფოგელის არითმეტიკიდან და მათ მიერ მხოლოდ დამატებულია. მაგრამ ყიფიან-თულაშვილს უდაოდ დიდი შრომა აქვთ გაწეული ტერმინოლოგიის ანუ, როგორც თითონ წერენ, „ტექნიკურ სიტყვათა“ დადგენის მხრივ. მართლაც აქ მოყვანილია მხოლოდ 25 „ტექნიკური სიტყვა“, რომელთა ქართული შესატყვისები მე შევადარე თანამედროვე ჩვენს ტერმინოლოგიას, მათემატიკაში რომ მიღებულია სატერმინოლოგიო კომისიის დასტურით, და აღმოჩნდა, რომ 25 სიტყვიდან 18 იხმარება დღესაც ისევე, როგორც ეს შემორღეს ყიფიან-თულაშვილმა, რაც უდაოდ მათ სასარგებლოდ ლაპარაკობს¹.

ტერმინოლოგიის მხრივ ყურადსაღებ შრომებს წარმოადგენენ საკუთრივ მიხ. ყიფიანის შემდგომი სახელმძღვანელოები არითმეტიკისა და გეომეტრიისა. მისი ნეკროლოგის ავტორი ვ. ვ. წერს, რომ „განსვენებულმა ბეერი შრომა გასწია სამათემატიკო ტერმინების მოსაზრებლად. ამ აზრით გადაათვალიერა თუ რამ სამათემატიკო შინაარსის ძველი ხელთნაწერი მოიპოებოდა „წ. კ. სახ-ზის“ წიგნთსაცავში და იქიდან ამოკრიბა გამოსადეგი ტყრშიხები“.

მართლაც, ჩვენ ვხედავთ, რომ ამათუიმ ტერმინის გარშემო ყიფიანს საკმაო შრომა ჩაუტარებია. მაგ., ერთ ადგილას წერს: „შუა წერტილსა ჰქვიან ბერძნულ-

¹ იხ. სქოლიო 167 გვერდზე.

ლად კენტრონი, ლათინურად ცენტრი და ქართულად ცქიტი. ქართველთა უწინდელს დროში, ბერძენთა გავლენის დროს, უმხარიათ ბერძნული სიტყვა კენტრონი, მაგრამ თავისებურად გადაუყვებიათ და დაურქმევიათ კენტორი“-ო. ან კიდევ: „იმ ადგილას, რაც წრეს უჭირამს, ქართულად ჰქვიან წრის სიფრიფანა“-ო (გვ. 20) „უფ. გიორგი თარხანი, რომელსაც 1725 წ. შეუდგენია თოფხანის ანგარიში, უწოდებს ხაზს ბოძთადარსა“ (გეომეტრ. 24 გვ.) და სხვ.

მაგრამ დაუბრუნდეთ ისევ ჩვენს არითმეტიკას. ეს პატარა წიგნაკი შეიცავს უწინასიტყვაოდ სულ 90 გვერდს და გაყოფილია 15 თავად.

1-ლ თავში მოცემულია განმარტება საგნის, ერთეულის და რიცხვის; მეორე თავში „წარმოება პირველი ცხრა რიცხვისა“, არსებითად მიმატება 9-ის ფარგლებში; მე-3 თავში წარმოდგენილია დაშლა ან დარღვევა პირველი ცხრა რიცხვისა, ე. ი. გამოკლება ისევ 9-ის ფარგლებში; თავი მე-4 გვაძლევს ახსნას რიცხვის რიგებისა და იმათი წარმოებისას; აქ განმარტებულია მეთე ნიშანი 0 და მისი მნიშვნელობა რომელიმე ციფრის მარჯვნივ მოწერისას; მაგ., 1-ს რომ 0 მიეწეროს, იქნება 10; თუ ორი 0 მიეწერება—ასი, თუ სამი—ათასი; მეხუთე თავში ახსნილია რიგების შეერთება; მე-6-ში მრავალნიშნა რიცხვების შეკრება; მე-7 თავში ვხედავთ გამოკრებას როგორც ერთნიშნა რიცხვისას, ისე მრავალნიშნა რიცხვებისას. მე-8 თავში მოცემულია გამრავლება, გამრავლების ან

აი თითქმ ტერმინებიც. ხაზი (—) აღნიშნავს, რომ სატერმინოლოგიით კომას მიღებულია აქვს უაღიან-თულაშეიღისეული სათანადო ტერმინები.

	ციფიან-თულაშეიღისა	სატერმინოლოგიით კომისისა
1. Вычитаемое	1. გამოსაკრები	მაკლები
2. Вычитание	2. გამოკრება	გამოკლება
3. Деление	3. გაყოფა	—
4. Делимое	4. გასაყოფი	—
5. Делимость чисел	5. რიცხვთ-განყოფილება	გაყოფადობა
6. Делитель	6. გამყოფი	—
7. Десятичная дробь	7. ათწილადი ნაწევარი	ათწილადი, ათეულობითი წილადი
8. Десяток	8. ათეული	—
9. Дробь	9. ნაწევარი	—, წილადი
10. Единица	10. ერთეული	—
11. Множимое	11. სამრაველი	—
12. Множитель	12. მამრაველი	—
13. Остаток	13. ნაშთი, დანარჩენი	— (ნაშთი)
14. Проверка	14. შემოწმება	—
15. Произведение	15. ნაწარმოები	—, სამრაველი
16. Простое число	16. მარტივი რიცხვი	—
17. Слагаемые числа	17. რიცხვთი შესაკრებნი	—, საკრები
18. Сложение	18. შეკრება	—
19. Сложное	19. რიცხვი შერთული	რთული
20. Сотня	20. ასეული	—
21. Степень	21. ხარისხი	—
22. Сумма	22. ჯამი, ჯამი	— ჯამი, ნაკრები, თანხა
23. Уменьшаемое	23. შესაკრები	საკლები
24. Умножение	24. გამრავლება	—
25. Частное	25. კერძობითი	განყოფი, ნაწილადი

პითაგორეს ფურცლითურთ (ე. ი. პითაგორეს ტაბულით); მე-9 თავში წარმოდგენილია გაყოფა როგორც პირველი ათეულის ფარგლებში, ისე მრავალნიშნა რიცხვების ფარგლებშიაც; აღსანიშნავია, რომ ამ თავში მოყვანილია ისეთი მაგალითები, რომელნიც არ იყოფა უნაშთოდ, მაგ. $3725 : 40 = 93 \frac{5}{40}$ ანუ $93 \frac{1}{8}$, როგორც წიგნშია მოყვანილი, როცა არც წილადის თუ ნაწიერის კვეცა (сокращение дроби) და საერთოდ არც ნაწიერებია განმარტებული. თითქოს ასეთი შეუსაბამობა თითონ ავტორსაც უგრძენია და ამიტომ იქვე, იმავე მეცხრე თავში, იძლევა განმარტებას ნაწიერისას როგორც მარტივისას, ისე ათწილადისას და მათ დაშორლობას; შემდგომი (მე-10) თავი იძლევა რიცხვთა განყოფილების ანუ, თანამედროვე ტერმინოლოგიით, გაყოფადობის (делимость чисел) განმარტებას; მე-11 თავში ვხედავთ უკვე არითმეტიკულ მოქმედებათა შემოწმებას (მიმატებისას გამოკლებით, განკლებებისას მიმატებით, გაყოფისას გამრავლებით, გამრავლებისას გაყოფის საშუალებით); მე-12 თავში, რომელსაც სათაურად „დასკვნა“ უწერია, მოცემულია განმარტება უკვე კვადრატისა და კუბისა. იქვე რატომღაც ვხედავთ აგრეთვე ზუთ, ექვს, შვიდს და მეტნიშნა რიცხვების გამოთქმის ახსნას, ყოველ საში ციფრის ერთი მეორისაგან წმინდითი გაყოფის ხმარებას, რაც გამოთქმას აადვილებსო; მე-13 თავში, რომელიც უდაოა, ფოკელის ნაღვაწს არ წარმოადგენს, არამედ ყიფიან-თულაშვილს ეკუთვნის, მოცემულია რუსული და ქართული ზომა-წონის შესაფარდებელი ფურცელი, ამოღებული ბანიკოვის მეტად საინტერესო და ვრცელ ნარკვევიდან, 1852 წ. „კავკასიის კალენდარში“ რომ იყო დასტამებული. შემდეგ ამას მისდევს მე-14 თავად გამოსაცნობი კითხვანი და ამოცანები, რიცხვით სულ 49, არითმეტიკის ოთხივე მოქმედებაზე. უკანასკნელს, მეთხთმეტე თავს (ყოველ შემთხვევაში სარჩევში ეს ცალკე მეთხთმეტე თავიდანა მოციებული) წარმოადგენს ახსნა ანუ ჩვენებურად პასუხი იმ 49 მაგალით-ამოცანისა, რომელიც წინა თავშია მოცემული.

აი მოკლედ ასეთია პირველი ქართულად დაბეჭდილი არითმეტიკა. ეს გარეგნობით მეტად პაწია წიგნაკი, როგორც უკვე მოვიხსენიეთ, საკმაოდ დიდ ნოვლებნას წარმოადგენდა თავის დროზე, ვინაიდან ის იყო პირველი დაბეჭდილი ქართული არითმეტიკა; ამ წიგნაკის საშუალებით შეეძლო სწავლა-მოწვევებულსა და ოფიც. სკოლის გარეშე მყოფ მოზარდ ქართველობას ავიდ თუ კარგად დაეკმაყოფილებინა საარითმეტიკო ცოდნის შექენის წყურვილი. მაგრამ თვალსაჩინოდ კი გაუადვილებდა მას შრომას? იოლად დასძლევდა ის არითმეტიკულ წესებს ამ წიგნაკის მოშველიებით? ვფიქრობთ, რომ არა. და ეს იმიტომ, რომ რაღაც 90 პაწია გვერდზე მოცემულია არითმეტიკის ოთხივე მოქმედება არა მარტო ათეულის ფარგლებში, არამედ ათასების საზღვრებსაც გადაცილებული მანიამულაციები, აქვეა მარტივი წილადიც (ნაწიერიც), ათწილადიც, კვადრატიც, კუბიც და სხვაიც. მერე ყველაფერი ისე სქემატურად და მოკლედ არის წარმოდგენილი, რომ ამ წიგნაკის გამოყენება მასწავლებლის დაუხმარებლოვ მოსწრებულ ვაჟაკებსაც გაუძნელდებოდათ, არა თუ პაწია ნოწაფეებს. საზოგადოებრივი აზრიც წიგნაკის გამოცემის მეცხრე წელიწადს უარყოფითად აფასებს მას, რამდენადაც ეს ჩანს „დროების“ მოწინავე წერილის შემდეგ სიტყვებში: „უ. უ. ე. თულაშვილისა და

მ. ყიფიანის არითმეტიკას მე არა ვთვლი, რადგან ის ისეთ დროს და ისეთიანად არის დაწერილი, რომ ახლა დიდის გაჭირვებით შეიძლება გამოიყენოს კაცმა“-ო¹. ალბად ამიტომაცაა, რომ თავის მეორე გამოცემაში მის, ყიფიანი 22 წლის შემდეგ ვულმტიკივხულად შენიშნავს: „... ჯერ ჩვენ არ ვიცით არის წარმოებაში ის არითმეტიკა თუ არაო“ და იქნებ ამ პირველი ცდის სისუსტეცაე ვალდე-ბულბყო ის, ხანგრძლივი შრომის შემდეგ, შემოვრდენა „სოფლის მოზარდებისათვის“, როგორც თითონვე წერს თავის წინასიტკვაობაში, უკვე საკუთარი ორიგინალური ნაწარმოები, ზომითაც და მოცულობითაც პირველზე შეუდარებლივ მოზრდილი.

კიდევ ერთი კითხვა: რა მეთოდზეა აგებული ფოკელ-ყიფიან-თულაშვილის არითმეტიკა? სამწუხაროდ, ფოკელის ორიგინალი ვერსად ვიშოვეთ, რის გამო შეუძლებელი შეიქმნა მისი ქართულ თარგმანთან შეჯერება, რაც უდაოდ საინტერესო სურათს მოგვცემდი თუნდაც მეთოდის მხრივ. არც ვიცი, როდისაა ის დედანი დაბეჭდილი. ყოველ შემთხვევაში გრუბეს მონოგრაფიულ მეთოდთან ანუ რიცხვთა შესწავლის მეთოდთან, რომელსაც რუსეთში პოპულარობა მოუხვეჭეს ი. ბაულსონმა და ვ. ევტუშევსკიმ უკვე შემდგომ ხანებში, მას საერთო არა აქვს-რა. იგი უფროა უახლოვდება მეორე საწინააღმდეგო მიმართულების მეთოდს, რომელსაც მოქმედებათა შესწავლის მეთოდი ეწოდება და რომელსაც რუსეთში იცავდნენ გოლდენბერგი და სხვანი.

¹ „ქართულ სახელმძღვანელოებზე“ 1871 წ., № 8, ბახი ჩვენია - მ. ბ.

თ. ბაგიაშვილი

ქართული ენა ზვილინის სასულიერო სემინარიაში 1859 – 67 წლებში¹

I

სასულიერო სასწავლებლებს და საეკლესიო სკოლებს ხანგრძლივი ისტორია აქვს, როგორც საქართველოში, ისე რუსეთში.

ასეთი სასწავლებლების მოივარი დანიშნულება იყო აღეზარდა საეკლესიო მსახურებისათვის საჭირო კადრები მართლმადიდებელი ქრისტიანული მიმართულებით, რომლებიც თავისი პოლიტიკური მსოფლმხედველობით ერთგული დამცველი იქნებოდნენ თვითმპყრობელური წყობილებისა და ხალხშიაც ასეთისავე იდეებს ვააერცელებდნენ.

ასეთი სკოლები საქართველოში პრაქტად არსებობდნენ უძველეს საუკუნეებიდანვე. თვით ტფილისში, საგართველოს სამეფოს უკანასკნელ წლებში, (XVIII საუკ.) ცნობილია სიონის, კალოუზის, შეტეხის, ქაშუეთის, ანჩისხატის და სხვა სკოლები, სადაც ოთხასამდე მოსწავლე ითვლებოდა, და სადაც ასწავლიდნენ გრამატიკას, კატეხიზმოს, ისტორიას, ლეთისმეტყველებას, ზოგან კი ფილოსოფიასაც².

მეთერთმეტე საუკუნის სამოციან წლებში დაიარსდა ორი სემინარია—ტფილისში და თელავში. ამ სასწავლებელთა მიზანი იყო აღეზარდა სპეციალური განათლების მქონე სასულიერო-საეკლესიო სარბიელის მოღვაწე. მათი სასწავლო გეგმა, სასწავლო საგნები, სასკოლო სისტემა და სხვ. ძალიან წაივადდა სხვა ქვეყნებში არსებულ სკოლასტიკურ სკოლებს. ანტონ I აზრით, ეს სკოლები უნდა ყოფილიყო მოსკოვის სლავურ-ბერძნულ-ლათინურ აკადემიის მსგავსი სასწავლებლები, მსგავსი თავისი მოწყობილობით და დანიშნულებით³. ანტონ I,

¹ ამ ნარკვევისათვის ვისარგებლეთ საარქივო მასალით, რომელიც გამოთავლინა და შეკრინა პედაგოგიკის სამეცნიერო ცენტრით ინსტიტუტის სახალხო განათლების ისტორიის სექტორის დაქალებით ვლ. ზიზანიშვილმა.

² Акты Кавк. археогр. ком. т I, გვ. 530, შეად. ეპ. კირიში „Краткий очерк истории Груз. экзархата“, стр. 161

³ გვ. კირიში „Краткий очерк истор. груз. экз.“, стр. 163.

რომელიც რუსეთში ცხოვრობდა, და მსახურობდა რამოდენიმე წელს, საფუძვლიანად გაეცნო იქურ სკოლებს და მათი ტიპის ვადმოტანა მოისურვა საქართველოში. ამიტომ ტფილისის და თელავის სემინარიები ძირითადად წააგავდნენ რუსეთის ამავე ტიპის სასულიერო-საეკლესიო სკოლებს. რუსეთის სასულიერო სკოლების ტიპი სასტიკად განსაზღვრული იყო სპეციალური დებულებით, „სასულიერო რეგლამენტი“, რომელიც გამოიცა პეტრე I დროს.

ანტონ I ინიციატივით გახსნილი ქართული სემინარიები მეტწილად წააგავდნენ სასწავლო ხაზით და პოლიტიკური მიზანდასახულობითაც რუსულ სკოლებს. ამიტომ იყო რომ საქართველოს უკანასკნელი მეფეები—ერეკლე II და გიორგი XIII განსაკუთრებით ზრუნავდნენ ამ სკოლებისათვის: აძლევდნენ საქმითა და თანხებზე საშუალო ხაზინიდან, პირადად ნახულობდნენ ამ სასწავლებლებს და ხშირად უშუალოდაც ერეოდნენ მათ ცხოვრებაში¹.

საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ, რუსეთის მეფის მთავრობა ცდილობს საქართველოში თავისი რეჟიმი დანერგოს ცხოვრების ყოველ დარგში და მათ შორის სწავლა-განათლების საქმეშიც. რუსეთის მთავრობა თავიდანვე რუსიფიკატორულ პოლიტიკას დაადგა. ყველა დაწესებულებაში წარმოება რუსულ ენაზე გადაიტანა, და ამგვარად საქართველოში პირველიდანვე სახელმწიფო ოფიციალურ ენად რუსული გამოცხადდა. ეს პოლიტიკა სკოლებსაც შეეხო. ამიტომ საქართველოში არსებული საეკლესიო სკოლები და მათ შორის ტფილისის და თელავის სემინარიებიც დაიხურა².

ახალი მთავრობა შეუდგა თავისი სკოლების გახსნას, სადაც სწავლება რუსულ ენაზე იქნებოდა. უნდა აღინიშნოს, რომ სკოლების გახსნა თავიდანვე მეტად ტუნწად სწარმოებდა, მთელ საქართველოსათვის განზრახული იყო ერთი სასწავლებლის დაარსება, ისიც „კეთილშობილთა“ შეილებისათვის.

1803 წლის 25 ივლისს უმაღლესი მთავრობის მიერ დამტკიცებულ იქმნა პროექტი ქართველ თავადაზნაურების შეილების სწავლა-აღზრდის და ტფილისში სასწავლებლის დაარსების შესახებ. ამ პროექტში ნათქვამია: „Из суммы, выручаемой за шелк с Чарской области, в день Грузии приносимой, отделить 10 тысяч рублей для учреждения училища в Тбилисе грузинского и российского языков двух классов, на первый раз на 25 питомцев, приходящих в училище, а по прошествии трех лет на 50 учеников“³. (ქარის ოლქიდან საქართველოს ხარკად შემოსულ ამრეშუმის საფასურიდან, გამოიყოს 10 ათასი მანეთი სასწავლებლის დასაარსებლად ტფილისში რუსული და ქართული ენების შესასწავლად, ორი კლასით, პირველად 25 მოწაფისათვის, ხოლო 3 წლის შემდეგ—50 მოწაფისათვის). მაგრამ ეს პროექტი უფრო საერთო განათლებას შეეხებოდა. მთავრობის პოლიტიკისათვის კი სასულიერო-საეკლესიო ხასიათის სასწავლებელი უფრო საჭირო იყო. და ამ 1809 წლის 6 ივნისს საქართველოს მთავარმართებელი გენერალი ტორმასოვი სინოდის

¹ ბ. იოსელიანი „ცხოვრება მეფის ვაჟი გიორგი XIII-ისა“. მეფ. ეპ. კირილი „Краткий очерк“, стр. 163.

² Акты Кавказск. археогр. ком. т II стр. 195.

³ Собр. Зак. Рос. Империи т. XXVII, № 20864.

ობერპროკურორის ვალიცინს სწერდა: „საქიროა საქართველოში დაარსდეს სასულიერო დიკასტერია და სასწავლებელი“¹. ტორმასოვის პროექტით ეს სასწავლებელი უნდა ყოფილიყო გიმნაზიად წოდებული, სადაც სასულიერო წოდების ახალგაზრდობა მიიღებდა განათლებას.

ტორმასოვის მიმართვაზე, სინოდმა დაადგინა: „სამღვდლო-საეკლესიო მსახურთა შვილების სასწავლებლად და სასულიერო წოდებისათვის მოსამზადებლად. დაარსდეს პირველ ხანებში გიმნაზიის მაგიერ სასულიერო სემინარია“². მაგრამ მიუხედავად ოფიციალური დადგენილებისა, გავიდა რამოდენიმე წელი და ასეთი სასწავლებელი ტფილისში არ გაუხსნიათ, როგორც ვთქვით, მთავრობა ძუნწობდა და დაპყრობილ ქვეყნებში სასწავლებელია ქსელის გაფართოებას ერიდებოდა, რადგან ეს სასწავლებლები, მართალია რუსულ ენაზე იმუშავებდნენ, მაგრამ ადგილობრივ შკვიდრთა განათლებას ასე თუ ისე მაინც ხელს შეუწყობდნენ.

საქართველოში რუსული სისტემის სასულიერო სწავლა-აღზრდის და კერძოდ ტფილისის სასულიერო სემინარიის (რუსული ტიპის) დაარსების ინიციატორი იყო საქართველოს პირველი (რუსთაგანი) ეგზარქოსი თეოფილაქტე რუსანოვი.

რუსეთის თვითმპყრობელურმა მთავრობამ საქართველოს სამეფოსთან ერთად, ვააუქმა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია. უკანასკნელი კათალიკოსი ანტონ II რუსეთში გადაასახლეს, ხოლო ეკლესიის მმართველად რუსი ეგზარქოსები ინიშნებოდნენ. პირველი რუსი ეგზარქოსი თეოფილაქტე ჩამოვიდა საქართველოში 1817 წელს. მთავი ინიციატივით ამავე წლის 1 ოქტომბერს ტფილისში, დარიის მონასტრის შენობაში გაიხსნა სასულიერო სემინარია.

უნდა აღინიშნოს, რომ ეგზარქოსი თეოფილაქტე საქართველოში მოსვლის პირველ დღიდანვე უხეში პოლიტიკით შეუდგა თავის საქმიანობას. პირველიდანვე ახდილად დაიწყო მან ქართული ენის დევნა. ასე, მაგალითად, ის დაინიშნა საქართველოში 1817 წლის 14 მაისს, ხოლო ამავე წლის 9 ნოემბერს შემდეგი ბრძანება გამოცა: „კვირა დღეების, დღესასწაულების და საუფლისწულო დღეების გარდა, ამიერიდან სიონის ტაძარში ღვთისმსახურება უნდა იქნას შესრულებული რუსულ ენაზე ჩემთან ერთად რუსეთიდან ჩამოსული სამღვდლო და საეკლესიო მსახურების მიერ კვირაში სამ დღეს“.

ამგვარად საქართველოს რუსეთთან შეერთების 16 წლის შემდეგ თეოფილაქტემ აკრძალა ქართულ ენაზე წირვალოცვა საქართველოს დედაქალაქის იმ ეკლესიაში, რომელშიაც 1400 წლის განმავლობაში არც სპარსელებს, არც სხვა მუსულმანებს — არაბებს, მონღოლებს, თურქებს და სხვ. არ აუკრძალიათ იგი³. თეოფილაქტეს ზემოყვანილი განკარგულება, რომლითაც კვირადღეების, უქმედღეების და საზეიმო დღესასწაულების გარდა კვირაში სამ დღეს კიდევ რუსუ-

¹ Акты Кав. археогр. ком. т. II, стр. 140.

² Собр. Зак. Рос. Импер. т. XXXI, № 24696

³ პოპოვ, ივ. ჯავახიშვილი „Политическое и социальное движение в Грузии в XIX в. стр. 21-22.

ლად უნდა ყოფილიყო წირვალოცვა, ქართული ენის სრულ აკრძალვას ნიშნავდა ქართულ ეკლესიაში.

ამის შემდეგ ცხადია, თეოფილაქტეს მიერ დაარსებული სასულიერო სემინარია რა ხასიათისა იქნებოდა.

საერთოდ ყოფილ რუსეთის იმპერიაში სასულიერო სასწავლებლებს დიდი პოლიტიკური როლი ჰქონდათ დაკისრებული. მათ უნდა აღეზარდათ მოზარდი თაობა ეკლესიურ-მონარქიულ წყობილების ერთგულებაში. რელიგიური დოგმატებით გაემართლებინათ ის საზიზღრობანი, რომელიც მეფის ტახტთან იყო დაკავშირებული. „ცარიზმის და მისგან განუყოფელი მკვლევლობის გამართლება სახარების სიმადლიდან: ყველა ეს იყო არა მარტო სასულიერო, არამედ საერო სკოლაშიც... აი ის მძლავრი აპარატი, რომლითაც სამღვდლოება მუშაობდა და ვალდებული იყო ხალხისათვის თავს მოეხვია მისთვის მიუღებელი უქვეშევრდომილესი გრძნობები“¹.

ასე ახასიათებს სასულიერო სასწავლებლებს ცნობილი საეკლესიო მოღვაწე ტფილისის სემინარიასაც ასეთი მიზანდასახულება დაუდგეს საფუძვლად, მხოლოდ იმ დამატებით, რომ ეს სასწავლებელი ამავე დროს ყოფილიყო რუსული სულის გამტარებელი ადგილობრივ მოსახლეობაში. ამგვარად ტფილისის სემინარიას ორი მისია ჰქონდა დაკისრებული: ემსახურა მონარქიული წესწყობილებისათვის, მკვიდრად დაენერგა ხალხში მეფის ტახტის და თვითმპყრობელური რეჟიმისადმი ერთგულება და ხელი შეეწყო ქართველი ახალგაზრდობის გარუსების პოლიტიკისათვის.

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ტფილისის სემინარიამ თავისი ასი წლის არსებობის მანძილზე ვერ გაიმართლა მთავრობის მიერ მასზე დამყარებული იმედები. საქართველოში არსებულ არც ერთ სასწავლებელს არ გამოუზრდია იმდენი ათეისტი, იმდენი პოლიტიკური და რევოლუციური მოღვაწე, რამდენიც ტფილისის სემინარიის კედლებმა. სემინარია აშკარად საწინააღმდეგო შედეგებს იძლეოდა. მოსწავლეების ის ნაწილი, რომელიც სწავლის დამთავრების შემდეგ მღვდლად მიდიოდა, მაინც და მაინც ვერც ის ამართლებდა მეფის მთავრობის იმედებს; თვით ქართველი ხალხის მორწმუნე ნაწილს ამ სემინარიიდან გამოსული მღვდლები არ მოსწონდა და ეჯავრებოდა.

ერთერთი მიზეზი ამ გარემოებისა ის იყო, რომ სემინარიაში კურსდამთავრებულებმა ზედმიწევნით იცოდნენ რუსული ენა და ლიტერატურა, რუსული ისტორია და რუსულადვე საღვთისმეტყველო და ზოგადი განათლების საგნები. ხოლო ქართული ენა, ლიტერატურა და ისტორია — ნაკლებად. ქართულ სამრევლოებში სლავურ წიგნებზე აღზრდილი სემინარიელები, ქართულ საეკლესიო წიგნების კითხვას და წირვალოცვის შესრულებას ძლივს ახერხებდნენ. მათი სურვილი იყო მეტი გამოჩენა და შემოსავალი ჰქონოდათ.

სემინარია, რომელიც თავის მიზნებით სრულიად უცხო იყო ხალხისათვის, უმეტეს შემთხვევაში აღზრდიდა ისეთ ელემენტებს, რომელნიც ხალხის ინტერე-

¹ А. Введенский. Церковь и государство, стр. 17.

სემბისათვის ნაკლებ იქნებოდენ გამოსადგეი. შირთალია, სემინარიის მოწყალება კარგა საგონობი ნაწილი სულ სხვა გზას დაადგებოდა ხოლმე, ვიდრე ეს გათვალისწინებული იყო სასწავლო პროსპექტით. ეს ნაწილი თავისით ზრუნავდა თვითგანვითარებასე, აარსებდა სხვადასხვა წრეს და ცხოვრებისათვის ღირსეულად ემზადებოდა. ამ ნაწილიდან გამოდიოდა ის თვალსაჩინო საზოგადო პოლიტიკური და მეცნიერული მოღვაწენი. მაგრამ ეს მხოლოდ ნაწილი იყო, უმრავლესობა კი სემინარიაში კურსდამთავრებულთა საცესებით იმსახურებდა გაცივტებას.

ამ უარყოფითი მოვლენის ერთერთი მთავარი მიზეზი ის გარემოება იყო, რომ სემინარია ამზადებდა ქართველი ხალხისა და ქართული სოფლებსათვის მუშაკთა კადრებს (საეკლესიო თუ საზოგადო სარბიელისათვის), ხოლო ქართული ენის, ლიტერატურის და ისტორიის სწავლება ამ სასწავლებელში ისე უხეიროდ იყო დაყენებული, რომ იქ ნასწაველი ახალგაზრდობა ქართული სინამდვილისათვის უსარგებლო რჩებოდა.

ტყეილისის სემინარიავე, როგორც მთავრობის სხვა სასწავლებლები საქართველოში, გამარჯვებულ პოლიტიკის ერთერთი იარაღი იყო. მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში რუსეთის თვითმპყრობელური მთავრობის კოლონიალურმა პოლიტიკამ მტკიცედ გაიდგა ფეხი ყოფილ რუსეთის იმპერიის ყველა დამპყრობილ ქვეყნებში, მაგრამ შედის მთავრობას მთავარი იერიშები მაინც საქართველოსკენ მოჰქონდა. ამასაც თავისი მიზეზი ჰქონდა: ჯერ ერთი — საქართველო გეოგრაფიულად ისეთი პუნქტია, ურომლისოდაც თვითმპყრობელობას სრულებით არ შეეძლო მცირე და ახლო აღმოსავლეთში თავისი პოლიტიკის წარმოება; საქართველოს გარეშე რუსეთის ბურჟუაზიისათვის და მისი კაპიტალისათვის შეუქმნებელი იყო „აღმოსავლეთის საკითხის“ გადაწყვეტა (დარდანელის სრუტე, კონსტანტინეპოლი და სხვ.). ეს საკითხი კი რუსეთის თვითმპყრობელობის საგარეო პოლიტიკაში ქვაკუთხედს წარმოადგენდა; მეორე — საქართველო ბუნებრივად იმდენად მდიდარია, რომ რუსეთის წარმოებისათვის ძვირფასს ნედლეულობის ბაზას წარმოადგენდა (ჩაი, თამბაქო, ნავთი, ლეინი და სხვა); მესამე — საქართველო პოლიტიკურად საშიშეულკაბს წარმოადგენდა, სადაც უკვიდრი მოსახლეობა თვითმპყრობელობის მუდამ უკმაყოფილო იქნებოდა როგორც ნაციონალურ, ისე საერთო პოლიტიკურ ნიადაგზე და ყოველი აჯანყება და რევოლუციური გამოსვლა პირველად მძლავრ გამოძახილს საქართველოში ჰპოუცდა¹. მთავრობაც, ხედავდა რა, რომ პოლიტიკურ მოძრაობაში წამყვანი როლი საქართველოს ჰქონდა ხოლმე, ცდილობდა ამ ქვეყნის „დასუსტებას, ან მის სრულიად გადაქართველებას, ე. ი. გადარჯულებას ან გარუსებას“².

¹ თ. ბეგიაშვილი, „რუსეთის თვითმპყრობელობის კოლონიალური პოლიტიკა საქართველოში“ ჟურნ. „ისტორიული კრებული“ 1-33 წ. გამოც, მარქსიზმ-ლენინიზმის ინსტ. ისტორიული სექციისა.

² ვ. მახარაძე, „საქართველო მეცხრამეტე საუკუნეში“, ჟურნ. „მნათობი“ 1926 წ. № 3, გვ. 198

ამ პოლიტიკის გატარება თვითმპყრობელურმა მთავრობამ უფრო ინტენსიურად წარსული საუკუნის ორმოციან წლებიდან დაიწყო. 1844 წლიდან კავკასიაში რუსეთის ბატონობის ისტორიაში ახალი ეპოქა იწყება. ამ წლისათვის კავკასიის დაპყრობა ძირითადად შოთავებული იყო. აქა-იქ ჯერ კიდევ დაუპყრობელი საზანოები თავის დამოუკიდებლობის უკანასკნელ დღეებს ლა ითვლიდნენ. ამიტომ მთავრობამაც კავკასიაში თავის პოლიტიკაში ცვლილება შეიტანა. ეს მხარე სანამესტრიკოდ გადაიქცეეს, და მთავრობის ყურადღება უფრო საშინაო საქმეებისაკენ გადაიხარა. ამ საქმის შესასრულებლად, კავკასიის ნამესტრიკად 1844 წელს ინიშნება მიხეილ ევრონცოვი,

„მიხ. ევრონცოვი მეტად გაქნილი და გაიძვრა მოხელე გამოდგა. მან თავისი პოლიტიკით მტკიცედ დაუმიჯნა კავკასია რუსეთის თვითმპყრობელობას, მანვე უფრო ფართოდ მოაქიდა ხელი ყველა დარგში კოლონიალურ პოლიტიკის გატარებას. საერთოდ ევრონცოვის ეპოქა საქართველოში ცნობილია იმით, რომ რუსეთის თვითმპყრობელობის ბატონობას მკვიდრი საფუძველი ჩაეყარა აქ. რუსული კაბიტალი მოწესრიგებულად იპყრობს შინაურ თუ საგარეო ბაზრებს; რუსული ბაუროკრატიზმი მკვიდრდება მართა-გამგეობის ყველა დარგში; რუსული ადათ-ხნე-ჩვეულება და ენა ფებს იკიდებს საზოგადოების ყველა წრეში“¹. სასწავლებლებშიც ამ დღიდან უფრო და უფრო იღვენება ქართული ენა. ქართული ენის სწავლება ზოგან სრულიად იკრძალება, ზოგან რჩება მხოლოდ იმ მოსახრებით, რომ მისი შემწეობით უკეთესად შეასწავლონ ადგილობრივ მკვიდრთ რუსული ენა.

ევრონცოვის შემდეგ ამ პოლიტიკაში მტკიცედ მოიკიდა ფეხი და ქართული ენის სწავლება სასწავლებლებში არარაობამდე დავიდა. განსაკუთრებით სასულიერო სასწავლებლებში ამ ენის სწავლებას, სხვა რომ არა ვთქვათ რა მეტისმეტად არაპედაგოგიური ხასიათი ჰქონდა. ქართული ენის გაცუთილებზე მასწავლებელი მოწაფეებს აკითხებდა სამღეთო წერილს და საეკლესიო წიგნებს და რუსულად ათარგმნიებდა, რომ მოწაფენი გაეარჯიშებულეყვნენ რუსულ ენაში და რუსული სიტყვების მეტი მარაგი ჰქონოდათ. ამას აშკარად გვიჩვენებს ოფიციალური დოკუმენტები. მაგ., სასულიერო სასწავლებლის სარევიზო ანგარიშებიდან ირკვევა, რომ ამ სასწავლებელში განსაკუთრებული ყურადღება მიქცეული ჰქონია რუსულ ენას და მის შეთვისებას. თელავის სასულიერო სასწავლებლის რევიზორი (რევიზია ჩატარდა 1865 წლის 15 ივნისიდან 20-დღე), სწერს: „თანახმად მთავრობის მოწერილობისა, მასწავლებლები დიდ ყურადღებას აქცევენ მოწაფეთა გაწაფვას რუსულ ენაში; მაგრამ ამ ენის უკეთ გაეარჯიშებისათვის სასწავლებელი იქნება შემდეგი წესი, მოწაფეებში სასწავლებელში ყოფნის დროს, როგორც ერთმანეთში, ისე მასწავლებლებთან, უძველად ილაპარაკონ რუსულ ენაზე. ეს მით უმეტეს საჭიროა, რომ სკოლის კედლებს გარეშე მათ რუსულად ლაპარაკი თითქმის არსად უხდებათ.“

გორის სასულიერო სასწავლებლის რევიზორი უფრო მეტს ითხოვლობს: „მასწავლებლები განსაკუთრებით ყურადღებას აქცევენ მოწაფეთა გაეარჯიშებას

¹ თ. ბუგაიშვილი, ხელოვანთა ელემენტული ნაშრომი, ქვ. 87-88.

რუსულ ენაში და მოწაფეთა წარმატებაც ამ მხრივ დაამკმაყოფილებელია; მასწავლებლები სიკმაო დაეალებებს აძლევენ მოწაფეებს, რაც შენდევში მდგომარეობს: თარგმნონ მასალა რუსულ ენიდან ქართულად და ქართულიდან რუსულად, მოახდინონ სიტყვების და წინადადებების გრამატიკული გარჩევა და დასწერონ ისტორიულ მოთხრობათა შინაარსი; ასეთი ვარჯიში დაახლოებით თვეში რვაშდე იმართება¹.

როგორც რევიზორთა ანგარიშიდან ჩანს, ქართული ენის გაკვეთილები სასწავლებელში მხოლოდ რვაჯერ ჰქონიათ თვეში. ეს გაკვეთილებიც უფრო რუსული ენის შესწავლას ეხნარებოდა, ვიდრე ქართულ ენას და მწერლობას, და ამრიგად ქართული ენის არსებობა სასწავლო გეგმაში მხოლოდ ფორმალური იყო.

ასეთივე მდგომარეობაში იყო ქართული ენა სასულიერო სემინარიაშიც. ამას გვიჩვენებს ჩვენ ჯერ ერთი გაკვეთილების ცხრილი სემინარიის თითოეულ განყოფილებაში: უმაღლეს განყოფილებაში იყო 43 კვირეული გაკვეთილი, აქედან ქართულ ენას დათმობილი ჰქონდა 1 გაკვეთილი; საშუალო განყოფილებაში იყო 43 კვირეული გაკვეთილი. ზოგიერთ წლებში ნაჩვენებია, რომ ქართულ ენას დათმობილი ჰქონია 1 გაკვეთილი, ზოგჯერ კი არცერთი, ხოლო 1865—67 სასწავლო წლის ცხრილში შეტანილია სამი კვირეული გაკვეთილი ქართული ენისა; დაბალ განყოფილებაში ქართული ენისათვის სპეციალურად არ იყო საათები დათმობილი, ხოლო ქართული სიტყვიერების ისტორია მუშავდებოდა საერთო რიტორიკის და პოეზიის მასალასთან ერთად რუსულ ენაზე, ამ საგნისათვის დათმობილი იყო 9 კვირეული გაკვეთილი².

როგორც გაკვეთილების ცხრილიდან ჩანს, ქართული ენის მდგომარეობა შეტად სავალალოა, რადგან თითო საათი კვირაში, ანდა 9 საათი კვირაში სამივე განყოფილებისათვის, როგორც ეს შემოულიათ 1866—67 სასწავლო წლიდან, ამ საგნის არარობამდე დაყვანას უდრის, მით უმეტეს, რომ გაკვეთილების ამ რიცხვში შედის ქართული საეკლესიო ენა, ქართული საეკლესიო კითხვა, საეკლესიო წიგნთა მოკლე ისტორიული მიმოხილვა და საეკლესიო გალობა³.

სემინარიაში ქართული ენის სავალალო მდგომარეობა და უხეიროდ სწავლება მარტო გაკვეთილების სინჯირით არ ამოიწურება. მთავარი იყო ის, თუ იმ მცირე გაკვეთილებზედაც რას ასწავლიდნენ, ან რა სახელმძღვანელოებს იმართებდნენ ამ ენის შესასწავლად? ამის პასუხს ოფიციალურ დოკუმენტებში ვხედავთ. მათი მიხედვით ირავევა, რომ სემინარიაში მთავარი ყურადღება საეკლესიო წიგნების (კუთხოვანი ანუ ხეცური შრიფტით დაბეჭდილი) კითხვასა და გაგების ექცეოდა. სასწავლო წლის განმავლობაში სამივე განყოფილებაში კითხვობდნენ საეკლესიო წიგნებს: დავითნი, ფაშნი, ტიბიკონი და სხვ. 1860—61 და 1861—62 სასწავლო წლებში, როგორცა ჩანს, ქართული ენის მასწავლებლის საანგარიშო ბარათიდან: „ქართული საეკლესიო ენაში უმცროს განყოფილე-

¹ იხ. ტულის-ს სასულიერო სემინარიის გამგეობის არქივი 1865 წ. საქმე №114. სასულიერო სასწავლებელში რევიზიის ჩატარების შესახებ მოხსენებები, გვ. 219—228.

² სემინარიის გამგეობის არქივი 1866—67 წ. საქმე № 179 „О распределении учебных часов“ გვ. 27.

³ იხ. იგივე საქმე გვ. 493—94.

ბის მოწაფეები ვარჯიშობდნენ დაეითნის კითხვაში. უხსნიდნენ მათ ძველ ქართულ სიტყვებს. სწავლობდნენ აგრეთვე ცისკრის და მწუხრის წესებს ქართულ ენაში¹, უმაღლესი და საშუალო განყოფილებების მოსწავლენიც სწავლობდნენ საეკლესიო მსახურების წიგნებს. აღსანიშნავია, რომ იმდროს, როდესაც სხვა დისციპლინების პროგრამები ვრცელი მოცულობისა და გარკვეული შინაარსისაა. ქართული ენის პროგრამა რამდენიმე წინადადებისაგან შესდგება, როგორც ეს შემოყვანილ საანგარიშო ბარათიდან ჩანს:

1864—65 სასწავლო წლიდან ქართული ენის სწავლების მდგომარეობა ცოტაოდნად გაუმჯობესდა და მოსწავლეებს საშუალება მიეცათ, გასცნობდნენ და შეესწავლათ ქართული ძველი ლიტერატურა და ზოგიერთი ისტორიული ძეგლები: ამის ნათელსაყოფად მოიხივეთ ქართული ენის მასწავლებლის განმარტებით ბარათს:

„1864 წლის სექტემბრის ტრიმესტრის განმავლობაში ტფილისის სემინარიის უმაღლესი განყოფილების მოწაფეები ქართულ ენაში კითხულობდნენ ბატონი-შეილი ვახუშტის ისტორიულ მატიაწეებს, ჩაბრუხაძის პოემას „თამარიანი“ და ყოველად სამღვდელო ვარლამის საუბრებს ფილოლოგიური გარჩევით“.

„უმაღლესი და საშუალო განყოფილების მოსწავლენი ქართულ ენაში კითხულობდნენ ქართულ ლიტერატურას, საქართველოს ეკლესიის წმ. მამათა შესაქმნათა ფილოლოგიური გარჩევით და ყოველად სამღვდელო ვარლამის მოძღვრებას,

დაბალი განყოფილების მოწაფეები კითხულობდნენ ლეთისმსახურების დროს სახმარ საეკლესიო წიგნებს... უმაღლეს და საშუალო განყოფილებაში მოსწავლენი ქართულად ადგენდნენ ქადაგებებს და საეკლესიო კათედრიდან წარმოსთქვამდნენ; სწორდნენ თხზულებებსაც მიცემულ თემებზე. დაბალ განყოფილებაში მოწაფეები კითხულობდნენ და ვალობდნენ ქართულ საეკლესიო ენაზე სემინარიის ეკლესიაში და მახლობელ ეკლესიებში“.

უმაღლეს განყოფილებაში მოწაფეები აწარმოებდნენ შოთა რუსთაველის პოემის „ვეფხისტყაოსანის“ გრამატიკულ-ფილოლოგიურ განხილვას, საშუალო განყოფილებაში კი მოწაფეები კითხულობდნენ და არჩევდნენ ქართველი მწერლების ხერო და სასულიერო თხზულებებს“.

როგორც ამ ცნობიდან ირკვევა სემინარიაში ქართული ენის სასწავლო მასალა ყოფილა მშრალი, მთავარი ყურადღება საეკლესიო წიგნების კითხვას და შეთვისებას ექცეოდა. გრამატიკის შესწავლას მექანიკური და დოგმატიური ხასიათი ჰქონდა. საერთოდ სასულიერო უწყების სასწავლებლებში ქართული ენა მეორე ხარისხიდან საგნად ითვლებოდა და მისდამი დამოკიდებულება როგორც მასწავლებელთა, ისე მოწაფეთა მხრით სასხვათაშორისო იყო. ქართული ენისათვის არამცთუ არ არსებობდა დამოუკიდებელი კათედრა (როგორც ეს სხვა საგნებისათვის იყო), თვით ქართული ენის მასწავლებელიც კი უფლებბრივად და ეკონომიურად სხვა მასწავლებლებთან გათანასწოროებული არ იყო.

¹ ტფილ. სას. სემ. ვაშვკობის არქივი, 2 განკ. 1860 წ. საქმე № 68, გვ. 31. იგივე არქივი 1861-62 წ. საქმე № 65, გვ. 26.

² სემინარიის ვაშვკობის არქივი, 1864 წ. გაკვეთილების კონსპექტი, გვ. 168

ქართული ენის გარდა ტფილისის სემინარიაში ასწავლიდნენ: ა) საქართველოს ეკლესიის საღმრთო მსახურების წიგნთა მოკლე ისტორიულ მიმოხილვას საბერძნეთ-რუსეთის საღმრთო მსახურების წიგნთა მოკლე ისტორიასთან დაკავშირებით; ბ) საქართველოს ეკლესიის ისტორიას და გ) საქართველოს სამოქალაქო ისტორიას. ამ საგნების მდგომარეობაც უცნაური იყო. მათი შეთოდება ყოველგვარ პედაგოგიურ პრინციპს იყო მოკლებული. პირველ საგანს, ე. ი. ქართულ საეკლესიო წიგნთა მიმოხილვას, ცალკე საათები არ ჰქონდა დათმობილი, იგი ისწავლებოდა საბერძნეთ-რუსეთის საეკლესიო წიგნთა ისტორიასთან ერთად.

1865 წლიდან ამ საგნის მასწავლებელი ყოფილა იესე სულხანოვი, და როგორც მისი წარდგენილ პროგრამიდან ჩანს, ამ საგნის სწავლებას უფრო ფორმალური ხასიათი ჰქონია, რადგან მეცნიერულ ბიბლიოგრაფიულ დამუშავების ელემენტები არა ჩანს პროგრამაში, არც მთარგმნელების ბიოგრაფიასა და მოღვაწეობას აქვს მიქცეული ყურადღება და არც საეკლესიო კულტურულ ცენტრების ისტორია არ არის, სადაც სრულდებოდა ეს დიდი მუშაობა—წიგნების თარგმნა და გადაწერა.

რამდენად უყურადღებოდ ყოფილა მიჯობებული ქართული საგნების სწავლება, ჩანს იქიდან, რომ საქართველოს სამოქალაქო და საეკლესიო ისტორიას ასწავლიდნენ რუსი მასწავლებლები, რომელთაც არც ქართული ენა იცოდნენ და არც საქართველოს წარსული ცხოვრება. საქართველოს სამოქალაქო ისტორია ისწავლებოდა მხოლოდ საშუალო განყოფილებაში და დათმობილი ჰქონდა ორი კვირეული გაკვეთილი, ზოგჯერ კი ერთი გაკვეთილი¹.

ისტორიის პროგრამა შეიცავდა შემდეგ საკითხებს:

ბერძენ და რომაელ მწერლების თქმულება საქართველოზე. მატიაინთა თქმულება ქართლოსის, მცხეთოსის და უფლოსის შესახებ. მეფე ფაონიანოსის მმართველობა, მისი საქმენი, თავად აზნაურთა წოდების წარმოშობა და ფარნაოზის შემკვიდრებები. არშაკსა და ასფაგურზე. ვახტანგ გორგასლანის მეფობა, მისი საგმირო საქმენი და სახელმწიფოს მოწყობა. საქართველოს მდგომარეობა მის შემკვიდრების დროს, სირიელ მამათა ჩამოსვლა საქართველოში. იოანე ზედაბნეულის, შიო მღვიმელის და დავით გარეჯელის ცხოვრება. გურამ კურაპალატის, არჩილ II და შავრატის შესახებ. ივერთა მონასტრის დაარსების შესახებ. დავით აღმაშენებლის, მის დაპყრობათა და შემკვიდრების შესახებ. თამარ მეფის, იმის სავარეო და შინაგანი საქმეების და კეთილმსახურების შესახებ. თამარის შემკვიდრებები: გიორგი ლაშა და რუსუდანი. დავით V და დავით VI. საქართველოს დაყოფა და თემურლანგის თავდასხმა. ალექსანდრე I და მცხეთობის დაწესება. ალექსანდრეს საგმირო მოღვაწეობა და შინაგანი საქმე. მეფე ალექსანდრე II და თეიმურაზ I. ვახტანგ VI მეფობა. მეფე ირაკლი II, მისი აღზრდა, სამხედრო მოქმედებანი, მის მიერ ელჩების გაგზავნა დედოფალ ელისაბედ პეტრეს ასულთან და ეკატერინე II-თან; ალა-შაჰნაიდანის შემოსევა საქართველოში და მისი განდევნა. საქართველოს უკანასკნელი მეფე გიორგი XIII, (მასწავლ. მღვდელი პავლე შიკვევიჩი*).

¹ სემინარიის არქივი, 1865 წ. საქმე № 179 გაკვეთ. ცხრილ. შეს. გვ. 227.

ცხადია, ასეთი პროგრამით ნასწავლებ საქართველოს ისტორიას, ისიც რუსულ ენაზე და ისეთი მასწავლებლის მიერ, რომელმაც ქართული ენა არ იცოდა, რა სარგებლობა ექნებოდა მოსწავლეთათვის და ან რა ინტერესს აღძვრავდა მათ.

საქართველოს ეკლესიის ისტორია მსოფლიო და რუსეთის საეკლესიო ისტორიასთან ერთად ისწავლებოდა და ყველა ამ საგნებს დიდი მნიშვნელობა უნაღწეს განუყოფილებაში ოსაბი კვირული გაკვეთილი, ამ საგნებსაც ქართული ენის არ მცოდნე რუსი მასწავლებელი ასწავლიდა ჯერ კიდევ 1848 წლიდან. სახელმძღვანელოდ ქართულ საეკლესიო ისტორიაში შემოღებული იყო პლატონ იოსელიანის წიგნი „Краткая история грузинской церкви“, რომელიც „ქართლის ცხოვრების“ და სხვა ისტორიულ წყაროების ლეგენდარულ თქმულებებზეა შედგენილი და პროგრამაც ამ წიგნის შინაარსის მიხედვით არის შედგენილი.

ასეთ მდგომარეობაში იყო ჩაყენებული ქართული ენის და ისტორიის სწავლება ტფილისის სასულიერო სემინარიაში. მიუხედავად იმისა, რომ სემინარიის მიზანდასახულება სრულიად სხვა იყო: მას უნდა გამოეზარდა ქართული ეკლესიისათვის და ქართულ სოფლებში მომუშავე კადრები, მაშასადამე მათი აღზრდა ქართულ ენაზე და ქართულ ნიადაგზე უნდა ყოფილიყო, მაინც მეფის მთავრობა ანგარიშს არ უწყევდა ამ გარემოებას და სემინარიაზე რუსი იმპერატორული პოლიტიკის იარაღად გადააქცია. სემინარიის რეჟიმს საფუძვლად დიდმპყრობე-ლური შოვინიზმი ედო და მთელი სისტემა სწავლა-განათლებისა მის მიხედვით იყო აწყობილი.

II

მე-19 საუკუნის სამოციან წლების „რეფორმებმა“ რუსეთის თვითმპყრობე-ლური მთავრობის სისტემაში დროებით მოღიზიარებულ ტენდენციები გამოიწვია. მთავრობის „ლიბერალიზმი“, ცხადია, თვალსაჩინო არა იყო რა, მაგრამ მაინც ძველი ნორმების გადასინჯვა თითქოს ყველა დარგში ხდებოდა. ლიბერალიზმის სუსტი ტალღა სემინარიის ცხოვრებასაც შეეხო. ქართული ენის სწავლებას ეს ტალღა დაეტყო იმ მიმართულებით, რომ უმაღლესი სასულიერო მთავრობა მომხრე იყო სემინარიაში ქართული ენის გაკვეთილები გადიდებულიყო და ზოგიერთი საგნის სწავლებაც ქართულ ენაზე ყოფილიყო შემოღებული. ისე, მაგალითად, 1864 წელს სემინარიის გამგეობის ერთერთ სხდომაზე შემდეგი საკითხი დაისვა:

„უმაღლესმა, როგორც სასულიერო, ისე საერო მთავრობამ შენიშნა მშობლიურ ენის და მშობლიურ საგნების უცოდინარობა და ყურადღება მიაქცია ამ არაბუნებრივ მდგომარეობას. ეგზარხ-საა ჯერ კიდევ 1863 წელს წინადადება მისცა სემინარიის გამგეობას მიეღოთ ზომები ქართული ენის გასაძლიერებლად და ზოგიერთ საგნის ამ ენაზე სასწავლებლად“¹.

სემინარიის გამგეობამ ეგზარხოსის წინადადება განიხილა და მასწავლებლებს გიორგი ხელიძეს და ი სე სულხანოვს დაავალა თავიანთი აზრი წარმოეჩინათ ამ საქმის შესახებ. დამახასიათებელია სულხანოვის გულცივი და ფორმალური მოპყრობა ამ მეტად მტკივნეული ეროვნული საკითხისადმი. სემინარიის გამგეო-

¹ სემინ. გამგ. არქივი, 1864 წ. 1 განკ. საქმე № 13 გვ. 23-25.

ბის ოქნებში ეკითხულობთ: „სულხანოვმა რექტორის სიტყვიერ დავალებებზე განაცხადა, რომ სემინარიაში ქართული ენისათვის განსაკუთრებული მასწავლებლის მოწვევა საჭირო არ არისო“. ამ განცხადებას მოჰყვა სემინარიის გამგეობის განკარგულება, რომელიც ავალბდა სულხანოვს ქართული სამოქალაქო ისტორიის მასწავლებლად, ხოლო ბელიძეს ქართულ სიტყვიერების ისტორიისას.

მაგრამ თუ სემინარიაში ქართველი მასწავლებლები მთავრობის ამ პატარა „წყალობას“ ფორმალურად შეხედენ, „ჩინოვნიკური“ სული გამოიჩინეს და არ ისარგებლეს მოცემული უფლებით, სამაგიეროდ მოწაფენი სულ სხვანაირად შეხედნენ მას. საერთოდ სემინარიის მოწაფენი ყოველთვის უკმაყოფილონი იყვნენ ამ მასწავლებელში არსებულ რეჟიმისა; თავის უკმაყოფილებას ისინი ძალიან ხშირად გაფიცვებით გამოატყვევდნენ ხოლმე, ამ შემთხვევითაც ისარგებლეს. სემინარიის უმაღლესი განყოფილების მოწაფეებმა: ვასილ პეტრიაშვილმა, ნიკოლოზ ინაშვილმა და დიმიტრი ჯანაშვილმა¹. სემინარიის გამგეობის სახელზე 1864 წლის სექტემბრის 29 განცხადება შეიტანეს ქართული ენის, ქართული სამოქალაქო და საეკლესიო ისტორიის ცალკე კათედრათ გამოყოფის და მასწავლებლად ამ საგნებისათვის ქართველი პიროვნების დანიშვნის შესახებ. რადგან განცხადება შეტად საყურადღებოა, მოვეყავს სიტყვა-სიტყვით:

„Преподавание грузинской церковной истории нам, ученикам высшего отделения, возложено на господина наставника Феодора Андреевича Фаворского, незнакомого с грузинским языком и, вследствие этого, с самыми источниками преподаваемого им предмета, которые заключаются в грузинских рукописях и других церковных актах и недоступны для не грузина.

При таком состоянии дела поневоле должно ожидать неуспешности и напрасной потери времени со стороны учеников“... შემდეგ თხოვნაში აღნიშნულია, რომ საქართველოს სამოქალაქო ისტორიის მასწავლებლად დანიშნა იესე სულხანიშვილი, ხოლო ქართული სიტყვიერების ისტორიისა — გიორგი ბელიძე. „Но эта мера, как и следовало ожидать, не оправдало надежд и ожиданий. Иначе и не могло быть. Грузинской гражданской истории, как науки еще не существует. У нас есть сырые материалы и только. Разработка этих материалов требует огромных усилий и упорного усидчивого труда. Только такими усилиями и постоянным трудом можно у нас создать науку — гражданскую грузинскую историю. А то возможно только тому, кто исключительно или по крайней мере по преимуществу может заниматься грузинской историей и не будет развлекаться другими предметами. Только при этом условии возможно более или менее удовлетворительное преподавание грузинской истории. Отсюда следует, что г. Сулханов при всех своих дарованиях и в добросовестности в исполнении своих обя-

¹ ვასილ პეტრიაშვილი, შემდეგ ცნობილი პროფესორი და ერთხანს რექტორი იდგენის უნივერსიტეტისა. დ. ჯანაშვილი, მწერალი და საზოგადო მოღვაწე, ბევრს სწერდა სინგილის ისტორიისა და ყოფიანობებზე.

занностей, не может быть удовлетворительным преподавателем грузинской истории до тех пор, покуда для него занятие грузинской историей будет делом побочным, а не главным, исключительным, до тех пор, покуда вместе с грузинской историей он будет обременен обязанностью преподавателя каких либо предметов на русском языке. Следовательно, для сколько нибудь успешного преподавания грузинской истории нужен совершенно особый учитель. В противном случае, такое преподавание не будет успешно.

Что же касается до отца Хелидзе, то его предмет—всеобщая словесность—так обширен, исправление ученических задач отнимает столько времени, постороние занятия его до того сложны, что ему не остается ни малейшего времени ни для занятия историей грузинской литературы, которой опять не существует и которую нужно еще создать, ни для классного преподавания. Все то, что он может сделать, это в конце курса прочесть несколько лекций по истории грузинской литературы. Даже и это соединено с условием, если останется время после окончания всеобщей словесности. Значит, успешное преподавание истории грузинской литературы для учителя всеобщей словесности, как бы добросовестен ни был, невозможно.

Впрочем, для изучения как грузинского языка, так и церковного устава была предпринята еще другая мера. Это преподавание обозрения богослужебных книг на грузинском языке и учреждение службы по средам на том же языке. Но что этою мерою не может достигнуто во-первых изучение живого свободного разговорного языка—это всякому грузину очевидно, так как язык церковно-богослужебных книг устарелый и многим отличается от нынешнего живого народного языка; а во-вторых, учениками не изучается этого мерою и устав церковный...

Одним словом, изучение грузинского языка и предметов, если не вовсе, то по крайней мере, очень мало подвинулось вперед. А вследствие этого, ученики опять останутся бесполезными как для общества, так и церкви божьей, подобно кончившим курс наук прежде этого, которые поступали в священники и не могли об'ясняться с прихожанами на своем родном языке. Они не могли сообщить прихожанам ни одной мысли, не примешивая к словам грузинским и русских, совершенно непонятных для народа грузинского...

Эти грустные факты будут повторяться до тех пор, пока не усилится и не улучшится в здешней семинарии преподавание грузинского языка. А это может состояться при одном только условии: нужен особый учитель и жалованье, совершенно обеспечивающее к добросовестному исполнению своей обязанности...

Посему принимаем смелость благопокорнейше просить семинарское правление, приняв во внимание все наименованное, ходатайствовать перед высшим начальством о назначении в нашей семинарии особого учителя по тем предметам, которые преподаются на грузинском языке вместе с грузинской церковной историей с назначением ему приличного жалования, тем более, что языки татарский и осетинский имеют особого учителя с особенным жалованием¹, а наш родной лишен, почему-то, этого права.

Видим очень большую потребность в особом учителе грузинского языка в нашей семинарии.

Василий Петриев, Николай Инаев, Дмитрий Джанаев.

29 сентября 1864 г. ².

როგორც ამ განცხადებიდან ჩანს, მოწაფეები მოითხოვენ ქართული ენისა და ისტორიის ცალკე კათედრის გახსნას და შესაფერი ჯამაგირით სპეციალური მასწავლებლის დანიშვნას, იმ აუცილებელი პირობით, რომ ამ მასწავლებელმა იცოდეს უეჭველად ქართული ენა. განცხადებაში აღნიშნულია, რომ მასწავლებლები სულხანაული და ხელიძე, რომელთაც მიახლო სემინარიის გამგეობამ ამ საგნების სწავლება, მიუხედავად თავიანთი კეთილსინდისიერებისა და შესაფერო მომზადებისა, მაინც ღირსეულად ვერ ასწავლიან მნდობილ საგნებს, რადგან ისინი სხვა საგნების მასწავლებლები არიან, დატვირთული არიან საქმეებით. ეს მით უფრო საჭიროა, რომ საქართველოს ისტორია და ქართული სიტყვიერების ისტორია მეცნიერულად დამუშავებული არ არის, ხელმძღვანელობა მასწავლებელს მოუხდება უშუალოდ პირველი წყაროებით, რაც შეუძლებელია ჯერ-ჯერობით ქართულის არამცოდნე პიროვნებისათვის, და მეორეც, სხვა საგნებით და სხვა სამუშაოთი დატვირთული მასწავლებლისათვის.

გარდა ამისა განცხადებაში აღნიშნავენ, რომ ოსური და თათრული ენები უკეთეს პირობებში არიან. არსებობს შათთის ცალკე კათედრები და ამ ენების მასწავლებლებიც უფლებრივად და მატერიალურადაც გათანასწორებული არიან დანარჩენ დისციპლინების მასწავლებლებთან.

აღნიშნული განცხადება სემინარიის რექტორმა წარუდგინა სემინარიის გამგეობას განსახილველად. გამგეობამ, გაითვალისწინა რა, რომ საქართველოს ეკლესიის ისტორიას 1848 წლიდან ასწავლის საეკლესიო-ბიბლიური ისტორიის მასწავლებელი თეოდორე ფავორსკი, 1864 წლის 3 ნოემბერს დაადგინა:

„ამ საგანზე შესჯელობისათვის წინასწარ უნდა გვექონდეს დასაბუთებული ცნობები იმის შესახებ, თუ ა) ქართული საეკლესიო ისტორიის სწავლების დროს მასწავლებლის მიერ რომელი სახელმძღვანელო იმარება და შეიძლება იგი ჩაითვალოს დამაკმაყოფილებლად სემინარიის მოწაფეებისათვის სათანადო ცნობების მისაცემად ამ საგანში? ბ) რუსულ და უცხო ენებზე რომელი სახელმძღვანელოებით სარგებლობა თავისი საგნის ვადაცემის დროს, აღნიშნული სახელ-

¹ იმ დროს სემინარიაში ასწავლიდნენ თათრულს და რუსულს ენებს, რისთვისაც არსებობდა ცალ-ცალკე კათედრა და ცალ-ცალკე შტატის მასწავლებელი.

² სემინარიის გამგეობის არქივი, 1864 წ. 1 განკ. საქმე № 47, გვ. 23-34.

მძღვანელოების გარდა? და გ) კიდევ რომელი სახელმძღვანელოები და დამხმარე წიგნები აქვს მას მხედველობაში, რომლებიც სემინარიის ბიბლიოთეკაში არ მოიპოვება და რომლის შეძენაც საჭიროა? ყველა ეს ცნობები მოეთხოვოს ქართული საეკლესიო ისტორიის მასწავლებელს ბატონ ფავორსკის.

განცხადების განხილვამდე საჭიროა მოეთხოვოს მასწავლებელ ფავორსკის: რომელი სახელმძღვანელოთი ასწავლის საქ. საეკლესიო ისტორიას და არის თუ არა ეს წიგნი დამაკმაყოფილებელი?

ამ წიგნის გარდა კიდევ რა წყაროებით სარგებლობს რუსულ და უცხო ენებზე და რა წიგნები ან სახელმძღვანელოები იქნება საჭირო, რომლებიც არ მოიპოვება სემინარიის ბიბლიოთეკაში და რომლის შეძენაც საჭირო იქნება¹.

გამგეობის ეს მეტად კუროზოზული დადგენილება უფრადღებას იპყრობს იმ მხრივ, თუ რამდენად არა სერიოზულად სთელიდა მთავრობა ქართული ენის და ისტორიის სწავლებას, თუ როგორ უშლიდა ის ხელს ამ საქმეს. და მართლაც, სხვა რომ არა იყოს რა, საქართველოს ეკლესიის ისტორიის ასწავლის მასწავლებელი ფავორსკი 1843 წლიდან და გამგეობამ 1854 წელს იცის, არ იცის, რა სახელმძღვანელოთი ასწავლის იგი ამ საგანს? შეუძლია თუ არა მასწავლებელს რუსულის გარდა სხვა ენაზე დაწერილ წყაროებით სარგებლობა და, რაც უმთავრესია, არის თუ არა სემინარიის ბიბლიოთეკაში ამ საგნისათვის საჭირო სახელმძღვანელოები და დამხმარე ლიტერატურა.

მასწავლებელ ფავორსკიმ გამგეობის შეკითხვაზე უფრო უარესად კუროზოზული პასუხი გასცა. იგი უპასუხებს, რომ საქართველოს ეკლესიის ისტორიის სწავლების დროს სარგებლობს პლატონ იოსელიანის წიგნით „Краткая история грузинской церкви“ და სხვა დამხმარე წყაროებით სარგებლობა მას არ შეუძლიან ქართული და უცხო ენების უკოდინარობის გამო. ის თხოულობს, რომ მოწაფეებმა თითონ წაიკითხონ ისტორიული მასალა და სასწავლო საგანს დაწერილებით თითონ გაეცნონ. მაგრამ ფავორსკის მოხსენებაში უფრო საყურადღებოა ის არის, რომ ეს ადამიანი საქართველოს ისტორიას არა სთვლის დამოუკიდებელ და ღირსეულ საგნად, მისი აზრით ეს უნდა ემსახურებოდეს რუსულ ისტორიას: „ბატონ იოსელიანის საეკლესიო ისტორიაში გატარებულია და ფაქტებით საქმაოდ ვარკვეული ის მთავარი აზრი, რომ საქართველოს ეკლესიამ, მიუხედავად ძლიერი და თითქმის განუწყვეტელი, განსაკუთრებით გარემო, თავისებურებისა, უცვლელად შეინარჩუნა მართლმადიდებლობა და, ბოლოს, მტკიცე სიმშვიდე შოვა სრულიად რუსეთის მონარქიის მფარველობის ქვეშ, რუსეთის ეკლესიასთან შეერთებით... თუ საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებელი არსებობის მთელ მანძილზე, ისტორიის მნიშვნელობას სახელდობრ ამ ამოცანის შესრულებას დაუკავშირებთ, მაშინ მ. იოსელიანის ოხსულება იძლევა ამისათვის სათანადო ცნობებს, რომლებიც მოწაფეებისათვისაც დამაკმაყოფილებელია. მაგრამ თუ საჭირო იქნება ქართული ეკლესიის წარსული ცხოვრების ვრცელად და მეცნიერულად გამოკვლევა, როგორც ეს ხდება სასოგადო ისტორიაში, ან კიდევ მსოფლიო ეკლესიის რომელიმე დიდი განყოფილების ისტორიაში, რომელიც

¹ სემინარიის არქივი. გამგეობის სხდომის ოქმები 1864 წ. გვ. 71-72.

თავის დამოუკიდებელ არსებობას და განვითარებას განაგრძობს (როგორც, მაგალითად, რუსეთის ეკლესიის ისტორიაში), ამისათვის საჭირო იქნება ქართული საეკლესიო ისტორიის მასალების და წყაროების წესრიგში მოყვინა და დამუშავება, რაც ზემოთის უკნობია, რადგან ყველა ეს ქართული ენაზე არის¹.

ასეთი გამოხველა საეკლესიო შეეფერებოდა იმ რეჟიმს, რომელსაც ნერგავდა თვითმპყრობელური მთავრობა საერთოდ დაპყრობილ ქვეყნებში და კერძოდ საქართველოში. ისიც გასაკვირველია, თუ სემინარიის გამგეობამ როგორ ნიაჭვია მოწაფეთა ზემოყვანილ განცხადებას ყურადღება და როგორ გახადა იგი მსჯელობის საგნად. მაგრამ ამის მიზეზი არის, როგორც ზევით აღვნიშნეთ, ის უმნიშვნელო „ლიბერალური“ სიო, რომელიც დაჰბერა საერთოდ რუსეთში სამოციან წლებში და ვარდა ამისა ტფილისის სემინარიის სპეციალური მდგომარეობა. ამ სასწავლებელს უნდა გამოეზარდა საეკლესიო მსახურების პირები ქართული სოფლისათვის და ქართული ენა და ისტორია ასეთ სასწავლებელში სულ ყურმიუდგებელი ყოფილიყო, არც ეს ივარგებდა. მთავრობა ხერხიანად იქცევა: თითქოს საკითხს აშუშავებს, სდგება პროექტები, ზრუნავენ პროგრამის შედგენაზე, მსჯელობენ სხვადასხვა ინსტანციაში, მაგრამ, როგორც ქვევით დავინახაეთ, პრაქტიკულად არაფერი კეთდება. ბევრი მსჯელობის შემდეგ, ამ საგნების მდგომარეობა სემინარიაში ძველ პირობებში დარჩა.

სემინარიის გამგეობამ თავის სხდომაზე 1865 წლის თებერვლის 19 მოისმინა მასწავლებელ ფავორსკის მოხსენება საქართველოს ეკლესიის ისტორიის შესახებ და განიოტანა შემდეგი რეზოლუცია:

„წინასწარი საბოლოო დასკვნა ამ საგანზე მიენდოს სემინარიის ქართველ ბატონ დამრიგებელს, მასწავლებელ სულხანოვს და პროფესორ მღვდელ ხელიძეს, არ მოისურვებს რომელიმე მთავანი, დასტოვოს რა აღებული სასწავლო საგნები, იკისროს სემინარიის ყველა კლასებში მხოლოდ ქართული ენისა და მასთან ერთად ქართული საეკლესიო და სამოქალაქო ისტორიის სწავლება, და რომელი მთავანიც სურავს გამოსთქვამდა ამაზე, ის სემინარიის გამგეობაში წარმოადგენდა ზემოაღნიშნულ მეცნიერებათა პროგრამის განმარტებით, თუ რა დამატებების შეტანას მოისურვებდა ამ საგნებში არსებულ ბ. ბ. იოსელიანის და მარსოვის სასწავლო წიგნებში“².

დადგენილება დიპლომატიურია. იმის ნაცვლად, რომ გამგეობას ოფიციალურად დაეირსებინა ქართული ენის კათედრა, დაენიშნა სპეციალური მასწავლებელი, სასწავლო გეგმაში შეეტანა საათები ამ საგნისათვის, მან მხოლოდ სურვილი გამოსთქვა და ერთგვარი ორაზროვანებით მიმართა ქართველ მასწავლებლებს — სულხანოვს და ხელიძეს, ხომ არ მოისურვებენ ესენი მიატოვონ თავისი საგნები და გადაეიდნენ ქართული ენის სწავლებაზე, ამასთან წარმოადგინონ პროგრამა და მოსაზრება, თუ რა დამატებები იქნება საჭირო გაუკეთდეს პლ. იოსელიანის და მარსოვის არსებულ სახელმძღვანელოებს.

როგორც სემინარიის შემდეგი წლების საარქივო მასალიდან ირკვევა, ქართული ენისა და ისტორიის ცალკე დისციპლინად გამოყოფა, მისი კათედრის

¹ სემინარიის გამგეობის არქივი, 1864 წ. 1 განუ. საქმე № 13, გვ. 3-4

² სემინარიის გამგეობის არქივი, 1864 წ. საქმე № 201, გვ. 792-94

დაარსება და ქართველი მასწავლებლის მოწვევა ამ საენისათვის ღიად დარჩენილა. სემინარიის მასწავლებლებს—სულხანიშვილს და ხელიძეს, სხვა საგნები არ დაუტოვებიათ, რომ რომელიმე მათგანს ქართული კათედრა დაეკავებინა. პროფ. ხელიძეს¹ საერთო სიტყვიერებასთან ერთად ქართული სიტყვიერების ისტორია უსწავლებია, მასწავლებელ სულხანიშვილს, საქართველოს სამოქალაქო ისტორია და მასწავლებელ ფავორსკის ძველებურად ისევ საქართველოს ეკლესიის ისტორიის სწავლება დარჩენია².

გადის დრო და სემინარიაში ეს მცირედიც ისპობა: საქართველოს, როგორც სამოქალაქო, ისე საეკლესიო ისტორიებს, როგორც ცალკე საგნებს სულ სპობენ. მათ ნაცვლად ისწავლება მხოლოდ მსოფლიო და რუსეთის სამოქალაქო და საეკლესიო ისტორიები. მხოლოდ ქართული ენა დარჩა სასწავლებლად, რასაკვირველია, შემცირებული საათებით და უფრო შემცირებული პროგრამით.

დასკვნა ასეთია: 1. მუჟის თვითმპყრობელური მთავრობა ინტენსიურად აწარმოებდა საქართველოში დიდმპყრობელურ კოლონიალურ პოლიტიკას, მისთვის დაძახასიათებელ რეჟიმით და სისტემით.

2. მთავრობა სკოლების გახსნის საკითხში დიდ სიბუნწეს იჩენდა: ყოველგვარ დაბრკოლებებს ჰქმნიდა, რომ არ გახსნილიყო აქ რაიმე ტიპის სასწავლებელი, განსაკუთრებით საშუალო ტიპისა; უმაღლეს სასწავლებელზე ლაპარაკი ხომ დაუშვებელი იყო.

3. არსებული სკოლები გამოყენებული იყო კოლონიალური პოლიტიკის განსახორციელებლად; იდეგენბოდა ქართული ენა და რუსული ენის გაძლიერებით ხელს უწყობდენ ხალხის გარუსებას.

4. ტფილისის სასულიერო სემინარიასაც ასეთი როლი ჰქონდა დაკისრებული, და შიუხედავად სემინარიის სპეციალური დანიშნულებისა, ყოველივე ქართული აქაც სასტიკად იდეგენბოდა.

5. ქართული ენის და საქართველოს ისტორიის სწავლება ფორმალური იყო ამ სასწავლებელში. რუსი „ჩინოვნიკები“, თვითმპყრობელობის ერთგული აგენტები, სასაცილო მდგომარეობაში აყენებდენ ამ საგნებს.

6. სემინარიის მოწინავე მოწაფეებში ქართული ენისა და ისტორიის მშრალი, ლეგენდარული მასალით და დაქველებული გაზებირებული მეთოდით სწავლება უკმაყოფილებას იწვევდა, და, როცა შესაძლებლობა ეძლეოდათ, მოწაფეები თავის პროტესტს სხვადასხვა სახით გამოხატავდენ ბოლმე.

¹ სემინარიების სტრუქტურა საერთოდ პირველ ხანებში უმაღლეს სასწავლებელთა სტრუქტურას წააგავდა. სასწავლო დისციპლინები დაყოფილი იყო კათედრებათ და კათედრის გამგეს, ჯუ მას ჰქონდა მეცნიერების ხარისხი, პროფესორი ეწოდებოდა. ხელიძეს ჰქონდა მეცნიერების მაგისტრის ხარისხი.

² სემინარიის გამგეობის არქივი, 1854-65 წ. საქმე № 89. გვ. 538

გვილისში უმაღლესი სასწავლებლის დაარსების ისტორიისათვის

საქართველოში უმაღლესი სასწავლებლის დაარსების საკითხს საქმოდ ხანგრძლივი ისტორია აქვს. პირველად ეს საკითხი დააყენა კავკასიის უმაღლესმა მთავრობამ ორმოცდაათიანი წლების მიწურულში. მეფის რუსეთი დაპყრობილ ქვეყნებში განათლების საქმესაც ყოველი დარგის მართვა-გამგეობის მსგავსად კოლონიალურ პოლიტიკას უმორჩილებდა. მეფის რუსეთის მთავრობისათვის ათეული წლების მანძილზე ამიერ-კავკასიაში და საქართველოში მტკიცე დასაყრდენ ბაზას საქართველოს თავადმზნაურობა წარმოადგენდა. კადრები მართვა-გამგეობისათვის მოხელეები — კავკასიის მთავრობას ადგილობრივ უნდა აღეზარდა, რადგან რუსეთიდან გამოგზავნილი მოხელეები სიმციროს გამო მოთხოვნილებას ვერ დააკმაყოფილებდნენ და ადგილობრივი ენებისა და პირობების უცოდინარობის გამო არც იმდენად გამოსადეგნი იყვნენ ხელისუფლების მიზნების განსახორციელებლად.

ამიტომ ადგილობრივი პრივილეგიურ ფენებიდან, კერძოდ თავადაზნაურთაგან „რუსულად განათლებულთა“, საიმედო, რუსული კანონების მცოდნე ერთგულ მოხელეების აღზრდა კავკასიის ხელისუფლების საზრუნავ საგანს შეადგენდა. ეს საკითხი აწუხებდა ცნობილ ციციანოვს, როდესაც ის ტფილისის კეთილშობილთა სასწავლებელს აარსებდა. მომხადებულ ჩინოვნიკების კადრების შექმნით ხელმძღვანელობდა ეორონცოვი, როდესაც ის „განათლების საქმის“ რეორგანიზაციას ახდენდა. (იხ ამის შესახებ ამავე კრებულში ჩემი წერილი „საერო განათლება საქართველოში XIX ს. პირვ. ნახევარში“).

მაღალი თანამდებობის მოხელეების შექმნა პქონდა განზრახული კავკასიის სამოსწავლო ოლქის მზრუნველს ბარონ ალ. ნიკოლაისაც, როდესაც ის ადგენდა პროექტს ტფილისში ლიცეუმის დაარსების შესახებ, რადგან რუსეთშიც ლიცეუმებს მიზნად უსახავდნენ „აღზრდას ახალგაზრდობისას, განკუთვნილს უმაღლესი სახელმწიფო სამსახურისათვის“.

ათენის სამს. გიმნაზიაში ერთერთს ლიცეუმს უწოდებდნენ, სადაც არისტოტელე ლექციებს კითხულობდა. საფრანგეთში ლიცეუმი ნაპოლეონის დეკრეტით დაარსდა 1802 წლიდან, როგორც საშუალო სასწავლებელი. რუსეთში რამდენიმე

ლიცეუმი არსებობდა; ეს იყო საშუალო სკოლაზე დაშენებული უმაღლესი სასწავლებელი. პირველი ლიცეუმი დაარსდა 1811 წელს ცარსკოე სელოში. მოსკოვის ლიცეუმი მიზნად ისახავდა გიმნაზიისათვის მასწავლებლების მომზადებას. ნეჩინის ლიცეუმი, რომელმაც მრავალგვარი რეორგანიზაცია განიცადა, დაბოლოს პედაგოგიურ ინსტიტუტად გადაკეთდა. ვოლინის ლიცეუმი ქ. კრემენეცში მთელი პოლონეთის ახალგაზრდობის განათლების ცენტრად იყო გადაქცეული. პოლონეთის 1830-31 წლების აჯანყების შედეგად, რომელშიც აღნიშნული ლიცეუმის ყველა სტუდენტებმა მიიღეს მონაწილეობა, ეს მდიდარი სასწავლებელი კიევში გადმოიტანეს და კიევის უნივერსიტეტს დაუდევს საფუძვლად. რიშელიეს სახელობის ლიცეუმი არსებობდა ოდესაში 1837 წლიდან და ორი განყოფილების: ფიზიკო-მათემატიკურისა და იურიდიულისაგან შესდგებოდა. ეს განყოფილებანი თითქმის იმავე კათედრებს შეიცავდნენ, რასაც უნივერსიტეტის შესატყვისი ფაკულტეტები. 1842 წლიდან რიშელიეს ლიცეუმთან გაიხსნა კამერალური განყოფილება, რომელიც აერთიანებდა აგრეთვე სასოფლო-სამეურნეო და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებას. 1862 წელს აღნიშნული ლიცეუმი ნოვოროსიის უნივერსიტეტად გადაკეთდა.

ლიცეუმი წარჩინებული ფენების სასწავლებელი იყო, სადაც „თავად აზნაურთა ბრწყინვალე მოწაფეებს იღებდნენ“.

ბარონი ალ. ნიკოლაი, რომელსაც ეკუთვნის პროექტი ამიერ-კავკასიაში პირველი უმაღლესი სასწავლებლის დაარსებისა¹, მალალი სანოენიკი იყო და მუშაობდა გამსაკუთრებით განათლების დარგში².

კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველად ყოფნის დროს ნიკოლაიმ 1857 წელს შეადგინა ტფილისში ლიცეუმის დაარსების პროექტი. ცხადია, ლიცეუმის დაარსების საქმეობას ალბად გრძნობდა კავკასიის მაშინდელი ბელისუფლება, რომ განათლების სამზრუნველოში პროექტი დაშხადდა და სხვადასხვა უწყებათა შორის ამის შესახებ მიწერ-მოწერა გაიმართა.

საკითხი ლიცეუმის დაარსების შესახებ მაშინ მთავრობის კანცელარიებს არ ვასცილებია, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ქართველ საზოგადოების მოწინავე ნაწილში საქართველოში უმაღლესი სასწავლებლის დაარსების აზრი არ არსებობდა. ეს მოთხოვნილება პირველად 1832 წლის შეთქმულებაში წამოაყენეს, რომელთაგან ერთი³ თავის ჩვენებაში აღნიშნავდა: „არ არის საკმარისად სასწავლო დაწესებულებანი საქართველოში და ქართველი ახალგაზრდობის სწრაფი და შესა-

¹ არის ცნობა, რომ მთავარმართებელ გოლოვინს 1839 წელს აღუძრავს შეამდგომლოა მეფის წინაშე უნივერსიტეტის მსჯავსი უმაღლესი სასწავლებლის გახსნის შესახებ ტფილისში.

² ცარსკოე სელოს ლიცეუმის დასრულების შემდეგ ბარონი ალ. ნიკოლაი მონაწილეობას იღებდა დაღესტნის საწინააღმდეგო კამპანიაში. 1848 წელს მეფის ნაცვლის სალაშქრო კანცლარიის დირექტორად დანიშნეს. 1852 წელს — კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველად, 1860 წელს კავკასიის სოფლის მეურნეობისა და მრეწველობის სამმართველოს უფროსად, 1861 წელს კიევის სასწავლო ოლქის მზრუნველად, 1864 წელს — განათლება მინისტრის ამხანაგად, 1863 წელს — სენატორად და სერის ნაცვლის მთავარ სამმართველოს უფროსად, 1871 წლიდან სახელმწიფო საბჭოს წევრად მიიწვიეს. 1881-82 წლებში განათლების მინისტრი იყო. ალ. ნიკოლაის ცოლად პეტის ალ. ჭავჭავაძის ქალი ჰყავდა და გრიბოვდოვის ქვისლი იყო.

³ სასწავლებელი ავთანდილოვი.

ფერისი განათლებისათვის მთავრობამ უნდა დააწესოს ტფილისში გარდა გიმნაზიისა უნივერსიტეტი, სამხედრო კორპუსი და სხვა სასწავლო დაწესებულებანი¹. (იხ. ს. ხუნდაძის მონოგრაფია „დიპლომატი უფიანი“ გვ. 71-72, ტფ. 1936 წ.).

მეორმოცე წლებიდან მთავრობა იწყებს სახაზინო ხარჯზე ახალგაზრდების გზავნას რუსეთის უმაღლეს სასწავლებლებში: მართლმსაჯულების სასწავლებელში იგზავნება 5 სტუდენტი, მოსკოვის ლაზარევის ინსტიტუტში — 5, პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლეთ ენების ფაკულტეტზე — 10. იგზავნებიან აგრეთვე საინჟინერო ინსტიტუტშიც. ინსტრუქციაში ნათქვამია: „Юношей сих выбирать из знатнейших и почетнейших княжеских и дворянских фамилий“. (იხ. აქტები, ტ. IX, გვ. 634). მეორმოცდაათე წლებში რუსეთში უმაღლესი განათლების მისაღებად გამგზავრებულთა რიცხვი იზრდება.

1848—1853 წლების დებულებით სასწავლო ქსელი გაფართოვდა. 1850 წ. ქუთაისშიც დაარსდა გიმნაზია, მაზრებში — სამაზრო თუ დაწყებითი სასწავლებლები გაჩნდა. ვორონცოვმა ქართული თავად-აზნაურობა შეირიგა და დაიხლოვა. ეპრობა-წარმოების ხელის შეწყობამ ქალაქი აამოძრავა, გამოაცოცხლა. ასეთ პირობებში ეართველ თავად-აზნაურულ ინტელიგენციისა და ეპრობათა კლასის მოწინავე წრეებში ჩვენში უმაღლესი სასწავლებლის დაარსების სურვილი უსათუოდ იქნებოდა, თუმცა ვორონცოვი თავის მოხსენებაში საქართველოს კიდევ არ სცნობდა მომზადებულად უმაღლესი სასწავლებლისათვის¹.

ლიცეუმის პროექტს დართული აქვს განმარტებითი ბარათი. პროექტის და ბარათის ავტორი ნიკოლაი აღნიშნავს, რომ „ამ მხარეში მისწრაფება უმაღლესი განათლებისადმი გამოსჩანს, მაგრამ არა საკმაოდ არის განმტკიცებული... სამსახურებრივი სარგებლიანობის მოპოვების სურვილის გამო“ —ო, ნიკოლაის განმარტებით ბარათში ის აზრი აქვს ვატარებული, რომ განზრახულ სასწავლებელს პრაქტიკული მიზანი აქვს დასახული — მოხელეების მომზადება ორი მთავარი საზღვრისათვის (სამოქალაქო და სამხედრო). ასეთი მიზანდასახულება სასწავლებლის იმით არის გამოწვეული, რომ ყველა მოსწავლეს სამსახურში შესვლა აქვს განზრახული, და ისეთ სასწავლებელში, რომელსაც წმინდა მეცნიერების შესწავლა ექნებოდა დასახული, არაეინ შეეიდოდაო. — „არ უნდა დაევიწყოთ, — განაგრძობს ნიკოლაი, — რომ აქაური მხარე განათლების დარგში ჩამორჩება რუსეთს 50 წლით მაინც. რუსეთში კი უკვე შეიქმნა კლასი ისეთი ხალხისა, რომელიც ეძებს მეცნიერებას მეცნიერებისათვის, რომელიც გრძნობს, რომ განათლება ერთგვარი ბეგარა არ არის იმისათვის გაღებული, რომ უფლება მიიღო რომელიმე კანცელარიაში სამსახურისა ან ეპოლეტების ტარებისა. ასეთი წარმატების მოთხოვნა შეუძლებელია მხარისაგან, სადაც მთავრობა ბავშვებს სტიპენდიებს აძლევდა, რომ სასწავლებელში ევლოთ და ამისი მაგალითი სხვებისათვის მიეცათ“.

უნდა გვახსოვდეს, რომ დასაარსებელი სასწავლებლის ტიპის შერჩევა რომელიმე, თუკინდ დიდი მოხელის თეორიული მოსაზრებით კი არ განისაზღვრე-

¹ „Грузия еще не готова для того, чтобы иметь университет“ — სწერს ვორონცოვი წერილში 1848 წ. (იხ. აქტები, ტ. X, გვ. 126).

ბოდა, არამედ სახელმწიფოს საჭიროებით, და სახელმწიფოს კი სწორედ ლიცეუმში სკირდებოდა მოხელეების და არა მეცნიერების მოსამზადებლად. ბარონ ნიკოლაი, როგორც კოლონიზატორი, ზევიდან, მედიდურად დასცქერის ქართულ ხალხს, მისი აზრით ქართველი ხალხი და საერთოდ ყველა დაპყრობილი ხალხი მოკლებულია მეცნიერების შეთვისების უნარს. მაგრამ სწორედ იმ დროს, როდესაც ნიკოლაი ზემოდ მოყვანილ სტრიკონებსა სწერდა, საქართველოდან რუსეთისა და საზღვარგარეთისაკენ მიეშურებოდენ **ი. ქავკავაძე, აკაკი წერეთელი, ნ. ნიკოლაძე, კირ. დირთაქიფანიძე, გ. წერეთელი** და სხვანი მეცნიერების შესაძენად და არა კანკელარიისა და ეპოლეტებისათვის მოსამზადებლად. კარგად მოეხსენებოდა ბარონ ნიკოლაის ისიც, რომ მთავრობა თუ სტიპენდიებს არიგებდა ბავშვების სკოლაში მისაზიდად, ამის მიზეზი შშობლისა და ბავშვების უკულტურობა კი არ იყო, არამედ მეფის სკოლის ყაზარმული პირობები და აღზრდის უფარგისი მეთოდები, მეფის მოხელეთა ჩვეულებრივი პოლიტიკა, რომლითაც იშინაურებდენ და მეფის მორჩილებაში მოყავდათ ურჩი ქართველი ფეოდალები.

პროექტის მიხედვით ტფილისში განზრახული იყო სამწლიანი ლიცეუმის დაარსება, რომელიც ახალგაზრდებს მოამზადებდა სამოქალაქო და სამხედრო სამსახურისათვის. რიგი საგნებისა სავალდებულო იყო ორივე განყოფილებისათვის: ღვთისმეტყველება, ფსიქოლოგია, ლოგიკა, აღზრდის თეორია, მათემატიკა, ფიზიკა, ქიმიკა, ფიზიკური გეოგრაფია, სოფლის მეურნეობა, რუსული სიტყვიერება, ფრანგული სიტყვიერება, თათრული ენა¹, ისტორია, გეოგრაფია და სტატისტიკა.

სამოქალაქო ნაწილისათვის ვინც ემზადებოდა, ისინი საერთო საგნებს გარდა სწავლობდენ მართლმსაჯულებას, ლათინურ ენას და პოლიტიკურ ეკონომიას. სამხედრო სამსახურში შემსვლელთ უნდა შეესწავლათ საერთო საგნების გარდა სავალდებულო ფორტიფიკაცია, არტილერია, ტაქტიკა, ხაზვა და ადგილმდებარეობის გადმოღება, ხელოვნებიდან ისწავლება ხატვა მსურველთათვის და ფარიკაობა.

ლიცეუმისათვის განზრახული იყო ექვსი პროფესორის და სამი ადიუნტ-პროფესორის მოწვევა. სამხედრო მეცნიერებათა მასწავლებლებად იგზავნებოდენ გენერალური შტაბის, საინჟინერო და არტილერიის შტაბის ოფიცრები შტაბის უფროსის შერჩევით.

ლიცეუმი უნდა აკებულყოფიერ გიმნაზიის კლასებზე; ლიცეუმში და გიმნაზიაში ექსტერნებიც ნებადართული იყო, რომელთაც სათანადო გამოცდების შემდეგ შესაფერი მოწმობა ეძლეოდათ. გიმნაზიაში და ლიცეუმში ყველა თავისუფალი წოდების ბავშვი მიიღებოდა. ლექციების მოსმენა ლიცეუმში ყველა მსურველს შეეძლო, აგრეთვე ამასუიმი კლრისის მოსმენა და ჩაბარება, მოწმობის მიღებაც.

¹ თათრული ენის შეტანა სასწავლო საგნად ლიცეუმის სასწავლო გეგმაში ნათელსკოფს კოფე ზედმეტად, რომ ამ სასწავლებლით მოაერთიანოს მხოლოდ მოხელეების მომზადება ჰქონდა ვათვალისწინებულა, რადგან თათრული ენის, ამიურ-კავკასიაში როგორც ყველაზე უფრო გავრცელებული ენის, შეკადრებ მოხელეების გამოცდებზე ან აღზრდა საზოგადო საგანს შეიძლება ადგილობრივი მთავრობისათვის მთელი შეცხრამეტე საუკუნის მანძილზე შეოთხმოცე წლებამდის.

რაც არაერთად უფლებას არ ანიჭებდა. სწავლის ქირა ლიცეუმში 25 მან. უნდა ყოფილიყო.

ლიცეუმს გიმნაზიითურთ მართავდა დირექტორი, რომელიც ამავე დროს ტფილისის გუბერნიის სკოლების დირექტორადაც ითვლებოდა. ლიცეუმთან განზრახული იყო პანსიონის მოწყობა 60 სტუდენტისათვის. ამათში 24 კაცი სახელმწიფო ხარჯზე იქნებოდა; მათში 9 ახალგაზრდას შეარჩევდა მეფის მოადგილე აზნაურთა და მალაწოდების წრიდან, სამს კი რუს მოხელეთა შვილებიდან. პანსიონში თავის ხარჯზე მყოფთ 250 მან. ახდევინებდნ და 50 მან. შესასვლელს. პროექტით დაწვრილებით არის დამუშავებული როგორც სასწავლო, აგრეთვე ადმინისტრატულ-სამეურნეო ნაწილი. ლიცეუმის შენახვა 32090 მ. ჯდება, გიმნაზიითურთ — 66485 მანეთი წლიურად.

რადგან ლიცეუმს ოფიცრებიც უნდა მოეშალებინა, პროექტი განსახილველად კავკასიის არმიის შტაბს გადაეგზავნა; შტაბის უფროსმა მილიუტინმა პროექტი დაწვრილებით გაარჩია, გააკრიტიკა; მან შეუძლებლად დაინახა, რომ სასწავლებელი, სადაც სამხედრო პირები უნდა მომზადებულყვნენ, სამოქალაქო უწყებას დაქვემდებარებოდა. სამხედრო შტაბის აზრით, საერთო განათლების საგნები გიმნაზიაში უნდა დასრულდეს სამხედრო პირთათვის, ხოლო პროექტში აღნიშნული საგნები ოფიცერს ვერ მოამზადებსო. შტაბის აზრით ლიცეუმის დასრულება სამხედრო პირების სამსახურში დაწინაურებას ვერ შეუწყობდა ხელს; გიმნაზიის შემდეგ პირდაპირ სამხედრო უწყებაში შესვლა მეტა და სწრაფ დაწინაურებას უქაღდა ახალგაზრდებს. ამრიგად შტაბის უფროსმა მილიუტინმა საჭიროდ და შესაძლებლად ვერ დაინახა ოფიცრების მომზადება ლიცეუმის საშუალებით. მხრთნეელის მოსახრებებს, რომ იუნკერთა სასწავლებელში მეცნიერება მეორე რიგშია და მხოლოდ ეპოლეტებს იძლევა, როგორც ჩანს, სამხედრო შტაბზე ვერ უმოქმედებია. ნიკოლაი სწერს მთავარ სანმართველოს უფროსს კრუზნერშტერს, რომ, თუ მთავარმართებელი, მილიუტინის მოსახრებებს ვაინიარებს, მაშინ ის იძლებული იქნება გახსნას ლიცეუმი იურიდიული და კამერალური ფაკულტეტებითო. ნიკოლაი თანახმა იყო მილიუტინის მოთხოვნათა საფუძველზე გადაეკეთებია ლიცეუმი; ჩანს, ნიკოლაი მტკიცე მოსურნე ყოფილა ტფილისში უმაღლესი სასწავლებლის გახსნისა, მაგრამ 1860 წელ კავკასიის სასწავლო ნაწილის რეორგანიზაცია გატარდა: სასწავლო ოლქი გააუქმეს, დირექტორები და სასწავლებლები უშუალოდ გუბერნატორებს დაუქვემდებარეს, ნიკოლაი კი სხვა თანამდებობაზე გადაიყვანეს.

ასე დასრულდა ტფილისში უმაღლესი სასწავლებლის გახსნის პირველი ცდა. ეს საკითხი მთავრობის კანცელარიაში დაიბადა და იქვე ჩაკვდა. შემდგომი უმაღლესი სასწავლებლის გახსნის საკითხი ამიერ-კავკასიის მთავრობის წრეებში მთელი ორმოცდათი წლის განმავლობაში არ დასმულა და დროგამოწევით მხოლოდ საზოგადოებრივი ორგანიზაციებს, პრესის თუ კერძო პირების მსჯელობისა და მოთხოვნის საგნად ხდებოდა.

1 როგორც ვახ. „დროების“ ქვემოთ მოკვანილ ანონაწერიდან დაინახავთ, ნიკოლაის პროექტს მტერებზე ამდინაც მიუღიყვია.

უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენში უმაღლესი სასწავლებლის გახსნის ნოთხოვნას საზოგადოებისაგან არ ჰქონია მტკიცე და სისტემატური ხასიათი 1905 წლის რევოლუციის მომდევნო წლებამდის.

ჩვენი საზოგადოებრივი დაწესებულებანი თუ კორპორაციები უნივერსიტეტის საჭიროების საკითხს მაშინ გაიხსენებდნენ, როდესაც რაიმე მნიშვნელოვანი ამბავი მოხდებოდა, როგორც იყო მეფის თუ რომელიმე მინისტრის ჩამოსვლა ტფილისში ან სხვა რამ საგულისხმო ფაქტი. ქართველი თავად-აზნაურობა და ტფილისის ბურჟუაზია (თვითმმართველობაში გაბატონებული), რომელიც მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში ქვეყნის ბატონ-პატრონად იყო გამხდარი, უმაღლესი სასწავლებლის გახსნას უტკეპროდა არა როგორც ქვეყნის განვითარებით გა-მოწვეულ აუცილებელ და გარდაუვალ საჭიროებას, არამედ როგორც მოწყალე-ბას, ბოძებულს მეფისაგან და უმაღლესი მთავრობისაგან.

ასეთ მომენტს შერჩევა უნდოდა. მაგრამ თავად-აზნაურობის და ბურჟუაზიის ცდამ ამოღდ ჩაიარა 1871 წელს, როდესაც საქართველოში მეფე ალექსანდრე II ჩამოვიდა, 1880 წელსაც, როდესაც იმავე მეფის მეფობის ოცდახუთი წლის თავს დღესასწაულობდნენ, მაშინაც, როდესაც ჩვენს მხარეს მიწიდმოქმედების მინისტრი ერმოლოვი ესტუმრა (1894 წ.) და მაშინაც, როდესაც წარჩინებული წრეები საქართველოში რუსეთის ბატონობის ასი წლის თავს დღესასწაულობდნენ.

ამრიგად, ტფილისში უმაღლესი სასწავლებლის გახსნას საკითხის დაყენება ამ დატყბთან არის დაკავშირებული და ჩვენც ამის მიხედვით განვიხილავთ მას. სამოკდათათიანი წლების დასაწყისიდან მოკიდებული, დროგამოწვევით, თითქმის ამავე დატყბთან დაკავშირებით ალაპარაკდა ჩვენი პრესაც უმაღლესი სასწავ-ლებლის საჭიროების შესახებ.

მართლაც, მესამოცე წლებიდან ჩვენს ცხოვრებაში ისეთი მნიშვნელოვანი ძვრები მოხდა, რომ შეუძლებელი იყო პროგრესიულ პრესაში მაშინდელი მოწი-ნავე ინტელიგენცია სხვადასხვა საჭიროებო საკითხთა შორის განათლებისა და უმაღლესი სასწავლებლისა დაარსების საჭიროების შესახებ არ ალაპარაკებუ-ლიყო. 1864-5 წლებში საქართველოში გლენთა „რეფორმის“ გატარება დაიწყო, რომელიც, ლენინის თქმით, „ბატონ-ყმური“ (ანუ ფეოდალური) საწარმოთა ურთი-ერთობათა ბურჟუაზიულით (კაპიტალისტური) შეცვლის ერთ-ერთი ეპი-ზოდი იყო. 1867 წელს შემუშავდა ახალი დებულება კავკასიაში სწავლა-გა-ნათლების შესახებ, რომლითაც იხსნებოდა ახალი სასწავლებლები — რე-ლური, ქალთა, საოსტატო სენინარია და სხვა. 1871 წელს გაიხსნა საოკინისგზო შიმოსვლა დოსთა და ტფილისის შორის, 1874 წელს ტფილისში შემოღებული იქნა 1870 წლის საქალაქო დებულება და ანით ტფილისს მიეცა თვითმმართვე-ლობა; 1877-8 წლებს ომისა და ბერლინის ტრაქტატის შედეგად იმიერ-კავკა-სიას შემოღებოდა ყარსი და ბათომი თავისი ოლქით. მეოთხმოცე წლების და-საწყისში განახლდა ტყაბულის ნახშირის ამოღება და დაიწყო ქიათურის მარ-განეცის ვადმოტანა. ამავე წლებიდან შენდება ტფილის-ბაქოსა და სამტრედი-ათომის რკინის გზა.

ჩამოთვლილი ფაქტები და მრავალი სხვა ისეთი მნიშვნელობისა იყო, რომ მათ უდიდესი კვლილებანი შეიტანეს ჩვენი ქვეყნის ეკონომიურსა და სოციალურ ვითარებაში.

ტფილისი საგრძნობლად გამოიკვალა, გაიზარდა. 1835 წელს ტფილისში 25000 სული ცხოვრობდა; აქ 3625 კერძო სახლი იყო და 37 სახაზინო (იხ. Орест Евецкий „Стат. описание Зак. края. СПб.“). 1864 წლის აღწერით ტფილისში 60.085 სული ცხოვრობდა, 1876 წლის 25 მარტის აღწერით კი 91,768 სულს უდრიდა ტფილისის მოსახლეობა. ამ აღწერით ტფილისში 14346 კერძო შენობა იყო და 319 სახაზინო. ამ წლის აღწერით ტფილისში 141 ფაბრიკა და ქარხანა¹ არსებობდა, 2416 სავაჭრო დაწესებულება, სახელოსნო წარმოებათა რიცხვი 1160 უდრიდა (იხ. „Тифлис по однодневной переписи 25 марта 1876 года“ стр. 23-28)

1870 წელს ტფილისში ხუთი ქართული ჟურნალ-გაზეთი გამოდიოდა: „დროება“, „მნათობი“, „ცისკარი“, „სასოფლო გაზეთი“ და „კრებული“, 1877 წლიდან ი. ჭავჭავაძემ დაიწყო „ივერია“-ს გამოცემა. შეოთხმაცე წლებში პერიოდულ გამოცემათა რიცხვი იმატა. რკინის გზების გაყენებამ ახალმა ეკონომიურმა ურთიერთობამ აღრე დაჭყვამაცვებული საქართველოს ნაწილები დააახლოვა და ტფილისი შთლიინი საქართველოს ეკონომიური და კულტურული ცენტრი გახადა.

„საქართველო, როგორც ვრი, გაჩნდა მხოლოდ XIX საუკუნის მეორე ნახევარში, როდესაც ბატონყობის დაცემამ და ქვეყნის ეკონომიური ცხოვრების ზრდამ, გზების განვითარებამ და კაპიტალიზმის წარმოშობამ დააწესა შრომის და ნაწილები საქართველოს ოლქებს შორის, საბოლოოდ შეარქვა სამთავროების საპიურნეო კარჩაკიტელობა და შეაკვიშირა ისინი ერთ მთელად“—ამბობს აშხ. ხტალინი ამ პერიოდის შესახებ (იხ. ი. ხტალინი—მარქსიზმი და ნაციონალურ-კოლონიალური საკითხი, გვ. 9, განოც. 1934 წ.)

ამ ახალ ეკონომიურსა და კულტურულ პირობებში გაბატონებული კლასების—ბურჟუაზიისა და თავად-აზნაურობის—მოწინავე ნაწილმა თუმცა შიშით და მოკრძალებით, მაგრამ მაინც წამოაყენა საკითხი ტფილისში უმაღლესი სასწავლებლის დაარსების შესახებ.

ტფილისში უმაღლესი სასწავლებლის გახსნის საკითხი პირველად ქართულ პრესაში დაისვა 1871 წელს, მეფის აღექსანდრე მეორის ტფილისში სტუმრობასთან დაკავშირებით (მეფემ ტფილისში დაჰყო 20-28 სექტემბერი 1871 წ.). ქართველი თავად-აზნაურობა სხვა სათხოვართა შორის უმაღლესი სასწავლებლის გახსნის თხოვნისაც აპირებდა. ეს აზრი მაშინ საქმაოდ გაერკვლებული ყოფილა, როგორც ამას გაზეთ „დროება“-ს სიღნაღელი კორესპონდენტი გვაცნობს: „სიღნაღში არის ხმა, ვითომც ჩვენ ხელმწიფე იმპერატორს, რომელიც მობრძანდება წირულს საქართველოში, ქალაქის საზოგადოება უპირებს თხოვნას, რომ გახსნას ტფილისში ტექნოლოგიური ინსტიტუტი ან სამეურნეო აკადემია. თუ ეს ხმა მართალია, უნდა მოვახსენოთ, მშვენიერი აზრია; ყველა დარწმუნდება, რომ ჩვენ ბუნებით მდიდარ ქვეყანას ყველაზე მეტად ესაჭიროება აგრონომი და ტექნიკი“ (იხ. „დროება“ 1871 წ. № 33).

¹ ეს ფაბრიკა-ქარხნები შეტ წილად წერილი, ხელისუფრი ტიპის წამოწყებანი იყო.— ზ ე ლ

„დროება“-ს 1871 წლის 3 ივნისის ნომერში მოწინავე წერილი აქვს მიძღვნილი უნივერსიტეტის საკითხს—სათაურით „საჭიროა კავკასიაში უნივერსიტეტი თუ არა“?.. „საჭიროა ისეთი კაცები, — ამბობს მოწინავე, — რომელთაც ხალხის კეთილდღეობისათვის შესტკიოდეთ ვული და იმის დახმარებისათვის საკმაო ცოდნა და სტრუქციული ჰქონდეთ. ამისთანა კაცებს საზოგადოებას უმაღლესი სასწავლებლები უმზადებენ და ამ სასწავლებლებში, უმჯობესია, პირველი ადგილი უნივერსიტეტს უჭირავს. მართლაც, კარგ უნივერსიტეტსავეთ ყმაწვილ კაცს ვერცერთი სხვა სასწავლებელი ვერ გაუხსნის გონებას და ვერ გააგებინებს ხალხის საჭიროებას და მოთხოვნებს; თვით ცხოვრებაში ვამოსადეგ ცოდნის გარდა, ყოველ ყმაწვილ კაცს ის პატიოსნების და მოქალაქეობის თესლს უნერგავს გულში, და ეს თესლი, თუ კარგად შემუშავებულ ნიადაგზე დაეარდა, დარწმუნებული იყავით, ყოველთვის სასარგებლო ნაყოფს მოიტანს. თუ ზოგიერთი ჩვენი ახალგაზრდობის მაგალითი არ ამართლებს ამ აზრს, თუ ზოგიერთი უნივერსიტეტში კურსდასრულებული ჩვენი ყმაწვილები მხოლოდ თავის მუცლისა და ჯიბის, და არა საზოგადოების სამსახურს შეუდგენ, ამის უმთავრესი მიზეზი ის იყო, რომ ისინი-თავიდანვე არ იყვნენ კარგად მომზადებულნი კეთილი თესლის მისაღებად. იმას ვარდა „ბევრ“ კარგში „რამდენისამე“ უხეიროს ყოველთვის უნდა მოვლოდეს კაცი.

კავკასიაში, — განავრძობს წერილის ავტორი, — უნივერსიტეტის გახსნა ძლიერ გაუადვილებდა ჩვენს მამებს შვილების აღზრდას და ჩვენ ახალგაზრდობას უმაღლესი სწავლის მღვდლებს. უნივერსიტეტი გააჩენდა ჩვენში გონებით ცხოვრებას და კეთილ მოძრაობას. უნივერსიტეტის შემწეობით ჩვენი მეურნეობა, ჩვენი ვაჭრობა, ჩვენი საზოგადო ცხოვრება წინ წაიწვედა. უნივერსიტეტის წყალობით ჩვენ გავიცნობდით ჩვენს თავს, ჩვენ შევიტყობდით რამდენი სიმდიდრე, რამდენი სიუბუე მოუყვია ჩვენი ჭეყნისათვის ბუნებას და მისივე შეწვევით ამ სიმდიდრის გამოყენებას შევისწავლიდით. ერთი სიტყვით, ვერ მოთვლის კაცი იმ სარგებლობას, რომელსაც ჩვენი უნივერსიტეტი მოგვითმანდა.

ჩვენი აზრით, ის ჩვენში მმართველობასაც და ქვეყანასაც უფრო მომეტებულ სარგებლობას მოუტანდა, ვიდრე რომელიმე ყაზანის, ხარკოვის და იქნება ზოგიერთი სხვა ქალაქების უნივერსიტეტები“.

ამგვარად, ქართველი წერილი ბურჟუაზიის მისწრაფებათა გამოშხატველი ორგანო „დროება“ ასაბუთებს უნივერსიტეტის გახსნის საჭიროებას იმით, რომ ის საზოგადო მოღვაწეებს დაზრდის — პატიოსნებისა და მოქალაქეობის თესლის მატარებელთ, გაუადვილებს მამებს შვილების აღზრდას, გადააქცევს ჩვენს ქვეყანას გონებრივი მოძრაობის მხარედ და ხელს შეუწყობს ჩვენში ვაჭრობის, მეურნეობისა და საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარებას.

„შესაძლებელია ჩვენში უნივერსიტეტის გახსნა თუ არა?“ — კითხულობს ავტორი. — „თუ კივეში, ყაზანში, ხარკოვში, ოდესაში შესაძლებელი იყო, ტფილისში რატომ არ შეიძლება?“. შემდეგ წერილის ავტორი განმარტავს, თუ რამდენ მასალას იპოვიან ჩვენში ბუნების გამოამცნობელი პროფესორები, ფილოლოგები და ლინგვისტები, ამიტომ მათი ტფილისში წამოუსვლელი შიში არ უნდა გვქონდეს. არც იმის შიში, რომ ნაკლები იქნება შემსვლელ სტუდენტთა რიცხ-

ვი, რადგან კავკასიის გიმნაზიები მრავალმა ახალგაზრდამ დაასრულა“. მარტო ქუთაისის გიმნაზია იმ წელს 45 კაცს გაუთავებია, რომელთაგან 25 რუსეთისა და უცხოეთში აპირებს გამგზავრებას და ტფილისის უნივერსიტეტში კი ყველანი შევიდოდნენო. „საჭიროა მხოლოდ უნივერსიტეტის გასახსნელად ღონისძიებათა მოაზრება, რომელიც კარგა ბლომადაა საქირო, განსაკუთრებით დასაწყისში“ — დაასკვნის ავტორი.

უმაღლესი სასწავლებლის გაბნისის საკითხისათვის ვრცელი წერილი მიუძღვნია ცნობილ ნწერალს, პუბლიცისტს და საზოგადო მოღვაწეს გიორგი წერეთელს. ის წერილის დასაწყისში აგვიწერს ჩვენი ქვეყნის დაკნინებას, სიღარიბეს. „მაშ რა გვეშველება, რა გვეჭირვება?“ — კითხულობს გიორგი წერეთელი. „ისეთი ცოდნის წყარო, რომ იმან ჩვენ ახალგაზრდობას თვალი აუხილოს, ეს დრო კარგად ვააცნოს და იმდენად გააეარჯიშოს იმისი გონება, რომ ყოველ ახალს დროს შეეთვისოს, არც ერთი ახალი მოთხოვნილება იმის გონების თვალს არ გამოეპაროს, ეს ყველაფერი შეუძლიან მოახდინოს ჩვენში უმაღლესმა სასწავლებელმა, რომელიც უნდა გაიხსნას ჩვენსავე ნიადაგზე, მაგრამ უმაღლესი სასწავლებელი ბევრნაირია. ჩვენ რომელი უფრო გამოგვადგება იმათში?

უმაღლეს სასწავლებლებში საბელგანთქმულნი არიან ინჟინრების აკადემია, ტენზოლოგიური ინსტიტუტი, მღურწეობის და ოჯახობის მასწავლებელი აკადემია და უნივერსიტეტი. ყოველს ამ სასწავლებელს აქვს თავისი დაუფასებელი თვისება, მაგრამ სამივე ზემოხსენებული სასწავლებლები განიროვნეიან უნივერსიტეტისაგან შინაგანი თვისებებით“. შენდევ ავტორი განმარტავს, თუ რას აძლევს თითოეული სპეციალური სასწავლებელი ახალგაზრდობას და განაგრძობს... „ისინი (სპეციალისტები) — მხოლოდ თავის განკერძოებულ საქმეს ჩანჩერებიან და სხვა საქმიანობა, საზოგადო საქმის უფრისგდება, ახალი მოთხოვნილებების, ახალი დროის გარჩევა, აუ ერთ საქმეში ვერ იხეიერებს, მეორეს ხელის მოკიდება არ შეუძლიათ. ამას გარდა იმით უნდა ჰქონდეთ შექველად კაპიტალი. უამისოდ ისინი ქვეყნის გამოუსადეგარნი ხდებიან და სადაც ფაბრიკები და ზავოდები ბევრი იქნება იქ ვასწვევენ სამუშაოდ. მაშასადამე, თუ ჩვენში ფეხი ვერ მოაკიდეს, საზღვარს გარეთ წავლენ. უნივერსიტეტი კი სულ სხვა რიგზე ზრდის ახალგაზრდობას... უნივერსიტეტის მოწაფე არაფერს მეცნიერებაში თავით ფეხებამდის არ არის ჩაფლული, მაგრამ ყოველს ნეცნიერებას, ყოველს საზოგადო და კერძო საქმეს ზევიდან დაძყურებს, რასაც უნდა მოჰკიდებს ხელს, ყველას ნოკლე ხანში იგებს და ყველაფერში ოსტატი ხდება... ევროპაში მაგალითებით დამტკიცებულია, რომ პირველი კაცები ყოველ ხელობაში და მეცნიერებაში სულ უნივერსიტეტში ყოფილან და არიან.

ამას გარდა უნივერსიტეტი ზრდის ისეთს ახალგაზრდებს, რომელსაც სისხლში აქვთ გამჯდარი საზოგადოების სიკეთის წაღილი. ის ჩვეულებრივის გონების სიფხიზლით აღვენებს საზოგადო საქმეებს თვალს და სადაც გასაჭირია, იქ ეტანება.

რომელს ქალაქშიც უნივერსიტეტია, ის ქალაქი ხდება ყოველ საქმეში დაწინაურებული, იმის მცხოვრებლებს ემატებათ ცოდნა და გონების სიმკვირცხლე, პატიოსნური მოქმედება მრავლდება, ზნე მაღლდება“.

გ. წერეთლის აზრით უნივერსიტეტი ხელს შეუწყობს საშუალო სასწავლებლების გამრავლებას და მათი ხარისხის ამაღლებას.

„მოკლედ ვთქვათ, — განაგრძობს ავტორი, — უნივერსიტეტი ამრავლებს განათლების წყაროებს მხარეში და თვითონ ამ წყაროებსაც თანდათან აღშფოთბესებს. თავისთავად უნივერსიტეტი ზრდის მოხერხებულს, მშრომელს და ახალ მოთხოვნილებების ნათლად მსჭვრეტელს თაობას, პოლოს ამრავლებს მეცნიერებაში და ბევრნაირ ხელობაში განვითარებულს კაცებს, სპეციალისტებს. ყოველივე ამ თვისებების გამო, ჩვენს გაქირებულ მღვდმარეობას თუ რამე უშველის, ისევე უნივერსიტეტი“.

გ. წერეთლის ეს ვრცელი წერილი მოთავსებულია ქურნალ „კრებული“-ს მეხუთე წიგნში. ცენზურის მიერ ნებადართულია დასაბეჭდად 1871 წლის 25 სექტემბერს და უნდა ვიფიქროთ, დაწერილია მეფისათვის განზრახულ თხოვნასთან დაკავშირებით. ამ წერილშიც, რომელიც საგრძნობლად არის დამაბინჯებული ცენზორის მიერ, თითქმის იმგვარივე აზრია გამოთქმული უნივერსიტეტის შესახებ, როგორც „დროების“ ზემომოყვანილ სარედაქციო წერილში. გ. წერეთლის აზრით უნივერსიტეტი იძლევა განვითარებულ ადამიანებს; საზოგადო მოღვაწეებს, და ქვეყანას, სადაც არ არის კაპიტალი, არ არის მრეწველობა, ქარხნები, წარმოება, ესაჭიროება არა ვიწრო სპეციალისტები, არამედ ზოგადად განათლებული პირები. სპეციალისტი, გ. წერეთლის აზრით, უსუსურია წარმოების ვარგზე, უნივერსანტი თვითონ ქმნის შესაფერ პირობებს. ამიტომ ჩვენი ქვეყანა, გ. წერეთლის აზრით, უნივერსიტეტმა უნდა იხსნას.

როგორც ხსანს, ტფილისში უმაღლესი სასწავლებლის დაარსების მოსურნენი ცდილობდნენ ამ საკითხისათვის პოპულარიზაცია ეყოთ არა მარტო საქართველოში, არამედ რუსეთშიც. „დროების“ 1871 წლის 15 ოქტომბრის (№ 4) ნომერში წერილია დაბეჭდილი: „ერთს რუსულ გაზეთში („Всемирная иллюстрация“ № 139) ტფილისიდან გაგზავნილი უფ. მ-ის შემდეგი კორესპონდენციაა დაბეჭდილი: „მთელი აქაური საზოგადოების ყურადღება ახლა ხელმწიფის მობრძანებაზეა მიქცეული. ტფილისის აზნაურობას სურს სათხოვრები წარუდგინოს ხელმწიფე იმპერატორს. სხვათა შორის აზნაურობას აქვს განზრახვა ტფილისში უმაღლესი სასწავლებლის გახსნა საზოგადოების რადგან ეს განზრახვა საიდუმლოებას არ შეადგენს, ამიტომ ამ საქმის თაობაზე ჩვენ ორიოდ სიტყვის თქმა გვინდა.“

1839 წელს საქართველოს მთავარმართებელი გოლოვინი ხელმწიფე იმპერატორის წინ შუამდგომლობდა ტფილისში ისეთი უმაღლესი სასწავლებლის გახსნას, რომელიც უნივერსიტეტის მავიერობას შესძლებდა“. მაგრამ მაშინ, ამ შუამდგომლობიდან არაფერი არ გამოვიდა, რადგან ტფილისში უმაღლესი სასწავლებლის გახსნა უდროოდ დაინახეს. შემდეგ, თავ. ბარიატინსკის დროს 1857 წელს ლაპარაკობდნენ ლიცეის გახსნაზე ტფილისში. ჩვენ ვიცით, რომ შტატიც და წესდებაც მომავალი ლიცეისა მაშინდელ კავკასიის სამოსწავლო ოლქის მზრუნველისაგან შედგენილი იყო. საქმის მსვლელობიდან ჩანდა, რომ ლიცეის გახსნას არაფერი დაბრკოლება არ ექნებოდა; მაგრამ საუბედუროდ, აქ ერთი ისეთი რამ გაერია, რომელშიც ჩაშალა ეს კეთილი საქმე: ლიცეისთან ისეთი განყოფილების გაპართვა მოინდომეს, სადაც სამხედრო მეცნიერება და ვარჯი-

შობაც უნდა ესწავლათ. სამხედრო უწყებამ გამოაცხადა, რომ ლიცეიში ამის-
თანა განყოფილების გამართვა სრულიად უსარგებლო იქნებაო. ლიცეის პროექ-
ტმა პეტერბურგში მაინც ნიაღვრია და რამდენიმე წლის შემდეგ იქ შეჩერდა.

1861 წელს, როცა ხელმწიფე იმპერატორი ქუთაისში ბრძანდებოდა, ქარ-
თველ თავადაზნაურობამ მიართვა იმას თხოვნა, რომ „ჩვენი შეიღებოსათვის
კავკასიაში უმაღლესი სახელმწიფო სასწავლებელი გავიხსენი და მანამ რიშე-
ლიეს ლიცეიაში ოდესაში, 12 ახნაურიწვილი გავზავნეთ სწავლის მისაღებადო“. შემდეგ წერილის ავტორი ამტკიცებს — „დროა კავკასიაში უნივერსიტეტი გაიხსნას,
რადგან მას მსმენელთა საკმაო კონტინგენტი ეყოლება“-ო.

1871 წლის შემდეგაც ტფილისის პრესაში კანტიკუნტად გაისმოდა ხოლმე
ხმა უნივერსიტეტის დაარსების საჭიროების შესახებ. ზოგი ადგილობრივი დიდი-
რუსი მოხელეც იზიარებდა ახლს უნივერსიტეტის გახსნის შესახებ. მაგ. 1874
წლის 26 ივლისის „დროების“ ნომერში დაბეჭდილია სკალკოვსკის წერილი (აღ. აპ.
სკალკოვსკი ქუთაისის ოლქის სასამართლოს წევრი ყოფილა): „ხემი მყოფობის
დროს ტფილისში, მე ხშირად გამიგონია სურვილი, რომ იქ ერთი უნივერსიტეტი
დაარსდეს. მსგავსი სურვილი, უნდა აღვიაროთ, სრულიად კანონიერია... ტფი-
ლისში უნივერსიტეტის დაარსება აქამდის სხვადასხვა უსაფუძვლო მოსაზრების
გამო იყო შეჩერებული, მაგრამ უეჭველია, რომ რუსის უნივერსიტეტი საუკე-
თესო საშუალება იქნებოდა აქაური ხალხის გახარუსებლად და ჩვენთან ამ
ქვეყნის შესაკავშირებლად“. შემდეგ სკალკოვსკის მოყავს სხვა მოტივებიც
უნივერსიტეტის გახსნის სასარგებლოდ. საინტერესოა, რომ „დროების“ იმავე
ნომერში, იმ პერიოდში ცნობილი პუბლიცისტის მეველე-ს¹ მოწინავეა მოთავ-
სებული განათლებისა და უნივერსიტეტის შესახებ, გამოწვეული სკალკოვსკის წე-
რილით და ერთი სიტყვითაც არ უსაყვედურებს სკალკოვსკის გარუსების პოლი-
ტიკით უნივერსიტეტის გახსნის დასაბუთებას.

უნივერსიტეტის დაარსების საკითხი უკუზადდებოდ არ დაუტოვებია ნიკო
ნიკოლაძესაც, რომელმაც თავის გაზეთში „*Отецъ*“-ში (1878 წლის 23 მარ-
ტის ნომერში) მოწინავე უძღვნა.

„საშუალო სასწავლებლები გადატვირთულია ახალგაზრდობით — ამბობს მო-
წინავე — დასრულების შემდეგ მცირეოდენი მიდის რუსეთში. მაგრამ იქ სილარი-
ბისა და მკაცრი ჰავისაგან ქლექდება, იღუპება. გიმნაზიაც 8—10 წლის განმავ-
ლობაში ლათინური ენითა და მათემატიკით უტენის ტენის ახალგაზრდას, რომ-
ლისაგანაც ცხოვრება ამ ცოდნას არ მოითხოვს, სხვა კი, შესაფერით ის შეი-
არადებული არ არის. ტფილისის უნივერსიტეტი კი მათ ამ უბედურობისაგან
იხსნიდა.

შემდეგ ავტორი ეხება საკითხის ისტორიას, განსაკუთრებით თავადაზნა-
ურების ადრესს ნეფისადმი 1871 წელს. თუმცა, სამწუხაროთ, სამოქალაქო უწყე-
ბის მაშინდელი ხელმძღვანელი ჩვენში, ბარ. აღ. ნიკოლაი (ლიცეუმის პროექტის
ავტორი 1857 წ.) არ ურჩევდა თავადაზნაურობას მეფისათვის უმაღლესი სასწავ-
ლებლის გახსნის თხოვნას, საკითხის ნაადრევი ხასიათის გამო, ამის მიუხედავად

¹ მეველე — მიქელაძე

თავადაზნაურთა საგანგებო კრებამ მისართმევ ადრესში ეს საკითხიც შეიტანა. ამ ადრესს არ ჩაუვლია უწედეგოდ—განაგრძობს მოწინავეს ავტორი—და ეხლა მაღალ წრეებში აზრი უნივერსიტეტის შესახებ ახალი კი არ არის, არამედ ცნობილი, მოსაზრებული და საფუძვლიანია.

თავადაზნაურობასა და ქალაქის თვითმართველობას, მიუხედავით მათი ნიუთიერი სიფიწროვისა, მართებთ სათანადო ნაბიჯების გადადგმა უნივერსიტეტისათვის მატერიალური ბაზის შესაქმნელად, რომელთაც კერძო პირებიც მიბაძავენო.

გაზ. „კავკაზი“ წინააღმდეგი იყო ტფილისში უნივერსიტეტის გახსნისა, რადგან მას, გაზეთის აზრით, იგივე ბედი ეწვევა, რაც ნოეოროსიის უნივერსიტეტს, სადაც მხოლოდ 350 კაცი სწავლობს, თითო სტუდენტი კი სახელმწიფოს წლიურად 590 მანეთი უჯდებაო.

საშუალო სასწავლებლებში კურსდამთავრებულთა სიმცირე—გაზეთის აზრით—არ იძლევა უნივერსიტეტის გახსნის შესაძლებლობას, რადგან მას საკმაო კონტინგენტი არ ეყოლება. 1879 წლის სამოსწავლო ოლქის ანგარიშიდან სჩანს, რომ საშუალო სასწავლებელში კურსდამთავრებულთა შორის რუსი არის 42% სომეხი—33% ქართველი მხოლოდ—4%, რაც აიხსნება ქართველი მოსახლეობის სიღარიბით და შეუძლებლობით, დაასრულებინონ ბავშვებს საშუალო სასწავლებელი.

გაზეთის აზრით მთავრობას კავკასიაში სჭირდება ადგილობრივი ენების მცოდნე მოხელეები, რისთვისაც მართლმსაჯულების სასწავლებლის ან მხოლოდ იურიდიული ფაკულტეტის დაარსება უფრო ხელსაყრელი და მიზანშეწონილი იქნება ნიუთიერადაც, ვიდრე უნივერსიტეტისა, რომელიც ცარიელი დაარჩება. ჯერ საშუალო და დაწყებითი სასწავლებლები უნდა მოვამრავლოთ და უნივერსიტეტზე შემდეგ ვრეკირით—ასეთია „კავკაზის“ შეხედულება ამ საკითხის შესახებ, რომელიც მე-80 წლებში აქტუალური შეიქმნა. (იხ. გაზ. „კავკაზ“ 1879 წ. № 247, 13 ნოემბერი).

ამრიგად, ჩვენ შეგვიძლია დაეასკვნათ: 1) სა მოცდაათიანი წლების მანძილზე (1871-1879) უმაღლესი სასწავლებლის დაარსების საჭიროებას გრძობდა ქართველი მოწინავე თავადაზნაურობა და წვრილბურჟუაზიული ინტელიგენცია, 2) მედგრად და გაბედულად ეს საკითხი არც ერთსა და არც მეორეს არ დაუყენებია და არც საკმაო პროპაგანდა უწარმოებიათ საკითხის პოპულარიზაციისათვის, 3) მთავრობის წრეები და მისი აზრების გამომხატველი პრესა უმაღლესი სასწავლებლის გახსნის წინააღმდეგი იყო, 4) სადაოდ და საკამათით არ არის გამხდარი საკითხი, თუ როგორი უმაღლესი სასწავლებელია ჩვენთვის საჭირო—უნივერსიტეტი თუ რომელიმე სპეციალური სასწავლებელი, ყველანი უნივერსიტეტს აკუთვნებენ უპირატესობას.

როგორც ზემოდ აღვნიშნეთ, ტფილისში უნივერსიტეტის დაარსების მოთხოვნას საზოგადოებრივი ორგანიზაციები რაიმე მნიშვნელოვან და შეფხის მთავრობისათვის სასიხარულო დღეებს უკავშირებდნენ.

1880 წლის 19 თებერვალს სრულდებოდა 25 წლის თავი ალექსანდრე II მეფობისა. ტფილისის პრესაში და სხვადასხვა ორგანიზაციებში გაცხოველდა აზ-

რომ გაცულა-გამოცულა უმაღლესი სასწავლებლის შესახებ და დაიბადი აზრი ამ დღის იოსანიშნავად ერთხოვთ მეფისათვის ტფილისში უნივერსიტეტის დაარსება. „დროების“ კორესპონდენტი ს. ასკანელი იწერება მოსკოვიდან: „... მე დარწმუნებული ვარ, რომ ჩვენი თავადაზნაურობა ისარგებლებს ამ შემთხვევით, წაბაძავს ვორონეჟის თავად-აზნაურობას და იშუამდგომლებს უმაღლეს მთაერობასთან. ერთის ხმით, როგორც აპერეთის, ისე იმერეთის თავად-აზნაურობა, რომ ტფილისში ამ დღის სახსოვრად დაწესდეს უნივერსიტეტი. უმაღლეს მთაერობას ისე ჰყავს ჩაბარებული საქართველო მის მეფისაგან, რომ ხელმწიფე იმპერატორი ამ შუამდგომლობას არ დააგდებს უყურადღებოდ და დაგვასაჩუქრებს ამდენი რეფორმების დასავგირგინებლად უნივერსიტეტით...“

ამასთანავე უნდა ვთქვა, რომ ეს თხოვნა იყო ერთად-ერთი, რადგანაც ამ დროებით ჩვენი საზოგადოება ვერაფერს ამის უკეთეს ვერ სთხოვს მის იმპერატორობითის უდიდებულესობას“ (იხ. „დროება“ 1880 წ. № 2).

ტფილისში უნივერსიტეტის გახსნას თანაუგრძნობდენ სახელმწიფო დაწესებულებათა მაღალი მოხელენიც. 1880 წელს 12 იანვარს სტუდენტთა ბანკეტზე სახელმწიფო ბანკის მმართველი ე. ი. კაიდანოვი სიტყვაში მიუთითებდა ციმბირის მკვიდრთა მავალბებზე, რომელნიც გრძნობდენ, რომ ციმბირის მომავალი უნივერსიტეტზე და მოკიდებული, რომ სანამ შათ არ ექნებათ უნივერსიტეტი, მათი ბედისა და საქმეების გამგენი იქნებიან არა ამ მხარის მკოდნენი და მოყვარულნი, არამედ მოსულნი, მასზე როგორც ერთაზე მაცქერალნი.

ციმბირის უნივერსიტეტი იხსნება, რადგან მის უდიდეს მნიშვნელობაში დარწმუნებულმა ციმბირელებმა ხელი იიღეს მისი გახსნის ინიციატივა და უხვი შემოწირულებით საფუძველი ჩაუყარეს მას. შემდეგ კაიდანოვი გამოსთქვა მს. საერთო სურვილს კავკასიის უნივერსიტეტის ხილვის შესახებ. (იხ. „კავკასი“ 1880 წ. 15 იანვარი).

1878-80 წლებში ტფილისში უმაღლესი სასწავლებლის დაარსების საკითხი იმდენად პოპულარული ყოფილა, რომ მის შესახებ ლაპარაკობდენ როგორც დღიურ მიმდინარე საკითხზე, კამათობდენ პრესაში, მსჯელობდენ საზოგადოებრივი ორგანიზაციები და მას თანაგრძნობთ ეკიდებოდენ არა მარტო ცალკეული წევრები ადგილობრივ მაღალი სანოენიკებისა, არანედ კავკასიის სა-მოსწავლო ოლქის მზრუნველი შემდეგში ცნობილი შავრაზმელი კ. პ. იანოვსკიც კი, რომელიც თავის წლიურ საანგარიშო მოხსენებაში ოლქში ვანათლების მდგომარეობის გაუმჯობესების შესახებ საჭიროდ აღიარებდა ტფილისში უმაღლესი სასწავლებლის დაარსებას.

„მოწაფეები, რომელნიც წარმატებით ამთავრებენ რეალურ სასწავლებლებს — სწერს იანოვსკი თავის მოხსენებაში — მიემზავრებიან პეტერბურგს და გამოცდების ჩაბარების შემდეგ უფლება აქვთ უმაღლეს სპეციალურ სასწავლებლებში შესვლისა, მაგრამ ეკანსიების სიმკირის გამო ხშირად სასწავლებლის გარეშე რჩებიან. ბევრი მათგანი სატახტო ქალაქში რჩება უსაქმოდ ხანგრძლივად და ხშირად ხდება არა თუ უსარგებლონი, არამედ მავნე წევრები საზოგადოებისა.“

„Самым лучшим исходом из такого затруднения было бы учреждение высшего специального училища на Кавказе, с отделениями техниче-

ским, агрономическим и горным. Учреждение такого заведения не только было бы благотельно для молодых людей, оканчивающих курс в средних учебных заведениях края, удержав их на родине и сохранив их здоровье, которое нередко страдает при перемене ими жаркого климата на холодный и сырой, но такое учреждение было бы в высшей степени благотельно и для края и даже для государства: оно оживило бы первый, посредством привлечения сюда молодых сил из России, оказало бы действительное содействие к распространению и улучшению в крае технической, агрономической и горной промышленности и повело бы к открытию в стране таких богатств, которые послужили бы в пользу целому государству. В особенности же горный был бы не только полезным (без всякого сравнения с Петербургом), но даже необходимым для Кавказа, где сама природа указывает на естественное положение здесь этого высшего училища. Не менее естественно было бы на Кавказе и положение факультета восточных языков, факультета, который существует в Петербурге при самом незначительном числе слушателей. Здесь же так много языков и наречий, из числа которых происхождение некоторых остается загадкой для науки, что изучение их на месте в непродолжительном времени принесло бы несомненную пользу истории этнографии и языкознанию».

(იბ. „Отчет попечителя Кавказск уч. округа о состоянии учебных заведений за 1878 г. ст. 168-169).

ჩვენ თითქმის მთლიანად ამოვწერეთ ანგარიშის იმ თავიდან, რომელიც შეეხება კავკასიაში სწავლა-აღზრდის გაუმჯობესების ზომებს, მზრუნველის ახრი უმაღლესი სასწავლებლის დაარსების შესახებ. ეს ანგარიში იწერებოდა მეფის მოადგილისათვის და გამოსაქვეყნებლად. ანგარიშზე 1879 წლის 24 აგვისტოს თარიღით მეფის ნაცვალს, დიდ მთავარს მიხეილს წაუწერია: „Благодарю г. Попечителя за его столь интересный и полезный труд. Желаю, чтобы всем его полезным предположениям дан был ход по мере открытия денежных средств“.

კავკასიის სამოსწავლო ოლქის მზრუნველმა კ. პ. იანოვსკიმ დასაწყისში ბერს აღუძრა იმედი ქართულ მოწინავე საზოგადოებაში. „იგერია“ მის შესახებ სწერდა: „... განათლებას საზოგადოდ და ბაღის განათლებას კერძოდ კარგს მომავალს უქადის მიღრეკილება და მიმართულება მისი, ვინც ახლად დანიშნული იქნა კავკასიის სამოსწავლო ოლქის მეთაურად და მზრუნველად“... (იბ. „იგერია“ 1879 წ. № 1, გვ. 152, წერილი ი. ქავევამეს უნდა ეკუთვნოდეს). მალე ეს მოხელე შავი რეაქციის ერთერთი ბურჯი გახდა ჩვენში და სწორედ ის ყველაზე უარყოფითად უყურებდა ტფილისში უმაღლესი სასწავლებლის გახსნას.

როგორც დავინახეთ ტფილისში უმაღლესი სასწავლებლის დაარსებას აღფრთოვანებით ხედებოდა საზოგადოება, მის საქროებას ცნობდა კავკასიის უმაღლესი მთავრობა, სასწავლებლის შესახებ მსჯელობდნენ, წერილებს ათავსებდნენ რუსეთისა და ტფილისის გაზეთებში. ამისთან დაკავშირებით ტფილისის ქალა-

ქის თვითმართველობამაც სცადა, უნივერსიტეტის ნივთიერი საფუძვლის შესაქმნელად პირველი ნაბიჯის გადადგმა.

არ შეგვიძლია არ აღვნიშნოთ ცნობილი ქართველი პედაგოგისა და საზოგადო მოღვაწის იაკობ გოგებაშვილის აზრი უნივერსიტეტის დაარსების შესახებ, რომელიც მან გამოთქვა გაზეთ „დროების“ 1880 წლის 22 იანვრის ნომერში ი. სიმონიძის-ფსევდონიმით — „შხათა ვართ?“.

„უკანასკნელ დროში ხშირად იმართება საუბარი და სჯა შესახებ უშვილესი სასწავლებლის გახსნისა ჩვენს ქვეყანაში. ქადაგობს მწერლობა და აღვიარებს შთაერობა.

რუსეთის გაზეთებმა არა ერთხელ აღძრეს ეს საკითხი. ჩვენში ხომ არც ერთი ორგანო, არც ერთი გაზეთი არ დარჩა, რომ არ გამოეთქვა თავისი მოსაზრება, თავისი საბუთები უნივერსიტეტის გამართვის საკითხებზე.

„ტფილისის მოამბე“, „ობზორი“, „კავკაზი“ და სომხის გაზეთები ერთმანზე ამტკიცებენ, რომ უშვილესი სასწავლებლის დაფუძნებას კავკასიაში ერთნაირად ითხოვენ როგორც სახელმწიფო ინტერესები, ისე საზოგადოებრივია... მზრუნველი კავკასიის სასწავლო ოკრუგისა... იანოვსკი წარსული წლის ანგარიშში პირდაპირ აღიარებს, რომ მას უშვილესი სასწავლებლის დაარსება ჩვენში აბლო ნომეაღლში მიაჩნია ფრიად სასარგელო საქმედ, როგორც ჩვენი მხრისათვის, ისე საზოგადოდ რუსეთისათვის.

როცა ზამთრის გასულს გესმის ჭკუჭიკი არა ერთი, მერცხლისა, არამედ მთელი გუნდისა, მაშინ დარწმუნებული ხარ, რომ საიმურო გაზაფხული კარზე გყავს მოდგომილი. საზოგადო საქმეებშიც ასე გახლავით. თუ თითქმის ყოველი უწყებიდან, ყოველი ბანაკიდან და ყოველი სალიტერატურო ორგანოდან გესმის ერთი და იგივე მოთხოვნა, ერთი და იგივე სურვილი, ღონდა იცოდე, რომ ეს სურვილი მალე ასრულდება, მოთხოვნა მალე ელირსება დაკმაყოფილება.

აზრი კავკასიის უნივერსიტეტზე ღრმად იდგამს ფესვებს, ვრცელდება, მწიფდება. მისი სისრულეში მოყვანა, მისი განხორციელება უქველად მოხდება ამ რამდენიმე წლის განმავლობაში“. შემდეგ ავტორი კითხულობს: „ამ გონებითი მნათობის სხივები ჩვენს ნოვუფინება, თუ ისე ჩრდილში დაგვარჩენს და მისი შუქი აამაღლებს მართო ჩვენ იღბლიან მეზობლებს?“ ავტორის უინელობა იმითაა განოწვეული, რომ საზოგადო სასწავლებლებ დასრულებულთა შორის ქართველი მხოლოდ 1⁰/₁₀-ია. ტფილისის უნივერსიტეტში ქართველობა უნნიშვნელო იქნებაო — სწუხს ავტორი.

ეს ამონაწერი იაკობ გოგებაშვილის წერილიდან იმიტომ კი არ მოვიყვანეთ, რომ ავტორის მოსაზრება ქართველი საუნივერსიტეტო კონტინგენტის სიმცირე საკმაო საბუთი ყოფილიყო უნივერსიტეტზე უარის სათქმელად. როგორც ზემოდ დავინახეთ ტფილისში უნივერსიტეტის დაარსებას საზოგადოდ კონტინგენტის სიმცირის გამო არ სცნობდა საჭიროდ გაბ. „კავკაზი“, მთაერობის ოფიციაში კავკასიაში, რაზედაც სამართლიანად უბაღსებდენ სხვა გაზეთებში, რომ უშვილესი სასწავლებელი წაახალისებს და სტიმულს მისცემს ღარიბ მშობლებსაც კი დაასრულებინონ შვილებს საშუალო სასწავლებლებიო.

ეს წერილი საყურადღებოა იმით, რომ მასში გამოსყვივის ქართველი ინტელიგენციის ერთი ჯგუფის ნაციონალისტურ-შოვინისტური სულისკვეთება ჯერ მხოლოდ განზრახულ უნივერსიტეტის საკითხში, რომელიც შემდეგში დიდი დავისა და ბრძოლის საგნად გადაიქცა ტფილისში მოსახლე ქართველებისა და სომხების გაბატონებულ კლასებსა და მათ ინტელიგენციას შორის.

მეორე მხრით, ეს წერილი, დაკვირვებული და გამოცდილი საზოგადო მოღვაწის მიერ დაწერილი, ცოცხალი საბუთია იმისა, თუ რამდენად ყოფილა შეთანხმებულ წლების დასაწყისში ქართველი საზოგადოება დარწმუნებული დღედღეზე უმაღლესი სასწავლებლის გახსნაში—საკითხი, რომელსაც დადებითად გადაჭრა მხოლოდ ოცდათხუთმეტი წლის შემდეგ ელირსა.

* * *

1880 წლის 19 თებერვალს იმპერატორ ალექსანდრე II მეფობის ოცდახუთი წლის თავი უსრულდებოდა, და ოფიციალური დაწესებულებანი იუბილესათვის ემზადებოდნენ. 1879 წლის 12 ნოემბრის სხდომაზე ტფილისის თვითმართველობამ ქალაქის თავის მატინოვის წინადადებით გამოაყო კომისია (თავმჯდომარე მატინოვი, წევრები: სტატნოვსკი, კორლანოვი, პიტოვევი, ზალცმანი და გამბაროვი), რომელსაც დაავალა შეემუშაებინა წინადადებანი იუბილეს აღსანიშნავად.

1880 წლის 16 თებერვლის სხდომაზე ქალაქის საბჭომ მოისმინა კომისიის მოხსენება:

1. მერსთვის მეფეს უქვეშევრდომილესი ადრესი ნისი მეფობის 25 წლის-თავის აღსანიშნავად.

2. დაარსდეს ერთი ქალთა პროფესიონალური სკოლა.

3. დადგენილ იქნეს, თუ ტფილისში უნივერსიტეტი ან ტექნოლოგიური ინსტიტუტი დაარსდება, ქალაქი მას უთმობს შენობისათვის საჭირო მიწის ნაკვეთს და თავის მხრით შენობის ასაგებად იძლევა ასი ათას მანეთს ვერცხლით და სხვ.

კომისიის წინადადების მესამე მუხლში გამოიწვია მეტად საინტერესო დავა. ამ მუხლის გარშემო ატეხილი კამათი შეიძლება შემდეგი საკითხების გარშემო დაეაჯგუფოდ:

1. არის თუ არა ტფილისში ნიადაგი უმაღლესი სასწავლებლის გასახსნელად?

2. მოხსენებული იქნას თუ არა ადრესში უმაღლესი სასწავლებლის გახსნის საჭიროება, ან როგორი რედაქციით?

3. კატეგორიული იყოს შეწირულება, თუ პირობითი (თუ გაიხსნება).

4. როგორი ტიპის უმაღლესი სასწავლებელი გაიხსნას?

5. ტფილისის რომელ რაიონში დაეთმოს მას მიწის ნაკვეთი?

თუმცა სუსტად, ნაგრამ ხმოსანთა შორის მაინც გაიხსნა ხმა უმაღლესი სასწავლებლის გახსნის წინააღმდეგ. რომ ტფილისში უნივერსიტეტი გაიხსნას, ამისათვის წინასწარ ნიადაგის მომზადება საჭირო. ჯერ ქალაქი ღარიბია, მასა უვიცია, რაიმე გარკვეულ უნდა მოველოდეთ. ხშირად უნივერსიტეტიდან დაბრუნებული ახალგაზრდობა, რომელიც ყვავილი და იმედი უნდა იყოს საზოგადოებას.

დომბისა, ყალბ მიმართულებას ღებულობს გარემოს გაელენით. (იგულისხმება სტუდენტების მონაწილეობა რევოლუციურ მოძრაობაში — ტ. ხ.). ყველაზე უწინარეს მასის განვითარებაა საჭირო, მასში ვნების გაღვიძება კეთილშობილ შრომისადმი. უნივერსიტეტი უღონოა, როდესაც მასა უფიცია. ყველა ქალაქში, სადაც ხალხის კეთილდღეობა დაბალია, შემოწირულება გროვდება ტექნიკური განათლების გასაერყელებლად.

ხმოსანი (ელიმირხოვი) წინადადებას იძლევა გაიხსნას ისეთი 'სასწავლებელი მეცნიერული და გამოყენებით ხასიათისა, რომელშიც სახელოსნო სასწავლებლის კურსდამსრულებულს შეეძლება შესვლა.

ხმოსანთა ერთი ნაწილი (მცირე) აღიარებდა, რომ საჭიროა ფული გადადებული იქნას ყოველგვარი პირობის გარეშე, ამიტომ საჭიროა დადგენილება ეხლავე იქნას გამოტანილი. თუ საკითხი არასოდეს არ აღიძრება, უნივერსიტეტიც ტფილისში არასოდეს არ გვეწნება. აქციალებელია იცოდეს მთავრობამ, რომ საზოგადოება გრძნობს უნივერსიტეტის გახსნის საჭიროებას (სტატკოვსკი, გამბაროვი).

„Заявление думы будет иметь громадное политическое значение на всю Россию и принципиальное решение вопроса важнее наличных денег“ — აცხადებს ხმოსანი ნ. ნიკოლაძე.

ხმოსნებს წინადადებათა შემდეგი რედაქციები შემოაქვთ:

„В надежде скорого открытия в Тифлисе университета, так существенно необходимого для нашего города и для всего Кавказа ассигновать.....“

„Сознавая необходимость открытия в Тифлисе высшего учебного заведения, дума постановила: в видах оказания правительству содействия к скорейшему открытию здесь университета или технического института, ассигновать.....“

....В виду доклада попечителя Кавказского учебного Округа о необходимости основания высшего учеб. заведения.....“

ნ. ნიკოლაძე აღნიშნავდა, რომ შტრუნველის განზრახვის შესახებ მხოლოდ ხმა იყო გაზტოში, და თუ საბჭო მის შესახებ მოიხსენიებს თავის დადგენილებაში, ამით ის დაუკარგავს ყოველგვარ აზრს თავის ინიციატივას. გარდა ამისა, შტრუნველი თავის მოხსენებაში მხოლოდ ტენოლოგიურ ინსტიტუტზე ლაპარაკობდა, რომელსაც კავკასიისათვის მეორე ხარისხოვანი მნიშვნელობა აქვს. ასეთი სასწავლებელი თავისთავად ვაჩნდება, როდესაც მისი საჭიროება დაიბადება, ახლა კი საზოგადოება გრძნობს უმაღლეს საერთო განათლების სასწავლებლის ე. ი. უნივერსიტეტის საჭიროებას.

როგორც აქ მოყვანილი კმათიდან სჩანს და ქვემოთ მესამე მუხლის მიღებული რედაქციიდან დავინახავთ, ტფილისის ხმოსანთა საბჭომ ვერც ის გაბედა, რომ უნივერსიტეტის დაარსება ეთხოვა იდრესში შეფისათვის და ვერც იწინდნი გამბედაობა გამოიჩინა, რომ ყოველგვარი პირობის გარეშე, კატეგორიულად აღნიშნა განსაზღვრული თანხის გადადება ტფილისის მომავალი უნივერსიტეტისათვის.

ქალაქის თვითმმართველობის აღნიშნულ სხდომაზე დიდი კამათი გაიმართა უმაღლესი სასწავლებლის ტიპის შესახებ. ტექნოლოგიური ინსტიტუტის მოწინააღმდეგენი ასაბუთებდნენ ამ ტიპის სასწავლებლის ჩვენი ქვეყნისათვის გამოუყენებლობას. რუსეთში არსებული ტექნოლოგიური ინსტიტუტები ორი განყოფილებისაგან შედგება—მექანიური და ქიმიური, ამბობდა ეს ჯგუფი, მექანიურ კურსდამთავრებულნი რკინისგზის სამსახურში შედიან, ქიმიკოსები კი—ფაბრიკა-ქარხნებში: ასეთი კი ჩვენ არ მოგვეპოება. ამიტომ ტექნოლოგიური ინსტიტუტის საჭიროება ჩვენში არ არის. ჩვენთვის საჭიროა უნივერსიტეტი, როგორც წყარო ზოგადი განათლებისა. უნივერსიტეტი არა მარტო ამადლეებს ტფილისის ზნეობრივად, არამედ გაამდიდრებს მას მრავალი ახალგაზრდის მოზიდვით (გვანგულოვი).

ტექნოლოგიური ინსტიტუტის მომხრენი ასაბუთებდნენ, რომ რეალურ სასწავლებლის კურსდამთავრებულთ დახვლი აქვთ გზა უნივერსიტეტში. ამიტომ სასურველია ტექნოლოგიური ინსტიტუტი ან პოლიტექნიკური სასწავლებელი. გარდა ამისა ახლა შენდება ბაქოს რკინისგზა, რასაც შედეგად მოყვება ნავთის საქმის განვითარება. ზალე დაიწყება ტყიბულის რკინისგზის მშენებლობა, რაც განვითარებს ქვანახშირის მრეწველობას და მისთან დაკავშირებულ რკინის წარმოებას (შებუთოვი).

ნ. ნიკოლაძე იგონებს ჩვენს მიერ ზემოდ მოყვანილ სტუდენტთა ბანკეტზე კიდანოვის მიერ წარმოთქმულ სიტყვის ციმბირის უნივერსიტეტის შესახებ, მხარს უჭერს უნივერსიტეტს, რადგან მხოლოდ ის მოგვეცემს კონტინგენტს საზოგადო და სახელმწიფო სამსახურისათვის, ტექნოლოგიური ინსტიტუტი კი მოვა თავისთავად, როდესაც ჩვენში მრეწველობა განვითარდება. არ უნდა დავივიწყოთ, ამბობს ნიკოლაძე, რომ ადამიანი ყოველთვის ადამიანია; ადამიანის ბუნება კი აშკარაია: როდესაც ითხოვს, მეტი უნდა მოითხოვოს, რომ ნაკლები მაინც მიიღოს. მოგვეცემენ ტექნოლოგიურ ინსტიტუტს—ისიც კარგია... საბჭომ კი განოსთქვას საზოგადოების ნამდვილი სურვილი.

უნივერსიტეტს ხმა მისცა ოცდახუთმა ხმოსანმა, რვა კი მოწინააღმდეგე იყო. ამრიგად, ნესანე მუხლი მიღებული იქნა შემდეგი რედაქციით.

„ტფილისში უნივერსიტეტის გახსნის შემთხვევაში, ქალაქი უთმობს მას საჭირო მიწის ნაკვეთს და აძლევს შენობის ასაგებად 100.000 მანეთს (იხ. ქალაქის საბჭოს 1880 წლის „მოხსენებები“).

როგორც ზემოდმოყვანილ მასალებიდან და კამათიდან სჩანს მე-80 წლებში არა მარტო ქართველი თავადაზნაურული, ბურჟუაზიული და წვრილ-ბურჟუაზიული ინტელიგენცია, არამედ სომხის სავაჭრო ბურჟუაზიაც უბირატესობას ზოგად განათლებას აძლევდა სპეციალურთან შედარებით, რადგან ჩვენი მხარე ეკონომიურად ჩამორჩენილი იყო და გზას სახელმწიფო და საზოგადო ქარიერისაკენ უნივერსიტეტი უზსნიდა შეძლებულ პირთა შეილებს.

აღსანიშნავია, რომ ამ პერიოდში სრულიად არ გამოუწვევია დავა საკითხს, თუ ტფილისის რომელ უბანში აგებულყო საუნივერსიტეტო შენობა. ერთმა ხმოსანმა კვლეა დაასახელა, სადაც ქალაქს მრავლად მოეპოვებოდა თავისუფალი მიწა, მეორემ ობსერვატორიის მიერ დაკავებულ ქალაქის დიდ ფარ-

თომზე მიუთითა. ეს საკითხი, შემდეგში სისტეკი ბრძოლის საგნად გადაქცეული, მაშინ უფრად არავის უღია.

ტფილისის ქალაქის თვითმართველობის დადგენილებას ქუთაისის ქალაქის თვითმართველობაც გამოეხმაურა, რომლის საბჭომ გადასწყვიტა, რომ „ხელმწიფე იმპერატორის 25 წლის მეფობის საბსოვრად შესწიროს ოცი ათასი მანეთი, როდესაც ტფილისში უნივერსიტეტი დაარსდება“.

ქუთაისის საადგილმამულო ბანკის ხელმძღვანელ კომიტეტსაც გადაუწყვეტია წარუდგინოს ბანკის საზოგადო კრებას დასამტკიცებლად ოცი ათასი მანეთი, რომელსაც ის სწირავს ტფილისის უნივერსიტეტს, როდესაც ასეთი დაარსდება (იხ. „დროება“ 1880 წ. № 40).

როგორც დაინახეთ, 1879-80 წლებში ტფილისში უნივერსიტეტის დაარსება თითქმის მორიგი საკითხი იყო, რომლის ნებართვას დღე-დღეზე მოელოდა ადგილობრივი საზოგადოება. უნივერსიტეტისა და სხვა მნაშვნელოვან საკითხების დღიურ წესრიგში დაყენება შედეგი იყო იმ თავდადებულ ბრძოლისა, რომელსაც ნაროდოვოლები აწარმოებდნენ მთავრობის წინააღმდეგ. ალექსანდრე II მთავრობა შედრკა, შეტორტმანდა და ნეფე დათმობის გზას დაადგა, ერთ-ერთი ტერორისტული აქტის შემდეგ 1878 წ. 20 აგვისტოს მთავრობის ცნობაში ნათქვამი იყო: „მთავრობამ უნდა ჰპოვოს დასაყრდენი თვით საზოგადოებაში“.

მეფემ 1880 წლის თებერვალში შინაგან საქმეთა მინისტრად ლორის მელიქოვი მოიწვია. მისმა განცხადებამ — „в поддержке общества он видит главную силу, могущую содействовать власти в возобновлении правильного течения государственной жизни“ — ლიბერალურ წრეებში დიდი იმედები აღძრა. მისგან კონსტიტუციონალური წყობილების შემოღებას ელოდნენ. მაგრამ მან მალე გააჭარწყლა საქმითაც და სიტყვითაც მოიმედეთა ილუზიები. ლორის-მელიქოვი ხალხის თვალის ასახვევად რეფორმების ნამცეცებს ამხადებდა. ეს იყო მისი „კონსტიტუცია“. „ნაროდნაია ეოლიაში“ მას „განათლებული დესპოტა“ უწოდა სამართლიანად. 1881 წლის 1 მარტს დასრულდა „განათლებულ დესპოტის“ და დიქტატორის „ლიბერალური“ ერა. ახალ დიქტატორად გახდა ახალი მეფის უახლოესი ადამიანი, სინოდის ობერ-პროკურორი პობედონოსცევი. მმართველობის ყველა დარგში საშინელი რეაქცია გაბატონდა. ტფილისის უნივერსიტეტზე ლაპარაკი ხანგრძლივად შეწყდა.

* * *

ამის შემდეგ იშვიათად თუ შეხებია ჩვენი პრესა უნივერსიტეტის საკითხს; იშვიათად მოაგონებდა მკითხველს ესათვის გაზეთი ჩვენში უნივერსიტეტის გახსნის საჭიროებას და პრაქტიკული ნაბიჯის გადადგმას მის სასარგებლოდ. მაგ., ვახ. „ივერია“ 1890 წ. № 217 აყენებდა საკითხს საუნივერსიტეტო თანხის შეგროვების შესახებ შემომწირველთა შორის.

1894 წლის სექტემბერში ამიერ-კავკასიაში და ტფილისში განხრახბული იყო მიწადმოქმედებისა და სახელმწიფო ქონებათა მინისტრის ა. ერმოლოვის ჩამოსვლა.

ადგილობრივი საზოგადოებრივი ორგანიზაციები—თავადაზნაურობა, ქალაქის თვითმმართველობანი დაფუძვრდნენ დაემუშავებინათ საკითხები აღნიშნულ საზღვრებისგან დაკავშირებული და მინისტრისათვის მათი განხორციელება ეთხოვათ. ტფილისის ქალაქის თვითმმართველობამ განიზრახა ძველი საკითხის განახლება, ტფილისში პოლიტექნიკური ინსტიტუტის დაარსება ეთხოვა მინისტრისათვის.

შუამდგომლობის შესამუშავებლად გამოყოფილ კომისიის მოხსენებაში ნათქვამია: დღიდან კავკასიის შეერთებისა რუსეთთან მთავრობა ცდილობდა განეფიქრებინა ადგილობრივი სოფლის მეურნეობა, სამთომადნო და საქარბნო მრეწველობა. ქმნიდა ფერმებს, ბაღებს, სანერგებს, აქებებდა კერძო პირთა წამოწყებებს სახაზინო მიწებისა და სუბსიდიის მიცემით... მაგრამ მთავრობისა და ყველა კერძო პირთა წამოწყებანი მარცხით სრულდებოდა... ერთერთი მთავარი მიზეზი ამისა ის იყო, რომ ამ წამოწყებით არ უსწრებდა წინ სისტემატური შეცნირული გადაწყვიტა სხვადასხვა პრაქტიკული საკითხებისა ადგილობრივ საზოგადოებრივ მეურნეობასთან დაკავშირებული.

ამასთანავე სხვადასხვა დაწესებულებანი, მთავრობის მიერ შექმნილი ამათუქიმ სპეციალობათა საჭიროების მიხედვით, როგორც წასაბანი მაგალითი, აგრეთვე უშედეგონი დარჩენ, რადგან არ იყვნენ აღჭურვილი იმ ცოდნით, იმ გამოცდილებით, რომელსაც ყველა ქვეყანაში ჰქმნის უმაღლესი სამეცნიერო ინსტიტუტი.

კავკასიის ეკონომიური ცხოვრება შვიდროთაა დაკავშირებული მეურნეობის იმ დარგებთან, რომლისთვისაც ჩვენმა ბუნებამ განსაკუთრებული ბელისმეშუკობი პირობები შექმნა. ნავთის, მარგანეცის, სპილენძის, ქვანახშირის, კობალტის და სამთომადნო მრეწველობის სხვა დარგები ერთის მხრით და მეორეს მხრით სიმინდის, ბამბის, ლენის, აბრეშუმის, მატყლის, ბრინჯის, ზეთიან თესლეულის, თევზეულის ექსპორტი მიგვითითებენ იმ დარგებზე, რომელთაც დიდი მომავალი აქვთ.

ადგილობრივი სოფლის მეურნეობა-მეღვინეობა, მებაღეობა, მებაშეობა და სხვა მოითხოვს წინასწარ შესწავლასა და ცდებს მის ადგილობრივ ბუნებრივ პირობებში და რაც გამოსადეგი არის სხვა ქვეყნებში არ იძლევა მისი შაბლონური გამოყენება აქ შედეგებს.

ცხადია, აღნიშნული საკითხების გადაჭრა შეუძლია წარმატებით მხოლოდ ადგილობრივ ინსტიტუტს, შეიარაღებულს ყველა საშუალებებით მეცნიერული ცნების დასაყენებლად.

კომისია საჭიროდ აღიარებდა პოლიტექნიკუმის დაარსებას სასოფლო-სამეურნეო და სამთო განყოფილებებით (იხ. „მოხსენებანი“ ტფ. ქალაქის რჩევისა 1894 წ. № 822).

საბჭოს სხდომაზე კომისიის მოხსენების გამო არ გაშლილა კამათი პოლიტექნიკური ინსტიტუტისა თუ უნივერსიტეტის უპირატესობის შესახებ, რადგან მიწადმოქმედების მინისტრის კომპეტენციაში მხოლოდ სპეციალური სასწავლებელი შედიოდა. ხოლო ზოგი ბნოსანი (ა. ბაბოვი) აღნიშნაედა, რომ მხარისათვის საჭიროა არა უმაღლესი, არანედ საშუალო ტექნიკური განათლება, რად-

ვან ის ბევრს იცნობს უმაღლესი ავრონომიული ცოდნით აღჭურვილს, რომელიც მოკლებულია საშუალებას სათანადო შესაძლებლობის უქონლობის გამო პრაქტიკულად გამოიყენოს თავისი ცოდნა, ამიტომ იძულებულია კერძო კანტორაში დადგეს მოსამსახურედ, ან გაზეთის რეპორტიორობა იკისროს.

საბჭომ დაადგინა: მოხსენება დამტკიცდეს. პოლიტბენიკუმში უმთავრესად უნდა იქნეს სასოფლო-სამეურნეო და სამთა-სამრეწველო განყოფილებებით.

გადაირიცხოს მინისტრის განკარგულებაში ერთდროულად ასი ათასი მანეთი და გამოიყოს 200 დეს. მიწა, სადაც ეს ინსტიტუტისათვის უშუაბესი იქნება.

შეწყდეს უნივერსიტეტის თანხიდან ფულის გასესხება. გამოთხოვილ იქნას უმაღლესად ნებართვა მთელს კავკასიაში ფულის შესაგროვებლად პოლიტბენიკუმისათვის, თუ მოერობა მის გაზსნას დაადგენს. (იხ. „უწყებანი“ ტფ. ქალაქის თვითმმართველობისა 1894 წ.).

გაზეთი „ივერია“ გამოგზავნა მინისტრის ჩამოსვლას და სამეურნეო განათლების საქმეს ზოწინავე უძღვნა; წერილი ი. ჭავჭავაძეს უნდა ეკუთვნოდეს: „... ცოდნისათვის ყველაზე უწინარეს სამეურნეო სკოლებია საჭირო და მათ შორის ერთი მინც იმისთანა, რომელსაც უმაღლეს სკოლას ეძახიან. დღესაც ყველა მკოდნე კაცს ეოცება, რომ ამისთანა მიღიღარ ქვეყანაში ერთი ამისთანა უმაღლესი სკოლა არ არის. სკოლები, რასაკვირველია, თავის სარგებლობას მოიტანს თავის დროს, მაგრამ ამას ეამი და დრო უნდა. დრო კი თავისას არ იშლის და ჩვენ უკან მივდივართ. ამისათვის, ვარდა სკოლისა, აქაურ მკვიდრთათვის დიდი რამ იქნება სამაგალითო ფერმები...“ (იხ. „ივერია“ 1894 წ. № 204).

მინისტრმა ერმოლოვმა შავიზღუის სანაპიროები შემოიარა; სოხუმში განაცხადა, რომ ეს მშვენიერი მხარე უფრო კულტუროსანი ხალხით უნდა დაეასახლოთო. ბათომიდან ქუთაისს ეწვია. ქუთაისის გუბერნიის თავადაზნაურობამ სთხოვა ყოველ მხარაში თითო დაბალი სასოფლო-სამეურნეო სკოლის გახსნა, ხოლო გუბერნიაში ერთი საშუალო სამეურნეო სკოლის დაარსება.

თავადაზნაურთა წინამძღოლმა აღნიშნა, რომ ეს საქმე მთავრობამ უნდა იკისროს, რადგან ქუთაისის გუბერნიაში ერობა არ არის, თუმცა საერობო ფული 710.000 ყოველწლივ ეკრებებაო. მინისტრს არ უთქვამს უარი შეამდგომლობის აღძვრაზე (იხ. „ივერია“ 1894 წ. № 206)

ტფილისის თავადაზნაურთა წინამძღოლმაც მინისტრს თხოვნა წარუდგინა საშუალო სამეურნეო სასწავლებლის დაარსების შესახებ. მინისტრმა დახმარება აღუთქვა, „რადგან—განაცხადა მან—მე იმ აზრისა ვარ, რომ ამგვარი სასწავლებელი კავკასიაში ფრიად სასურველიაო.“

როგორც ვხედავთ, ამ პერიოდში ქართველი თავადაზნაურობა მხოლოდ საშუალო და დაბალ ავრონომიულ სასწავლებლის გახსნას მოითხოვდა, ისიც მთავრობის ხარჯით, რადგან უმაღლესი სასწავლებლისათვის საჭირო თანხების ვალება მას ეჩნებოდა.

გაზ. „Кавказ“-იც კი ამჟამად უმაღლესი სასწავლებლის დამკველად გამოვიდა და ქართველ თავადაზნაურობას საკუთარი ინტერესების შეუგნებლობაზე მიუთითა:...

„ქუთაისის თავადაზნაურობას ღრმად უნდა ჩაეხედნა თავის მდგომარეობაში, არ დაკმაყოფილებულიყო მარტო სიმინდით და თავის თხოვნაში ბ-ნ მინისტრისადმი უნდა აღენიშნა უმაღლესი ავრონომიული ინსტიტუტის აუცილებლობა ჩვენი მხარისათვის. ქუთაისლების შემდეგ იგივე შეიძლებოდა გამოეტყვათ ტფილისის თავადაზნაურობას, სოფლის მეურნეობის საზოგადოებას და ქალაქის თვითმმართველობას. ასე ერთსულოვნად გამომატულ თხოვნას შეუდარებლივ დიდი წარმატება ექნებოდა, ვიდრე ეხლა, როდესაც ასეთი განცხადებით იკრიბებიან ტფილისის თვითმმართველობა და ჩვენი სოფლის მეურნეობის საზოგადოება... საქმე, რისაკვირველია, არ არის წამხდარი, მაგრამ ყოველ შემთხვევაში სასურველია, რომ ამ დანარჩენმა საზოგადოებრივმა ჯგუფებმა მაინც მიმართონ ბ-ნ მინისტრს უშამდგომლობით ჩვენში სასოფლო-სამეურნეო ინსტიტუტის გახსნის შესახებ“ (იხ. „Кавказ“ 1894, № 235).

მინისტრმა მიიღო ქალაქის დეპუტაცია. ქალაქის მოურავმა იზმაილოვმა მიაართვა ეროლოვს მოხსენება და სიტყვიერადაც განუმარტა საკითხი, რაზედაც მინისტრმა უპასუხა: „მე დიდად მოხარული ვარ, რომ ქალაქის გამგეობა ამ სასარგებლო უმაღლესი სასწავლებლისათვის სწირავს ასი ათას მანეთს, მაგრამ ჩემის აზრით ამ ფულით შეუძლებელია ინსტიტუტის დაარსება ტფილისში. ამგვარ სასწავლებლისათვის საჭიროა უკანასკნელი მილიონნახევარი მანეთი, ხოლო ამოდენა ფულის დაბარჯვა ქალაქის გამგეობას არ შეუძლია“.

მინისტრისათვის გამართულ სადილზე ქალაქის მოურავმა იზმაილოვმა შემდეგი სიტყვით მიმართა მას: „მინისტრმა შრავალი იმედი აღგვიძრა გუშინ სამეურნეო საზოგადოების კრებაზე; მან სამგვარი დაპირება აღგვითქვა: 1. შემწეობა სწავლა-განათლების საქმეში, 2. ზნეობრივი დახმარება ამ საქმეში და 3. დახმარება ფულადი. იმედი მაქვს, რომ ყველა ეს დაპირება ასრულდება და ტფილისის იქნება დაარსებული უმაღლესი სამეურნეო სასწავლებელი პოლიტეხნიკუმი“. თუ რას დაპირდა მინისტრი პოლიტეხნიკუმის შესახებ, ეს ჩვენ ზემოდ დავინახეთ. ხოლო არც სხვა „სიკეთე“ ავრონომიულ განათლების გავრცელებაში არც მაშინ, არც მას შემდეგ შეუვის მინისტრისაგან არავინ მოსწრებია ამიერ-კავკასიაში, რომელსაც მხოლოდ ორიოდ დაბალი სამეურნეო სკოლა ებადა და არც ერთი საშუალო ან უმაღლესი.

ასე დასრულდა ეს შორივი ამოძრავება უმაღლესი სასწავლებლის დაარსების გარშემო ამ ეტაპზე — 1894 წ.

შემდეგი ბიძვი ტფილისში უმაღლესი სასწავლებლის დაარსების საკითხს მისცა ქალაქ კავკავის თვითმმართველობის დადგენილებამ.

1896 წელს 6 მარტის სხდომაზე კავკავის ქალაქის თვითმმართველობამ განიხილა ქალაქის თავის მოხსენება კავკავში პოლიტეხნიკუმის დაარსების შესახებ. მოტივებად შემდეგი მოსაზრებანი მოყავდა:

1. კავკავი მთელი კავკასიის ცენტრია.
2. აქვე არის კავკასიის ქედი თვისი სიმდიდრით.
3. მის მეზობლადაა გროზნის ნავთის რაიონი.

4. ქალაქს აქვს მშვენიერი ადგილმდებარეობა, სალი ჰავა, იაფი ცხოვრება.
5. მასთან ახლოს არის დონის სამრეწველო რაიონი, არ არის შორს აქედან ვოლგის სამრეწველო რაიონიც.

6. კავკავი უფრო მეტად არის რუსული ქალაქი, ვიდრე სხვა.

7. მხარის ყოველი კუთხიდან კავკავში ჩამოსვლა უფრო მოხერხებულია, ვიდრე ხარკოვში, რიგაში ან სხვაგან განგზავრება, მით უმეტეს, რომ საქართველოს სამხედრო გზა არ არის საშიში, რადგან საუღელტეხილო გზის გაყვანადლის საკითხად სდგას და გადასვლის საფასური საფოსტო ცხენებით ერთი საშად შემცირებულია.

კავკავის ქალაქის რჩევაზე ამ საკითხის განხილვისას ზოგი ხმოსნის მიერ (უსპენსკი) კავკავის სასარგებლოდ განვითარებული იყო დამატებით დებულება, რომ „ეს ქალაქი მეტად არის რუსული, ვიდრე სხვა“, მაგალითად ბაქო, მოწორებული კავკასიის ცენტრს, ან ტფილისი, სადაც ანგარიშგასაწვეია ნაციონალური საკითხი: ეს გარემოება კი იწვევს სასწაელო საქმისათვის არა სასურველ სხვადასხვა მოვლენებს, როგორც, მაგალითად რიგაში, სადაც არის პოლიტეხნიკუმი და სადაც სჭარბობს გერმანელი ელემენტები.

კავკავის პოლიტეხნიკუმს კონტინგენტიც ეყოლება, რადგან კავკასიაში საშუალო სასწაელმელს 226 გიმნაზიელი და 105 რეალური სასწაელმელის მოწაფე ათაეხსო.

მოხსენების მოსმენისა და კამათის შედეგად კავკავის ქალაქის რჩევამ დაადგინა: 1. გაიხსნას კავკავში პოლიტეხნიკუმი, რომლისთვისაც ქალაქმა უფასოდ გამოყოფს საჭირო მიწის ნაკვეთი. 2. გაღებულ იქნას ამ მიზნისათვის თერგის კაბაქთა ჯარის თანხებიდან ფულადი სახსრები. 3. დაეგზავნოს მიმართვა კავკასიის ქალაქებს და კერძო პირებს მიიღონ ფულადი მონაწილეობა კავკავში პოლიტეხნიკუმის დაარსების საქმეში.

ეს ცნობები და მიმართვა კავკავის თვითმართველობას გამოუგზავნია ტფილისის ქალაქის თავისათვის წინადადებით: დაესეა მას ეს საკითხი თვითმართველობის სნდომაზე, ხომ არ დაინახავდა ის, როგორც დაინტერესებული პოლიტეხნიკუმის გახსნით, გველო ამ მიზნისათვის ფულადი სახსრები. ცოტა ხნის შემდეგ კავკავის თვითმართველობა ცნობას უგზავნის ტფილისის ქალაქის თავს, რომ სახალხო განათლების მინისტრს გრაფ დელიანოვს განუხილავს მათი თხოვნა და, რომ ის, დელიანოვი, სახელმწიფოსა და მხარის ინტერესებიდან გამომდინარე უმჯობესად სთვლის განზრახული პოლიტეხნიკუმის კავკავში დაარსებას: ამასთანავე მინისტრი დაინტერესებულია საკითხით, თუ რამდენად შესაძლებელია პოლიტეხნიკუმის დაარსებელი თანხების ნაწილი გაღებული იქნას ადგილობრივი ორგანიზაციებისა და კერძო პირების ნიერო.

ამასთანავე ტფილისის ქალაქის თავს მოსდის ხმოსანთა შორის გახავრელებლად გახეთ „კაზბეკ“-იდან ამონაბეჭდები, რომელშიც ნათქვამია, რომ საკითხი პოლიტეხნიკუმის დაარსების შესახებ გადაჭრილია. ქ. კავკავის სასარგებლოდ. და გახეთ წინადადებას აძლევს ტფილისის, ქუთაისის და ამიერ-კავკასიის სხვა ქალაქების თვითმართველობებს „უკუაგდონ განზრახვა არ მისცენ არც ერთი კაპიკა“ კავკავის პოლიტეხნიკუმს. გახეთი ურჩევს ყველა აღნიშნულ

ქალაქებს დახმარება გაუწიონ კავკავში პოლიტეხნიკუმის გახსნის საქმეს, რადგან ეს უკანასკნელი მივილი მხარის კუთვნილება იქნება. „კახბეკი“ წინადადებას იძლევა აგრეთვე ტფილისისა და ქუთაისის მიერ უმაღლესი სასწავლებლისათვის გადადებული ასორმოცდა ათი ათასი მანეთი გადაირიცხოს კავკავის პოლიტეხნიკუმისათვის და სხვა ქალაქები თავისი პრეტენზიებით ხელს ნუ შეუშლიან კავკასიის საერთო საქმეს.

1897 წლის 13 ოქტომბერს ტფილისის ქალაქის ხმოსანთა სხდომა იდგენს:

1. ქალაქ კავკავის თვითმართველობის შეამდგომლობა უარყოფილ იქნას.
2. ქალ. ტფილისმა განახლოს შეამდგომლობა პოლიტეხნიკუმის დაარსების შესახებ ამივე ქალაქში.

3. ქალაქის საბჭოს დასახმარებლად არჩეულ იქნას კომისია სარედაქციოთ და გამოსარკვევად, თუ დაახლოებით რა თანხები შეუძლია ქ. ტფილისს იკარაუდოს დახმარების სახით სხვა ქალაქებიდან და ორგანიზაციებიდან.

4. დადასტურდეს, რომ ტფილისს გადადებული აქვს პოლიტეხნიკუმისათვის ასი ათასი მანეთი და 200 დესეტინა მიწის ფართობი მისი საქაროვებისათვის.

5. დაეგზავნოს ტფილისს თვითმართველობის სახელით ყველა ქალაქის თვითმართველობას და სხვადასხვა დაწესებულებებს მიმართვა საბჭოს მოხსენებითა და ქალაქის შეამდგომლობით დაეხმარონ მას პოლიტეხნიკუმის გახსნაში (იხ. ტფილისის „იზვესტია“, 1898 წ. გვ. 391).

ამრიგად ქალაქ კავკავის თვითმართველობის განზრახვამ პოლიტეხნიკუმის კავკავში დაარსების შესახებ შეამუშოვა ტფილისის თვითმართველობის წარმომადგენელი და ამ საკითხს წინ წასაწევად მორიგი ნაბიჯი გადაადგვივინა.

13 ოქტომბრის სხდომაზე გამოყოფილმა კომისიამ ტფილისში პოლიტეხნიკუმის დაარსების შესახებ მოტივირებული შეამდგომლობა შეიმუშავა და თანხმად წესისა ქალაქმა ის გუბერნატორს წარუდგინა.

1898 წლის 12 იანვარს ქალაქის ხმოსანთა სხდომაზე თავმჯდომარემ, ქალაქის თავის მოადგილემ ივანენკომ საბჭოს მოახსენა, რომ ის ტფილისში პოლიტეხნიკუმის დაარსების საკითხზე ესაუბრა კავკასიის სასწავლო ოქტის მზრუნველს, სურდა რა გავეო მისი შეხედულება ამ საკითხის შესახებ. მზრუნველს (იანოვსკის) აღუნიშნავს, რომ ქალაქის წყამდგომლობაში რელიეფურად არის გაშუქებული საკითხი კავკასიისათვის პოლიტეხნიკუმის საქაროების შესახებ, მაგრამ, მზრუნველის აზრით, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ პოლიტეხნიკუმი აუკალფლად ტფილისში უნდა დაარსდეს, რომ პოლიტეხნიკუმი მთავრობისაგან დიდ ხარჯებს მოითხოვს, ხოლო ტფილისის მონაწილეობა მის ხარჯებში მეტად უმნიშვნელოაო.

ტფილისის ქალაქის თვითმართველობა კიდევ იმ გარემოებამ აამოძრავა, რომ განათლების სამინისტრომ დაავალა სამინისტროსთან არსებულ ტეხნიკური და პროფესიული განათლების საპეცნიერო კომიტეტს დაემუშავებინა საკითხი 1898-9 სასწავლო წლისათვის ახალი უმაღლესი სპეციალური სასწავლებლის გახსნის შესახებ.

ამის შედეგად ბევრ ქალაქს რუსეთში აღუძრავს შუამდგომლობა უმაღლესი სასწავლებლის დაარსების ნებართვის შესახებ, და რადგან ასეთი სასწავლებლის დაარსების ნებართვა საგრძნობლად იყო დამოკიდებული თანხების იმ რაოდენობაზე, რომელსაც ესა თუ ის ქალაქი გაიღებდა, ტფილისის მიერ გაღებულ თანხა კი ადგილობრივმა ხელისუფლებამაც უმნიშვნელოდ სცნო, ამიტომ ხმოსანთა აღნიშნულ სხდომის კომისიამ წინადადება მისცა ტფილისის თვითმმართველობას გაეღო დამატებით 30.000 მანეთი ყოველწლიურად დღიდან ტფილისში პოლიტექნიკუმის გახსნისა. სხდომამ ეს წინადადება მიიღო (იხ. ქ. ტფილისის „იზვესტია“ 1898 წ. გვ. 20).

1898 წლისათვის ტფილისის პოლიტექნიკუმისათვის შემდეგი თანხა იყო გაღებული.

ე რ თ დ რ ა უ ლ ა დ :

1. ტფილისის ქალაქის თვითმმართველობისაგან	100.000 მ.	და 200 დგს. მიწა
2. ტფილისის ქალაქის საკრედიტო საზოგადოებისაგან	50.000 მან.	
3. „ ურთიერთ ნდობის საზოგადოებისაგან	10.000 მან.	
4. ძმ. მირზოევების და ამხ. ნავთის მრეწველობისა და საეაჭრო ამბანაკომისაგან	25.000 მან.	
5. ი. გ. ტუმბეგისაგან	10.000 მან.	
6. ქალაქ ოზურგეთისაგან	1.000 მან.	
7. ი. ა. ტაიროვისაგან	1.000 მან.	
8. ვ. ვ. ლესევიჩისაგან	101 მან.	
9. ტფილისის კომერციულ ბანკისაგან	30.000 მან.	
10. ტფილისის სათავად ანაჟრო ბანკისაგან	5.700 მან.	
	სულ .	250.801 მან.

უ ა ვ ე ლ წ ლ ი უ რ ა დ :

1. ტფილისის ქალაქის თვითმმართველობისაგან	30.000 მან.
2. ბათუმის „ „ „ „	2.000 მან.
3. ქუთაისის „ „ „ „	1.000 მან.
4. ბათუმის ურთიერთ ნდობის საზოგადოებისაგან	200 მან.
	ს უ ლ . . 33.200 მან.

საინგარიშო დღისათვის ტფილისში პოლიტექნიკუმისათვის დახმარების საკითხი ღიად ჰქონია დატოვებული სახსრების გამორკვევამდის ალექსანდროპოლს, ნუხასა და შუშას. ქალაქ ბაქოს თვითმმართველობას იმ დღეებში უნდა განეხილა დახმარების საკითხი. სახსრების უქონლობის გამო დახმარებაზე უარი განუცხადებიათ, მაგრამ პოლიტექნიკუმის ტფილისში დაარსების გამო სრული თანაგრძნობა გამოუთქვათ შემდეგ ქალაქებს: ფოთს, პეტროვსკს, ვანჯას, თემირხანშურას, ნოვოროსისკს, პიატიგორსკს, არმავირს, დუშეთს, ყუბას, ყიზლიარს, ორდუბათს, მოზდოკს. ქალაქ სტავროპოლს 1898 წლის ანგარიშში განსაზღვრული თანხის შეტანა ჰქონია განზრახული (იხ. ქალ. ტფილისის „იზვესტია“ 1898 წ. გვ. 140).

ტფილისში პოლიტექნიკუმის დაარსების შესახებ ქალაქის საბჭოს მორიგი უშამდგომლობის აღძვრის შემთხვევა მიეცა 1901 წელს. ამ წელს სრულდებოდა ასი წელი დღიდან საქართველოს რუსეთთან „შევრთებისა“. საქართველოს თავად-აზნაურობა ზემოხსენებულის ეშხადებოდა და მის არც ტფილისის ქალაქის თვითმართველობა ჩამორჩენია ¹.

ტფილისის ქალაქის საბჭოს 1900 წლის სექტემბრის სხდომაზე ხმოსანმა გ. მ. თუმანიშვილმა აღძრა საკითხი ტექნოლოგიური ინსტიტუტის დაარსების შესახებ, დაასაბუთა მისი საჭიროება და აღნიშნა, რომ იგი თავისი იდეით და დიდი მნიშვნელობით უფრო შეეფერება დიად ისტორიულ ფაქტს საქართველოს რუსეთთან შეერთებისას. აზრთა გაცვლა-გამოცვლის შემდეგ საბჭომ მიიღო გამგეობის წინადადებანი და დაადგინა აგრეთვე აღძრულიყო უშამდგომლობა უმაღლესი სასწავლებლის — ტექნოლოგიური ინსტიტუტის დაარსების შესახებ. (იხ. „ცნობის ფურცელი“ 1900 წლის № 1244).

მორიგ სხდომაზე, 1900 წლის 29 ნოემბერს, ტფილისის საბჭო აღგენს: 1. გარეშე იმ 30.000 მანეთისა, რომელსაც ქალაქი ყოველწლიურად სწირავს პოლიტექნიკუმს დღიდან მისი გახსნისა, ის ერთდროულად იღებს კიდევ ამ მიზნისათვის 30.000 მანეთს, რა რომ უმაღლესად იქნება ნებადართული პოლიტექნიკუმისათვის შეწირულებათა მიღება. 2. აღძრას უშამდგომლობა განზარაბულ სასწავლებელს ეწოდოს „იმპერატორ ალექსანდრე I-ის პოლიტექნიკუმი“. ქალაქის თვითმართველობამ უკვე მონათლა ჯერ არ შობილი ბავშვი. მაგრამ ეს უშამდგომლობანი შინაგან საქმეთა და მიწადავსახლეობის სამინისტროებმა უშედეგოდ დასტოვეს.

ამით დასრულდა პირველი პერიოდი ტფილისში უმაღლესი სასწავლებლის დაარსების საკითხისა. ამ პერიოდში, რომელიც სამოცდაათიან წლებიდან იწყება და 1901 წლით სრულდება, უმაღლესი სასწავლებლის დაარსების ინიციატივა ადგილობრივი საზოგადოებიდან გამომდინარეობს: პრესა და სხვადასხვა ორგანიზაციები, განსაკუთრებით ტფილისის თვითმმართველობა ასე თუ ისე „იბრძვიან“ ამ საქმისათვის.

1905-6 წლის რევოლუციასთან დაკავშირებით ლიბერალურად და ოპორტიუნურად განწყობილი საზოგადოებრივი ჯგუფების თვალის ასახვევად და მოსატყუებლად უმაღლესი სასწავლებლის დაარსების საქმეს კავკასიაში ხელი მოკიდა თვით მთავრობამ, რომელმაც მთავარმართებლის სამმართველოსთან დააარსა მთავარი კომიტეტი ტფილისში უმაღლესი სასწავლებლის მოსაწყობად.

¹ რუსეთთან საქართველოს „შევრთების“ ასა წლის თავის აღსანიშნავად ტფილისის გუბერნიის თავად-აზნაურობას არა თუ უმაღლესი სასწავლებლის დაარსების საკითხი არ დაუსვამს, არამედ საზოგადოდ რაიმე საჭირო და ხალხისათვის სასარგებლო საქმის წამოწყებაც არ განუზრახავს. 1901 წლის 21 ნოემბრის სააგაბეო სხდომაზე ტფილისის გუბერნიის თავად-აზნაურობამ დაადგინა: 1) გაიგზავნოს პეტერბურგს ოცი კაციაგაბ შენდგარი დეპუტაცია; 2) დეპუტაციამ შეამოს გვირგვინებით ყელა მფდის საფლაკი, მოკიდებული პავლედან; 3) გაიმარსკოთს ხელისმოწერა ი) თანხების შესაგროვად, რომლითაც უნდა დაიდვას ძველი ამ დირსშეანი მწავ დღის აღსანიშნავად; დაარსებულ იქნას ოთხი სტიპენდია კადეტთა კორპუსში იმ ბ.ე. შევასათვის, რაველთა მამები მსახურობენ საქართველოში პირველად შემოსულ პოლკებში; 4) იუბილე დღეს (12 სექტემბერი 1901 წ.) გადხდოდ იქნას წითლა და პარაკლისი და შეშდეგ გაიმართოს სადილი. (იხ. „ცნობის ფურცელი“ 1900 წ. გვ. 1307).

ეპიზოდი ვაჟა-ფშაველას პედაგოგიურ მოღვაწეობიდან¹

1879 წელი ღირსშესანიშნავი თარიღია ქართველი საზოგადოებრივობის ისტორიაში. გამარჯვებული პოლიტიკისათვის წინააღმდეგობის გაწყვეის მიზნით თვითმპყრობელობის ლეგალიზების პირობებში იქმნება მთელი რიგი ორგანიზაციებისა. მათი ერთი ნაწილის მიზანია ხალხში სწავლა-განათლების შეტანა მშობლიურ, ქართულ ენაზე, ქართული ლიტერატურისა და ხელოვნებისათვის ხელის შეწყობა და სხვა. კონკრეტულად: 1879 წელს დაარსდა შეუძლებელ მოსწავლეთა საზოგადოება, რომელმაც მაშინვე გახსნა სკოლა, შემდეგში ქართულ გიმნაზიად გადაკეთებული, აგრეთვე ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება, რომელიც მიზნად ისახავდა ქართველი ხალხის უფრო ფართო წრეების კულტურულ მოთხოვნილება-საჭიროებათა მომსახურებას, და, ბოლოს, მომდევნო 1880 წელს ქართული დრამატული საზოგადოება, რომელიც მუდმივ დასს ჰქმნის და მშობლიური სცენის ირგვლივ რახმავს მაყურებლის ინტერესსა, ზრუნვას და სიყვარულს.

ამ ორგანიზაციათა შორის ჩვენი თემისთვის უფრო საგულეგებელია ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება, რომელმაც თავისი ირსებობის პირველი წელივე აღნიშნა ტფილისში სანიმუშო მასობრივი სკოლის დაარსებით, ხოლო მომდევნო წლებში იზრუნა ასეთივე სკოლები გაეხსნა პროვინციებშიც, საბელდობრ, გორის მაზრის სოფელ წინარეხსა და ტფილისის მაზრის სოფ. დიდ-თონეთში, რის სათანადო ნებაართვა ტფილისის გუბერნატორისაგან მიიღო კიდევ 1881 წლის ივნისის 8-ს.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ დამტკიცებული წესდების შესამე მუხლის ძალით, წ-კ. საზოგადოების სკოლებში ყველა საგნის სწავლება უნდა წარმოებულყო ქართულ ენაზე. ამავე დროს კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველმა, ცნობილმა რუსიფიკატორმა კირ. იანოვსკიმ გამოსცა სასწავლო გეგმა პირველდაწყებით სკოლებისათვის, რომლის მიხედვით სკოლებში სწავლება მეორე წე-

¹ წერილი დაამუ ავა შაკს. ბერძნისვილმა 1936 წ. მაისში, ვარლამ ბურჯანაძემ მიერ 1934 წ. შვედოვილ მასალების მიხედვით.

ლიწადს რუსულ ენაზედაც უნდა ყოფილიყო, მესამე წელიწადს კი დედაენის გაცეითილებიც კი არსად ჩანდა¹. მოკლედ: 1879 წელს დამტკიცებული წ.-კ. საზოგადოების წესდების მე-3 მუხლი უკვე ეწინააღმდეგებოდა 1881 წ. გამოცემულ სასწავლო გეგმას. და ამიტომაც მზრუნველმა იანოვსკიმ და მისმა ხელქვეითმა სახალხო სკოლათა დირექციამ წერა-კითხვის საზოგადოებას ნება არ მოსცეს წინარეხსა და დიდ-თონეთში სკოლები გაეხსნა, თუმცა გუბერნატორისგან ნებართვა საზოგადოებას უკვე მიღებული ჰქონდა.

გაინართა ბრძოლა სასწავლო უწყებასა და წ. კ. საზოგადოებას შორის, რომელიც მტკიცედ იდგა მესამე მუხლის პოზიციებზე. ის ხომ მზრუნველზე უმაღლესი ხელისუფალის, მეფის ნაცულის მიერ იყო დამტკიცებული! ბრძოლა ორ წელიწადს გაგრძელდა, საზოგადოების სიმედვრე შეირყა და 1883 წ. 3 ივნისის საზოგადო კრებაზე უკვე თავი იჩინა მზრუნველისადმი დათმობის მიმდინარეობამ, ოღონდ კი სკოლის გახსნის ნებართვა მიეღო.

იქნებ ამ მიმდინარეობას გაემარჯვა კიდევ, რომ საზოგადოების თავმჯდომარის ამხანაგა ილია ჭავჭავაძე არ გამოსულიყო და შემდეგი სიტყვებით არ ემბილებინა შემდრკალი ნაწილი თანაწევრებისა:

„მე ვერ გამოვიცა, რა არის დათმობა ამ შემთხვევაში? ან კანონი ან უკანონობა. თუ უკანონოდ გვეტყევა, როგორ დაუთმოთ? თუ კანონით მოქმედობს, რას დავვითმობს? ან კარგი, დაუთმოთ, მერე როდემდინ დაუთმოთ, სად არის საზღვარი, რომლის იქით დათმობას აღარ მოგვთხოვენ? პაჭიკს რომ თავი მოაჩლიკო, ბოლომდის სულ რღვევით წავა. თუ ერთხელ დაუთმობთ, მეორედაც მოვინებებთ დათმობა. ჩვენ, იმედია, გავნართლდებით უმაღლესი მთავრობის წინაშე. ამ შემთხვევაში დირექციისა და სასწავლო მთავრობის თვითნებობა მოქმედობს და არა კანონი. თუ კანონიერად თხოვს, რასაც თხოვს, მაგას ვერავენ დაათმობინებს. ჩვენც, რასაკვირველია, მოხელეს არ უნდა დაუთმოთ იქ, სადაც იმის თვითნებობა მოქმედობს“².

მართლაც ამ სიტყვების შემდეგ კრების განწყობილება შეიცვალა და ილიას წინადადებით აღგენენ სასწავლო ოლქისა და დირექციის მოქმედების გასაჩივრებას უმაღლესი მთავრობის წინაშე. ამასთანავე პრესაზეც ატეხა განცხადება, მეტადრე მას შემდეგ, რაც იანოვსკის ბრძანებით პოლიციამ დაკეტა წინარეხის სკოლა (1882 წ. იანვრადან იგი ფაქტიურად მაინც მოქმედებდა).

და აი 1883 წ. ნოემბერში წ. კ. საზოგადოების გამგეობას მოულოდნელად მოსდის სახალხო სკოლათა დირექციისაგან წინარეხსა და დიდ-თონეთში სკოლების გახსნის ნებართვა.

ასეთ პირობებში წარმოიშვა დიდ-თონეთის სკოლა, რომელთანაც დაკავშირებულია ჩვენი პოეტის ვაჟა-ფშაველას ცხოვრების ერთი ეპიზოდი, ჩვენი თემის მთავარი საგანი.

* * *

დიდი-თონეთის სკოლაში ვაჟა მეორე მასწავლებელი იყო. მასზე აღრე სკოლას გახსნიდანვე ხელმძღვანელობდა ბესარიონ ქილაძე, რომელმაც აქ და-

¹ იაკობ ვაგეშაშვილი, რჩეული ნაწერები, ტფ. 1910 წ. გვ. 52.

² ცენტრ. არქივა, № 42/2, წ. კ. საზ. ფონდი 1883 წ. გვ. 178-181.

პყო 3 წელიწადი 1883 წ. 23/XI-დან 1886 წ. ზაფხულამდე. სამეგრელოს რბილ ჰავაზე აღზრდილი ქილაძე ვერ შეეწყო დიდი-თონეთის ცივ ჰავას და მიდის იქი-დან. იმ ხანებში ვაჟა მასწავლებლობდა მშობლიურ თიანეთის მაზრაში, სოფ. ამტნისხევის სკოლაში, რომელიც ეკუთვნოდა სასულიერო უწყებას, კავკასიაში მართლმადიდებელ ქრისტიანობის აღმადგენელ საზოგადოებას. ეს დაწესებულება უფრადღებდას არ აქცევდა ქართული ენის სწავლების საქმეს, არც ზრუნავდა მისზე და ვაჟაც არ მუშაობს აქ გულდანდობით, წადიერად. ერთ-ერთ განცხადებაში, წ. კ. საზ-ბის საარქივო ფონდში რომაა დაცული, იგი სწერს საზოგადოების მმართველობას:

„ჩემდამი რწმუნებული სკოლა (იგულისხმება ამტნისხევისა მ. ბ.), რომელშიაც იმყოფება 30 ყმაწვილი და 10-მდე ქალი, ეტეემდებარება კავკასიაში ქრისტიანობის აღმადგენელ საზოგადოებას. რადგანაც იგი საზოგადოება გულგრილად უცქერის დედა-ენაზე სწავლების საქმეს, ამიტომ არ აკმაყოფილებს ამ მოთხოვნებს და არ გზავნის ხამშობლო ენ.ზე სახელმძღვანელო წიგნებს (ხაზი ჩვენია.—მ. ბ.). გთხოვთ გამომიგზავნოთ 5 ეგზ. „ბუნების კარი“ და 15 „დედა ენა“. ლუკა რაზიკაშვილი 9/X 1882 წ.“¹.

აღბად მშობლიურ ენისადმი სასულიერო უწყების უყურადღებობით აიხსნება პოეტის საერთოდ ამტნისხევის სკოლაზე გულაჩხრეკილობა და ისიც, რომ მას ჩვენ უადგილოდ ვხედავთ იმ ხანებში, როცა დიდი-თონეთის სკოლას ათავისუფლებს ბეს. ქილაძე. ის მიისწრაფის იქ, სადაც ქართული ენა პატივსა და ძალაშია, მიდის წ. კ. საზოგადოების სკოლაში და 1886 წ. 27 ივლისს წ. კ. საზოგადოებას თხოვნით მიმართავს:

„წერა-კითხვის საზოგადოების მიმართ
ლუკა რაზიკაშვილის
თ ბ ი ვ ნ ა

უმორჩილესად ვთხოვ წ. კ. გამავრცელებელ საზოგადოების გამგეობას, უკეთუ დამინახოს ღირსად თვის გამგებლობის ქვეშ სამსახურისა, ჩამაბაროს დიდი თონეთის სკოლა, რადგან ამ სკოლის მასწავლებლის ადგილი დაცლილია, ამასთანავე, თუ ჩემი თხოვნა შეწყნარებული იქნას, მაუწყოს შემდეგი ადრესით: Через Душет в сел. Тионети Николаю Хизанову, передать Луке Рازикашвили.

ლუკა რაზიკაშვილი.

1886 წ. მკათათეას 27-სა“²

მოთხოველი იმ ხანებში უკვე ცნობილი იყო, როგორც მწერალი. ჩვენს იმდროინდელ საყმაწვილო ლიტერატურას, კერძოდ ჟურნალ „ნობათს“, უკვე ამშვენებდა „შელის ნუკრის ნაამბობი“, თუმცა სხვა კლასიკური ნაწარმოებნი მის კალამს ჯერ არ გამოემხურებინა. ამიტომაც საზოგადოებამ მას მისცა უპირატესობა მეორე მოთხოვნელის წინაშე და იგი დანიშნა დიდი-თონეთის სკოლის

¹ ცენტრალური, № 2, 1879-1885 წლ. წ. კ. საზ-ბის ფონდი, საქმე „ღირქვე. სკ. დაბ-მარების აღმოჩენის შესახებ“.

² ც. არქივი, № 104, წ. კ. საზ. ფონდი, თონეთის სკოლის საქმე № 6, 1886 წ., გვ. 12.

მასწავლებლად 1886 წ. 1 სექტემბრიდან. იმავე თვის 23-ს სახალხო სკოლათა დირექციაში გადავზავნილი თხოვნა საბჭოებით დირექციამ მალე, ექვს დღეში, დაამტკიცა (29/IX-ს № 1943).

პოეტ-მასწავლებელი, როგორც ჩანს სკოლის არქივიდან, საქმოდ ცნერ-გოულად მუშაობს. სკოლის შენობა, წინამოადგილის დროს რომ დაიწყო, მის ხელში მოთავდა და 15 ნოემბრიდან ბავშვები უკვე ახალ სკოლაში დაიარებინან. ახალი მასწავლებელი, ჩვენი ვაჟა, მოითხოვს, რომ შენობის იჯარით ამშენებ-ლებმა სამკოდაშვილებმა შეავსონ ის დეფექტები, რაც შენობას აქვს, თხოუ-ლობს ბავშვებისათვის სასწავლო ნივთებს, რვეულებს, წიგნებს და სხვა..¹

* * *

ასეთ საქმიანობაში გაატარა პოეტმა 1886-1887 სასწავლო წელი. მომდევ-ნო 1887-1888 წელიც მშვიდობიანად დაიწყო. უფრო მეტიც ითქმის: დადებითი მუშაობით გამსწავლებული ვაჟა გამგეობას სთხოვს—ჯანაგირი გამდიდეთო². მაგრამ 1887 წლის ბოლოს საზოგადოების გამგეობაში შედის საჩივარი მასწავ-ლებელ ლუკა რაზიკაშვილზე: თავის მოვალეობას პირნათლად არ ასრულებსო, ნ. დერობაში ატარებს დროსო და სხვა. ამაზე გამგეობის შეკითხვისათაინავე პოეტი თავს მართლულობს და ცილისწამებას უწოდებს შესულ საჩივარს. ჩანს გამგეობას სერიოზული ყურადღება მიუქცევია ამ განცხადებისათვის, რომ თუმ-ცა მ დეკ. სხდომაზე³ „რაზიკაშვილის პასუხი მხედველობაში მიიღო“, მაინც საჭიროდ დაუნახავს საქმის ადგილობრივ გამორკვევა, რაც დაუფლებია საზო-გადოების საქმისმწარმოებელ იაკობ მანსვეტაშვილისათვის, მწერლობაში დონ-იავოს ფსევდონიმით რომაა ცნობილი.

ამ უკანასკნელის სარევიზიო ანგარიში თუმცა ვრცელია, მაგრამ ისე ცო-ცხლად წარმოვედგენს იგი საქმის ნამდვილ ვითარებას დიდ-თონეთში და ისე დამაჯერებლად ჰყენს ნათელს პოეტ-მასწავლებლის წინააღმდეგ აღძრულ საჩივ-რის მოტივებს, რომ არ შეიძლება ის აქ მეტნაკლები სისრულით არ მოიყვანათ:

„იმ ამბების გამო, — წერს მანსვეტაშვილი, — რომელიც აქ ითქვა თონეთის სკოლის მასწავლებლის და თვით ხალხის შესახებ, არა სასიამოვნო გრძნობით მივდიოდი თონეთში და ვამბობდი, ვაი თუ მართლა ყველაფერი მართალი აღმო-ჩნდეს მეთქი. უფრო მეტმა შიშმა და რაღაც ცუდმა წინაგრძნობამ აღნიტანა, როდესაც პრიუტში ერთი უცნაური და ფრიად სამწუხარო ამბავი შევიტყვე: თონეთში ეს არის ეხლა პროკურორი, ცანდარმის კაპიტანი და შაზრის პოლი-ცია წავიდა საქმის გამოსაძიებლად, თონეთელებს რშპერატორის პორტრეტი და-უბეჯივით სოფლის კანცელარიაშიო. შევწუხდი, ვთქვი, რაღაც უბედურება მო-მხდარა მეთქი. მივდი თონეთს, იქნებოდა სალამოს 9 საათი. სოფელში მართლა არაჩვეულებრივი მოძრაობა იყო, ყველგან სინათლე სჩანდა, ვიკითხე მასწავლე-ბელი. მასწავლებელი შინ დამხვდა. ეს ძლიერ მიამა. მაშ ერთი ის ამბავი, რომ მასწავლებელი არ მოსულაო, ტყუილი გამოდგა მეთქი. ვკითხე რა არის, რა

¹ ცენტრ. არქივი, № 133, დადი თონეთის სკოლის საქმე, გვ. 8.

² ექვე, გვ. 17.

³ ამ სხდომას დაესწრნენ: ა. ტყეშელაშვილი, დიმი. ბაქრაძე, ილ. შირიანაშვილი, ი. მანაბელი, ი. გოგებაშვილი.

ამბავია, მართალია ყველა, რაც მითხრეს მეთქი? — მართალიაო, მითხრა, და იმ, ხალხსაც აქამდე იმიტომ არა სძინავს, რომ გამოძიება სწარმოებდნენ. ეს არის შენი მოსვლის წინადადება წავიდა ხალხი ჩემგან, დარიგებან მკითხავდა, როგორ მოვიქცეთ, რა ვთქვათ, რა ჩვენება მივცეთ გამოძიებულსო და მერე დაწერილებით მიამბო ამ საქმის გარემოება. იმ რა აღმოჩნდა:

თონეთში, ისე როგორც ყველა ჩვენ სოფლებში ხალხი ორ დასად ყოფილა გაყოფილი. ერთ დასს შეადგენენ მდიდრები, მეორეს ღარიბები, ნაკლებ მიწა-წყლის პატრონები. ამათ შორის ისეც მუდმივი მტრობა და განხეთქილება ყოფილა და ესეთი არასასიამოვნო ურთიერთ შორის განწყობილება უფრო გამწვავებულა მას შემდეგ, რაც ტიხევის აგენტების შთაგონებით გლეხებს მიწუბან თანასწორი გაყოფა დაუწყიათ.¹

ღარიბები, რასაც ირველია, ერთგულად შესდგომიან ამ საქმეს. მაგრამ მდიდრებს არაფრად ეპიტხნათ ისეთი ყოფა (делаж) მიწებისა. ატყდა თურმე ჩხუბი, დავიდარაბა. ყველა ამას ხშირად ზედ დაერთობოდა კიდევ ხოლმე თურმე ცემა-ტყემა შიგ სსსოფლო კანცელარიაში, სადაც ხელმწიფის პორტრეტი ძალიან დაბლა კიდებულა კედელზე. ამ ჩხუბების დროს თუ სხვაგვარად როგორმე მომხდარა, სწორედ არაინ იცის, მალოდ ერთ დღეს უნაბეოდ, რომ ხელმწიფის პორტრეტი დახეულია. ხალხში დაუწყიათ ლაპარაკი, რომ ეს სწორედ იმათი ბრალია, ვინც მიწების გაყოფას მოწადინებულა. ადვილი მისახვედომია, ვის უნდა გავერცელებინა ეს ბმა. შეძლებულმა დასმა დაიხვია ხელზე თურმე ეს გარემოება და ემუქრებოდა თავის მოწინააღმდეგე დასს. ამა თქვენ ნუ დაიშლით თქვენსას და ჩვენ გაჩვენებთ საქმესაო — უთქვამთ და სისრულეშიაც მოუყვანიათ... ამბობენ მამასახლისია ამაში ბრალიო და დასაჯერებელიც არის, რადგან მამასახლისი ნამიკიტნარია და ძალიან გაიძვერა და გაქვსილი კაციცა სჩანს, რამდენადაც შე ის გავიკანი, შეუდგენია ქალაქი, დაუსახლებია ღარიბი დასის მოთავეები, ვითომ ამათ დაეხიოთ განებ, განზრახვით პორტრეტი და გაუგზავნია პრისტავთან. პრისტავსაც არც აფლია, არც დაუღია, არ გამოუკვლევია საქმე ადგილობრივ. ეტყობა უფიქრია, ეს არის ბუნტი, ხელმწიფის წინააღმდეგ შეთქმულება აღმოვაჩინეო. დაეასმენ ამას მთავრობასთან და ჯილდოს მივიღებო, უფიქრია, ვამბობ, და ეს ქალაქი უმალეს მთავრობისთვის გადაუცია. და ეანდარმის პროკურორმა და პოლიციამ საქმე გამოიძიეს და ნახეს რა? პროკურორმა საქმე მოსპო. ცილისწამება აღმოჩნდა. უთუოდ იმ გავლენიან პირთ, რომელთაც ეს პროვოკაცია მოაწყვეს, სკოლისთანაც აქვთ საქმე. მაგრამ როდესაც აქ დამარცხდნენ, ეხლა ხალხი უარობს ჩვენ რა გვაქვს მასწავლებელთანო? მასწავლებლით და სკოლით კმაყოფილნი ვართო. ეს მითხრა მე მამასახლისმა. ექვი ავიღე. გამოვეკითხე თონეთის მთავარს. მან მამასახლისის დაადო ხელი, მამასახლისი მისი სიძე ყოფილა. ტყუილს არ მეტყოდა. ხალხს არ ეცაღლა. წირვენი შქონდათ — ქეიფობდნენ...

კერა დღეს დავიბარე ხალხი და ვკითხე მართალია თუ არა, რომ თქვენ მასწავლებელთან რაღაც უკმაყოფილება გაქვთ?

¹ ასეთი გაგებასა და ახსნაში სავსებით გამოსჩანს თითქმის რევიზორ მანვეტაშვილია პირადი ნაროდნიკული მსოფლახედველობა, რ. ე. ჯ.

ყველამ ერთხმად გულწრფელად მიბასუხა: არაო, ცუდი არაფერი გაგვიგონიაო. ჩვენი მასწავლებელი, მართალია, ცხარე კაცია, მაგრამ სამართლიანი არისო და ჩვენ მაგის დიდი მადლიერნი ვართო.

— რატომ ბავშვებს არ ატარებთ თავის დროზე სკოლაში? — ვკითხე მე.

— შინ სამუშაოდ გვეპირდებიანო, — მიბასუხეს.

ვურჩიე მზრუნველები აერჩიათ, თვალყური ადევნონ, რომ სკოლაში იარონ ბავშვებმა...¹

ამრიგად, ცხადი ხდება, რომ ვაჟა და სოფლის შეძლებული ფენა ერთმანეთს ვერ შესწყობიან. ცხადია, ხალხის მეგობარი და მასწავლებელი ლუკა რაზიკაშვილი სოფლის ამ დიდი ამბის გარეშე მაყურებელი არ იქნებოდა, მისაც უნდა ედოს წილი გლეხობის გააქტივებაში; ის ხალხს რჩევა-დარიგებას აძლევს ყოველ გაპირვებულ მომენტში. ამის გამოძახილს წარმოადგენს სარევიზია აქტში მოყვანილი მისი სიტყვები: „ეს არის შენი (ე. ი. რევიზორ მანსვეტაშვილის - მ. ბ.) მოსვლის წინაღუად წავიდა ხალხი ჩემგან, დარიგებასა მკითხავდა, როგორ მოვიტყუო, რა ვთქვაო, რა ჩვენება მიეცეთ გამოძიებულსაო?“ მოსახლეობასთან ასეთი დაახლოვეული და თანაზიარი ცხოვრება მასწავლებლისა, აშკარაა, სოფლის შეძლებულ ფენას მამასახლისის მეთაურობით ქველაში არ დაუჯდებოდა და ის შეეცდებოდა ამ არასასურველი პირის სოფლიდან გამოძევებას. ამიტომაცაა, რომ რაკი სკოლისადმი ამ მტრულად განწყობილ ჯგუფს პირველად ვერა გაუვიდა რა, ბირიქით, ამ ჯგუფის ხელმძღვანელის ვინაობა მამასახლისის სახით რევიზორმა გამოარკვია კიდევ („დაჯიოთხე თონეთის მთავა“ ს. მან მამასახლისის დაადო ხელი. მამასახლისის მისი სიძე ყოფილა. ტყუილს არ მეტყოდა*), ახლა ეს ჯგუფი უკვე აშკარად გაზოდის პოეტ-მასწავლებლის წინააღმდეგ საბრძოლველად. მართლაც 1888 წლის 11 იანვრის თარიღით მამასახლისის და მოსამართლენი („სუდიები“) ასეთი განცხადებით მიმართავენ ილია ჭავჭავაძეს:

Его Сиятельству, г-ну Илье Чавчавадзе
(редактору газеты „Иверия“)

Сельских' судей и старшины Большетонетского общества Георгия Гегிшвили, Соломона Мчедлидзе и старшины Дмитрия Шавшишвили

П р о ш е н и е

Ваши командирован в означенное селение для воспитания детей поселян учитель Лука Разикашвили. Человек этот был прислан Вашим Сиятельством для воспитания детей и образования учеников, но благая цель Вашего Сиятельства не осуществилась в виду того, что, во-первых, он все свое время употребляет на охоту и разные собственные удовольствия и, во-вторых,.. до такой степени деспотически

¹ იქვე 83. 18

обращается с учениками, что из 70 душ детей учащихся при... бывшем учителе осталось какихнибудь 5 или 6 душ, из этого легко усмотреть Вашему Снятельству, насколько он приносит пользу обществу, напротив прослыл он... бунтовщиком, зачинщиком и скандальщиком... Ежедневные его угрозы лишить каждого жизни выводят поселян из терпения... Подобный субъект... есть зараза и отрава воспи[тыв]ающихся... Положительно ни один ребенок не соглашается идти в училище, опасаясь этого деспота. Мало всего этого, он даже между поселянами производит бунт и скандал и при... сопротивлении .. обнажает кинжал и не прочь отрубить первовстречному голову...

Доволя до сведения Вашего Снятельства, мы... просим сменить его...¹

მასწავლებელ ლუკა რაზიკაშვილის მტრებმა ნილაბი ჩამოიხსნეს, სასწავროზე გამოვიდნენ და ძველ ბრალდებებს ახალი, უფრო მძიმე და პოლიტიკური ხასიათის ბრალდებაც წაუმატეს. ამ მხრივ საგულისხმეოა მესამე მუხლი ბრალდებისა: მასწავლებელმა სახელი გაითქვა როგორც „ბუნტოვნიკმა“, ამბოხების თავმა (გამოდის, ხელმწიფის სურათი ხალხმა მისი ვეგლენით დაბია), აკალმაყალის ამტებმა („სკანდალნიკმა“) და მთელი საზოგადოების შემგულიხებელ-წამქეზებელმა.

ახლა უკვე სავსებით ცხადი და უეჭველია ის მოტივები, რომელთაც ამოძრავებს დიდი თონეთის ბობოლები ვაყის წინააღმდეგ. მართლაც რომ ის ღირს გლეხობასთან ერთად იყო და ბობოლათა სულის მტუდროებას არღვევდა. ამიტომაცაა, რომ ისინი იმავე განცხადებაში იღია ჰაეკავადეს სთხოვენ: „მოვგაშორეთ რაზიკაშვილი“ („просим его сменить“).

11 იანვარს თონეთიდან გამოვხაზილი საჩივარი წ.-კ. საზოგადოების გამგეობას მეორე დღესვე განუხილავს და რაზიკაშვილისათვის მოუთხოვნია პასუხი, როცა ის ტფილისში ჩამოვა, თანაც რაკი მასწავლებელი დამოუკიდებლად ამის პირად საქმეებისათვის ორი დღით ქალაქში ჩამოსვლის ნებას თხოულობდა, ამის ნებაც დაურთვია.

ვაქა 21 იანვარს შემდეგი პასუხით ეხმაურება მიკიტან-მამასახლისის საჩივარს:

ქართველთა შორის წ. კ. გამავრცელებელ საზოგადოების გამგეობას.

დიდი თონეთის მასწავლებლის ლუკა რაზიკაშვილის

მოხსენება

თონეთის მამასახლისის შემოუტანია ჩემზე საჩივარი გამგეობაში. დასამტკიცებლად იმისა, რომ ის ცილს წწამებს, შემძლიან მიემართო გამგეობის ყურადღება იმ შემთხვევაზე, რომლის მოწამეც მე ვიყავი 19 იანვარს ანა 1888 წლისას. დიდი-თონეთის საზოგადოებამ წარუდგინა ტფილისის მაზრის უფროსს განჩინება, რომ დაეთხოვათ მამასახლისობიდან დინიტრი შავშიშვილი. პირადად 50 კაცი წარ-

¹ საქმე № 169, გვ. 7. ციტატები აქაც და სავსებით ყველგან მოყვანილია უცვლელად იმ სახით, როგორც ამოწერილი აქვს ანხ. ბუ რ ჯ ა ნ ა ძ ე ს.

სდგა მაზრის უფროსთან. თუ რომ ჩემზედაც ჰქონდათ საჩივარი, ვანა არ შეეძლო ამ ხალხს გამგეობისათვისაც მოეხსენებინა ჩემი ურიგო ყოფაქცევა?

ლუკა რაზიკაშვილი

1888 წ. იანვ. 21.¹

ოლონდაც რომ შეეძლო და მოახსენებდა კიდევ, რომ პოეტ-მასწავლებლის ცხოვრებაში მართლაც რამე ყოფილიყო „ურიგო“, მართლაც რომ „შელის ნუკრის ნაამბობის“, ამ ნაზი სიყვარულისა და მწარე ობლობის პოემის, ავტორი დესპოტურად მოჰქცეოდა ბავშვებს ან ყოველდღე მოკვლის შექარები ეთვალა ხალხისათვის!

მაგრამ მოსახსენებელი არა იყო რა და ყოველივე ეს ოინები და ინტრიგები ნაწიციტნარ მამასახლისისა სამ დღეში პოეტმა სააშკარაოზე გამოიტანა, ყველაფერი გამოამჟღავნა. 24 იანვარს იგი საზოგადოების გამგეობას უგზავნის ლაპიდარულ წაღალდს და ზედ ურთავს თავის სარეაბილიტაციო საბუჯს.

მოვიყვანოთ ჯერ ვაყეს მოხსენება:

„რომ დიდი თონეთის მამასახლისის ჩემთან არის დამნაშაყე და არა მე იმასთან, დასამტკიცებლად ამისა მე ვარდგენ რწმუნების ქაღალდს წინაშე განგეობისა, რომ ეს საჭმე და ჩემი გარემოება საყურადღებოდ ტფილისის მაზრის უფროსს ეცნობოს. ლ. რაზიკაშვილი. 24/1—88 წ.“²

თვალი ვადაევალოთ ახლა სარეაბილიტაციო ქაღალდს, რომელსაც „რწმუნების ქაღალდი“ ეწოდება:

„დიდი-თონეთის სკოლის მასწავლებელმა, ლუკა რაზიკაშვილმა, გამოუცხადა სოფლის ყრილობას, რომ იმაზედ საჩივარი მიუტია დიდი-თონეთის მამასახლისის დიმიტრი შავშიშვილს და სუდიებს წერა-კითხვის საზ. გამგეობისათვის. გიორგი გოგიშვილს და სოლომონ მჭედლიძეს დაუკრავთ თხოვნაზე ბეჭედი. ყრილობამ საწდურაფი გამოუცხადა სოფლის სუდიებს, რომ ამით მასწავლებელზე საჩივრის მიცემა არ შეეძლოთ, რადგან დიდი-თონეთის საზოგადოებას საჩივარი არაფერი არა აქვს მასწავლებელზე. მჭედლიძემ ვინაცხადა, რომ იმან დაუკრა მამასახლისის ბეჭედი მასწავლებელზე მიცემულ თხოვნაზე კი არა, არამედ გუბერნატორთან მისაცემ თხოვნაზე გზის ხარჯის პატიებაზე, როგორც თხოვნის წინაარსი მამასახლისმა იმას აუხსნა. გიორგი გოგიშვილმა სთქვა, რომ იგი მამასახლისმა შავშიშვილმა დაათრო და შეცდომით დააკრეფინა ბეჭედი.

რომელსაც სახელმწიფო ბეჭედის დასმით ვამტკიცებთ დიდი თონეთის სოფლის სუდიები პავლე გოგიშვილი, გიორგი გოგიშვილი და სოლომონ მჭედლიძე. რადგან წერა არ იცოდნენ, მათ მაგიერ ხელს ვაწერ ლევან თეთრაქე. (ბეჭედების ადგ.)³

გამგეობა მოითხოვს პოეტისგან უფრო დაწერილებით განმარტებას, რადგან ფიწრობს საჭმე მაზრის უფროსს გადასცეს. ასეთი ვადაწყეეტილების თანახ-

¹ იქვე, 83-12.

² იქვე, 83-13.

³ იქვე, 83-27.

მად საზოგადოების საქმისმწარმოებელი იაკობ მანსვეტაშვილი შემდეგს ნაბეგრად ოფიციალურსა და ნაბეგრად შინაურულ წერილს უგზავნის ვაჟას 4 თებერვლის თარიღით და 7 №-ით:

„თონეთის მასწავლებელს ბ-ნს რაზიკაშვილს.

საზოგადოების განგეობამ მოისპინა მამასახლისის საჩივარი და შენი პასუხი ამ საჩივრის გაპო, მაგრამ რადგან განგეობას სურვილი აქვს მსვლელობა მისცეს ამ საქმეს, მაზრის უფროსს ყველაფერი შეატყობინოს, ამიტომ საკიროდ დაინახა მოვთხოვოს უფრო დაწერილებითი პასუხი. პასუხი უნდა იყოს დაწერილი რუსულად, დალაგებით და შეეხებოდეს პირდაპირ შემდეგ საკითხებს, რომელიც მამასახლისის საჩივარშია (შოკყავს ზემოთ დასახელებული საბრალმდებლო მუხლები.— შ. ბ.), ყველა ამ კითხვებზე უნდა დასწეროთ პასუხი დალაგებით, რომ ეს ცილის წამებაა.

იაკობ მანსვეტაშვილი.¹

ვაჟაც რუსულად წერს განმარტებას:

Комитету общества распространения грамотности
среди грузинского населения

Учителя Диди-Тонетской сельской
школы Луки Разикашвили

Объяснение.

Комитет общества от 4/II сего 1888 года предписывает мне объяснить с ним по жалобе бывшего Диди-Тонетского старшины Дмитрия Шавшишвили. По поводу этой жалобы мне приходится объясняться третий раз, хотя она недостойна никакого внимания, потому что в ней, кроме клеветы и домогательства повредить мне, ничего нет.

Если Комитет Общества находится в сомнении и думает, что я все время посвящаю охоте и разным личным удовольствиям, как доносит Дмитрий Шавшишвили, то самое верное средство выйти из сомнения командировать одного из своих членов для ревизии, не веря ни моему голословному оправданию, ни равно и голословному обвинению моего жалобщика...

В опровержение пункта, в котором говорится, что я будто обращаюсь с детьми так деспотически, что из 70 душ при старом учителе, осталось 5-6 человек, я скажу следующее:... школа имеет... 15 парт, каждая для 3 человек, следовательно, если даже пополнить все вакансии, то всего составитсся 45 (15 · 3), а у меня в данное время 40 уча-

¹ იქვე, გვ. 14.

щихся.¹ Из... журналов моего предместника не видно, чтобы у него число учеников превышало 42-х.

На те пункты, в которых говорится, что я бунтовщик, деспот и т. п., я считаю лишним давать какое-нибудь объяснение. Кто из нас виновен перед обществом я или старшина, это уже обнаружилось в нынешнем году, 26/1, в присутствии Тифлисского уездного начальника, который был командирован губернатором для производства полицейского дознания и удаления старшины Димитрия Шавшишвили от должности, по жалобе Дид-Тонетского общества. Старшина, не выслужив срока, был сменен большинством 140 голосов против 4-х. Я думаю, что этот факт многое может сказать в пользу того положения, что и перед учителем мог жалобщик грешить, как пред обществом он оказался грешным и виновным.

1888 г. 4/II

Лука Разикашвили².

განმარტების მოთხოვნა და ნაზრის უფროსისადმი საქმის გადაცემა უკვე ზედმეტი შეიქნა, რადგან, როგორც ჩანს პროტის მიერ რუსულად დაწერილ განმარტებიდან, უკვე 26 იანვარს გუბერნატორის დაგეგმვით დიდ-თონეთში ჩასულა მზრის უფროსი ერასტი ჩოლოყაშვილი და ნამიკიტნარი მამასახლისი დიმიტრი შავშიშვილი თანამდებობიდან გადაუყენებია სოფლის ყრილობის თითქმის ერთობლივი მოთხოვნისგან (140 ხმით წინააღმდეგ მართა 4-სა).

უტყველია ამ გარემოებით აიხსნება ის, რომ წერა-კითხვის საზოგადოების გამგეობას ხელი აუღია თავის წინა გადაწყვეტილებაზე — საქმე მზრის უფროსისათვის გადაეცა, — და 16 თებერვლის სხდომაზე მხოლოდ აღგენს: დიდ-თონეთის სკოლის მასწავლებლის განმარტება „მხედველობაში მიიღოს“.

ამრიგად ბოზოლისთან ბრძოლაში სახალხო მასწავლებელი გამარჯვებულია: შავშიშვილს აეყარა ძველი გავლენა და პატივი. საზოგადოების გამგეობაც თითქოს დაკმაყოფილდა ამით. მაგრამ, როგორც მომდევნო ამბები მოგვითხრობენ, ვაჟა-ფშაველას გარშემო სასურველი პირობები ველარ შექმნილა. წერა-კითხვის განმარტებელი საზოგადოების გამგეობის ერთი ნაწილი გარკვეულად ირია პროტის მომხრე და თანამგრძობი.

ამას ნაწილობრივ გვიჩვენებს იმავე სასწავლო (1887-1888) წლის დისასრულს, 7 ივნისს, აღექსი მირიანაშვილის მიერ დიდ-თონეთის სკოლაში ჩატარებული რევიზია. აი რას ვკითხულობთ მის სარევიზიო ანგარიშში:

„მასწავლებელი სკოლაში არ დამხვდა (თუმცა ნაცნობები ჰქონდა)... მამასახლისის შემწევობით შეეკრიბე ბავშვები და გამოეცადა ყველა სავნებში.

1. მე-4 განყოფილება სკოლაში არ ყოფილა.
2. ნასაძილევს სწავლება სრულიად არ ყოფილა.

¹ მანსვეტაშვილის რ ეზიხის დროს 26 ბავშვი სწავლობდა.

² იქვე, 88-6.

3. საღეთო სჯული მეტად სუსტად იციან ყველა განყოფილებაში.

4. პირველ განყოფილებაში ბავშვები ჩათვლით კითხულობენ ქართულს. მომეტებული ნაწილი მე-II განყოფილებაშიაც სუსტად კითხულობს. ჯეროვნად ვერა კითხულობენ ლექსებს... კითხვაში ჩქარობენ.

5. არითმეტიკა ყველა განყოფილებაში სუსტად იციან. პირველ განყოფილებაში სრულიად არ იციან თვეს რამდენი დღე აქვს და გირვანქას რამდენი მისხალი. მე-II-შიაც არ სცოდნიათ. ვერ ვაპყვეს 30 ხუთ თანასწორ ნაწილად...

6. არითმეტიკის რვეულები სრულიად არაეის ჰქონდა.. ქართული წერა ცუდ მდგომარეობაშია... შეცდომები მასწავლებელს არ გაუსწორებია.

7. სოფლის მეცხოვრებთა მომეტებული ნაწილი უჩივის მასწავლებელს... და სურს, რომ ის გადაყვანილ იქნეს...

...დაწერილებით ცნობებს და ანგარიშს რევიზიისას მოკლე ხანში წარმოგადგენ.

10/VI 88 წ. ქ. ტფილისი.⁴¹

რევიზორის მოხსენება, 10 ივნისით დათარიღებული, გამგეობას მეორე დღევ-ვე მოუსმენია და **ოთხი ხმით წინააღმდეგ სამისა** გადაუწყვეტია: „თონეთის სკოლის მასწავლებელი დათბოვნილ იქნას არზით და ჯამავირი მიეცეს პირველ სექტემბრამდის. სეკრეტარს მიენდოს მასწავლებლის მონახვა“. ამ დადგენილებას ხელს აწერენ: ივ. მაჩაბელი, გრ. ვოლსკი, ექვ. თაყაიშვილი და ან. თუმანიშვილი. სამი წევრი კი განსაკუთრებული აზრისა ყოფილან. აი რა აზრი წარუდგენიათ მათ:

„შესახებ რაზიკაშვილის გადაყენებისა მე არა ვარ თანახმა განჩინებისა და ჩემის აზრით გამგეობას უნდა მოეთხოვა პასუხი რაზიკაშვილისაგან იმ საგანზე, რომელიც მოხსენებულია ბ. მირიანაშვილის მოხსენებაში.

ა. ქყონია, ნ. ცხევიძე, ფაველნიშვილი“.

რევიზორის შენიშვნები უპასუხოდ არ დაუტოვებია პოეტ ვაჟას. 21 ივნისის თარიღით იგი უდგენს საზოგადოების გამგეობას შემდეგ მოხსენება-განმარტებას:

„...მირიანაშვილის რევიზია უკანონოდ უნდა ჩაითვალოს, როგორც ჩემს დაუსწრებლად მომხდარი. აზრი ბ-ნი მირიანაშვილისა ჩემი მოქმედების შესახებ არ არის საკურადღებო, რადგან მირიანაშვილი სტუმრებია ჩემს მომჩივარს, რომლისაგან სიმართლეს ვერასოდეს ვერ შეიტყობდა. შეგირდები მე დაეთხოვე პირველ თბათვეს, რადგან ყველით ხდებოდნენ ავად და ეგონებ ესეთი მოტყვევა ჩემის მხრით უკანონო არ უნდა იყოს.

ორ რიგად ყმაწვილების სწავლება არ მოხერხდა. ამაზე თავის დროზე კიდევ ვაქნებ გამგეობას, მაგრამ მდივანმა თქვა არ მიმიღიაო.

მოეთხოვე რვეულები I-ლი განყოფილებისათვის და არ მომივიღა, რის გამოც მოწაფეებს მთელი ერთი თვე არაფერი დაუწერიათ რვეულებზე. ვიკითხე მიზეზი და იგივე პასუხი ითვილე.

⁴¹ იბ. იქვე.

გამოგვხაყნე სკოლის ანგარიში და არც ის მიუღია კანცელარიას. რადგანაც ყველა ის მოწერილობანი, რომელზედაც ბედ-ილბალი სკოლისა დამოკიდებული იყო, გაჭრენ უნუგე შოდ, ამიტომ ეხლანდელ ჩემს მოხსენებას ვგზავნი... ი. გოგე-ბაშვილის სახელობაზე და ეთხოვ წაკითხულ იქნეს გამგეობის სხდომაზე“.

შემდეგ რაზიკაშვილი დაბეჯითებით თხოვს გამგეობას დანიშნოს კომისია საქმის აღვლომბრივ გამოსარკვევად. ორი კაცის, ისიც პირადად დაინტერესებული პირის, საჩივარზე დაყრდნობა და დასკვნის გამოტანა მას მიუღებლად მიანსია; გამგეობის წევრთა შორის მასზედ ვაერცვლებული უცხო და არასასიამოვნო ხმები უთუოა უნდა გაიფანტოს, გაბათილდეს და ეს შეიძლება მხოლოდ კომისიის მიერ საქმის მიუდგომლად გამორკვევის საშუალებით.

„თუ ბრობა, რომელსაც მე ვუსახავ გამგეობას თავის გასამართლებლად, ე. ი. კომისიის დანიშვნა, ასრულებული არ იქნა, მაშინ მე მეცოდინება და დავრწმუნდები, რომ გამგეობას ორი წლის ვადით დაუნიშნივარ მასწავლებლად, ვადა ვაფიდა და უნდა ავიბარგო; რასაც ამზობენ და რასაც ფიჭრობენ, იგი უნდა გაიყიდოს ტეშმარიტებისა და სინართლის ფასად.

ლ. რაზიკაშვილი.

1888 წ. 21 თიბათვე.

P. S. გადაწყვეტილება გამგეობისა ეთხოვთ მაცნობოთ ამ აღრესით: В сел. Тионети. † Тионетское уездное управление для передачи Луке Ра-зикашвили.

ლ. რ.†

ვაქას განმარტების კილო არა მარტო გულმტკიენულია, არამედ გაბედუ-ლიც, რამდენადაც ის მირიანაშვილის რევიზიას თულის მიკერძებულად, ტენდენ-ციურად, ხოლო თითონ მირიანაშვილს ნამამასახლისარ შავშიშვილთან ერთად დაინტერესებულ პირად აღიარებს. ცხადია, მომჩივანთან რევიზორის სტუმრად ჩამოხტომი, მის ტენდენციურ ინფორმაციაზე დამყარებით მასწავლებლის მი-მართ განაჩენის გამოტანა, მერე ისიც სასტიკი განაჩენისა, გამგეობის წევრებში უცხო და არასასიამოვნო ხმების გავრცელება ისეთი მასწავლებლის შესახებ, რომლის კალამმა იმ ხანებში უკვე შესძინა ქართულ მწერლობას ისეთი კლასი-კური ნაწარმოები, როგორცაა „გოგუთურ და აფშინა“ (იგი „ივერიაში“ დაი-ბეჭდა 2/IX 1887 წ. № 18; იხ. ვაჟა-ფშაველა, ტ. III, გვ. 354.), ყოველივე ეს წი-საზოგადოების გამგეობას ავალებდა უთუოდ დაეკმაყოფილებინა ვაქას მოთხო-ვნილება კომისიის დანიშვნის შესახებ. ყოველ შემთხვევაში ავალებდა მეტ სიფ-რობილეს, წინდახედულობას და აუქარებლობას.

მაგრამ გამგეობამ ეს არ მოიმოქმედა; პირიქით, ჩვეულებრივ წესიერმა და დაუგვიანებლივ პასუხის გამცენმა გამგეობამ ახლა თავის გადაწყვეტილება ძა-ლიან დაახანა და ორი თვის შემდეგ 23 აგვისტოს ივ. მაჩაბლის თავმჯდომარე-

† იქვე, გვ. 25.

ობით დაადგინა: თხოვნა უკუჩადგომად დარჩეს და ახალი ნასწავლებელი იქნეს მოწვეული.

მდგომარეობა ვერც თონეთელების (რიცხვით 83 კაცის) თხოვნამ გამოასწორა, რომელიც ილია ჭავჭავაძის სახელზე იყო შედგენილი და შემდეგ შეიკადა:

„...ჩვენ, მთელი თონეთის საზოგადოებას, გესურს ლუკა რაზიკაშვილი ისევ მასწავლებლად. არაფერი დანაშაული არა აქვს სოფელთან სიკეთის მეტი და არც სკოლის შეგირდებთან. ჩვენ ამიზე უკეთესი მასწავლებელი არც გვინდა და წ. კ. საზოგადოებასაც ვთხოვთ ჩვენი თხოვნა მიიღოს“-ო.

მაგრამ ისიც უკუჩადგომად იქნა დატოვებული (21 სექტემ. სხდომის ოქმი). ამრიგად პოეტი ლუკა რაზიკაშვილი დარჩა უადგილოდ ასეთი უსამართლობის შემდეგ მასწავლებლობას სამუდამოდ ზურგს აქცევს და მშობლიურ მთას მიემართება, ვინაიდან დარწმუნდა, რომ „რასაც იმბოზენ და რასაც ფიქრობენ, იგი შეუმოწმებლივ იყიდება ქეშმარიტებისა და სიმართლის ფასად“.

მაინც ერთხელ კიდევ სცადა პოეტმა საზოგადოების გამგეობის განწყობილებისა და სამართლიანობის შემოწმება. 14 ნოემბერს ის ასეთი მოხსენებით მიმართავს:

„მაქვს პატრივი მოვასხნო გამგეობას, რომ ნე მეკეთონის მასწავლებლის ჯამაგირი ნახევარი ენკენისთვისა ამ 1888 წლისა, საბუთს თხოვნისას და მოხსენებისას ნაძლევს ის შემთხვევა, რომ ჩემმა წინამორაღვილემ, ქილაძემ, მიიღო ნახევარი ენკენისთვის ჯამაგირი, თუბცა მე ვიყავი დანიშნული 1/IX-დან.

ლუკა რაზიკაშვილი¹.

მაგრამ ამხედრად უარი მიიღო (14/IX-ისავე სხდომის ოქმი).

ასე დამთავრდა პოეტ-მასწავლებლის სამსახურებრივი ურთიერთობა წერაკითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებასთან.

**

ბუნებრივად ისმის კითხვა: ობიექტური იყო თუ არა წ. კ. გ. საზოგადოების გამგეობა ვაჟის მიმართ, რომ ასეთი სასტიკი განაჩენი გამოიტანა?

აქ განხილული საბუთებიდან და საერთოდ არქივში დაცულ დიდი თონეთის სკოლის მასალებიდან აშკარად ჩანს, რომ ვაჟა, როგორც მასწავლებელი, პირნათლად ასრულებდა თავის მოვალეობას. მოწაფეთა რიცხვიც მის დროს იმდენი იყო, რამდენიც მის წინათ და რაც არ ეყოლა მისი მომდევნო მასწავლებლის დროს (როგორც ეს ჩანს რევიზორ ნიკ. მთვარელიშვილის მოხსენებიდან). მაშ რატომ უნდა დაეთხოვათ ვაჟა სამსახურიდან?

ნუ თუ იმიტომ, რომ მასზე საჩივრები შედიოდა? მერე ხომ გამოირკვა, რომ ამ საჩივრების ავტორი იყო მამასახლისი შავშიშვილი, რომელიც, რევიზორ ი. მანსვეტაშვილის სიტყვით, იყო „ნამიკიტნარი და ძალიან გაიძვერა და გაქლე-

¹ იქვე, გვ. 34.

სილი კაცი“ და რომლის „პატიოსნება“ განსაკუთრებით ნათელ-ჰყო „რწმუნების ქალიღმერთი“. მაშ რა ფასი-და ჰქონდა მის საჩივრებს? მით უფრო, რომ აღმინის-ტრაციამ ის მალე სამსახურიდან მოხსნა, ხოლო თითონ ბალხს რევიზორისთვის განუცხადებია, რომ მასწავლებელთან კარგი განწყობილება გვაქვს და რომ მას-ზე „ცუდი არაფერი გავგიგონიაო“.

რაც შეეხება ალ. მირიანაშვილის რევიზიას, უნდა ითქვას, რომ ამ რევი-ზიის კეთილსინდისიერება და მიუღვამლობა, ცოტა არ იყოს, ეპეის ქვეშ დგას. მირიანაშვილი რევიზიას ახდენს მაშინ, როცა ბავშვები დათხოვნილი არიან მთავარი სენის (ყვავილის) გამო და როცა თითონ მასწავლებელიც აღარაა სკოლაში. რევიზორი სტუმრად სწევია მასწავლებლის მომჩივანს და, როგორც ჩანს, მის ინფორმაციას დანდობია. რევიზორი აღნიშნავს, რომ „უმეტესი ნა-წილი უჩივის მასწავლებელს და სურს მისი გადაყვანაო“; თონეთელების თხოვნა კი, 140 კაციდან 83-ის მიერ ხელმოწერილი და მამასახლისს „სუღეობით“ დამოწმებული, საწინააღმდეგოს დალადებს: ჩვენ ამაზე უკეთესი მასწავლებელი არ გვინდა, მასწავლებლად ისევე ლუკა რაზიკაშვილი დაგვიტოვებთო. ყოველივე ამის შემდეგ ალ. მირიანაშვილის ობიექტურობა მართლაც რომ ეჭვებს იწვევს.

ორიოდე სიტყვა თითონ წ. კ. გ. საზოგადოების გამგეობაზეც. როგორც პოეტის ბოლო განცხადებიდან შეიძლება მივხვდეთ, გამგეობის წევრებს შორის უცხო და არასასიამოვნო ხმები გავრცელებულა ალბად რევიზორ მირიანაშვი-ლის მეოხებით და გამგეობაც მისი ინფორმაციის გავლენის ქვეშ მოქცეულა და ვაჟას გაუფრთხილებლივ, მისგან განმარტების მოუქითხავად პირდაპირ და უყოყ-მანოდ მოუხსნია სამსახურიდან, ისიც ერთი ხმის უმეტესობით. მერე კი, ჩანს, გამგეობის პრესტიჟის დასაცავად ერთხელ თქმული და ნაჩქარევად, უსამარ-თლოდ გამოტანილი დადგენილება აღარ შეუცვლიათ, არც ვაჟას კანონიერ თხოვნისამებრ კომისია გაუგზავნიათ, თვით თონეთელების თხოვნისათვისაც არა-ვითარი უტრადლება არ მოუქცევიათ. ყოველივე ამას თავის საკუთარი ხელწერილი თითქმის ყველა წევრი ადასტურებს გარდა ილიასი და ალ. კყონიასი.

ესეც კია: იქნებ გამგეობას ეფიქრებოდა—გამბოროტებულმა ბობოლემა ვაჟას არა აუტეხონ რაო—და მისი მოხსნით ჩვენი პოეტი გამოაროდა იქაურობას და ამ გზით შეუნარჩუნა ქართულ პოეზიას მისი ნიჭიერი ქურუმის სიცოცხლე?!

გვიღისის ქალთა ეპიკრიკალურ სასწავლებლის ისვორიიდან

მონარქიზმის იდეოლოგიის მჭიდვებელი და ცხოვრებაში გამტარებელი ძველ რუსეთში სხვა ორგანიზაციებთან ერთად საერთოდ სკოლა და კერძოდ სასულიერო სკოლები იყო. სასულიერო წოდებამ თავიანთი სკოლები (სემინარიები, ეპარქიალური სასწავლებლები და სხვა) ამ მიზნისათვის ფართოდ გამოიყენა. ანა ალიარებს თვით ეკლესიის ცნობილი წარმომადგენელი—დეკანოზი ა. ვედენსკი:

„ხალხის მასების აღზრდა საეკლესიო-მონარქიულ მიმართულებით სკოლის საშუალებით ხდებოდა. საღეთო სჯულის სახალდებულო სწავლა, ცარიზმის და მასთან დაკავშირებულ მკვლევლობის, სისხლისმსმელობის გამართლება სახარების პრინციპებით, ყველა ეს ხდებოდა არა მარტო სასულიერო, არამედ საერო სკოლებშიაც. დაუმატოთ ამას უამრავი საეკლესიო-სამრევლო სკოლები, სადაც გლეხის ბიჭები უნდა აღზრდილიყვნენ თავის მეფისადმი მშობლიურ სიყვარულის და განუსაზღვრელ თავდადების მიმართულებით. აი ეს მძლავრი აპარატი, რომლის საშუალებითაც სამღვდლოება მოვალე იყო ჩაენერგა ხალხისათვის მისთვის უცხო უმეცვერდომილესი გრძობები“ (ა. ვედენსკი „Церковь и Государство“, 1923 წ. გვ. 19).

მონარქიული წითარობის მოხელენი ცდილობდნენ სკოლა ამ მიზნისათვის არასოდეს არ დაეშორებიათ და ამიტომ ძალზე უფრთხილდებოდნენ სკოლას, რომ იქ არ შეპარულიყო თვითმპყრობელობის საწინააღმდეგო აზრი, რათა მოწადეები დაეცვათ საერთოდ პროგრესიული აზროვნების გავლენისაგან. ამის დამამტკიცებელია, სხვათა შორის, ქვემოლმოყვანილი დოკუმენტი. რუსეთის ეკლესიის სინოდის ობერ-პროკურორი პობედონოსცევი სწერს საქართველოს ეგზარხოსს 1887 წლის იანვარში № 74-ით:

„ყოვლადსამღვდლო მეუფეო, მოწყალეო ხელმწიფე და მწყემსმთავარო! უკანასკნელ ხანებში მოწადეთა შორის ვრცელდება გრავ ლ. ტოლსტოის ცნობილი თხზულების „В чем моя вера“ ჰეკტოგრაფზე დაბეჭდილი ეგზემპლიარები. ამ თხზულებას, რომელიც სავსეა მანერ აზრებით, გამკვეალულია ურწმუნოების იდეებით, რომლებიც არკევენ არა მარტო ეკლესიის, არამედ სამოქალა-

ქო საზოგადოებრიობის ძირითად საფუძვლებს, შეუძლიან მეტისმეტად მანეჟ ვაგლუნა მოახდინოს ახალგაზრდათა აზროვნებაზე და ხელი შეუწყოს მათი აზრების და გრძნობების საესებით გარყვნას. ამგვარი თხზულებები განსაკუთრებით დაუშვებელი უნდა იყოს სასულიერო სასწავლებლებში. ამისათვის მოვალედ ვთვლი ჩემს თავს უმოკრძალოდ გაბოვით თქვენ, მოწყალეო მეუფეო და მწყემსმთავარო, დავალოთ თქვენდამი რწმუნებულ სასულიერო სასწავლებლების უფროსებს, ინსპექციის წევრებს და მასწავლებლებს, რათა თვალყური აღევნონ, რომ ხსენებული თხზულება არანცდაარამც არ ჩაუვარდეთ მოწაფეებს ხელში. თუ ვინცილობა გამოირკვეა, რომ ხსენებულ თხზულებას უკვე იცნობენ მოწაფეები, სასურველი იქნება მასწავლებელმა ან დამრიგებელმა, რომელიც კარგად იცნობს ამ საგანს, განუმარტოს ახალგაზრდობას ხსენებულ თხზულების შინაარსი და ყოველი გაუგებრობა, რასაც იწვევს ეს წიგნი ახალგაზრდებში. ლიტერატურულ წყაროდ ამისათვის გამოიყენონ გრცელი სტატიები, რომლებიც გასულ წელს დაიბეჭდა შემდეგ ჟურნალებში: „პრაგოსლავნი სობესედნიკ“, „ვერა ი რაზუმ“, „პრავოსლავნოე ობოზრენიე“ და ქადაგებანი წარმოთქმული ქ. ოდესაში ყოველდღისაშლედელი არქიებისკოპოში ნიკანორის მიერ. ეს ქადაგებები დაბეჭდილია ზოგიერთ სასულიერო გამოცემებში“. **ქ. პობედონოსცევი.**

(ტფილისის ეპარქიალურ სასწავლებლის არქივიდან 1887 წ.).

მონარქიულ რეჟიმისათვის არა სასურველ წიგნების კიხების აკრძალვასთან ერთად მთავრობის მოხელენი ცდილობდნენ ჩამოეშორებინათ ყველა საუბუროს სკოლის მოსწავლენი საზოგადოებრივ ცხოვრებას, უკრძალავდნენ მათ ნებადართულ თუ ნებადასურთველ საზოგადოებრივ ორგანიზაციების წევრად ყოფნას და თვითგანვითარების წრეების შექმნასაც კი. დამნაშავე სასტიკად უნდა დაესჯათ თვით სასწავლებლიდან დათხოვნამდე. ამას მოწმობს იგივე პობედონოსცევის ცირკულარი, მოწერილი საქართველოს ეგზარხოსთან 1887 წ. 14 მარტს: „იმ გარემოების გამო, რომ სხვადასხვა სასწავლებლის მოწაფეები პოლიტიკური აგიტატორების შეგავლენით ხშირად მონაწილეობას იღებენ მანეჟ და დაუშვებელ საზოგადოებათა საქმიანობაში, ანდა თავიანთ წრეებში აარსებენ სხვადასხვა, თითქოს სასარგებლო, და კანონით ნებადართულ საზოგადოებას, რომლის ფულადი გადასახადი ხშირად ხმარდება კანონის საწინააღმდეგო მიზნების განხორციელებას; სახალხო განათლების უწყებაში გაცემულია განკარგულება, — ჩამოართვან უმალეს სასწავლებლების მოწაფეებს, აგრეთვე ახლად მიღებულ სტუდენტებს და მსმენელებს ხელწერილი, რომ ისინი არ მიიღებენ მონაწილეობას არავითარ საზოგადოებაში, როგორც მაგ. სათვისტომოებში და სხვა. აგრეთვე არ ჩაეწერებინ ისინი წევრად კანონით ნებადართულ საზოგადოებაშიც კი. თითოეულ ცალკე შემთხვევაში უახლოეს მთავრობის ნებადასურთველად, წინააღმდეგ შემთხვევაში დამნაშავე დაუყოვნებლივ გარიცხული იქნება სასწავლებლიდან; ხოლო საშუალო სასწავლებლების, სამოსწავლო ინსტიტუტების და სემინარიების განგებებს დაევილა განუწყვეტლივ თვალყური აღევნონ თავიანთ სასწავლებლების მოწაფეებს, თუ ვინცილობა აღმოჩნდება მოწაფეთა მონაწილეობა არა მარტო უკანონო საზოგადოებებში, სათვისტომოებში და სხვა, არამედ კანონით ნებადართულ საზოგადოებაშიაც კი, ანდა თუ იგინი თავიანთ წრეში

მოაწყობენ, სასწავლებლის ნებადაურთველად, ყრილობებს ან კრებებს, პედაგოგურმა საბჭომ დამნაშავენი დაუყოვნებლივ უნდა დაითხოვოს სასწავლებლიდან.

ვიღებთ რა მხედველობაში, რომ სასულიერო სასწავლებლების მოწაფეთა შორისაც, განსაკუთრებით კერძო ბინებზე მაცხოვრებელთა შორის, ხშირად ეწყობა სასწავლებლის ინსპექციის ნებადაურთველად სხვადასხვა ეგრედწოდებული თვითგანვითარების წრეები, სადაც იკითხება პედაგოგიურ ცენტრის მიერ ნებადაურთველი, ანდა პირდაპირ აკრძალული წიგნები; სადაც ვითარდება სასულიერო განათლების მიზნებთან და ამოცანებთან შეუფერებელი აზრები; წრეები, რომლებიც მოუქმეებელ ახალგაზრდობაში აღვივებენ სასულიერო სასწავლებლის საღმრთლო-სასწავლო წყობილების საწინააღმდეგო აზრებს, რომლებიც შემდგომ განვითარებაში ხშირად არსებულ წესწყობილების წინააღმდეგ საბრძოლო ხასიათს იღებენ—საჭიროდ ვცნობ უმორჩილესად ყსოვო თქვენ უსამღვდელოესობას, დაუდასტუროთ თქვენდამი რწმუნებულ სასულიერო სასწავლებლების უფროსებს, თვალყური ადევნონ ამ მხრივ მათდამი რწმუნებულ სასწავლებელთა მოწაფეებს, ხოლო დამნაშავეთა წინააღმდეგ იგივე ზომები გამოიყენონ, რაც მიღებულია სახალხო განათლების სამინისტროს უწყებაში“.

კ. პობედნოსცევი.

(ტფ. ეპარქ. სასწავლებლის არქივიდან, საქმე 1887 წ.).

ზემოაღნიშნული დოკუმენტები აშუქებენ სწავლა-განათლების სისტემაში წარმოებულ პოლიტიკას საერთოდ მთელ რუსეთში. საქართველოში ეს პოლიტიკა უფრო მწვავე და რეაქციული იყო. აქ სკოლა გარდა მონარქიზმის პრინციპებისა, ემსახურებოდა კიდევ კოლონიალურ პოლიტიკის დანერგვას და რუსიფიკაციას.

განსაკუთრებით თვალსაჩინო იყო ეს სასულიერო უწყების სკოლებში—სემინარიებში, ეპარქიულ სასწავლებლებში, სასულიერო სასწავლებლებში და სხვ. ამ სასწავლებელთა სათავეში რუსი სამღვდლოება იდგა. მათ მიზანს იმდენად სწავლის სათანადო დონეზე დაყენება არ შეადგენდა, რამდენადაც თავიანთი პოლიტიკური მიზნების განხორციელება. აქ მთელი პედაგოგიური საქმიანობა ამ თვალსაზრისით განხილვობდა. ეს, როგორც დავინახავთ ქვემოაღმოყვანილ დოკუმენტებიდან, ანასიათებდა არა მარტო ამ სასწავლებელთა საერთო რეჟიმს, არამედ სასწავლო გეგმებს, თითოეული საგნის შინაარსს და მოწაფეთა მთელ აღმზრდელობით სისტემას. ამ გარემოებას თვალსაჩინოდ გვიშუქებს ტფილისის ეპარქიალური ქალთა სასწავლებლის საბუთები.

ტფილისის ეპარქიალური ქალთა სასწავლებელი დაარსდა 1879 წელს. მრველად გაიხსნა ორი მოსამზადებელი განყოფილება და სამი კლასი, თითოეულ კლასის კურსი ორი წლით განისაზღვრებოდა. უფრო ღარიბ მოწაფეებს პანსიონში ღებულობდნენ, დანარჩენი მოწაფეები გარედან მოსიარულენი იყვნენ. ეს უკანასკნელები იხდიდნენ სწავლის ფულს, სასულიერო უწყების პირთა შეილები 15 მანეთს წელიწადში, საეროსი კი 40 მანეთს. სასულიერო უწყების პირთა შეილებს, უფრო ღარიბებს ანთავისუფლებდნენ სწავლის ფულის გადასახადისაგან, საერო პირთა შეილებს სულ არ ანთავისუფლებდნენ. სასწავლებლის თითოეულ

კლასში უნდა ყოფილიყო არა უმეტეს 45 მოწაფისა. ამის ზევით იხსნებოდა პარალელური განყოფილება. მოსამზადებელ განყოფილებაში იღებდნენ მოწაფეებს არა ნაკლებ რვისა და არა უმეტეს ათი წლის.

სასწავლებლის სტრუქტურა სინოდის მიერ 1879 წელს დამტკიცებული წესდებით შემდეგნაირი იყო:

სასწავლო ხაზით. სასწავლებელში ისწავლებოდა რუსული ენა და სიტყვიერება, ქართული ენა და სიტყვიერება, რუსული და ქართული სუფთააწერა, არითმეტიკა, გეომეტრია (ალგებრა სულ არ ისწავლებოდა), სამოქალაქო ისტორია და გეოგრაფია, ფიზიკა შემოკლებით, ზოგადი მეთოდოლოგია, ხელსაქმე, საეკლესიო გალობა რუსული და ქართული, და, როგორც მთავარი საგანი, **საღვთო სჯული**. სასწავლებლის არქივში დაცულ სტანდარტულ პროგრამებიდან ჩანს, რომ ყოველი საგნის პროგრამა რელიგიურ ზნეობრივ თვალსაზრისით იყო შედგენილი, მისილაც ამ სახით იყო შერჩეული და მისი დალაგება-გაშუქებაც ამას მოითხოვდა.

სასულიერო უწყების სასწავლებელში დიდი ყურადღება ექცეოდა წერითი ვარჯიშობას. თემები მოსწავლეთა თხზულებებისათვის უნდა შეერჩია სასწავლებელს სასწავლო წლის დასაწყისშივე, წარედგინა პედაგოგიურ საბჭოსათვის დასამტკიცებლად, საბჭო განხილვის შემდეგ წარუდგენდა საქართველოს ეგზარხოსს საბოლოო დასამტკიცებლად. რასაკვირველია, თემები უნდა შერჩეულიყო ისეთი მასალიდან, რომელიც განამტკიცებდა სასწავლებლის საერთო მიმართულებას და იდეოლოგიურ მხარეს.

ჩვეულებრივ მოწაფეებს შემდეგნაირი თემები ექლეოდათ თხზულების დასაწერად:

საღვთო სჯულში III კლასის მოწაფეებს— „Учение о самоотвержении, трудность его для естественного человека и высокое при этом утешение, сообщаемое благодатною помощью“.

II კლასის მოწაფეებს საღვთო სჯულში „Воспитательное значение искушений в жизни христианина, по учению св. апостола Иакова“. რუსულ ენაში— „Церковь родного села с внутренней и внешней стороны“ და სხვ.

1900 წელს მოხდა ეპარქიული სასწავლებლის რეორგანიზაცია, იგი გადაკეთდა ექვსკლასიან სასწავლებლად, ხოლო 1908 წელს გაიხსნა ორი პედაგოგიური კლასიკ, მეშვიდე და მერვე. ამის მიხედვით სასწავლო გეგმაც შეიცვალა და რამოდენიმე ახალი დისციპლინაც, მაგ. საქართველოს ეკლესიის ისტორია და არქეოლოგია, ფსიქოლოგია დაემატა, ხოლო პედაგოგიკის ისტორიის, დიდაქტიკის და ზოგადი მეთოდოლოგიის სწავლება გაძლიერებულ იქნა. საქართველოს ისტორია და არქეოლოგია ისწავლებოდა რუსულად და სავალდებულო იყო როგორც ქართველ, ისე არაქართველ მოწაფეთათვის.

ზნეობრივი აღმზრდელობითი ხაზით. მოწაფეების აღმზრდელობითი სისტემა შეფარდებული იყო სასწავლებლის მიზანთან და დანიშნულებასთან. სასულიერო უწყების სასწავლებლებს, ისე როგორც საერთოდ სასწავლებლებს ყოფილ რუსეთის იმპერიაში, უნდა აღეზარდათ მონარქიული რეჟიმის ერთგული,

შორილი მოხელენი. საქართველოში ამას, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ მეორე გარემოებაც ემატებოდა: აქ სკოლას უყურებდნენ როგორც კოლონიალურ პოლიტიკის გამტარებელ იარაღს, ადგილობრივ მოსახლეობის გარუსებისათვის საუკეთესო საშუალებას. ამიტომ აქ, სასწავლებლებში აღმზრდელობითი სისტემა ისე იყო აწყობილი, რომ დასახლებულ მიხნებისათვის სასწავლებელს ადვილად წიელწია.

კერძოდ ეპარქიულ სასწავლებელში კლასთა ინსპექტორის გარდა, რომელიც სასწავლო ნაწილს ედგა სათავეში და ამ მხრივ ხელმძღვანელობდა სასწავლებელს, იყო უფროსი ქალი („ნაწილნიცა“), რომლის მოვალეობასაც აღმზრდელობითი ნაწილის ხელმძღვანელობა შეადგენდა. ეს უკანასკნელი თავის ხელქვეით აღმზრდელი ქალების საშუალებით ატარებდა მთავრობისათვის სასურველ აღმზრდელობით პოლიტიკას.

შოგადი აღმზრდელობითი ზომების გარდა საინტერესოა აღმზრდელების პოლიტიკური ვაელუნა სასწავლებლის ცხოვრებაზე და მოწაფეებზე. მაგალითად, 1905 წელს ტფილისის ეპარქიალურ სასწავლებლის სათავეში იდგა ცნობილი შავრაზმული მღვდელი გოროდცევი. გოროდცევი იყო ტფილისის „Содна русского народа“-ს ორგანიზაციის თავმჯდომარე, ამ ორგანიზაციის ორგანოს „პატრიოტიზესკაია ლეტონის“-ის რედაქტორი და ხელმძღვანელი, შავრაზმულ გაზეთის „გოლოს კუკუზას“ აქტიური თანამშრომელი და სერსათოდ მონარქიული ჯგუფის ერთ-ერთი სულისჩამდგმელი ტფილისში.

გოროდცევა ეპარქიალურ სასწავლებელში დანერგა მონარქიულ-შავრაზმული სულისკვეთება. ამიტომ მოწაფეების უმრავლესობა მტრულად უყურებდა სასწავლებლის ხელმძღვანელობას და აღმზრდელებს. ბშირი იყო მოწაფეთა გალაქჩება სასწავლებელში შექმნილ რეეიპის წინააღმდეგ, გაფიცვის გამოცხადება და სხვ. ერთი ასეთი გაფიცვა მომხდარა ამ სასწავლებელში 1905 წლის 28 იანვარს. ამ გაფიცვის სურათი დოკუმენტების მიხედვით შემდეგნაირია: გაფიცვის მიზეზების გამომკვლევ კომისიის ოქმებში კვათხულობთ: „სასწავლებლის უფროსი ქალის, ინსპექტორის, აღმზრდელების და მასწავლებელთა დაკითხვიდან გამოირკვა, რომ ტფილისის ქალთა ეპარქიალურ სასწავლებლის აღმზრდელ ქალებს ერთმანეთში და სასწავლებლის უფროს ქალთანაც მტრული განწყობილება აქვთ, ხოლო უკანასკნელ ხანებში მათში ნაციონალურ განხეთქილებაშიც იჩინა თავი რუსეთ-იაპონიის ომის დაწყების შემდეგ, როდესაც აღმზრდელებს შორის თვით სასწავლებლის სასადილოშიაც კი, მოწაფეთა თანადანწრებით, ხდებოდა გაცხოველებული დავა იმის შესახებ თუ ვინ ვისი მომბრეა, ამასთან ზოგიერთები ამკარად, მოწაფეთა წინაშე, აცხადებდნენ თავის სიმპატიებს იაპონიის მიმართ.

აღმზრდელ ქალთა შორის უთანხმოების მოსასპობად არც უფროსი ქალის და არც სასწავლებლის საბჭოს წიერ არავითარი ზომები არ იყო მიღებული, რადგან უფროსი ქალი რატომღაც საჭიროდ არა სთვლიდა სასწავლებლის საბჭოში ვადატანა სასწავლებლის შინაური ცხოვრების უთანხმოებანი. ასეთი არანორმალური ამბები, რასაკვირველია, მოქმედობდნენ მოწაფეთა განწყობილებაზე. ეს უკანასკნელები სასწავლებლის უფროს ქალში ხედავდნენ ისეთ პიროვნებას.

რომელიც განუზღვრელად არ უცქერის მოწაფეთა ნაციონალიზმს. III კლასში მომხდარ ინციდენტმა უფრო დაარწმუნა მოწაფეები ამ გარემოებაში, საერთო მოძრაობამ და არტულობამ საბაბი მისცა ზოგიერთ ბოროტგამზრახველ პირს, ესარგებლა მოწაფეთა უკმაყოფილებით სასწავლებლის უფროს ქალზე და მოეწყო არტულობა იმ რწმენით, რომ დამნაშავენი არ იქნებიან აღმოჩენილნი და დიუსჯულიად დარჩებიან, რადგან მოწაფეთა შორის ერთგვარი შეკავშირება და მთლიანობა არსებობდა“-ო. (სასწავლებლის არქივიდან. გამოძიების მასალები).

მოწაფეთა პირველი გაფიცვა ეპარქიალურ სასწავლებელში მოხდა 1905 წ. 28 იანვარს. უმაღლესმა სასულიერო მთაურობამ, საქართველოს ეგზარხოსის ალექსის განკარგულებით გამოაპყო კომისია, რომელსაც დიწერილებით უნდა შეესწავლა მოწაფეთა უკმაყოფილების და გაფიცვის მიზეზები, სასწავლებლის საერთო რეჟიმი და სწავლა აღზრდის დაყენების საქმე. კომისიამ დაჰკითხა სასწავლებლის უფროსს, მასწავლებლებს და მოწაფეებს, რომლებიც გაფიცვის სურათს შემდეგნაირად გუჩხატავენ:

სასწავლებლის უფროსი ქალის ტროფიმოვას ჩვენება: „27 იანვარს საღამოთი გვიან შემატყობინეს, რომ III კლასის მოწაფე შარვაშიძემ დღეს სასწავლებელში მოიტანა მთელი ტომარა პროკლამაციები და დაურთვა ჯერ თავის ამხანაგებს, შემდეგ ჩამოიარა სხვა კლასები და იქაც დაართვა პროკლამაციები. ამ ფაქტს მე შინიკდამაინც დიდი ყურადღება არ მივაქციე. 28 იანვარს დილით დაეუძახე შარვაშიძეს, მაგრამ მან თავი დამნაშავედ არა სცნო და ტირილი დაიწყო. დიდი დასვენების შემდეგ დაიწყო ბუნტი. ბავშვებთან მე არ გავსულუარ, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი მირახუნებდნენ და მიმტყრევენ კარებს. გარკვევით მესმოდა მათი ყვირილი „ძირს სასწავლებლის უფროსი ქალიო“.

მასწავლებელი პოლიტოვის ჩვენება: „დიდ დასვენებაზე გაისმა ხმაურობა და ყვირილი. ავედი ზევით სართულში და დავინახე, რომ მოწაფეები იკრიფებოდნენ სასწავლებლის დარბაზში და ყვიროდნენ: „ძირს უფროსი ქალი“. მე შინდოდა იგინი დაბეწყენარებინა, მაგრამ ვერ მოეახერხე, ისინი ხელში მიჩიებდნენ პროკლამაციებს. მე მოწაფეების დაწყენარების იმედი დაეკარგე, გამოველ ვარდო და გავემართე სახლისაკენ. ვერც კი მოვასწარ სასწავლებლის ტროტუარის გველა, რომ მოისმა ზრიალი და დარბაზის ფანჯრებიდან დამტყრეული შუშები ჩამოცვივდა ტროტუარზე. მე უკანვე გამოვიქეცი. ვნახე უფროსი ქალის ოთახში შეკვივდნენ მოწაფეები. სამასწავლებლო ოთახის კარებთან იდგნენ „ოკოლოდონნი ნაღზირატული და გოროდოვოები“, ერთი ოკოლოდონნი ყვიროდა: „მე გამიშეით, ხელად დაეაწყენარებ მათ, რამოდენიმე მათგანს ვტყიკავ სილას და გათაედა ყველაფერი“. მე ვთხოვე პოლიციელებს არ ჩარუულიყვნენ საქმეში, ვიდრე მათ არა სთხოვდნენ ამის შესახებ. როდესაც პოლიციელები წაივდნენ, ბოვიდა მამა სერგი (მღვდელი გოროდცევი, სასწავლებლის ინსპექტორი—თ. ბ.) რომელმაც მალე დააწყენარა მოწაფეები“.

პოლიციელების სასწავლებელში მოყვანას სავამომძიებლო ოქმი შემდეგნაირად ხსნის:

აღმზრდელი ქალი მდივანი აცხადებს: „როდესაც მოწაფეები ასეთ მღვთ-მარეობაში დაეინახე, ცუდად გავხდი, კარგად მესმოდა ოღვა ალექსანდრეს ასუ-ლის¹ სიტყვები „დაუწინეთ მაგათ მათრახები“.

კომისიის მიერ დაკითხული IV კლასის მოწაფეები აჩვენებენ: „სასწავ-ლებლის უფროსი ქალი ქართველ და რუს მოწაფეთა შორის აღვივებს ნაციო-ნალურ შუღლს და ანტაგონიზმს. სხვადასხვანაირ დაპირებით ატყუებს პატარა ბავშვებს და აიძულებს დაიბეზლონ თავისი ამხანაგები, რითაც უყოფნებს მათ ხასიათს და აჩვევს ჯაშუშობას. აღმზრდელი ქალი გრომოვსკაია ჯაშუშია. ეს უკანასკნელი უკრძალავს მოწაფეებს თავიანთ მშობლიურ ენაზე ლაპარაკს და ანით ავიწყებს მათ ენას. III კლასში იგი ლანძღავს ქართველებს, თითქოს ესენი ავიწროებდნენ რუს მოწაფეებს, ნამდვილად კი თვითონ შეაქვს ასეთი გან-ხეთქილება მოწაფეებში და უთანხმოების მიზეზიც სწორედ მისი საქციელია. ჩვენ სწავლას არ დავიწყებთ, თუ უფროსი ქალი აქ დატოვებული იქნება“.

28 იანვრის გაფიცვის უშუალო ნახლოვანი მიზეზი იყო მესამე კლასში მომხდარი ინციდენტი. ამ ინციდენტის შესახებ დოკუმენტებში ნათქვამია: „14 იანვარს, ეკლესიაში წირვის დროს, მესამე კლასის მოწაფემ ციციშვილმა შენიშნა, რომ მისი ამხანაგი გრომოვა პირჯვარს არ იწერს. როცა ციციშვილ-მა მიზეზი ჰკითხა, გრომოვამ უპასუხა—პირჯვარს არ ვიწერ, რადგან ქართული არ მესმისო (14 იანვარს, ნინოების დღეს ნებას აძლევდნენ წირვა ქართულად შესრულებულიყო, სხვა დროს ეკლესიაში წირვა-ლოცვა სულ რუსულ ენაზე სწარმოებდა—თ. ბ.). ეს ამბავი ვიღამაც უფროს ქალს შეატყობინა. ეს შევიდა III კლასში და მოწაფეებს დაახლოვებით შემდეგი უთხრა: „მე გავიგე, თით-ქოს თქვენ ავიწროებთ თქვენ ამხანაგ რუსებს. თქვენ არ იცით, რომ ქართვე-ლებმა მარტო მაშინ იტყვევებდნენ მშვიდობა და წყნარი ცხოვრება, როდესაც შეუერთ-დნენ რუსეთს. ვინ ცხოვრობს თქვენ ხარჯზე? პირიქით ქართველები სჭამენ რუ-სეთის ხაზინის ფულს, როგორც, მაგ., მამა პლატონი (გამრეკელი, მღვდელი და ეკონომი იყო სასწავლებლისა—თ. ბ.), იღებს ჯამაგირს ხაზინიდან და საერთოდ თქვენი წამები რომ სახელმწიფო ჯამაგირს არ იღებდნენ, მათხოვრები იქნებო-დნენ. თქვენ ყველა ჩვენი მონები ხართ, ეს ნუ გავიწყდებათ. თქვენ იცოდეთ, რომ მისაღებ გამოცდებზე ქართველმა რომ მიიღოს 5, რუსმა კი 3 ან 2, უფრო მივიღებთ რუსს, ვიდრე ქართველს“. გარდა ამისა მოწაფეებმა დამატებით კი-დეც უჩვენეს კომისიას: „უფროსმა ქალმა უთხრა გრომოვას: „შენ ყველაფერი შემატყობინე ხოლმე, რაც ხდება კლასში, ხოლო მოწაფე ოქრობირიძეს დაუძა-ხა—შენ მგლის ლეკვი ხარ“.

23 იანვარს მეორე ინციდენტი მოხდა ამავე მესამე კლასში. დილის ლოც-ვას კითხულობდა III კლასის მოწაფე მელიშვილი. ლოცვის შემდეგ სასწავლებ-ლის უფროსმა ტროფიმოვამ მოიხმო თავისთან მელიშვილი და უთხრა: „შენ კარგად კითხულობდი, მაგრამ მე არც გაკოცებ და არც შეგაქებ, რადგან შენ ქართველი ხარ“. ტროფიმოვას საქციელის გამო დაკითხულმა აღმზრდელმა ქალ-მა მდივანმა განაცხადა: „დასამტკიცებლად იმისა, რომ უფროსი ქალი აღვივებს

¹ ოღვა ალექსანდრეს ასული (ივანოვი) იყო აღმზრდელი ქალი, შავრახმელი და გ.ო-როდცევის მარჯვენა ხელი სასწავლებელში—თ. ბ.

ბავშვებში ნაციონალურ შუღლს, შეიძლება მოვიყვანოთ ერთი ფაქტი, თუ როგორი ურთიერთობა არსებობს უფროს ქალთა და აღმზრდელ ქალთა შორის. უფროსმა ქალმა ერთხელ აღზრდელ ქალებს ქართველებს ასე მომართა: „თქვენ, ქართველები მადლობელს იყავით ჩვენი, რუსებისა, თორემ თქვენ ახლა იქნებოდით სადმე შარამბანაში, ან რომელიმე შაჰის ცილები იქნებოდით“. მდივნის განცხადება, ნათქვამია სავამომხიებლო მასალებში, დაამოწმეს სხვა აღმზრდელებმა ქალებმაც, თვით რუსებმაც კი“.

აქ მოხსენებული ინციდენტები მხოლოდ მიხლობელი მიხეზი იყო 28 იანვრის გაფიცვისა, არსებითად კი ეს გაფიცვა შემხადებული იყო ათეულ წლებით განმტკიცებულ რეჟიმით, იმ საერთო სისტემით, რომელიც გაბატონებული იყო საერთოდ სკოლებში და კერძოდ სასულიერო უწყების სასწავლებლებში. გარდა ამისა, თვით მოწაფეთა მოთხოვნები, რომლებიც არეულობის დღეს წერილობით წარუდგინეს დასაწყნარებლად მისულ ეგზარხოსს ალექსის და ეპისკოპოსს დიმიტრის (დიმიტრი იბაშიძე, გადაგვარებული ქართველი, დიდი მოძულე ქართველებისა, შავრაზმელი და მეფის რეჟიმის ერთგული მსახური — თ. ბ.), ცხადყოფენ, რომ მოწაფეთა უკმაყოფილება გამოწვეულია არამარტო ამ ინციდენტით, არამედ სასწავლებელში გამეფებულ რეჟიმით და პედაგოგიური სისტემით, აი ეს მოთხოვნებიც.

„ალარ ძალგვიძს ავიტანოთ ის პოლიტიკური რეჟიმი, რომელიც თანდათან გაბატონდა ჩვენს სასწავლებელში. ეს რეჟიმი ყველგან საგრძნობია, მაგრამ უფრო ძლიერად მოსჩანს ეკლესიაში, სადაც ჩვენ გადაგვაქციეს უსულო ავტომატებად და გვალოცებენ უფროსი ქალის ბრძანებით.“

ამიტომ ვთხოვლობთ: 1) უფროსი ქალის გაძევებას, 2) თანაბარ მოპკობას ყველა ეროვნების მოწაფეებთან და თავისუფალ ლაპარაკს მშობლიურ ენაზე, 3) სასწავლებლის მთავრობის ჩაურევლობას მოწაფეთა კერძო ცბრთვებაში, 4) ზოგიერთ შემთხვევაში, მაგ. პირველის წერაში ძალდატანების მოსპობას, 5) მარხვის შენახვა მხოლოდ დიდ მარხვის პირველ და უკანასკნელ კვირებში“.

იყო ბოლშე შემთხვევა, როდესაც ეპარქიალურ სასწავლებლის ადმინისტრაცია ყალბ წერილებს ადგენდა თავის პოლიტიკის გასამართლებლად. ამ შემთხვევაშიც სასწავლებლის უფროსი ქალის ტროფიმოვას გასამართლებლად შეთხზული იქნა წერილი ვინმე გრომოვის, სადაც აღნიშნულია, თითქოს ქართველები ავიწროვებდნენ რუსებს. აი ეს წერილიც, რომელსაც სწერს გრომოვი ტროფიმოვას:

„Глубокоуважаемая Надежда Николаевна!

Сию минуту получил Ваше любезное письмо, преувеличивающее чрезмерно какой-то якобы долг по отношению ко мне, тогда как на самом деле никакого долга нет, а только услуга за услугу, как делается между хорошими знакомыми, если я смею считать себя таким по отношению к Вам, с Вашего доброго согласия на это. Просите добрейшая Н. Н., если я осмеливаюсь Вам писать горькую правду и просить покорнейше Вашей всемогущей защиты моей дорогой

Клавдии от нападок грузинок—учениц. Прежде всего прошу Вас, чтобы то, что я пишу и буду писать, осталось тайной между нами, иначе те же грузинки узнают об этом и заедят окончательно Клавдию. Клавдия натура впечатлительная и на ней сильно отражается малейшая неприятность, а потому ради господа бога прошу принять ее под свое вместо матери покровительство.

Привожу копию ее письма к нам и опять прошу не говорить и не подвывать намека Клавдии о том, что вы знаете от меня.

„Милые папа и мама. Возьмите меня и Нюсю отсюда, я не могу здесь учиться после того, что случилось 14 января. Я вам сейчас напишу что было: 14 января здесь служили божественную литургию по грузински, а часы и молебень по славински и вот все девочки III класса начали сердиться, зачем часы и молебень по русски, так как на все языки можно славить бога и на грузинском и на русском, тем более, что некоторые русские были именниницы и они хотели молиться на знакомом языке. Все грузинки начали сердиться и сказали, что можно молиться и на грузинском языке. Во время обедни одна девочка мне говорила зачем ты не крестишься, ты хочешь чтобы по грузински не служили и все начали на меня смотреть и смеяться. Мне стало стыдно и я заплакала. Меня начали ругать та девочка, которая говорила мне зачем я не крещусь и сказала: „Громова, не реви, я не испугаюсь твоих слез“. Я не хотела плакать, но не могла и вышла из церкви. Ко мне пришла классная дама и сказала: Громова зачем ты плачешь. Я сказала, что мне не хорошо и меня отправили в больницу. А та девочка, которая наделала мне в церкви неприятность, разнесла слухи, как будто я плакала потому, что не хотела, чтобы служили по грузински. Классная дама узнала и рассердилась на меня. Сегодня я вышла из больницы и опять начали девочки надоедать. Я опять плакала. Милые папа и мама, я не могу здесь оставаться, возьмите меня отсюда. Мои одноклассницы еще говорят, зачем здесь русские учительницы и ученицы, у нас денег нет содержать вас. Весьма печально, что на нас русских, спасших Грузию от Персидского и Турецкого ига, так смотрят грузины, или старая хлебосоль забывается“.

ამგვარად მომკვებს რა ვრობოვს თავისი შევილის კლავდიის წერილის პირი პოლიცანად, მეტი თავისით სწერს: „Если нападки на Клавдию грузинами будут продолжаться, то к великому нравственному прискорбию и материальному ущербу, должен взять своих дочерей из заведения, заедят совсем или агонят в чахотку. Возьму своих детей, такова должна быть судьба нас, русских, что мы не равноправны в своем государстве, а нечто поменьше“.

Глубокоуважающий Вас Ваш покорный слуга священник
Игнатий Громов“.

ეს წერილი წარუდგინა ტროფიმოვამ სასწავლებლის პედაგოგიურ საბჭოს დასამტკიცებლად იმისა, რომ იგი კი არ სდევნის ქართველებს, პირიქით ქართველები ავიწროებენ რუსებს. მაგრამ საბჭომ ექვი შეიტანა წერილის სინამდვილეში. სხდომის ოქმში ნათქვამია:

„სასწავლებლის საბჭომ ექვი შეიტანა მღვდ. გრომოვის შეილის კლავდიას მიერ მიმისადმი მიწერილ წერილის სინამდვილეში მისი სტილის მიხედვით. წერილი დაწერილია, ან რედაქტირებულია ვინმე გამოცდილი პირის მიერ“ (ეპარქ. სასწავლებლის არქივი. პუდ: საბჭოს ოქმები, 1905 წ.).

გრომოვას წერილიდან აშკარად ჩანს, რომ ეპარქიალურ სასწავლებლის ხელმძღვანელობა თავის პოლიტიკის გატარებაში ყალბი ქაღალდების წეთხვასაც კი არ ერიდებოდა და განზრახ სთესდა და აღვივებდა მოწაფეთა შორის ნაციონალურ შუღლს.

ამგვარად, ჩვენი ამ მოკლე მიმოხილვის დასკვნა ასეთია: სასულიერო უწყების სკოლების მიზანდასახულება იქითკენ იყო მიმართული, რომ ახალგაზრდობისთვის განეფითებინათ კონსერვატული და რეაქციული მსოფლმხედველობა, დაენერგა მათში სარწმუნოებრივი ნორმები, განედევნა ყოველი პროგრესიული სკოლიდან. მონარქიისა და დიდმპრობელური შოეინიზმის აგენტი — სასწავლებლები დესპოტურ რეჟიმს ამეფებდნენ სკოლაში, დასცილოდნენ და აბუჩად იგდებდნენ ადგილობრივ ენას, კულტურას და აზიერ-კავკასიაში მოსახლე ერთა ეროვნულ ღირსებას.

ყოველივე ეს თვით სასულიერო სასწავლებლის მოსწავლე ახალგაზრდობის ნაწილში წინააღმდეგობას იწვევდა. მოწაფეები უნდობლად უცქეროდნენ სწავლა-აღზრდის მთელ სისტემას, რაც თავის გამოხატულებას მპოულობდა მოწაფეთა გაფიცვებში, მათ პოლიტიკურ გამოსვლებში. მოწაფეთა ერთ-ერთ ასეთ პოლიტიკურ გამოსვლას წარმოადგენს გაფიცვა ტფილისის ქალთა ეპარქიალურ სასწავლებელში 1905 წ: იანვარში.

პედაგოგიური ბიბლიოგრაფია

სახალხო განათლების ისტორიის სექციას თავის საწარმოო ვეგმით ნაგარაუღვეი აქვს თავი მოუყაროს და გამოაქვეყნოს მასალა, განათლების საკითხებზე. რომელიც გაბნეულია ჩვენს ძველს პერიოდიკაში: გაზეთებსა და ჟურნალებში. ამ დიდი სამუშაოს მცირე ნაწილს წარმოადგენს წინამდებარე მასალა, შეგროვილი ანბ. ლ. ციხისთავისა და არკ. ხუნდაძის მიერ.

ეს მასალა შეიცავს პედაგოგიური ხასიათის წერილებს, კორესპონდენციებსა და ცნობებს, რაც მოთავსებულია შემდეგ შვიდ ჟურნალში: „ცისკარში“ (1852, 1857, 1874 წლ.), ილია ჭავჭავაძის „საქართველოს მოამბე“-ში (1863 წ.), ნიკ. ავალიშვილის „მნათობში“—(1869-1872 წლ.), „კრებულში“ (1871-1873 წ.), ყოველკვირეულ (1877-1878 წლ.) და ყოველთვიურ (1879-1885 წლ.), „ივერიაში“, „იმედში“ (1881-1883 წლ.) და „თეატრში“ (1885-1889 წლ.).

თუმცა ჩამოთვლილ ჟურნალებში მოთავსებული პედაგოგიური ინტერესის მასალა სისრულით არაა ბიბლიოგრაფიულ ნუსხაში შესული, არაა სისტემატურ და სავნობრივ რიგზე გალაგებული და არც ანბანურ წესზეა გაწყობილი, მაგრამ. მიუხედავად ამისა, იგი ამ სახითაც (ე. ი. ქრონოლოგიური თანამიმდევრობის დაცვით) სასარგებლო და საჭიროა, რამდენადაც დაინტერესებულ პირთ უადვილებს სახალხო განათლების საკითხების ირგვლივ საჭირო ლიტერატურის გაცნობას.

ორიოდე სიტყვა ამ ნუსხის გამოცემის ტექნიკაზე. შავი პეტიტით აწყობილია ავტორი ანუ ე. წ. საავტორო სათაური—თავსიტყვა, რომლითაც იწყება ანონიმური წერილი; კვადრატულ ფრჩხილებში [] მოცემული ტექსტი აღნიშნავს იმას, რაც ბიბლიოგრაფოსებმა თავისით შეიტანეს მასალის დაკონკრეტების მიზნით და არ იყო მოცემული თითონ წერილის სათაურში ავტორის ან რედაქტორის მიერ; ჟურნალების სახელწოდებაც შეკვეცილია ეკონომიის დასაცავად, სახელდობრ: ცსკ „ცისკარის“ ნაცვლად, სქრთ. მბე „საქართველოს მოამბეს“ მაგიერ, მნთ. „მნათობის“ აღსანიშნავად, კრბ. „კრებულის“ ადგილას, ივ. „ივერიის“ სანაცვლოდ, იმ. „იმედის“ მაგიერ და თტრ. „თეატრის“ ნაცვლად. სახელწოდების მომდევნო ოთხნიშნა ციფრი წელიწადის მიჩვენებელია, მისი შემდგომი ციფრი—ჟურნალის ნომრისა, ხოლო ორწერტილს მიყოლებული ციფრები აღნიშნავენ გვერდებს ნომრისა, სადაც მოთავსებულია ესა თუ ის მასალა. აღწერილობის ტექსტის ბოლოს ზოგჯერ მოცემულია რგვალ ფრჩხილებში ასეთი შემოკლებანიც: კორესპ., რაც ნიშნავს კორესპონდენციას, ცნ.—ცნობას, სქრთ. მტნ.—„საქართველოს მატინეს“ (ჟურნ. „ივერიის“ ერთ-ერთი განყოფილება).

რედ. აქცია

„ც ი ს კ ა რ ი“

1. „ცისკარი“, რედაქცია.
[„ვეფრიანთა რიცხვის ზადანის ამოცნობა, მისი დაკარგვა სტამბანი და თხოვნა ახსნის მეორედ გამოგზავნისა“]
ცსკ. 1852, 7: 80
ხელნერა: [რედაქტორი]
თ. გ. ერ. [იხათაგი]
2. ბიბლიოგრაფია.
„ღ რ ა მ მ ა ტ ი კ ა უ ლ . ჩ უ ბ ი ნ ი ე ს ი ა , დ ა ბ ე კ - დ ი ლ ი ს . პ ე ტ რ ბ უ რ ლ შ ი , ს ა ი მ ბ ე რ ა ტ ო რ ო აკადემიის სტამბანი.“
ცსკ. 1857, 5: 39-45.
3. ორბელიანი, ალექსანდრე.
ქართული უბნობა ანუ წერა.
ცსკ. 1800, 6: 90-104.
4. შერიფი, დიმიტრი.
წიგნი მოწერილი თ. ალექსანდრე ვაშაქურთან-ორბელიანისადმი შესახებ ზისის „ქართულის უბნობისა ანუ წერისა“.
ცსკ. 1890, 8: 315-333.
5. ხუბანაშვილი, ალექსანდრე.
ხეობრამეტე საუკუნეში მცხოვრებლის ქართველის მხედველობა: თუ რაოდენ დამცირებულარს ხეობითი განათლება დასავლეთის ევროპისა „წინა“.
ცსკ. 1861, 5: 249-261.
7: 247-261.
6. ხუბანაშვილი, ალექსანდრე.
ახრი აღზრდასა ხედა ყრმთათა დასავლეთის ევროპისა.
ცსკ. 1861, 5: 68-69.
7. წერეთელი, ვ. ს.
ახლანდელის აღზრდის სურათი საფრანგეთში.
ცსკ. 1861, 10: 171-174.
8. თუშანოვი, გიორგი.
ახალი აზნაი [სასწავლებელთა შესახებ].
ცსკ. 1882, 6: 63-63.
9. ვილიამს, ჯორჯ.
ქემბრიჯის ქალაქში პენციონის გამართვის დაპირება უცხო ქვეყნის-სტუდენტობისათვის.
თარგ. პ. უ.
ცსკ. 1882, 8: 194-201.
10. კლავიკური აღზრდა
ცსკ. 1832, 4: 191-195.
11. ფურცელაძე, ანტონ.
[სკოლების გახსნა, ტფილისის მეზობილთა თეატრი, ქართული წიგნები. „კალმასობის“ დაბეჭდვა-ცირკი]
ხელწერა სარჩევითა.
ცსკ. 1-63, 1: 147-151.
12. ჩარეკოვი, პეტრე.
რამდენიმე სატყვა ქალის აღზრდაზედ.
ცსკ. 1865, 2: 301-309.
13. ჯავახიშვილი, თ.
ცმაწვილი პირველს წლებში. [მოგონება რუსეთის ჩრდილოეთის ქალაქის საოჯახო ცხოვრებიდან]
ცსკ. 1883, 8: 413-516 [416?]
14. კარბელოვი, ფილიპონ.
სიტყვა თქმული მოსწავლეთა შიშართ ქართულის ვალოზისა... ბოდბეს.

ცქ. 1864, 5: 71-80;

ხელწერა: მღვდელი ფილიპონ კარბე-
ლოვი.

15. მანაბელი, დავით.

ქართულელთა ხეობა. გალობა [ნიმონ-
ილგა]

ცქ. 1864, 5: 49-73.

16. „ცისკარი“, რედაქცია.

გ ა ნ ც ხ ა დ ე ბ ა

[სტეფანე მელიქიშვილს და კომპ. სტამბა-
ნი ქართული ანბანისა და ქართული გრა-
მატიკის გაყიდვისა, ეწინააღმდეგე მოტანალი
ახალი ქართული ასოებით დაბეჭდვის შე-
საბუბ.]

ცქ. 1865, 2: 44 [9]

17. „ცისკარი“, რედაქცია.

საქალაქო სასწავლებელი ტფილისში 1865 წ.
I/IV-დან ყველა წოდებისათვის.

ცქ. 1865, 3: 9-13.

18. [ტფილისის საჯარო სასწავლებლის (და-
არს 1865 წ. I/IV-დან) წესდება]

ცქ. 1865, 3: 14-22.

19. დ ვ ი მ ე ლ ი.

ჩვენი დროების მწერლები
[პროფ. ჩუბინაშვილის კრესტომატიის
განთქმვის გამო ქართული ლიტერატურის
მიმოხილვა]

ცქ. 1865, 4: 70-86; 7: 67-81; 10: 5-15.

20. ბეთანოვი, შახ.

წიგნი მიწერილი ქუთაისის ხელთნაწერ
ჯურნალის „მსაჯულთა“ რედაქციაში სკო-
ლასა და სახოგადოებაში ქართული ენის
დაცემის შესახებ]

ცქ. 1865, 5: 4-13.

ხელწერა. სასწავლებლის მოწაფე შახ. ბე-
თანოვი.

21. გ ა ნ ც ხ ა დ ე ბ ა.

[ქართული ანბანის ახალ შეთონებუ და
პირველი საკითხავი წიგნის გასასულიად
გამოსვლის შესახებ]

ცქ. 1865, 6: 58.

22. ხუციშვილი, ან.

ბიბლიოგრაფიული ფურცელი.
წესება ახალ წიგნთათვის [ქართული
ქრისტიანობა... დავით ჩუბინოვისა სპბ.
1863 წ.; ქართული ანბანი და საკითხავი
წიგნის... დ. ფურცელანისა. ტფ 1863 წ.;
ქართული ანბანი მეორე გამოცემული... სტ-
მელიქიშვილისა... სტამბაში ტფ. 1865 წ.]

ცქ. 1865, 9: 22-43.

23. მამაცაშვილი, ქრისტე.

სწავლის საგორებანად.

ცქ. 1867, 2: 36-39.

24. მანაბელი, ვ.

გამოცდილების დარიგება ყმაწვილების
აღზრდაზე.

ცქ. 1866, 6: 170-181; 7: 182-267.

25. გამბრიელ ეპისკოპოსი.

სიტყვა გასრდიანთის შვილებთა.

ცქ. 1868, 5: 1-6.

26. აზიის ოსმალეთში მოგზაური.

ორიოდე სიტყვა მოკლებზე.

ცქ. 1869, 5: 47-51.

27. რამდენიმე დარიგება ერძის აღზრდი-
სათვის.

ცქ. 1871, 3: 192-201.

28. კერესელიძე, ივანე.

ტფილისის კლასიკური გიმნაზია [და
მისი დირექტორი ჯელონივესკი]

ცქ. 1874, 1: 153-190.

„საბკარტხელოს მოაზრება“

29. ზაღცმანი, ვ. ვ.

კონრად კიფერი ანუ დარიგება ყმაწვი-
ლებს კარგად აღზრდიანთვის.

თხზ. კ. ვ. ზაღცმანისა რედაქციის წინა-
სიტყვებით. თარგ. დ. ჯანდიერი-
შვილიძეა.

სკრთ. მზე 1863. 3: 45-49; 4: 80[50?]-
77; 8: 41-61; 4: 76-99.

30. ყიფიანი, დავით.

რიგიანი ქართული გრამატიკის შესახებ-
წავებულ მასალებად.

1. ქართული ენა და მისი გრამატიკები-
2. ასოები.

სკრთ. მზე. 1863 3: 70-102

31. სტუდენტების რიგნი რუსეთის უნივერ-
სიტეტებში, ეკაბოდი უნივერსიტეტის

ცხოვრებიდან ახალი წესდებულება რუსეთის უნივერსიტეტებისათვის.
სქტო. შპე. 1863, 3: 103-123 სხვადასხვა ამბები.

32. ბელინსკი, ბესარიონ.
ბელინსკის ახრი შეილება აღზრდაზედ.
[თარგ. მაქსიმე ლოლანდის].
სქტო. შპე. 1863, 9: 50-57; 10: 57-71.

„მ გ ბ თ ო ზ ი“

33. ინგილო ჯანაშვილი.
კაცს განათლებამ უნდა მისცეს სახსარი ცხოვრების გავაჩიხებისა და სიმდიდრის შობილებისა.
მთ. 1869, 1: 1-21; 2: 43-64.

35. შორაპნელი ბლადიმირი.
მეორე კრება იმერეთის ეპარხიის სამღვდელთა სასწავლებლის გაღწეობების თაობაზედ.
მთ. 1869, 7-8: 54-59.

34. ვლიოზიშვილი, ივანე.
ქართული აზიანი და ბირველი საკითხავი წიგნი, შედგენილი ი. გოგებაშვილისაგან [ხიბლიოვარაფია].
მთ. 1809, 2: 67-99.

36. კომბი.
ბავშვების მოვლა მთარგმ. ეპ. შანბელი.
მთ. 1870, 1: 3-42; 2: 42-86; 3: 67-112; 4: 118-134.

„ბ რ ნ ბ უ ლ ი“

37. ნეკოლაძე ნიკო.
ჩვენი ახალგაზრდობა. საუბარი შკოთაველთან.
კრბ. 1871, 2: 147-190.
ხელწერა: ნ. სკანდელი.

კრბ. 1871, 3: 187-207.
ხელწერა: ნ. სკანდელი.
39. რა გვეპირდება?
[უმაღლესი სასწავლებლის საკითხავი].
კრბ. 1871, 5: 171-193.

38. ნეკოლაძე, ნიკო.
ახალგაზრდობის აღზრდა

40. ი. — ი.
უმაწვილების აღზრდა შვეიცარიაში.
კრბ. 1873, 8: 141-166.

„ი ვ ბ რ ი ა“

41. ტფილისის პედ. ინსტიტუტთან არსებულ თანკლასიან სკოლაში ქართული ენის არ სწავლებლისა და ახლად დაბრუნდულ არ მასწავლებლის მიერ ქართული ენის უცოდინარობის შესახებ. (სქტო, მტნ.)
ივ. 1877, 2: 5.

45. არა დედაქაზე სწავლების ზიანის შესახებ ახალგაზრდობისათვის (სქტო, მტნ.)
ივ. 1877, 2: 4-5.

42. გორის სემინარიის ინსპექტორის მიერ ახალციხისა და თიანეთის მხარეებში ქართული ენის სწავლებისა და ქართული წიგნების აკრძალვის შესახებ. (სქტო, მტნ.)
ივ. 1877, 2: 5-6.

46. ი. გოგებაშვილის „დედაქა“-ს სამზრუნველო საბჭოს მიერ მოწონებისა და სახალხო სკოლებში სახელმძღვანელოდ მიღების შესახებ. (სქტო, მტნ.)
ივ. 1877, 2: 5.

43. გორის საოსტატო სემინარიასა და დაწყებით სკოლაში ქართული ენის არ სწავლების შესახებ. (სქტო, მტნ.)
ივ. 1877, 2: 5.

47. კახის სასწავლებლის მდგომარეობის შესახებ.
„დროების“ № № 28 და 29-ში ივ. როსტომაშვილის (კახის სკოლის მასწავლ.) წერილთან დაკავშირებით. (სქტო, მტნ.)
ივ. 1877, 3: 3-4.

44. ერთ ქართველ თავადის თხოვნა რვაღურ სასწავლებლის დირექტორის წინაშე, რათა მის შვილს არ ასწავლან ქართული ენა. (სქტო, მტნ.)
ივ. 1877, 2: 6.

48. კავკ. ქრ. აღმ. სახ-ბის იმპექტორ დიხაივის წერილის გამო („კავკას“ № 46), სასწავლებლებში ქართული ენის სწავლების შესახებ. (სქტო, მტნ.)
ივ. 1877, 3: 4-5.

49. გერმანიის უნივერსიტეტების და სტუდენტთა რიცხვი, საწვალთა სასწავლებლებისა და მოსწავლეთა რიცხვი, სახალხო სასწავლებლებისა და მოსწავლეთა რიცხვი და ეურნალ-გაზეთები, (მოკლე მოთხრობა სხვადასხვა სახელმწიფოთათვის).
ივ. 1877, 3:12-14.
50. რუსეთში 1875 წ. 1 იანვრისათვის პირველდაწყებით სასწავლებელთა და მოსწავლეთა რაოდენობის შესახებ. (გაზეთებიდან ამოკრეფილი ამბები).
ივ. 1877, 5:16.
51. ინსპექტორ ლიხანოვის ბრძანება, რომ ქართული ენა მოსწავლეებს პირველ თრ-სამ თვეს ასწავლან. (სქოთ. მტნ.)
ივ. 1877, 5:4.
52. გუბერნიის პასუხის პასუხი ტფ. სემინარიისაში ქართ. ენისა და გეოგრაფიის სწავლების შესახებ (სქოთ. მტნ.)
ივ. 1877, 6:4-5.
53. სახალხო სასწავლებლებში აბაღაზრდა სასწავლებელთა წინააღმდეგ სამდებულთების მოქმედების შესახებ (სქოთ. მტნ.)
ივ. 1877, 7:4.
54. სოფლის სკოლებისათვის სახელმძღვანელოებისა და სხვა სასწ. ნივთების დროულ გაუგზავნელობის შესახებ (სქოთ. მტნ.)
ივ. 1877, 7:4-5.
55. მოსწავლეთა შორის თვითმკვლელობის გახშირების შესახებ (რუსეთი).
ივ. 1877, 7:9.
56. გიევის უნივერსიტეტში ქალებისათვის ცალკე ისტორიულ-ფილოსოფიურ და ფიზიკა-მათემატიკურ განყოფილებათა გახსნის შესახებ (რუსეთი).
ივ. 1877, 7-9.
57. ვიციანთ თუ ვიტორია. გორის საისტატო სემინარიისაში ქართული ენის სწავლების და მასწ. ნათიევის უღწერი მეთოდის შესახებ (სქოთ. მტნ.)
ივ. 1877, 10:1-2.
58. ტფ. სას. სასწავლებელში ქართ. ენის მასწავლებლის მიერ ქართ. ენისათვის განკუთვნილ დროის რუსულ საღმთო ისტორიისათვის მოხმარების შესახებ (სქოთ. მტნ.)
ივ. 1877, 11:4.
59. სოფ. ხოვლის სასწავლებელში ქალგეთა ერთად სწავლის შესახებ და გლეხობის ეთილი განწყობა ამ მდგომარეობისადმი (სქოთ. მტნ.)
ივ. 1877, 11:4.
60. თრითე სიტყვა ხოვლის სასწავლებელზედ სასკოლო შემობის აგების შესახებ სოფლის ბარჯზე (კორესპ.).
ივ. 1877, 11:5
ხელწერა: მასწავლებელი ხოვლის სკოლისა ი. ც.
61. ი. გ-ე.
წერილი პეტერბურგადამ.
საქმით აკადემიის კლასიკის 1872 წ. დაარსებულ საექიმო კურსების შესახებ.
ივ. 1877, 11. 12-13.
62. ლარბ ბეშეთა აღზრდისათვის მზარუნველ საზოგადოების შედგენის შესახებ. (წევრები: გ. რ. ეოსთავი, ე. კ. მამაცაშვილი, ი. კ. ბეგრატიონ-პუბრანსკი, ა. ზ. ჩალოვაშვილი, დ. ი. ავალიშვილი, დ. გ. ერისთავი, ი. გ. ჭავჭავაძე და დ. ხ. ბაქრაძე) (სქოთ. მტნ.)
ივ. 1877, 12:8.
63. „ორითე სიტყვა საქალაქო სასწავლებლებზედ“.
საქალაქო სასწავლებელში ყველა ერთენებისათვის პირველ განყოფილებაშივე ერთხარის წიგნით და პროგრამით სწავლების შესახებ (კორესპ.).
ივ. 1877, 12:9.
64. ფიცი გვწამს და ბოლო გვაკორეებს. [გორის სემინარიის ქართ. ენის მასწ. ნათიევის მიერ ქართ. ენის უკოდინარობისა და მის დაუბეჭდავ სახელმძღვანელო შესახებ].
ივ. 1877, 16:11-14.
65. საქართველოს მატინე.
თ. თარბიშვილის პეტერბურგის საექიმო აკადემიაში ფიზიოლოგიის პროფესორად დასმნის შესახებ (სქოთ. მტნ.)
ივ. 1877. 17:2
66. გოვალეთის მეზობელი.
რაქამი სწავლისა და ქართული ენის

მასწავლებელთა მდგომარეობის შესახებ
(კორესპ.).
ივ. 1877. 20 : 1-4.

67. ქართველი.

თელავის სასულიერო სასწავლებელი და
თელავის სამღვდელთა ყრილობა. ქ. თე-
ლავში 1875-1877 წ.
ივ. 1877. 25 : 9-12;
26 : 7-12;
27 : 10-12;
31 : 12-15;
32 : 11-14.

68. კავთელი, ა.

პირველდაწვებითი სკოლის გახსნის მო-
თხოვის შესახებ კავთისხევის საზოგადოე-
ბისაგან (სქრთ. მტნ.).
ივ. 1877. 22. 9-10

69. შერელიშვილი.

შინგრელიის სას. სასწავლებელი.
სამეგრელოს სამღვდელთა და მარტვი-
ლის სას. სასწ. ხედამხედველის „მოღვა-
წეთის“ შესახებ.
ივ. 1877. 25. 3-4.

70. იდღელი.

კავთისხევის მოსახლეობაში ადგილობრივ
მღვდლის ბარნაბიშვილის მიერ სკოლის
გახსნის საწინააღმდეგო ხმების გაერ-
ცელება (სქრთ. მტნ.).
ივ. 1877. 26 : 4-5

**71. სახელმძღვანელონი, შედგენილი ი. ვო-
გებაშვილისაგან.**

(ქართული ანბანი, დარიცება, დედა ენა,
ბუნების კარი, საყმაწვილო კონა (განცხა-
დება).
ივ. 1877. 27. 15.

**72. თ ვ ი თ-მ ა ს წ ა ე ლ ე ბ ე ლ ი, წიგნი ტარ-
თული ენისა შედგენილი და გამოცემული**

გაბრიელ ტერგაბრიელიანცისაგან [გან-
ცხადება]
ივ. 1877. 27. 15.

73. ჯიბაიშის სკოლის მასწ. შენგელიას და

უშეგბელ სატციელის შესახებ. [ხედმეტ-
ფულის გადაზიდვინება წიგნებში, მოწაფე-
თა ცემა და სხვა სასჯელები] (სქრთ. მტნ.).
ივ. 1877. 29 : 2-3.

74. დ. რ.

გაკვერით [სკოლების მუშაობის შეფერხება
ფშავში მოსახლეობის ერთი მეოროსაგან
დიდი მანძილით დაშორების გამო; კახეთ-
ში სკოლების გამორადების და მასწავ-
ლებელთა მოუზმადებლობის შესახებ].
ივ. 1877. 30 : 4-5.

75. გ. ი.

ტფილისის სამხედრო გიმნაზიაში მისაღებ
ეგზამენების შესახებ.
[ღარიბ თავდა-ანხურთა შეილებისათვის
მოსამზადებელი კლასის დაარსების შესა-
ხებ]. ივ. 1877. 32 : 9-11
33 : 6-7.

**76. ღარიბ თავდა-ანხურ მოწაფეთა დამ-
ხმარე სახ-ბის მნიშვნელობა ქვეყნის გან-
ვითარებისათვის (სქრთ. მტნ.).**

ივ. 1877. 37 : 1-3.

77. ქვემო ქართლელი.

ჩვენი ხალხის განათლება, ხელოსნობა და
მეურნეობა.
[მოსწავლეთათვის ზოგადი განათლების
მიცემის შემდეგ, სპეციალური სასოფლო-
სამეურნეო განათლების მიცემის შესახებ
რედაქციის შენიშვნით].
ივ. 1877. 33 : 10-13
34 : 11-13
35 : 10-13
36 : 8-11
37 : 11-14

**78. ქუთაისიდან ვეწერენ [ქართველი სტუდენ-
ტების მიერ კიევის უნივერსიტეტის და-
არსების დღესასწაული ქუთაისში] (კო-
რესპ.), ივ. 1877, 38 : 2.**

79. დ. რ.

გაკვერით. თუშ-ფშავ-ხევისერეთის მღვდლე-
ბის კრება სკოლების შესახებ თიანეთის
მახრაში ივ. 1877, 38 : 7-8

80. უშიკაშვილი, პეტრე.

გარდასწერელი ქაოთელის წიგნებისა და-
ვით რექტორი. (ცხოვრება და მოღვა-
წეობა).
ივ. 1877, 39 : 7-12
ხელწერა: პ. უ.

**81. გორის საქალბო სკოლის სიღარიბისა
და მასწავლებლის უკარგისობის შესახებ**

(კორესპ. სქრთ. მტნ.)
ივ. 1877. 40 : 1-2.

82. დაჯდება შვილი.

გორის საოსტატო სემინარია.
[მასწავლებელთა უდიერი მოპყრობისა და
მოსწავლეთა ცუდი კვების შესახებ].
ივ. 1877. 41:1-2.

83. ქართველი.

კ ა ხ ე თ ი
[კახელების გულმოდგინება სკოლის
განხანაში].
ივ. 1877. 41. 2.

84. ოზურგეთის სას. სასწავლებელი [ისტორიული მიმოხილვა, კურსდამთავრებულთა ცხოვრებისთვის უარვისობის შესახებ] (სქრო. მტნ.)
ივ. 1878, 2. 1-3; 5:5-6.

85. დ. რ

ზოგიერთი მასწავლებელი.
[კახეთის სოფ. ნაფარეულის, ალვანის, თიანეთის, ართანის და ხაქათალის სკოლების მასწავლებელთა უდიერი და დაუშვებელი მოქმედების შესახებ].
ივ. 1878, 8:1-8.

86. ტუ. სას. სემინარიანი ავადმყოფ მოწადის კაპიტან ქუთათელაძისათვის ყურადღების მიუქცევლობა. ავადმყოფის გარდაცვალება. (სქრო. მტნ.)
ივ. 1878, 4:1-2.

87. ქართველი.

სოფ. ყვარელის სკოლის მასწავლებლის ზარმაცობის შესახებ. (სქრო. მტნ.)
ივ. 1878, 5:3-4.

88. ი-ა ი-ძე.

ქუთაისის ორკლასიანი კერძო სასწავლებლის მხრუნველის აღ. ბეს-ძე ჭიჭინაძის საშავალითა მოღვაწეობის შესახებ (სქრო. მტნ.)
ივ. 1878, 6:4-5

89. დ. რ.

თიანეთის სკოლებში უკულმართი მეთოდით მუშაობის შესახებ (სქრო. მტნ.)
ივ. 1878, 6:6.

90. ქართველი.

კ ა ხ ე თ ი
[ივერიის № 3 მოთავსებულ ევარკის მასწავლებელთა და ს. საბუის მასწავლებლის შესახებ].
ივ. 1878, 6:7-8

91. კ-ვი, პ.

გურჯაანის სკოლის მოწაფეთა შერამდგენლობისა და მათი ცოდნის დონის შესახებ. (სქრო. მტნ.)
ივ. 1878, 7:2-3
ხელწერა: გურჯ. სკოლის მასწ. პ. კ-ვი.

92. ზ. დ.

თ ი ა ნ ე თ ი.
ქალთა სკოლის მასწავლებლის უხნულობის შესახებ.
ივ. 1878, 7:3-4.

93. კ-ვი, პ.

რამოდენიმე სიტყვა რიგვანის „საწერ დედის“ უკონობაზე.
ივ. 1878, 7:9-10

94. ქართველი.

ქართლის სოფლებში სკოლების განხანის საჭიროებისა და მასწ. მ. ნათაძის დადებითი მოღვაწეობის შესახებ. (სქრო. მტნ.)
ივ. 1878, 10. 2.

95. მ-შვილი.

ორიოდე სიტყვა ოზურგეთზე.
[სხვა საკითხებთან ერთად ლაპარაკია ოზურგეთის სასწავლებელში გამეფებულ უდიერობაზე ხედამხედველის წყალობით].
ივ. 1878, 11:2-3.

96. ი. გ-რე

რუსეთი, — პეტერბურლი.
პეტერბურგის საექიმო აკადემიასთან არსებულ საექიმო კურსებ დამთავრებულ ქალების შესახებ.
ივ. 1878, 12:11-12

97. ვანო.

კახის უნასტიკიდან.
[სოფ. ალიბეგლოს და ყორაღნის სკოლის დაარსებისა და მოწაფეთა ცოდნის შესახებ].
ივ. 1878, 14:4-5.

98. ქართველი.

კ ა ხ ე თ ი.
[სხვა საკითხებთან ერთად ავტორი ეხება სოფ. კოდლოლის სკოლის დადებით მუშაობას].
ივ. 1878, 14:6-7

99. კავთისხველი

წერილი ქართველის მიმართ.

[კავთისხევის სკოლის მდგომარეობის შესახებ].

ივ. 1878, 15: 2—3.

100. ვანო.

კახის უჩასტა

[სკოლის სკოლის მასწავლებელთათვის გამოცდილ და მკოდნე ბელმინდვანელის დანიშნის საკვირების შესახებ.]

ივ. 1878, 16: 7—9

101. ტუ. გუბ. თავად-ახნაურთა შეუძღვებელ მოსწავლეთა შენწყე სახოგადოების დაარსების შესახებ. (სქო. მტნ.)

ივ. 1878, 18: 1—3

102. ვანო.

ერთი დღე კახის საკვირაო სკოლაში. [კახის საკვირაო სკოლის მუშაობის შესახებ].

ივ. 1878, 19: 2—3.

103. გორის მაზრის სოფ. ხოვდის, ახალქალაქის, მეტეხის, გომისა და კავთისხევის სკოლების გახსნის შესახებ (სქო. მტნ.)

ივ. 1878, 20: 1—2

104. თქენია ვანო.

ალიბეგლოს სკოლა (კახის უჩასტაში). [სკოლის მუშაობის შესახებ] (კორესკ.)

ივ. 1878, 20: 4—5.

105. თვალაღელი.

სოფ. ხოვდის, ახალქალაქს, მეტეხს, გომსა და კავთისხევი სკოლების გახსნის შესახებ.

ივ. 1878, 21: 7

106. ძამბაშვილი.

სასოფლო სკოლები თელავის მაზრაში. [მოდლებების მოქმედება სკოლების წინააღმდეგ, მასწავლებელთა მუშაობის შეფასებისა და ახალი სკოლების გახსნის შესახებ.]

ივ. 1878, 22: 1—32; 23: 4—6.

107. ი-ა ი-ძე.

სოფ. პატარა ჯიბანიში ახლად სკოლის გახსნისა და ლუკა ივანეს-ძე რომანიძის მოღვაწეობის შესახებ.

ივ. 1878, 24, 2—3

108. ვანო.

ჩვენი სკოლა [მშობლიურ ენაზე სწავლების საკვირებისა და ბუნებრივი აღზრდის უპირატესობის შესახებ რედ. შენიშვნით.]

ივ. 1878, 29: 6—9.

109. ვანო.

ბიბლიოგრაფიული ცნობა. ორიოდ სიტყვა ჩვენს სახმაწვილო ლიტერატურასზე. [განხილვა ი. გოგებაშვილის წიგნისა „პატარა ბიბლიოთეკა“].

ივ. 1878, 30: 9—12

110. ქართველი მეწერი.

მოკლე შენიშვნები საზღვარ გარეთიდან. [ავსტრიის და გერმანიის ხოვდით ქალაქებში და მაზრებში სწავლა-განათლებლისა და მასწავლებელთა შესახებ].

ივ. 1878, 31: 7—11; 32: 7—8; 33: 11—15; 34: 7—11; 35: 8—11; 39: 8—12; 41: 69—; 42: 6—8.

111. ანანია.

ტფილისის გუბერნიის სახელმწიფო სასწავლებლების მასწავლებელთა კრება ქ. ტფილისში.

[ვრცელი ანგარიში, ცნობები მასწავლებელთა მიერ სანამუშეო გაკეთებების გადაცემის, სახელმძღვანელოების და პროგრამების განხილვის შესახებ]

ივ. 1878, 35: 1—3; 36: 1—3;
37: 1—3;
38: 1—3;
39: 1—3.

112. წერილი გურიიდან. სკოლებში ქართულ და რუსულ ენების დამახინჯებულად სწავლების შესახებ.

ივ. 1878, 35: 13—16

113. მარტიკელი.

მარტიკელი. [სამეგრელოს რომელ ადგილს უნდა იქნეს გადატანილი ოთხკლასიანი სასულიერო სასწავლებელი].

ივ. 1878, 38: 2—4.

114. ი-ა ი-ძე.

ორიოდ სიტყვა ქართულ სახელმძღვანელოებზე.

[ასოფლო სასწავლებლებში ყველა საგნების ქართულ ენაზე სწავლებისა და ქართული სახელმძღვანელოების შესახებ.]

ივ. 1878, 41: 1—2

115. ფიცხელაური.

თელავის სასულიერო სასწავლებლის ოლქის სახელმძღვანელოთა კრება ქ. თელავში 1878. წ. 3-ს. ღვინობ. [სასულიერო სასწავლებლის ნიეთიერ მდგომარეობის ანგარიში] ივ. 1878, 42. 1—3.

116. „ტფ. გუბ. თაყაღ-აზნ. საზოგადოება შეუძლებელ მოსწავლეთა შემწეობისათვის“ — თხოვნა სასწავლებლის გახსნის შესახებ. (სქროთ. მტნ.)
ივ. 1878, 42:4.
117. იანვრიდან სკოლის გახსნის დაპირება „ტფ. გუბ. შეუძლებელ მოსწავლეთა დამხ. თაყაღ-აზნაურთა საზოგადოების“ მიერ. (სქროთ. მტნ.)
ივ. 1878, 43:2.
118. ა. ჯ.
ორიოდე სიტყვა კიდევ მოსწავლემდელთა კრებაზე.
[მოსწავლემდელთა და სკოლის ნივთიერი მდგომარეობა. სასწავლო პროგრამები და გეგმა].
ივ. 1878, 43:5-7.
119. „ტფ. გუბ. თაყაღ-აზნაურთა საზოგადოების შეუძლებელ მოსწავლეთა შემწეობისათვის“ — მიერ გამოცხადებული პირობები სასწავლებელში მიღების შესახებ. (სქროთ. მტნ.)
ივ. 1878 44:2-3.
120. სინოდის რევიზია სასულიერო სკოლების შესამოწმებლად და ამ სკოლებში ქართული ენის ვაკეეთილების შესახებ. (სქროთ მტნ.)
ივ. 1878, 44:3-4.
121. ქუთაისის გუბერნიის სკოლების მდგომარეობის შესახებ. (სქროთ. მტნ.)
ივ. 1878, 45:2-3.
122. შენი და X
W-თან მიწერ-მოწერადან
[ქუთაისის საქალბო გიმნაზიის გახსნისა და სასწავლო საგნების მდგომარეობის შესახებ.]
ივ. 1878, 45:6-9.
123. თაყაღ-აზნაურთა და სამუდგდლოების სკოლები (შინ. მიმობ.)
ივ. 1879, 1:136-158
124. სტრელეცკი, ნითაროვი და იანოვსკი [ამათი საქმიანობა სწავლა-განათლების დარგში] (შინ. მიმობ.)
ივ. 1879, 1:136-153
125. „ტიფლისკი ვესტნიკის“ და „დროების“ დეკლარი სწავლა-განათლების საქმეში (შინ. მიმობ.)
ივ. 1879, 1:136-158.
126. მოსწავლემდელთა შარშანდელი კრება.
ივ. 1879, 1:136-158
127. ქართული საზოგადოება სწავლის გაგრძელებისათვის.
ივ. 1879, 1:136-158.
128. ჩვენი ხალხის სწავლა-განათლების საქმე.
ივ. 1879, 1:136-158
129. [აქარა-ქობულეთში ქართული ენის მდგომარეობის შესახებ.]
ივ. 1879, 2:121-135.
130. „წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების მომავალი მუშაობის შესახებ“.
ივ. 1879, 4:151-163.
131. კლასიკურ გიმნაზიაში ქართველ მოწავლეთა მდგომარეობის შესახებ.
ივ. 1879. 4. 151-163.
132. წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების მოღვაწეობისა და მისი ურთიერთობის შესახებ წინად დაარსებულ შეუძლებელ მოწავლეთა დამხმარე საზოგადოებასთან.
ივ. 1879, 4:151-163.
133. განცხადება. სიტყვა წამკითხველისადმი. სასოფლო სკოლებისათვის სახელმძღვანელო ქართული წიგნების გამოცემასა ზედა.
ივ. 1879, 5-6:1-XL
134. ჩვენებური კლასიკური გიმნაზია და ქართველები. [ქართველ მოწავლეთა სიმცირე კლასიკურ გიმნაზიებში]
ივ. 1879 5-6 216-223.
135. რატომ არა ესწავლობთ. [სიმძნელების აღბუნება თუ რატომ არ ესწავლობთ.]
ივ. 1879. 5-6: 216-223.
136. წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების საქმიანობა.
ივ. 1879, 5-6: 216-223.

137. ჩვენებური სოფლის სკოლების შესახებ [გლეხის შვილების სწავლების შესახებ]. ივ. 1879, 5-6: 216-223.
138. სად რამდენი შკოლაა, რამდენი მოსწავლეა, რა ხარჯს იხდის გლეხი სკოლისათვის; რა გზას უნდა დაადგას ჩვენი საზოგადოება განათლების საქმეში. ივ. 1879. 5-6: 216-223.
139. ხალხის განათლება იაპონიაში. [იაპონიაში 1876 წ. სახალხო სკოლებისა, მოწაფეთა და მასწავლებელთა რაოდენობის შესახებ]. ივ. 1879., 5: 233.
140. სამხედრო გიმნაზიაში სწავლის მუშაველთა შესახებ. ივ. 1879., 7-8. 209-223
141. სხვადასხვა ამბავი და ცნობა ხალხის განათლებასზე. ევროპის სხვადასხვა სახელმწიფოში ხალხის განათლების საქმე. ივ. 1879, 7-8: 249-251.
142. ძამსაშვილი, რ. წერილი კახეთიდან. [თელავის საქალებო სასწავლებელში რუსულს ენაზე სწავლებისა და სასწავლებლის შენობის მდგომარეობის შესახებ.] ივ. 1879, 9-10: 121-131
143. როსტომაშვილი. ი. განათლება და ვაჭრობა. ივ. 1880, 4: 31-49
144. რაზიკაშვილი. ფეოდალის აღზრდა. (თარგმანი) პრუსიის ბარონის შვილის აღზრდა ლჯანში. ივ. 1880, 4: 3-30.
145. ქართული არითმეტიკული საანგისოები, ანუ გამოსაცნობები, ანუ ზედარები და რიცხვითი მაგალითები. მათარგ. ევტუშევსკისაგან ოლ. დიდებულის მიერ. ივ. 1881. 1: 144-154.
146. ქართული ანბანი, მოძრავი ასოებით და პირველ საკითხავი წიგნი, თბილისი 1880 წ. ივ. 1881 წ. 2: 144-146.
147. იანოვსკისა და სემიონოვის პროექტი ქართული და რუსული ენების სწავლების შესახებ. — გაზ. „კავკაზის“ გადაწერება საბელსონო სასწავლებლის წინააღმდეგ. — იალია წინამძღვრი შვილის სკოლის პროექტის ნაკლი. ივ. 1881, 2: 147-150.
148. იანოვსკის სასწავლო გეგმა მშობლიური და რუსული ენების შესახებ და მისი წერილი გაზ. „კავკაზში“ № 342. ივ. 1881; 3: 127-136.
149. წყარო, № 1. ყრმათათვის საკითხავი წიგნი, ანთ. ჯუღელის რედაქციით. ტფ. 1881 წ. ივ. 1881, 3: 145-160.
150. დედა ენა, ანუ ანბანი და პირველი საკითხავი წიგნი სახალხო სკოლებისათვის, შედგენილი ი. გოგებაშვილისაგან. მესამე გადასწორებული გამოცემა. ტფილისი 1881 წ. ივ. 1881. 3: 145-160.
151. გოგებაშვილი, ი. უმეცრების ამაყობა [პასუხი ეურ. იმედის თანამშრომელს, გადაშთიელს, მის მიერ „დედაენა“ და „ზუნების კარის“ განხილვის გამო.] ივ. 1881: 6. 157-190; 7: 109-129.
152. „მეცხალი“. შმიტლის მოთხრობადამ გადმოკეთებული 8. ჯან-საგან, ტფ. 1881 წ. ივ. 1881. 6: 191-192.
153. სწავლა-განათლების მიწისტრის ცირკულიარი, ჩვენი სწავლა-განათლების უხერო მსგელობის მიხეზი. ქართულ ბავშვების სიმცირე სასწავლებელში. სამღვდელეობა და სწავლა-განათლების საქმე. ივ. 1881, 7: 130-139.
154. შიგარელიშვილი, ნ. თელავის სასულიერო სემინარია და მისი პირველი რექტორი გაიონ ნაცელიშვილი.

- გ. ნაცვლიშვილის მოღვაწეობის შესახებ საქართველოში და მის გარეთ] ივ. 1881, 8: 90-117.
9: 98-118.
10. 135-154.
155. წყარო № 2; გაზაფხული, ყრმათათვის საკითხავი წიგნი ანთ. ჯუღელის რედაქციით. 1881 წ. განხილვა.
ივ. 1881. 9: 135-138.
156. ხატაურთი, საყმაწვილო მოთხრობა რუსულიდან გადმოღებული ანატასია თომანიშვილისაგან. ტფილისი 1881 წ. ივ. 1881. 9: 138-139
157. წითელი ფარანი, საყმაწვილო მოთხრობა. თხზულება ვენეტისა, რუსულიდან გადმ. გ. ანდრონიკაშვილისაგან. ტფ. 1881 წ. ივ. 1881. 9: 139-140.
158. ხაფხული, ყრმათათვის საკითხავი წიგნი. განხილვა.
წყარო № 3 და 4. ჯუღელის რედაქციით, განხილვა.
ივ. 1881. 10: 155-160.
159. ჰეცკვაძე, ილია.
ახალი პროექტი და სახელოსნო-სამეურნეო სკოლების და არსება.
ივ. 1881. 11: 150-157.
160. განათლების საქმის შესახებ.
ივ. 1881. 12: 128-142.
161. სასოფლო მსწავლებელს რა შეეძლიან? [მსწავლებლის როლი სოფლად] ივ. 1882. 2: 77-90.
162. ქართული ენისა და ლიტერატრის შესწავლის შესახებ საერო და სასულიერო სასწავლებლებში.
ივ. 1882, 2: 213-232.
163. „თმარ დედოფალი“ საბალხო სკოლებში საკითხავი წიგნი, კ. ბ. შვილისა, (რეცენზია)
ივ. 1882, 3: 142-151.
164. ზუდადოვი, ნ.
ახალგაზრდობის მიმართულეებაზე. [სტუდენტობის განათლებაზე და სკოლების შესახებ-გრ. ყიფშიძისა და გურგენიძის წერილების გამო].
ივ. 1882, 4-5: 159-185.
165. სწავლაც გინდა და აღზრდაც.
ივ. 1882. 6: 7
166. ვიფშიძე, გრ.
ნ. ზუდადოვის პასუხად.
[ქართველი სტუდენტობის აღზრდის და მოღვაწეობის შესახებ. რედ. შენიშენით.]
ივ. 1882. 6: 104-120.
167. დედა ენის საკითხების მკადაქებელნი უცხო ენაზედ
ივ. 1882. 7-8: 168-176.
168. წერაკითხვის საზოგადოების მუშაობის შესახებ.
ივ. 1883. 2.
169. ქუთათური ბორა.
ჩვენი პედაგოგიის ნაცოლი.
[პირველ დასაწყისი კურსი რუსული ენისა ქართველთათვის შედგ. კალანდარიშვილის მიერ, შემეიდუ გამოცემა შეცვლილი და დამატებული ი. გოცებაშვილისაგან].
ივ. 1883, 2.
170. გოცებაშვილი, იაკობ.
უკუღმართი ნაბიჯი.
რუსული ენის სახელმძღვანელოს შესახებ.
[პასუხი ქუთათურ ბორას]
ივ. 1883. 3.
გაგრძელება აღარ დაიბეჭდა.
171. ქართველთა შორის წერაკითხვის გამავრც. საზოგადოების საქმეთა წარმოება. 1882 წ. 15|V-1883 წ. 15|V.
ივ. 138. 7-8: 1-20.
172. ანაშვილი, დიმ. (მღვდელი)
ქართველი ბაღის მწერლობა და განათლება მე-VI საუკუნეებზე.
ივ. 1883, 9: 3-21; 10: 3-25.

173. **მადაროელი გლეხი**
ძნელი საქმე.
Первый шаг в изучении русского языка для начальных грузинских школ, составил Агнияшвили
ივ. 1893, 9: 63—86.
174. ილია წინამძღვრიშვილისა და ილია ჭავჭავაძის სიტყვები წარმოთქმული წინამძღვრიანთ სკოლის გახსნის დროს.
ივ. 1883, 9: 96—112.
175. **ბ - ნახა**
რუსული სკოლის დანაწიის ჩვენში. [საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ გახსნილი სასწავლებელი და ისი სასწ გეგმა].
ივ. 1883, 11: 40—61
176. **ნახ - ძე, მ.**
პედაგოგიური მოსახრებანი.
„ნობათი“ №№ 2 და 3. კრიტიკული გარჩევა. [რედაქციის შენიშვნით]
ივ. 1894, 4: 65—90.
177. **გადაღმელი.**
ლიტერაი, როგორც პედაგოგი [ლიტერატურის შეზღუდულებანი აღზრდაზე]
ივ. 1884, 5 — 6: 127—135
178. ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელის საზოგადოების საქმეთა წარმოება 1883 წ. 15/V—1884 წ. 15/V.
ივ. 1884. 7-8: 1—16.
179. **ნახიძე, მიხ.**
„ართოტეიკა“ სახელმძღვანელო სოფლის სასწავლებლებისათვის, შედგენილი მიხ. ხაალის-ძის ყიფიანისაგან თბილისი 1884 წ.
ივ. 1885. 1: 69—88
180. მედიატორთა განჩინება ბ. ბ. გოგებაშვილისა და ლუღაძის პოლემიკის შესახებ.
ივ. 1885, 2: 133—144
181. **გოგებაშვილი, იაკობ.**
განმარტებითი წერილი მედიატორთა სამართალს.
ივ. 1885. 2: 145—166;
182. **ნახიძე, მიხეილ.**
პედაგოგიური მოსახრებანი ქართული ენის სწავლების შესახებ.
საქალაქო სასწავლებლების პირველი 6 წლის ქართული ენის პროგრამის გარჩევა.
ივ. 1885. 3: 64—71.
183. **თელაწულელი**
პედაგოგიური მოსახრებანი
„ქართული ქრისტიანობა“ უმცროს კლასებისათვის, შედგენილი მიხეილ ნახიძისაგან.
ფასი 70კ. თბილისი 1885 წ.
ივ. 1885, 7. 80—91.
184. **თელაწულელი**
პედაგოგიური მოსახრებანი, თეჯახის წინშეწვლობის შესახებ ბავშვების მასალის აღზრდაში. კანტორევის წიგნის „პედაგოგიური ფსიქოლოგია“-ს მოკლე შენაარსი.
ივ. 1885. 8: 52—64
185. **ტარახვი (პოლესორი)**
ჯაღების განათლების შესახებ. ქაღების აღზრდა რუსეთში, საფრანგეთში, გერმანიაში, იზლანდიაში და ამერიკაში.
ივ. 1885: 9: 84—102; 10: 107
186. **სამეგრელოს** სათავადაზნაურო სკოლის კურთხევა.
[სუნაკში ქუთაისის სათავად-აზნაურო სკოლის განყოფილების ხელმით გახსნის შესახებ]
ივ. 1885, 10: 77—79

„ი მ ბ ი“

187. **მ-მონ.**
[დაწესებულებებში ქართული ენის ხმარების შესახებ]
ივ. 1881, 1: 126—137
188. **აბდუშელიშვილი, ი. ა.**
ხეყნებური სასწავლებლის ახლანდელი მდგომარეობა. [დაქართველოში სასწავლო ბიუჯეტისა და მოწოდება რაოდენობის შესახებ]
ივ. 1881, 2: 119—136.

189. ტატალა.

პოლიტიკა

უცოდინარობა მომავლისა [სწავლა-განათლების საჭიროების შესახებ]
იმ. 1881, 2: 142-143.

190. გადაღმელი.

ბიბლიოგრაფია. დედა-უნა ანუ ანბანი და პირველ საკითხავი წიგნი სახალხო სკოლებისათვის შედგენილი იაკობ გოგებაშვილისაგან. მესამე გადასწორებული გამოცემა.
იმ. 1881, 3-4: 42-56

191. გადაღმელი.

ჩვენი სასოფლო სკოლები.
[სოფლად სკოლების მდგომარეობა]
იმ. 1881, 5: 56-67

192. ყიფშიძე, ვრ.

თავიდან თუ ბოლოდან?
[წერიშვნები ჩვენი სტრუქტურის მიმართულებაზე და მოვალეობაზედ].
იმ. 1881, 5: 84-119.

193. საფუძვლები სახალხო განათლებისა.

იმ. 1881, 6: 3-20.

194. გადაღმელი.

უფ. იაკ. გოგებაშვილის აუმეცრების ამცობა" [დედა-ენის კრიტიკა]
იმ. 1881, 7-8: 120-149.

195. ელი.

წითელი ფარანი, ვუჩეტჩისა, ნათარგმნი ანდრონიკაშვილისაგან.
[ბიბლიოგრაფია]
იმ. 1881, 7-8: 150-156.

196. ელი.

ხატაური. საყმაწვილო მოთხრობა. გადწოკეთებული ანასტასია თუმანიშვილისაგან. [ბიბლიოგრაფია]
იმ. 1881, 7-8: 156-160.

197. ამახაშვილი.

ბიბლიოგრაფია. რამდენიმე სიტყვა გალობა-სიმღერაზე და ყმაწვილებისათვის სამღერავი სახალხო სიმღერები. შედგენილი მაკავარიანისა.
იმ. 1881, 9: 86-101.

198. გურგენიძე, მიხეილ.

შინაური მიმოხილვა [ქუთაისში სასულიერო სემინარიის გახსნის შესახებ]
იმ. 1881, 9: 102-112

199. კერესელიძე, ივ.

თბილისის გიმნაზიის 50 წლის იუბილეი. [ლექსი]
იმ. 1881, 10-11-12: 39-40

200. ბიწანავა, ნიკო.

საფუძვლები სახალხო განათლებისა
იმ. 1882, 5: 3-19.
6: 42-68
7-8: 51-73
9-10: 29-58

201. ტატალა.

თავდა-ანართა კრების თაობაზედ.
[განათლების შემოღების საჭიროების შესახებ]
იმ. 1882, 5: 87-96.

202. კეთილის მოსუნე.

ქართული ბიბლიოთეკა 1883 წ. № 1*
(ყველთვიური გამოცემა, ფასი 6 მან. ქუთაისი)
იმ. 1883, 3: 61-68.

„თ მ ა ტ რ ი“

203. ნათელულის პირველ დაწვებითი სასწავლებლის მდგომარეობის გაუმჯობესების შესახებ
თტრ. 1885, 8: 71

204. ტფ. ნიკოლოზის სასწავლებლის ღარიბ მოსწავლეთა დამხმარებელი საზოგადოების კრება
თტრ. 1885, 9: 71.

205. აღ. მირიანაშვილის მიერ შედგენილი მოძრავი ასოები ოჯახში სახმარებლად.
თტრ. 1885, 13: 123

206. ტფ. საქალებო გიმნაზიის ღარიბ მოსწავლეთათვის სასარგებლოდ საღამოს გამართვის შესახებ
თტრ. 1885, 14: 137

207. პირველი კლასიკური გინნაზიის ღარიბ მისწავლეთა სასარგებლოდ კონცერტის გამართვა
თტრ. 1885, 15: 149.
208. ნეკროლოგი [ახალციხის სამოქალაქო სასწავლებლის იმპექტორის ივანე ზურაბიძის კომპიის გარდაცვალების გამო].
თტრ. 1885, 15: 149
209. აბატარა ბავშვების საჩუქარი, წილგას თავგადასავალი* პ. ცახელის წიგნის გამოცემა (ცნ.)
თტრ. 1885, 18: 176.
210. წერა-კითხვის საზოგადოების მიერ რუსეთიდან ბავშვების საჩუქრად სათამაშოების ჩამოტანის შესახებ. (ცნ.)
თტრ. 1885, 19: 182
211. თავად-აზნაურთა სკოლაში მეხუთე კლასის გახსნის შეუძლებლობა (ცნ.)
თტრ. 1885, 19: 182
212. სათავად-აზნაურთ სკოლის სასარგებლოდ საღამოს გამართვის შესახებ.
თტრ. 1886, 1: 8.
213. საყოველწილიერო სურათოვანი საქმაწვილო ეურნალი „ნობათი“ [ბიბლიოგრაფიული შენიშვნა]
თტრ. 1886, 2: 15 - 6.
214. კავთელი, ი.
საყოველწილიერო სურათოვანი საქმაწვილო ეურნალი („ნობათი“ [ბიბლიოგრაფია]
თტრ. 1886, 4: 33-34
215. წერა-კითხვის საზოგადოების სასარგებლოდ ბალის გამართვა. (ცნ.)
თტრ. 1886, 6: 59
216. ჭიჭინაძე, ზ.
ორი საგრაზატოკო შენიშვნის გამო [ქართული გრაზატოკის და ფორმების შესახებ]
თტრ. 1886, 11: 119.
217. ავღაბრის სამრევლო სკოლაში მოსწავლეთა შემადგენლობის შესახებ (ცნ.)
თტრ. 1886, 13: 137.
218. წერილი გურიიდან.
ი. გოჯებაშვილის „ბუნების კართან“ და რთულ რუკაზე გურიის მცხოვრებთა რათღენობის არა სისწორის შესახებ.
თტრ. 1886, 14: 146.
219. წიგნის „სამშობლო ენის შესასწავლად“ ნახობისაგან შედგენილის გამოცემა. (ცნ.)
თტრ. 1886, 16: 167
220. წერა-კითხვის საზოგ. მიერ „რობინზონ კრუსოს“ გამოცემა (ცნ.)
თტრ. 1886, 16: 167.
221. სათავად-აზნაურთ სკოლის მოწაფეების მიერ სალიტერატურო საღამოს გაართვა. (ცნ.)
თტრ. 1886, 16: 167.
222. სამი ქართველი კაცის ევროპაში გამგზავრება სწავლის მისაღებად. (ცნ.)
თტრ. 1886, 17: 175
223. მადლობის გამოცხადება ვაჭრებ მოსე-შვილს და სიხარულიეს ბონის სამასწავლებლო სემინ. მოწაფეთათვის დაწმარების გაწევის შესახებ. (ცნ.)
თტრ. 1886, 17: 175.
224. საქმაწვილო მოთხრობა „ქუდბედიანი“ ეკ. ასათიანისა [ბიბლიოგრაფია]
თტრ. 1886, 18: 187.
225. გულისაშვალი, დ.
წერილი საგარეჯოდან.
საერო სკოლების მდგომარეობის შესახებ.
თტრ. 1886, 18: 189-191;
19: 201.
- 2.6. სახელმძღვანელო წიგნის „დუდანი“ ზელმეორედ დაბეჭდვის შესახებ. (ცნ.)
თტრ. 1886, 19: 199.
227. ფოთელი.
წერა-კითხვის გაწავ. საზოგადოების სასარგებლოდ წარმოდგენების გამართვა. (კორესპ.)
თტრ. 1886, 19: 202-203.

228. რ. ჯ. ა. ჯ. ა. ნ. ა. შვილიძის „არითმეტიკული ამოცანები“ და „სამშობლო ენის შესასწავლებელი სახელმძღვანელო“. აღ. ნასიძისაგან გამოცემის შესახებ.
თტრ. 1886, 21: 217.
229. რექტორ ჩუდვეციის მკვლელ მოწაფე ლაგოიძის საჭმის სამშ. სასამართლოსთვის გადაცემა. (ცნ.)
თტრ. 1886, 22: 225
230. „მეხის ამბავი“ გადმოთარგ. გ. შარაშიძისაგან და „შალღის თავგადასავალი“ (ცხელია. [ბიბლიოგრაფია])
თტრ. 1886, 22: 226—227.
231. საგმაწილო წიგნი „შალღის თავგადასავალი“ (ცხელია [ბიბლიოგრაფია])
თტრ. 1886, 23: 235.
232. პეტერბურგში ტექნიკური სასწავ. ლეხლის გახსნის შესახებ.
თტრ. 1886, 25: 257
233. რექტორ ჩუდვეციის მკვლელ მოწაფე ლაგოიძისათვის 20 წლის კატორღის მიხჯის შესახებ ცნობა
თტრ. 1886, 25: 258
234. რეალურ სასწავლებელში კურსდამთავრებულთა რაოდენობის შესახებ.
თტრ. 1886, 26: 303
235. სურამში წერა-კითხვის გამავრც. საზოგადოების სასარგებლოდ წარმოდგენის გამართვის შესახებ.
თტრ. 1886, 28: 303
236. ბანაობის დროს მოწაფის დაბრუნების შესახებ.
თტრ. 1886, 39: 321
237. დ. ყვირილაში 1878 წელს დაარსებულ სკოლის დაკეტის შესახებ
თტრ. 1886, 30: 340
238. საფურცლო სკოლების გახსნის საკირიფების შესახებ.
თტრ. 1886, 32: 374.
239. გიმნაზიებში ვაკანსიების უკონკრეტობის გამო.
თტრ. 1886, 33: 340
240. ტფ. სას. სემინარიაში რექტორად პაისის დანიშვნის შესახებ.
თტრ. 1886, 33: 391
241. ძველი ზღვთმწერის წიგნის „კითხვა-მოგებითი სწავლა“ს შეკახება. წინასიტყვაობა ამ წიგნისა გადმოცემის თუ მეფე ვრცელად სად სწავლობდა.
თტრ. 1886, 33: 391
242. სას. სემინარიაში საქმეების გაპოსაძიებლად ჩისტოვიჩის ჩამოსვლის შესახებ.
თტრ. 1886, 34: 405
243. წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების განზრახვა სკოლის ბათუმშიდან ქობულეთში გადატანის შესახებ.
თტრ. 1886, 43: 490
244. ტფ. სასულ. სემინარიასთან სამრეწლო სკოლის დაარსება და მოწაფეთა რიცხვი.
თტრ. 1886, 47: 555
245. ჭოიფელი.
კრიტიკა. „მეთოდური სახელმძღვანელო სამშობლო ენის შესასწავლად. შედგ. აღ. ნასიძისაგან“.
თტრ. 1886, 46: 541—543; 50: 589—590; 1887, 1: 10—12
246. წერა-კითხვის გამავ. საზოგადოების მიერ „რაბიხონის“ გამოცემის შესახებ.
თტრ. 1887, 1: 13.
247. „სწორმეტყველების“ გამოცემის შესახებ.
თტრ. 1887, 1: 13—14
248. ქართული გრამატიკის ტერმინოლოგია [ბიბლიოგრაფია]
თტრ. 1887, 12: 9—11
249. დეკანოზიფე. დ.
ქართული სწორმეტყველება, სასინჯი სახელმძღვანელო პირველი წიგნი, შედგ. პ. კვიციანიძის მიერ [ბიბლიოგრაფია].
თტრ. 1888, 15: 7—12; 23: 8—11
250. ნოვოროსიის უნივერსიტეტის მიერ სტუდენტების პალესტინაში ვაგხანის შესახებ. (ცნ.)
თტრ. 1888, 15: 13

ს ა რ ჩ ე ჯ ი

წინასიტყვაობა	3
1. დოკ. ნ. ბერძენიშვილი — მასალები მეთერთმეტე საუკუნეში სწავლა-აღზრდის შესახებ	5
2. პროფ. სიმონ ჯანაშია — შეხედულება ფეოდალურ აღზრდისა და განათლების შესახებ და მათი წესები XVII საუკუნის საქართველოში	23
3. კ. შარაშიძე — ქართული ნაბეჭდი სახელმძღვანელოები მეთვრამეტე საუკუნეში	34
4. პროფ. ა. ბარამიძე — საჯარო პეჭრობა თელავის სემინარიაში	51
5. ვ. ხუროძე — კითხვისა და წერის შესწავლის მეთოდი ძველ საქართველოში	66
6. ტრ. ხუნდაძე — საერო განათლება საქართველოში მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში	74
7. ი. ბაკურაძე — ტფილისის სასულიერო სემინარია 1817—1835 წ.	107
8. სოკ. ძიმისტარიშვილი — კერძო სასწავლებლები საქართველოში 1830—1836 წლ.	127
9. პროფ. ვუკოლ ბერიძე — სვიმონ-კუტი ფირცხალავა (ქვემო იმერეთში წერა-კითხვის გავრცელების ისტორიისათვის)	143
10. მ. ბერძენიშვილი — პირველი ბეჭდური ქართული არითმეტიკისათვის	149
11. თ. ბეგიაშვილი — ქართული ენა ტფილისის სასულიერო სემინარიაში 1859—67 წლებში	170
12. ტრ. ხუნდაძე — ტფილისში უმაღლესი სასწავლებლის დაარსების ისტორიისათვის	186
13. ეპიზოდი ვაჟა-ფშაველას პედაგოგიურ მოღვაწეობიდან	212
14. თ. ბეგიაშვილი — ტფილისის ქალთა ეპარქიალურ სასწავლებლის ისტორიიდან	226
15. პედაგოგიური ბიბლიოგრაფია	237

О Г Л А В Л Е Н И Е

Предисловие	3
1. Доц. Н. Бердзенишвили—Материалы о воспитании и образовании в XI веке	5
2. Проф. С. Джанашия—Взгляды о феодальном воспитании и просвещении и их порядки в Грузии XVII века	23
3. Хр. Шарашидзе—Грузинские печатные учебники в восемнадцатом веке	34
4. Проф. А. Барамидзе—Публичный диспут в Телавской семинарии	51
5. В. Хуродзе—Метод обучения чтению и письму в древней Грузии	66
6. Тр. Хундадзе—Светское образование в Грузии в первой половине 19-го столетия	74
7. И. Бакурадзе—Тифлисская духовная семинария в 1817-1835 г.	107
8. Соц. Дзимистаришвили—Частные школы в Грузии в 1830—1836 г. г.	127
9. Проф. В. Беридзе—Свимон-Кути Пирцхалава (к истории распространения грамотности в Нижней Имеретии)	143
10. М. Бердзенишвили—Первая печатная арифметика на грузинском языке	149
11. Ф. Бегиашвили—Грузинский язык в Тифлисской духовной семинарии в 1859—67 годах	170
12. Тр. Хундадзе—К истории учреждения высшей школы в Тифлисе	186
13. Эпизод из педагогической деятельности Важа-Пшавела	212
14. Ф. Бегиашвили—Из истории Тифлисского женского епархиального училища	226
15. Педагогическая библиография (по материалам 7 грузинских журналов за период 1852—1889 г. г.)	237

ფანდი 10 მანეთი

372348

107.

История народного образования в Грузии

Сборник материалов

I

Издание научно-исследовательского института Педагогики

Тбилиси

1937